پ.د.ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

(وشەسازی)

بەشی پێنجەم

(کردار)

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

(وشەسازی)

بەشی پێنجەم

(کردار)

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

ڕۆژهەڵات

خاوەنی ئیمتیاز

کەژاڵ ڕەفیق

سەرنووسەر

حەسەنی دانیشفەڕ

Email: rojhalatpress@yahoo.com

Mob: ٠٧٥٠ ٤٤٩ ٣٥٦١

هەولێر - (١٠٠) مەتری ریزی شەقامی کارگەی دەرمانی ئاوامیدیکا

کـــردار

ناوی کتێب :	ڕێزمانی کوردی/ بەرگی یەکەم/ (وشـەســازی) بەشی پێنجەم/ (کردار)
ناوی نووسەر:	**د. ئەورەحمانی حاجی مارف**
ڕێکخستن و پێداچوونەوەی:	د.نەریمان عەبدوڵلاّ خۆشناو
دەرهێنانی هونەری ناوەوەو	**خەلیل هیدایەت مام شێخ**
بەرگ:	(٨٠٠٠) دینار
نــــرخ:	چاپی دووەم ٢٠١٤
شوێنی چاپ:	**چاپخانەی ڕۆژهەلات — هەولێر ٤٦٣٩٥٣١**

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی (٧٨٠) ساڵی ٢٠١٤ی داوەتێ

بەڕێوەبەری هونەری دەزگا

سەلام محەمەد رەسول

به ناوی خوای گەورەو میهرەبان

ماوەی چەند ساڵێك بوو بەرهەمەكانی خوالێخۆشبوو پ.د. ئەورەحمانی حاجی مارف لە كتێبخانەكانی كوردستان دەست نەدەكەوتن قوتابی و خوێندكارانی كورد پەنایان بۆ ئەو كەسانە دەبرد كە لێرەو لەوێ بەرهەمەكانی ئەم زاتە گەورەو بلیمەتەیان كۆپی دەكردەوەو ناچار بوون بە نرخێكی گرانتر لێیان بكڕن. ئەوەبوو لە ڕێكەوتی ٢٠١٣/١١/٢١ لە شاری سلێمانی بە خزمەت مامۆستا غەفووری حاجی مارف برای پ.د. ئەوەرەحمانی حاجی مارف گەیشتم بۆ ئەوەی لە جیاتی بنەماڵە بەڕێزەكەیان مۆڵەتی لە چاپدانەوەی بەرهەمەكانی خوالێخۆشبووم پێ ببەخشێت، هاوكات ئامادەیی خۆشم دەربڕی بۆ هەر داواكارییەك كە لە بەرامبەر چاپكردنی ئەو بەرهەمانەدا هەیان بێت. بەڵام لە ڕاستیدا جەنابیان نەك هەرهیچ داواكارییەكی مادییان نەبوو تەنانەت لە ڕوانگەی هەستی نیشتمان پەروەری و دڵسۆزیان بۆ ڕەوتی ڕۆشنبیری و سوودگەیاندن بە قوتابی و خوێندكارانی كورد سوپاسگوزاری خۆشیان بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەو ئەركە پیرۆزە دەربڕی هەر بۆیە لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئەو پەڕی سوپاس و پێزانینی خۆم بۆ مامۆستا غەفوور و یەك بە یەكی ئەندامانی بنەماڵەو كەس و كاری خوالێخۆشبوو پ.د. ئەوەرحمانی حاجی مارف دەربڕم كە بەبێ هیچ بەرانبەرێك شەرەفی لە چاپدانەوەی سەرجەم

بەرهەمـەکانیان بـە دەزگاکـەمان، "دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ڕۆژهـەڵات" بەخشی.

ماوەتـەوە بڵـێم: هەرچـەند بـرای خۆشەویسـتم کـاک د. نـەریمان خۆشـناو ئـەرکی ڕێکخسـتن و پێداچـوونەوەی بەرهەمـەکانی وەئەسـتۆ گرتـوەو، دڵنیاشـم کـە بەوپـەڕی ئەمانەتـەوە ئەرکەکـەی بـەجێ گەیانـدوە بـەڵام بـێ شـك ئێمـەش مـرۆڤین و مـرۆڤیش بـەدەر نـی یـە لـە هەڵـەکردن هـەر بۆیـە جاواکـارم ئەگـەر لـە هـەر شـوێنێکی بەرهەمـەکان هەڵەیـەکتان بەرچـاو کـەوت ئاگادارمـان بکەنەوە بۆ ئەوەی لە چاپەکانی داهاتوودا ڕاستیان بکەینەوە.

لەگەڵ ڕێز و پێزانینی دووبارەمدا

حەسەنی دانیشفەڕ
سەرنووسەری دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات

پێشەکی

لە زمانی کوردیدا ناو و کردار بە چەندێتی، هەروەها لە دەور و چالاکیدا دوو بەشی هەرە گرنگی ئاخاوتنن، لەگەڵ ئەوەشدا ناو و کردار لە زۆر ڕووەوە لە یەک جوداوازن:

١- لە ڕووی دەنگەوە

٢- لە ڕووی وشەڕۆنانەوە

٣- لە ڕووی وشەسازییەوە

٤- لە ڕووی ڕستەسازییەوە

جیاوازی دەنگە لەوەدایە، کە لە حاڵەتی گەردانی کرداردا تواندنەوە (Assimilation) بەدی دەکرێ، وەک: (**پاراستن: پاراستم› دەپارێزم ...**)؛ (**ڕشتن: ڕشتم› دەڕێژم ....**)

... بەڵام لە کاتی دۆخی جیاوازی ناودا ئەو جۆرە دەنگانە ناکەونە پاڵ یەک، لەبەر ئەوە تواندنەوە ڕوونادات[١]

---

[١] لێرەدا ئەوەی سەرنج ڕابکێشێ، ئەوەیە کە ئەم دیاردەیە لە زمانی ڕووسیدا بە پێچەوانەی کوردییەوەیە- واتە لە کاتی دۆخی جیاوازی ناودا تواندنەوە پەیدا دەبێ، کەچێ لە گەردانی کرداردا نییە.

جیاوازی لە وشەڕۆناندا لەوەدایە، کە کردار لە بوونی پێشگردا زۆر دەوڵەمەندە. گەلێ پێشگری جۆربەجۆر هەن، دەچنە سەر کردار و واتا و شێوەی دەگۆڕن، وەک (گرتن-هەڵگرتن)؛ (بوون-دابوون)؛ (ماڵین-ڕاماڵین)؛ (چوون-تێچوون)؛ (کردن-ڕۆکردن) ... و گەلێکی دی. پاشگر زۆر یاریدەی ڕۆنانی کردار نادات. لە ناودا بە پێچەوانەوە، پاشگر دەوری چالاک دەبینێ لە ڕۆنانیدا، بەوێنە (ئاسن-ئاسنگەر)؛ (نان-نانەوا)؛ (نیسک-نیسکێنە) .... هەرچەندە پێشگریش هاریکاریی ڕۆنانی ناو دەکات، بەڵام زۆر کەمە و ئەو دەورە چالاکە نابینێ، کە لەگەڵ کرداردا دەیبینێ.

جیاوازیی وشەسازیی نێوانا ناو و کردار لە دۆخ و گەردانداییە، واتە گۆڕانی کردار بە گوێرەی کەس و کات و ناو بەسەر دۆخی ڕاستەوخۆ و تیان دا. پێویستە ئەوەش لەبیر نەکرێ، کە لە کرداردا دوو بنەما هەیە: قەد و ڕەگ...

لە ڕووی ڕستەسازییەوە جیاوازییان لەوەدایە، کە کردار بە شێوەیەکی سەرەکی وەک گوزارە خۆی دەنوێنێ، بەڵام ناو وەک نیهاد دەردەکەوێ ....

* * * * *

کردار لە زمانی کوردیدا خاوەنی تایبەتێتی حاڵەتی کەسی (یەکەم، دووەم، سێیەم)؛ ژمارە (تاک، کۆ)؛ کات (ڕانەبوردوو: ئێستا، ئایندە؛ ڕابوردوو: نزیک، بەردەوام، تەواو، دوور)؛ ڕێژە (ئیخباری، ئینشائی، داخوازی)؛ ئەرێنی و نەرێنی؛ تێپەڕی و تێنەپەڕێتی؛ کارا دیاری و کارا بزری؛ سادەیی و ناسادەیی (داڕێژراو، لێکدراو)؛ ڕەگ و قەدە ... و هەوڵ دەدەین لەم کتێبەدا لە سەرپاکی ئەو باسانە بکۆڵینەوە.

بێگومـان هـیچ زێـدەڕۆیی نییـە، ئەگـەر بڵێین، ئـەو کارانـەی لـەو مەیدانە جۆربەجۆرانەی لێکۆڵینەوە (کردار)دا کراون، گەلێک لەوانە زیاترن، کە دەربارەی بەشە ئاخاوتنەکانی دی هێنراونەتە بەرهەم. سەبارەت بەو باسە، وێڕای سەدان لاپەڕە و دەیان وتار و چەندین کتێبـی سـەربەخۆ و نامـەی دوکتـۆری و نامـەی ماجیسـتێر بڵاوکرانەتەوە. جا لەبەر زۆریی ئەو لێکۆڵینەوانە، وەک بەشی یەکەم و دووەم و سێیەم و چوارەمی، بـەرگی یەکـەمی ئـەم کتێبـەمان "کورتـە هەڵسـەنگاندنێکی ئـەو کارانـەی لـە مەیـدانی لێکۆڵینـەوەی (کـردار)دا کـراون" نـەبووە فەسـڵێکی تایبـەتی ... ئـەو کورتـە هەڵسەنگاندنە، کە پتر لە دوو سەد لاپەڕەی گرتبووەوە، بەداخەوە، لەبەر کێشەی چاپ، ناچار بووین لێی لادەین. ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی لـە لایەکـەوە هـەوڵ و کۆششـی پێشـڕەوانی ئـەو بـوارە دەرنەکـەوێ و ڕووی باشـیی کاریـان نەخرێتـە بـەرچاو و کـەم و کورتی و ناتەواوی‌یان چارەسەر نەکرێن...[٢]

هیوامـە خوێنـەری هێـژا لەسـەر کارێـک گلـەییم لێ‌نـەکا، کـە لـە دەستی خۆمدا نەبێ .... ئاواتمە ئەم نیو چەپکە گوڵەم لێ وەرگرێ و بەختەوەرم بکا .....

بەڵێن بێ دەسکە گوڵی گەورەتر و جوانتری بۆ بچنم.

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف

---

[٢] ڕەنگـە هەنـدێ پـەراوێزی ئـەو بەرهەمـە و لیسـتەی سـەرچاوەکان کـەمێ جێـی نـەبوونی فەسـڵی یەکـەم – "کورتـە هەڵسـەنگاندنێکی ئـەو کارانـەی لـە مەیـدانی لێکۆڵینەوەی (کردار)دا کراون| – پڕ بکاتەوە.

کێشەی کردار

لەبەر زۆریی ئەو لێکۆڵینەوانەی دەربارەی کردار لە زمانی کوردیدا کراون، ڕەنگە بیر بۆ ئەوە بچێ، کە کێشەکانی کرداری کوردی باش ساغ کرابنەوە... بەداخەوە، بەو چەشنە نییە و گەلێ لایەن لە سیستەمی کرداری زمانی کوردیدا هێشتا بە نائاشکرایی ماونەتەوە. لەگەڵ ئەوەدا کە سەدان لاپەڕە و دەیان وتار و کتێب لەبارەی باسی هەمەچەشنییەوە بڵاوکراوەتەوە، کەچی هەندێ لایەنی بە هیچ جۆرێ ڕووناکی نەگەیشتووەتێ.

لە ڕاستیدا باش تێگەیشتنی ئەم سیستەمە ڕێگە بۆ تێگەیشتنی سەرپاکی پێکهاتنی ڕێزمانیی زمانی کوردی و یاسا ناوخۆییەکانی پێشکەوتنی خۆش دەکات، چونکە کردار لە پێکهاتنی ڕێزمانیی زمانی کوردیدا جێگەیێکی دیار و گرنگی هەیە، وەک: مەودای بەرفراوانی بەکارهێنانی و فۆرمی زۆر و جۆربەجۆری و دەور لە سازکردنی ڕستەدا ....

وێڕای بایەخی گەورەی بۆ لێکۆڵینەوە زانستی پێکهاتنی ڕێزمانی بە گشتی و تێگەیشتنی یاسای ناوەکی و پێشکەوتن و گەشەکردنی بەتایبەتی، هەروەها لە پێشخستنی کاری فەرهەنگ نووسیشدا جێپەنجەی لێکۆڵینەوەی کردار بە ئاشکرا دیارە.

ئەو کێشە گرنگانەی لە لێکۆڵینەوەی سیستەمی کرداری کوردیدا تا ئەمڕۆ بە تەواوی نەگەیەنراونەتە ئەنجام، ئەمانەن:

١- کێشەی سنووری کردار وەک دانەیێکی لێکسیکی.

٢- کێشەی سیستەمی حاڵەتی کردار.

٣- کێشەی سیستەمی فۆرمی ڕێزمانیی کردار.

٤- کێشەی پێکهاتنی وشەسازی (مۆرفۆلۆژی)ی کردار.

-١-

١- کێشەی سنووری کردار وەک دانەیێکی لێکسیکی

کێشـــەی ســـنووری کـــردار وەک دانـــەیێکی لێکســـیکی هەرچەنـــدە لـــە ڕوویەکـەوە وەک کۆمەڵـە پێوەندییێکی‌یـەکگرتوو خـۆی دەنـوێنێ، کـەچی لـەگـەڵ ئەوەشـدا بەســەر چەنـد یاسـاییێکی تایبـەتی خـاوەن خاسـیەتی جیاوازدا دابەش دەبێ:

یەک – مەسـەلەی پێوەنـدیی نێوان پێکهـاتنی بنـەمای جیـاوازی کـردار، کـە بـەپێی واتـای خـودی بنـەمای کردارەکـە، یـاخود بـەپێی بـەکارهێنانی گیرەکەوە جیاناکرێنەوە.

لەنێو ئەم پێوەندییانەدا پەنجە بۆ پێنج حاڵەتی سەرەکی ڕادەکێشین:

أ‌- پێوەنـدیی نێـوان ئـەو پێکهاتنانـەی تـەنیا بـەپێی حاڵـەتی کـەس و ژمارەوە جیادەکرێنەوە.

بۆ نموونە:

من	دەخۆم
تۆ	دەخۆی (یت)
ئەو	دەخوا (ات)
ئێمە	دەخۆین
ئێوە	دەخۆن
ئەوان	دەخۆن !

ب) ١- پێوەندیی نێوان پێکهاتنی گوزارەیی، کە جیاوازیی حاڵەتێک لە حاڵەتەکان نیشان بدا (جگە لە حاڵەتی کەس و ژمارە). بەوێنە، وەک پێوەندیی نێوان کات و ڕێژە:

من دەخۆم ... خواردم ... خواردبام

٢ - پێوەندیی نێوان پێکهاتنی نیهادی، کە لە ڕووی جیاوازیی خاسیەتی ناوەوە جیاوازی نەکا. بۆ نموونە:

دان ـ-دراو

نووسین ـ-نووسراو...

ج) پێوەندیی نێوان پێکهاتنی نیهادی، کە لە ڕووی خاسیەتی ناوییەوە جیاوازی نیشان دەدا. وەک:

دان ـ-بدە.

نووسین-نووسەر

د) پێوەندیی نێوان گوزارە و پێکهاتنی نیهادیی‌یێکی زۆر لێوە نزیک، وەک پێوەندیی نێوان چاوگ و ناوی کارا و ناوی بەرکار ...

هـ) پێوەندیی نێوان پێکهاتنی پێشگر لەگەڵ پێکهاتنی نیهاد، وک هەڵگر، پێخۆر، وەرگێڕ ...

بەهۆی بوونی ئەو حاڵەتە جیاوازنەوە، پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین، کە دوو حاڵەتی دوایی (بەتایبەتی حاڵەتی "د") لە هەموان گرانتر و پڕکێشەترە.

لە حاڵەتی (أ) دا ئەوە پێوەندی‌یە دەبینین، کە ڕەنگە ڕێگەیێکی کلاسیکی دیاری کرابێ، کە ئەویش پێوەندیی نێوان فۆرمی جیاوازی یەک وشەیە: لە کرۆکی ئەم پێوەندی‌یەدا، مەفهوومی گۆڕینی وشە بنەمایە. بە واتاییێکی دی هاوجووتیی وشە لە فۆرمی جیاوازیدا، یاخود وشە وەک دانەیێکی فۆرمەکانی ڕێزمانی. ئەم پێوەندی‌یە وەک پێوەندیی نێوان دوو وشەی جیاواز نییە و خاسیەتەکانیشی ڕوونتر و ئاشکراتر خۆیان دەنوێنن. ئەگەر لە حاڵەتی (أ)دا مەسەلەکە نیشانەی نیسبی‌ی ڕوون بێ، ئەوە لە حاڵەتی (ب)دا مەفهوومی نیسبی چەسپاوە. بەوێنە پێوەندیی واتایی نێوان دوو کاتی جیاوازی کردارێک، کە هاوجووتی لە مانای بنەمایاندا هەبێ، وەک (گەرام-دەگەڕێم)، بە هیچ چەشنێک لەو پێوەندیی واتایی‌یە ناچێ، کە لە نێوان دوو کرداری خاوەن پێکهاتنی جیاوازی وەک (گەڕام، کڕیم)دا هەیە. لە کرداری (گەڕام-دەگەڕێم)دا لەتەک پێوەندیی هاوجووتیی و هاوشانیی واتای بنەمای کردارەکەدا، هەروەها خاوەنی پێوەندیی هاوجووتیی و هاوشانیی تەواوکردنی واتان. بۆ نموونە (ئەوان) گەڕان، (ئەوان) دەگەڕێن، نەک هەر لە ڕووی یەکێتیی واتاوە - (گەڕان) پێکەوە بەندن، بەڵکو لەو

ڕووەشەوە کە لە ئاخاوتندا خاوەنی گشتیی واتای گوزارەیین، جا با لە هەر حاڵەتێکی ڕێزمانیدا بن: (دەگەڕێن) و (گەڕان) لە (ئەوان دەگەڕێن) و (ئەوان گەڕان)دا، ئاشکرا دیارە، کە وەک یەک گوزارە ڕادەگەیەنن، بێ ئەوەی گوێ بدرێتە یەکێتیی ڕادەیان. ئەم مەسەلەیە پێوەندیی بەرانبەر ڕاوەستانی "دەگەڕێم"ی تاکی "دەگەڕێین"ە لەگەڵ یەکتردا و "گەڕام"یش لە هەمان کاتی "دەگەڕێم"دا نییە.

لە حاڵەتی (ج)و بەتایبەتی لە حاڵەتی (د)دا پێوەندیی نێوان پێکهاتنی جیاواز، بێگومان پتر لەیەک دوورن، چونکە ئەو پێکهاتنانە تەواو پێکەوە نەبەستراون. ڕاستە، چاوگی (دان، نووسین ...)و ناوی بەرکار (دراو، نووسراو ...) تا ڕادەیێک لە یەک نێزێک دەبنەوە، ئەویش لەوەدا، کە هەردووکیان بریتین لە فۆرمی نیهاد، بەڵام ئەو لە یەکتر نێزیک بوونەوەیە لە بوارێکی یەکجار گشتیدایە. هەرچی ئەو لە یەکتر نێزیکییەشە، گەلێک لەو جیاوازی یە کەمترە، کە وەک بەشە ئاخاوتنی جیاواز خۆیان دەنوێنن: چاوگ خاسیەتی ناوی تێدایە و ناوی چاوگیش خاسیەتی ئاوەڵناوی هەیە. بەو پێیە واتە چاوگ و ناوی بەرکار وەک بەشە ئاخاوتن لەیەک دوورن و تەنیا لەباری یەکێتیی بناغەوە بەیەکەوە بەندن.

حاڵەتی (د)، کە جیاوازیی نێوان تاکە تاکەیە، ئەو پێکهاتنانە دەگرێتە خۆ، کە بە واتای گوزارەیی، یان نیهادی یەک ناگرن. لەبەر ئەوەی گوزارە بە زۆری وەک خاسیەتی کردار جیادەکرێتەوە، بۆیە نیهاد-واتە فۆرمی ناوی گەلێ جار لەگەل سیستەمی فۆرمی کردار دانانرێ. ئەمەش سەربەخۆ جیاکراوەتەوە و لە زووشدا وەک بەشە ئاخاوتنێکی تایبەتی تەماشادەکرا... کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە

زمانناسیی پراکتیکیدا؛ لە ڕێزمانی پراکتیکی و فەرهەنگدا، چاوگ و ناوی بەرکار و ناوی کارا و ناوی ئامێر و ناوی چاوگ و ناوی جێگا ... وەک فۆرمی کردار تەماشادەکرێن.

هەرچی حاڵەتی (هـ)ە، لێکۆڵینەوە لێی بایەخێکی گەورەی هەیە لە تەماشاکردنی کێشەی گشتیی سنوورەکانی کرداردا وەک یەک وشە، چونکە ئەو جۆرە پێکهاتنانە، پێکهاتنی هەرە نێزیکی لە کردارەوە.

دوو – مەسەلەی شیکاری (تحلیلی)ی فۆرمی کردار، یان کێشەی سنوور لە نێوان شیکاریی فۆرمی کردار و یەکگرتنی دوو فۆرم یان پتر.

ئەم مەسەلەیە بەتەواوی جیاوازیی نێوان شیکاریی فۆرمی وشە و یەکگرتنی نامەنتیقی وشە دیاری دەکا.

سێ – مەسەلەی سنووری واتایی وشە لە بواری کرداردا.

ئەم کێشەیە خاسیەتێکی تایبەتی وەردەگرێ و بەسەر چەند بابەتێکدا دابەش دەبێ. بۆ نموونە:

واتای تێپەڕاندن و واتای تێنەپەڕاندن

واتای کارا دیاری و واتای کارا بزری

- ٢ -

کێشەی سیستمی حاڵەتی کردار

کێشەی سیستەمی حاڵەتی کردار بە سەر دوو مەسەلەی بنەڕەتیدا دابەش دەبێ:

١ – مەسەلەی حاڵەتی لێکسیکی و حالاتی لێکسیکی ڕێزمانیی کرداری کوردی. لێرەدا مەبەست لە حالاتی لێکسیکی، ئەو جۆرە دانە زمانیی‌یانە خاوەن خاسیەتە گشتییانەن، کە لە بەراوردکردنی تایبەتێتی واتایی دیاری کراوی دوو وشە، یاخود پتردا بەدەردەکەون. ئەگەر ئەو بەراوردکردنە، لە هەمان کاتدا پێوەندیی بە مەسەلەی ڕێزمانییشەوە هەبوو-واتە بە باری گۆڕان و یەککەوتنی وشە لە ڕستەدا- ئەوە ئەو حاڵەتەی لێی پەیدا دەبێ، حاڵەتێکی لێکسیکی- ڕیزمانییە. بۆ نموونە، لە بەرانبەر یەکترڕاگرتنی سیستەمی کرداری کوردیدا. وشەی وەک (خواردن) و (خواردنەوە): (نوستن)و (نوستنەوە) ... حاڵەتێکی لێسیکیی ئاشکرا دەبینرێ، کە دەکرێ وەک حاڵەتی گۆڕینی مەفهوومی وشە دووبارە بوونەوەی پرۆتسێس دیاری بکرێ، چونکە لەم حاڵەتەدا جیاوازیی نێوان وشەکان بە حاڵەتی ڕێزمانییەوە بەند نییە. ئەم حاڵەتە، حاڵەتی لێکسیکی (ڕووت)ە، بەلام ئەگەر بلێین: (من) خوارد؛ (من) ئاوم خواردەوە .. گۆشتەکە خورا؛ ئاوەکە خواریەوە ... ئەوە ئەم بارە، حاڵەتی لێکسیکی-ڕێزمانییە، کە دەشێ بە حاڵەتی دیاری کردن (کارا

و بەرکار) ناوببرێ. لێرەدا جیاوازی نێوان وشەکان پێوەندی بە جیاوازیی خاسیەتی ڕیزمانی یەوە هەیە.

٢ – مەسەلەی سیستەمی حالاتی ڕیزمانیی کردار.

لەم پرۆتسێسەدا دوو باس جیادەکرێتەوە.

مەسەلەی پێکهاتنی حالاتی ڕێزمانی-واتە دیاری کردنی حاڵەتە ڕێزمانییەکانی زمانی کوردی (بۆ نموونە: لە زمانی کوردیدا حاڵەتی کارا بزر هەیە یان نا؟ئەگەر هەیە خاسیەتەکانی چین؟).

ئەوەی لێرەدا لەبارەی حالاتی ڕێزمانییەوە مەبەستە، دەرکەوتنی جیاوازی یە لە ئەنجامی بەراوردکردنی فۆرمی جیاوازی تاکە وشەیەکدا، نەک جیاوازیی وشەی هەمەجۆر.

أ-مەسەلەی پێوەندیی نێوان حالاتی جیای جیای ڕێزمانی

لێرەدا مەبەست لەو باردۆخەیە، کە حاڵەتێکی ڕێزمانی، یان دانەیێکی ڕێزمانی لە سیستەمی کرداردا هەمیشە بەپێی پێوەندی بە حاڵەتێکی دیاری کراوی ڕێزمانییەوە، یان دانەیێکی دی دیاری کراوەوە دەردەکەوێ و بێگومان حاڵەتێکی ڕێزمانیی سێیەمی نیشان دەدا ... بۆ نموونە لە زمانی کوردیدا کردار کە جێناوی لکاو وەردەگرێ پێوەندیی بە کات و هێز (تێپەڕی و تێنەپەڕی)یەوە هەیە.

ـ ٣ ـ

کێشەی سیستەمی فۆرمی ڕێزمانیی کردار

کێشەی سیستەمی فۆرمی ڕێزمانیی کردار، یان بە واتاییێکی دی نەخشـەی کێش و پێوانـەی کـردار پێوەنـدی‌یێکی تونـد و تـۆڵی بـەو کێشـانەوە هەیـە، کـە لـە سـەرەوە باسـمان کـردن، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا، دەشـێ وەک کێشـەییێکی سـەربەخۆ جیا بکرێتـەوە، چونکـە خاوەنی خاسیەتی تایبەتی خۆیەتی، کـە بریتی یە لـە کۆکردنـەوە و یەک خسـتنی ئـەنجامی ئـەو کێشـانەی پێشـتر لێیـان دوایـن ... بۆیـە باسـی فرەواتـایی (polysemantic) و هـاوبێژی (homonym) فـۆرمی ڕێزمـانیی کـردار مەسـەلەی بنـەڕەتی ئـەم کێشـەیەیە. بـۆ نموونە (دەچن) لە (ئێوە دەچن بۆ قوتابخانە)دا و (دەچن) لـە (ئـەوان دەچـن بـۆ قوتابخانـە)دا. ئەگـەرچی وتنـی (دەچـن) لـە هـەردوو ڕستەکەدا یەکـە؛ بـەڵام گومـانیش لـەوە نـاکرێ، کـە لێرەدا مەبەسـت یەک فۆرمی ڕێزمانی جیاوازە و پێوەندی یان لەگەڵ یەکتردا هـەر ئەوەندەیە، کـە هـاوبێژی یەکدین. (دەچن)ی ڕسـتەی یەکـەم، کەسـی دووەمی کۆیـە و (دەچن)ی ڕسـتەی دووەمیش بۆ کەسـی سـێیەمی کۆیە.

ـ ٤ ـ
کێشەی پێکهاتنی وشەسازیی کردار

کێشەی پێکهاتنی وشەسازیی کردار، ئەم باسانە دەگرێتەخۆ:

أ- باسی کەرەستەی گۆڕینی کردار.

ب- باسی کەرەستەی ڕۆنانی کردار.

لە تەماشاکردنی بەشە ئاخاوتنەکانی دییدا بینیمان، کە هەر بەشە ئاخاوتنێک هەمیشە بە ڕوونی بەم یان بەو حاڵەتی وشەسازییەوە بەندە، کە بریتییە لە خاسیەت و تایبەتێتی ئەو بەشە ئاخاوتنە: **ناو- ژمارە، دۆخ...؛ ئاوەڵناو- پلە ... هتد.**

بێگومان، ئەو حاڵەتانەی کردار پێکەوە دەبەستن و دەیانکەنە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ، پێویستە لە کرداردا بۆ بگەڕێین. جا بەجێهێنانی ئەو کارە وەنەبێ شتێکی ئاسان بێ.

وەک باوە، خاسیەتی کردار لە حالاتی (کەس) و (کات) و (ڕێژە)دا تەماشا دەکرێ. یەکەم لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو حاڵەتانە تەنیا بەشێکی فۆرمی کردان، بۆیە ناتوانن ببنە کەرەستەی جیاکەرەوەی کردار وەک بەشە ئاخاوتنێک. لە ڕاستیدا، ئەگەر بۆ نموونە وا دابنرێ، کە حاڵەتی کەس خاسیەتی وشەسازیی کردار دیاری دەکا، ئەوە دەبێ بەرانبەر بە چاوگ و ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن و فۆرمی کەس جیایان ناکاتەوە، چی بڵێین؟ وێڕای ئەوە حاڵەتی کەس وەنەبێ لە هەموو زمانێکدا هەبێ.

حاڵەتی کات زۆر جار وەک خاسیەتی تایبەتی کردار تەماشا دەکرێ، لەبەر ئەوەی کردار پرۆتسێس ڕادەگەیەنێ و پرۆتسێسیش لە سنووری کاتدا کاردەکا، بەڵام ئەمە، ئەوە ناگەیەنێ، کە بوونی حاڵەتی ڕێزمانیی کات هەمیشە دەبێ لە کرداردا هەبێ.

وەک دەزانین، حالاتی ڕێزمانی لە ڕێی بەرانبەر یەکترڕاگرتنی هەندێ (بە لای کەمەوە دوو) فۆرمەوە دەردەبڕرێ. بەبێ ئەو بەرانبەر یەکترڕاگرتنە ناشێ حالاتی ڕێزمانی دیاری بکرێ. بە نموونە، حاڵەتی دۆخ، دەمێ پەیدا دەبێ، کە فۆرمی دۆخی جیاواز هەبێ. ئەگەر لە زماندا تەنیا یەک (دۆخ) هەبێ، ئەوە لەڕاستیدا ناکرێ ناو بنرێ دۆخ. بەو پێیە، ناشێ باسی حالاتی ڕێزمانیی دۆخ بکرێ. بەو جۆرە، ئەگەرچی بیری کات ڕاستەوخۆ کەوتووەتە مەفهوومی کردارەوە، لەبەر ئەوەی لە کرداردا هەیە، دەکرێ لە حاڵەتی ڕێزمانیی کات بکۆڵرێتەوە و بۆ ئەمەش پێویستە چەند فۆرمێکی کات بەرانبەر یەک ڕابگیرێن. ئەو جۆرە بەرانبەر یەکتر ڕاگرتنەی سێ فۆرم- ئێستا و ڕابوردوو و ئایندە _ خاسیەتی ڕێژەی ئیخبارییە. لە ڕێژەی داخوازیدا ئەو بەرانبەر یەکتر ڕاگرتنە ناکرێ و حاڵەتی ڕێزمانی کات لە ڕێژەی داخوازیدا نییە. لە ڕووی حاڵەتی کاتەوە ناکرێ بوترێ (بنووسە) کاتی ئایندەیە یان ئێستایە (لێرەدا واتای فۆرمی حاڵەتی داخوازیی کاتی ڕابوردوو لادەبا). لە ڕێژەی تیانیشدا حاڵەتی ڕێزمانیی کات نییە. هەموو ئەمانە، لە ڕاستیدا شاهیدی ئەوە دەدەن، کە حاڵەتی کات نەک هەر لە حاڵەتی نیهاد (ناو)ی‌دا نییە، بەڵکو لە هەندێ باری گوزارەییشدا وەک حاڵەتی گشتیی کردار دەرناکەوێ.

هەرچی حاڵەتی ڕێژەیە پێوەندیی تەواو بە فۆرمی گوزارەییەوە هەیە. ناوەرۆکی بنەڕەتیی گوزارەیی بریتییە لە پێوەندی دیاردەیێک بە واقیعەوە - گوزارەوە. ئەو جۆرە پێوەندییانە لە فۆرمی نیهادی (ناوی)دا نییە، کە تەنیا ناوی پرۆتسێس، یان دیاردە دەبەن.

بەم چەشنە، حاڵەتی ڕێژە لە فۆرمی گوزارەییدا دەوری بنەڕەتی دەبینێ، بەڵام لە حاڵەتی نیهادیدا دەرناکەوێ. لەبەر ئەوە حاڵەتی ڕێژەش، هەروەک حاڵەتی کەس و کات ناکرێ بە خاسیەتی سەرجەمی کردار دابنرێ.

ئەوەی پتر گشت فۆرمی کردار بگرێتە خۆ، حاڵەتی کارا دیاری و کارا بزرییە، کە بە شێوەیێکی یەکجار توند پێوەندی بە دەربڕینی پێوەندیی نێوان پرۆتسێس و بابەتی ئەو پرۆتسێسەوە هەیە. هەر فۆرمێکی کردار، یان کارا دیارە، یان کارا بزرە. لە هەر فۆرمێکی کرداردا بە ئاشکرایی دیار، چۆن ئەو پرۆتسێسە، یان ئەو دیاردەیە، بەو بابەتەوە بەندە و چۆن خاسیەتی نیشان داوە. ئەگەر بابەتە دیارخراوەکە وەک سەرچاوەی پرۆتسێس نیشان درابێ، ئەوە کردار لە فۆرمی کارا دیاریدا خۆی دەنوێنێ، بەڵام ئەگەر بابەتە دیارخراوەکە بریتی‌بێ لە بەرکاری ڕوودان، کە لە دەرەوە ئاراستە کرابێ، ئەو دەمە کردار فۆرمی بزر وەردەگرێ.

چاوگ

لە زمانی ئاوێستادا کردار فۆرمی تایبەتی و گشتیی چاوگی نییە. بۆ ڕاگەیاندنی واتا و ئەرکی چاوگ فۆرمی هەمەجۆری دۆخی تیانی ناوی ڕوودان لە کاردان. لە نیو ئەو دۆخانەدا زەحمەتە بتوانرێ فۆرمێک دیاری بکرێ، کە بووبێتە چاوگ و چووبێتە سیستەمی کردارەوە. یەکەم نیشانەی ئاسایی ئەو جۆرە دیاری کردنە، بریتییە لە کرداری ئاراستە و ئەویش ناتەواوە: لە زمانی ئاوێستادا گەلێ لەو ناوانەی لە کردارەوە کەوتوونەتەوە، هێزی کردارییان تێدا پارێزراوە: **"یەت بە ڤانی ئەیوی ڤەنیا (ئەبی- ڤەن- یاس) ... ئەژیم دەهاکەم"- واتە (بوومە سەرکەوتوو)**

یاخود ناوی ڕوودان لە دۆخی بەرکاریدا دەبێتە تەواوکەری ڕاستەوخۆ، وەک (ڤەیدیەم) ، (مەنترەم).

لەبەر ئەوە دیاریکردنی چاوگ کەم یا زۆر لە جغزی گومان و نادیاریدا دەمێنێتەوە. جا لە نێو ئەو حاڵەتانەدا، کە پتر پشتی پێ ببەسترێ، ئەم فۆرمانەی خوارەوەن:

١ – فۆرمی بەرکاری ناڕاستەخۆی ناوی ڕوودانی هەمەچەشن و بەتایبەتیش ئەوانەی (-تی)یان تێدایە. وەک:

(سەپتەیەی، سوپتەیەی)

٢ – فۆرمێکی تایبەتی، کە ئەویش هەر لە فۆرمی بەرکاری ناڕاستەوخۆوە کەوتووە، بەڵام لە دۆخەکانی دیدا هاوێنەیان نییە، بۆیە وا بیر دەکەینەوە، حاڵەتی هەرە نێزیکییان لە بۆچوونمانەوە

بۆ چاوگ ئەوانەن؛ لە ڕەگی کردارەوە وەرگیراون و کۆتاییان بە (-دیای) هاتووە:

"جەی دیاری" (کوشتن)

"ڤۆیدیای" (زانین)

..... هتد[1]

چاوگ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بریتییە لە قەدی کرداری ڕابوردوو + نیشانەی (-ەن): "کەرتەن" (کردن؛ "ڕەفتەن" (ڕۆیشتن)؛ "گوفتەن" (گوتن).[2] لە ڕووی واتاوە چاوگ لە هەمان کاتدا (ناوی ڕوودان)یشە لەبەر ئەوەشە لەگەڵ پێشبەند و پاشبەندا بێت.

وێڕای ئەوە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا چاوگ فۆرمی کورت (بێ نیشانەی"-ەن")یشی هەیە، کە لەگەڵ قەدی کرداردا هاوشانن. وەک: "کەرت" (کردن)؛ "گوفت"؛ (گوتن)؛ "ڕەفتەن"؛ (ڕۆیشتن) ... ئەم جۆرە فۆرمەش بەتەنیا بەکار نایەت و لەگەڵ کرداری دیدا دێت.[3]

---

[1] س. ن. سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ ١٩٦١، ل١٠٥-١٠٦.

[2] ئەگەر لەباری مێژووییەوە بۆ ئەو کێشەیە بچین، نیشانەی چاوگ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا پێویستە (-تەن) بێ (لە "تەنەیی"ی فارسیی کۆنەوە). بەڵام بەپێی یەکسان بوونی پلەی بەهێزی و پلەئ بێهێزیی زووی ڕەگ و جیاکردنەوەی بنەمای کاتی ڕابوردوو وەک مۆرفیمێکی تایبەتی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بزووتنەوەیێکی وشەسازی سنووری ناوخۆی چاوگ ڕوویدا: دەنگی (ت) واتە سەر بنەما و کۆتایی چاوگ بوو بە (-ەن). بەڵگەی ئەم ئەنجامەشمان ئەوەیە، کە پارچەی (کەر) لە کرداری (کەرتەن)و (ڕەف) لە کرداری (ڕەفتەن) و (گوف) لە کرداری (گوفتەن) و (دا) لە کرداری (دانەن) ...دا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە خودی خۆیاندا ناتوانن لە وشەگۆڕی و وشەڕۆنانی کرداردا هاریکاری بکەن. خۆ ئەگەر وەک پارچەیێکی وەسفییش تەماشا بکرێن، ئەوە نابنە دانەیێکی وشەسازیی واتادار.

[3] ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ١١٧-١١٨.

لە زمانی موجانیدا چاوگ لە قەدی کرداری ڕابوردوو و نیشانەی (- ا) یـان (- ان) پێـک دێ .وەک : " **نێوسـت +ا / ان – نێوستا/نێوستان** " (**دانیشتن**).[٤]

لە هەموو دیالێکتەکانی کۆمەڵی زمانە شوگانۆ – ڕووشانییەکاندا چاوگ فۆرمی کورت و فۆرمی تەواوی هەیە . فۆرمی کورتی چاوگی زۆربەی کردارەکان لەگەڵ قەدی کاتی ڕابوردووی کرداردا وەک یەکن . بەوێنە : " **نڤشت ، نەڤشت** " (**نووسین**) ... **هەرچی فۆرمی تەواویشە بەیاریدەی نیشانەی (- ۆو ، - هـو) پێک دێ ، وەک : " نڤشتۆو ، نەڤشتەو " (نووسین** ...[٥]

لە زمانی یازگولیامیدا چاوگ لە ڕەگی کاتی ئێستای کردار و نیشانەی (- ەژ) پێک دێ . وەک : " **لەڤەژ" (گوتن) ؛ "مەرەژ " (مردن)** ..[٦]

لە زمانی ڤاخانیدا چاوگ بە ئیزافەکردنی نیشانەی (-اک) یان (-ن) بۆ سەر ڕەگی کاتی ئێستای کردار پێک دێ .وک : "گز+اک = گزاک" (هەڵستان) ، "جەڕ+اک = جەڕاک "(کردن) ؛ " ژۆی + ن = ژۆین " (خوێندنەوە) ....[٧]

چاوگ لە زمانی بلووجیدا لە ڕەگی کاتی ئێستای کردار و نیشانەی (_ ەک) پێک دێ . وەک : " گر+ ەک = گرەک" (بردن) ؛ " ژەن + ەگ = ژەنەگ " (لێ دان) ...[٨]

---

[٤] ت. ن. پاخالینا، زمانە پامیرییەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٩، ل ١٤٩.
[٥] هەمان سەرچاوە، ل ٤٠.
[٦] هەمان سەرچاوە، ل ٧١.
[٧] هەمان سەرچاوە، ل ١٠٤.
[٨] ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بەلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠. ل ٥٦.

نیشانەی چاوگ لـە زمـانی فارسـیی نوێدا "- تـن " و"- دن "ە و ئەگەر (ن) لا ببرێ کاتی ڕابوردوو پەیدا دەبێ :

بستن ، فروختن ، زیستن...

بردن ، کندن ، زدن...[9]

لـە زمـانی ڕووسـیدا چاوگ کۆتـایی بـە دەنگی (ت) یـان (تـی) دێ ...[10]

لەم کورتە گەشتەدا تێبینی دوو دیاردە دەکەن:

یـــەک :

هەندێ نووسـەر وا باسـەکهیان دامەزراندووە ، کە چـاوگ لـە ڕیگ یـان قـەد و نیشـانەی چـاوگ پێک هـاتبی و بـرێ نووسـەری دی بـە پێچەوانەوە دەڵێن ، ئەگەر نیشانەی چاوگ بکرێتەوە قەد پەیدا دەبێ – واتـە ئـەوە سـاغ نەکراوەتـەوە ، کـە چـاوگ سـەرچاوەی کـردارە ، یاخود چاوگ خۆی لە کردارەوە وەرگیراوە .

هـیچ نووسـەرێکی ڕێزمـانی کـوردییش نـەیتوانیوە ئـەوە سـاغ بکاتـەوە ،کـە چـاوگ سـەرچاوەی کـردارە یـاخود چـاوگ خـۆی لـە کـردارەوە وەرگیـراوە ، چونکـە ئـەم باسـە تـا بڵێـی گرانـە و وێـڕای ئـەوەش ئاسـۆیێکی ڕوون نیـیە بتـوانرێ لەبـەر تیشـکیدا ئـەو گـرێ کوێرەیـەی پـێ بکرێتـەوە .... بەداخـەوە هەنـدێ نووسـەری ڕێزمـانی کوردی بە بێ ئەوەی هیچ بەڵگەیـەکی مێژوویی یـان مـەنتیقی هـەبێ،

---

[9] ذوالنور، دستور زبان پارسی در صرف و نحو و املای فارسی تهران، ١٣٤٣، ل ٢٦٤.

[10] ن. س. ڤاڵکینا، د. ێ. ڕۆزێنتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکێفێج، زمـانی ڕووسـی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ل ٢٣٧.

بــە تەئسـیری زمـانێکی بێگانـە بڕیـاری بـێ سـێ و دووی بـۆ ئـەو کێشەیە داوە[11] .

---

[11] ماموسـتا محەمـەد فـەتتاح لـە وتـاری "کـار پـۆلین کـردن بـەپێی ڕۆنان"(گۆڤـاری "ڕۆشـنبیری نـوێ" ، ژ١٢١، بەغـداد ، ١٩٨٩ ، ل(٤٠ -٥٩) دا نووسـیویە، دەڵـی : "کاری سادە لە زمانی کوردیدا نی یە "(ل٤٠).
ئەگەر نووسەری ئەم وتارە وا دابنێ ، کە زیادی خراوەتە سەر ڕەگ وقەدی لێ پەیدا بووە و بە زیادی خستنە سەر قەدیش چاوگ پێک هێنراوە، ئەوە دەبێ ئەو ڕایەی بە بەڵگە ی مێژوویی یان هیچ نەبێ ژیربێژی ئیسپات بکات . وێڕای ئەوە ، دیاردەی وای نێوان ڕەک و قەد هەیە ، تـەم ومـژی تـەواو بخەنـە سـەرئەوجۆرە ڕایـە ، کـە مامۆسـتا محەمـەد دەریبڕیـوە .وەک : ((آ)) هـاوجووتی وهاوشـانیی کۆمـەڵێک ڕەگ وقەد.وەک :

چاوگ	ڕەگ وقەد
دروون	دروو
سوون	سوو
گروون	گروو
جوون	جوو
بەستن	بەست
پەرستن	پەرست

... هتد .

ب)دووریی فۆرمی هەندێ ڕەگ وقەد لە یەکەوە .وەک :

چاوگ	ڕەگ	قەد
گوتن/وتن	لێ	گوت/وت
زاین	زێ	زا
نان	نێ	نا
دان	دە	دا
مان	مێن	ما
ویستن	وێ	ویست
بیستن	بێ	بیست
ڕستن	ڕێس	ڕست
پالاوتن	پاڵێو	پالاوت
بژاردن	بژارد	بژێر

.... هتد.

ئەگەر مامۆستا محەمەد وا بیر بکاتەوە، کە لە زمانی کوردیدا کرداری سادە نەبێت، دەبێ لێم ببووری چەند سەرنجێکی قایل نەبوونی بخەمە پێش چاو و هەندێ پرسیاری لێ بکەم:

١ – (دروو، سوو، گروو، بەست، پەرست ....)، کە لە یەک کاتدا ڕەگیش و قەدیش بن، ئەوە بێ بیرکردنەوە دەزانین لە یەک مۆرفێم پێک هاتوون. هەر شتێکی یەک مۆرفێمیش سادەیە و هەرگیز ناشی ناسادەبێ، کەچی مامۆستا محەمەد دەڵێ: "کار لە کوردیدا دەبێت بە لای کەمەوە لە دوو کەرت (مۆرفێم) پێک بێت" (ل ٤٤).

٢ – ئێمە دەزانین (لێ) ڕەگە و (وت) قەدە، بەڵام نازانین کام مۆرفێم خراوەتە سەر (لێ) و کردوویەتی بە (وت). خۆزگە مامۆستا محەمەد ئەو مۆرفێمەی پێ دەوتین، تا بڕوای پێ بکەین، کە (وت) مۆرفێمێکی سادە نییە و ناسادەیە .... بەڵێ ئەوە تێدەگەین، خاوەنی ئەو ڕایە کێشەکە دەباتەوە سەر بەکارهێنانی کردار لە ڕستەدا و دەیبەستێ بە وشەی دییەوە. بۆیە بۆ ئەمەش دەپرسین، ئایا لە ڕستەی (ئازاد بە منی وت، بڕۆ ...)دا، دەشێ (وت) بە مۆرفێمێکی (ئازاد) یان بە (مـن)ەوە گرێ دراو دابنرێ؟... بێگومان نەخێر.

٣ – (زێ) ڕەگی ((زاین)ە و قەدەکەشی (زا)یە. جیاوازیی ڕەگ و قەد لە بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگی (ێ) و (ا) دایە- واتە زیادییێک نەچووەتە سەر (زێ) تا بیکا بە (زا). بەو پێیە (زا) سادەیە و ناسادە نییە . بێتو بەپێی بەرنامەی نووسەری وتاری "کار پۆلێن کردن بەپێی ڕۆنان؟ بگەڕێینەوە بۆ ڕستە و بڵێین (ئەگەرماینەکەت خۆش دەوێ، کە زا جوانووەکەی بە کەس مەدە)، ئەوە سەر لە نوێ (زا) بە هەمان سادەیی بەکارهاتووە. هەر بەو شێوەیە (نێ) ڕەگی (نان)ە و قەدەکەشی (نا)یە؛ (دە) ڕەگی (دان) و (دا) قەدێتی ... لەمانیشدا جیاوازی تەنیا لە گۆڕینەوەی دوا دەنگیاندایە و هیچ پاشگرێک لە ناواندا نییە بۆ کردنی مۆرفێمێک بە دوو مۆرفێم ...

٤ – لە زۆر حاڵەتدا زیادییێک دەخرێتە سەر ڕەگ و قەدی لێ پەیدا دەبێ، یاخود دەتوانین بڵێین هەندێ دەنگ لە قەد دەکرێتەوە و ئەوەی دەمێنێتەوە دەبێتە ڕەگ ... بەڵام ئەوانەی قەد بە مۆرفێمێکی ناسادە دادەنێن و لەو ڕایەدان کە لە (ڕەگ+پاشگر) ڕۆدەنرێ، دەبێ بۆ (مێن)ی ڕەگ و (ما)ی قەدی (مان) چی بڵێن؟ (مێن)، کە ڕەگە لە سێ دەنگی پێکهاتووە، کەچی (ما)، کە قەدە لە دوو دەنگ سازبووە! بێگومان ڕێ بە خۆم نادەم بڵێم لەبەر ئەوە ژمارەی دەنگەکانی (مێن) لە هی (ما) زیاترە، دەبێ (ما) لە (مێن)ەوە وەرگیرابێ، بەڵام گلەییم لێ ناکرێ، ئەگەر بڵێم سێ لە دوو زیاترە و بپرسم چی خراوەتە سەر (مێن) بۆ ئەوەی (ما)ی لێ داڕێژرێ؟

ئەگەرچی بواری هێنانەوە ئەو جۆرە نموونانە زۆر فراوانە، ئێمە لەو ڕایەداین، ئەو چەند بەڵگە کەمە بەس بن بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو لێکدانەوەیەی دەڵێ: "کاری سادە لە زمانی کوردیدا نییە".
مامۆستا محەمەد لە بەردەوامی ئەو باسەیەدا دەڵێ، "دەبێ لە پۆلێنکردنی کاردا جیاوازی نەکرێ لە نێوان گیرەکی ڕێزمانی و ناڕێزمانی و هەموویان هەر بە مۆرفیمی بەند دانرێن. هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەم بنەمایەدا بەلای ئێمەوە کاری سادە لە کوردیدا نییە، بە واتای ئەوەی کە کار لە کوردیدا دەبێت بە لای کەمەوە لە دوو کەرت (مۆرفیم) پێک بێت" (ل٤٤)و، بەمە هەنگاوی پتر بەرەو نادروستی هەڵێناوە.
وەک لە سەرەوە ڕوونمان کردەوە، تەنانەت ئەگەر بەپێی بەرنامەی مامۆستا محەمەدیش تەماشای کرداری کوردی بکەین، گەلێ قەدی کرداری سادە بەدی دەکەین، کە لە ڕستەشدا وەک کردارێکی ڕابوردووی سادە کاردەکەن. کەواتە چۆن بتوانین ئەو ڕایەی وەربگرین کە دەڵێ: " هەموو کارێک لە هەر دەم و تافێکدا بێت بەلای کەمەوە دەبێ لە دوو مۆرفیم پێک بێت" (ل٤٦).
ئێستاش دێنە سەر چاوگ و ڕەگی کردار، کە نووسەر (-ن)ی چاوگی بە پاشگر دادەنێ و (دە)ی پێش ڕەگی بە پێشگر و دەڵێ "دەبێ لە پۆلێنکردنی کاردا جیاوازی نەکرێ لە نێوان گیرەکی ڕێزمانی و ناڕێزمانی و هەموویان هەر بەمۆرفیمی بەند دانرێن..."
بەر لە هەر شت ئەوە دێنینەوە یاد کە، نە هیچ نووسەرێکی ڕێزمانی کوردی و نە مامۆستا محەمەد خۆیشی، ئەوەیان ساغ نەکردووەتەوە، کە چاوگ سەرچاوەی کردارە، یاخود چاوگ خۆی لە کردارەوە وەرگیراوە. تەنانەت کاتێکیش ناشێ ئەو قسانە بکرێ، کە ئەوە کاڵا بکرێتەوە، چاوگ لە کردار وەرگیرابێ... چونکە ئەگەر ئەو گومانەش برەوێنرێتەوە،، کێشە سەرەکییەکە هەر دەمێنێتەوە، کە جیاوازیی گەورەی گیرەکی ڕێزمانی و ناڕێزمانییە. بچووکترین بنکەی وشە، کە واتای سەرەکیی وشە هەڵگرێ، لە زانستی زماندا بە مۆرفیمی ڕیشەیی – Root Mopheme) ناسراوە.
هەرچەندە بنەمای وشە مانای سەرەکی هەڵدەگرێ، بەڵام ئاسان نییە زمان تەنیا بە بنەمای وشە و وشەی سادە مەبەست دەرببڕێ.
ڕەگ و قەدی کردار بە یاریدەی پێشگر و پاشگر دەتوانن سەدان وشە دروست بکەن و سەدان مانا و مەبەست دەربڕن. بەوێنە:
پێشگر+ڕەگ. وەک:
بوێر، ببڕ، بکوژ، .... نەبەز، نەمر، نەترس .... پێخەف، پێنووس...
ڕەگ+پاشگر. وەک:

خوێنەر، نووسـەر... زانا، توانا .... کڕیار، فرۆشیار ... گـەڕۆک، خشـۆک ... ترسنۆک، گرینۆک .. نووسەک، کوتەک ... کوشندە، بەخشندە .... دیدە، گەریدە ... کۆکە، ناڵە ... فڕگە، کێڵگە ... سووتەن، ڕێژەن ....
قەد+ پاشگر+. وەک:
کەوتوو، خەوتوو، ... مردە، بووە ..... خوێندەوار، کردگار ...
... هتد. (بۆ زانیاریی زیاتر لـەو بارەیـەوە، بڕوانـە: ا – ڕێزمـانی ئاخـاوتنی کـوردی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٤٣-٢٦٧؛ ب – ڕەفیق محەمـەد شـوانی، ئـەو وشـانەی لـە چاوگـەوە وەردەگیرێن، نامەی ماجیستێر، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٨.
دەبینین ئەو پێشگر و پاشگرانە کە دەچنە سەر ڕەگ یاخود قەدی کردار (ناوی کارا)، (ناوی بەرکار)، (ناوی چاوگ)، (نـاوی ئـامێر) سـازدەکەن. بـەم چەشـنە ئـەو پێشـگر و پاشگرانەی دەوری (وشـەڕۆنان) دەبینن، جۆرێکی تایبەتین لـە مۆرفیم و لـە زانسـتی زماندا بە (مۆرفیمی وشـەداڕێژ – Derivational Morpheme) ناسراون.
لە سەرەوە لە مۆرفیمی وشـەداڕێژ دواین و نیشـانماندا، کە چۆن لـە کاتێکدا دەچنـە سەر بنەماییک وشـەییکی نوێی داڕێژراو دێننە کایەوە ... بەڵام پێویسـتە ئـەوەش لـەیاد نەکەین کە وشـەکانی زمان لە ناو خۆیاندا پێوەندیی هەمیشـەییان هەیە. ئـەو وشـانەی دەسـتەواژە و ڕسـتە پێک دەهێنن پێوەندیی ئاشـکرا و دیاریکراویـان لەگـەڵ یـەکتردا هەیـە بۆ دەربڕینـی هـەر مەبەسـتێک، وشـەکان بـە گـوێرەی دەسـتووری ئـەو زمانـە دەچـەن پـاڵ یـەک و فـۆرمی پێویسـتی خۆیـان وەردەگـرن و ڕسـتە پێـک دەهێـنن و مەبەستی دیاریکراو دەگەیەنن. وەک:
١ –
(–وو): ئازاد دەمێکە هاتووە.
(–با):ئەگەر بڕۆیشتبام باشتر بوو.
(–ایە): خۆزگە بچوومایە ...
.... هتد.
٢ –
(دە–/ئە–): دەچم/ ئەچم بۆ قوتابخانە.
(ب–): بڕۆ بۆ قوتابخانە.
(ب–): بچم بۆ قوتابخانە.
..... هتد.
بەو نموونانەی سەرەوەدا، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە یەکێک لە هۆ و کاریگەرەکانی ڕێکخستنی وشە، مۆرفیمی وشەگۆڕە. مۆرفیمی وشەگۆڕ دەچێتە سەر وشە و حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی پێک دێنێ. مۆرفیمی وشەگۆڕ کە بریتییە لە نیشانە، وەک پێشگر و پاشـگر بـە سـەرەتا و کۆتـایی وشـەوە دەلکێن. لـە بەشـی یەکـەمی ئـەو نموونانـەی

سەرەوەدا، نیشانەی (وو، -با، -ایە....) بە کۆتایی کردارەوە لکاون و حاڵاتی جیاوازیی ڕێزمانییان دەربڕیوە. لە وشەکانی بەشی دووەمیشدا (دە-/ئە-ب-،ب-...) کە لە سەرەتاوە هاتوون هەمان ئەرکیان بەجێ هێناوە.

بەم چەشنە بۆمان ڕوون بووەوە، کە لە زمانی کوردیدا دوو جۆرە مۆرفیمی وشەگۆڕ هەیە و دەشێ پێیان بوترێ (نیشانە). ئەو نیشانانەی بە کۆتاییەوە دەلکێن بە (Inflexion) ناسراون. نیشانەی کۆتایی لە زۆربەی زمانەکانی جیهاندا باوە. هەرچی جۆری دووەمی نیشانەیە، کە لە سەرەتاوە دێت و لە زمانی کوردیدا باوە، لە زانستی زماندا (Augment)ی پێ دەوترێ. ئەو جۆرەیان لە کەم زماندا بەدی دەکرێ. بەوێنە لە زمانی ئینگلیزی و ڕووسی .. دا نییە، لە "زمانی یۆنانیی کۆنی سانسکریتی‌دا دەبێتە نیشانەی کرداری ڕابوردووی سادە و دوور (بڕوانە، ک. س. کاچکینا، کێشەی واتای مۆرفێم، لینینگراد، ١٩٦٣، ل ٤٠).

مۆرفێمی وشەداڕێژ و مۆرفێمی وشەگۆڕ، وەک مۆرفێمی ڕیشەیی سەربەخۆ کارناکەن و واتا نابەخشن. لەبەر ئەوە هەندێ جار لە زانستی زماندا بە هەردووکیان دەڵێین (مۆرفێمی بەند، یاخود مۆرفێمی ئەفیکسی).

وێڕای هەموو ئەوەی لێی دواین، پەنجە بۆ چەند خاڵێک ڕادەکێشین:

١ – پێشگر و پاشگر دەتوانن وشەیێک لە بەشێکی ئاخاتنەوە بکەنە بەشێکی دیکەی ئاخاوتن ... بەڵام نیشانە ناتوانێ ئەو ئەرکە ببینێ.

٢ – لە وشەی ناسادەی زمانی کوردیدا پاشگر هەمیشە لە دوای بنەمای وشەوە دێت و ئینجا بە دوای ئەودا نیشانە – واتە هەمیشە پێشگر پێش نیشانە دەکەوێ.

٣ – پێشگر و پاشگر مانای داڕێژە (المعنى الاشتقاى – Derivational Meaning) دەدەن، هەرچی نیشانەیە، مانای نیسبی (المعنى النسبى – Relational Meaning) دەگەیەنێ.

جا کە مۆرفێمی وشەداڕێژ کەرەستەی چالاکی وشە بێت و مۆرفێمی وشەگۆڕیش ئەرکی ڕێکخستنی وشە ببینێ و حاڵاتی ڕێزمانی پێک بێنێ، ئیتر چۆن ڕێگە بە خۆمان بدەین، کە هەر لەبەر ئەوەی هەردوو جۆر مۆرفێمی بەندن و سەربەخۆ و بەتەنیا واتا نابەخشن جیاوازی لە نێوانیاندا نەکەین و بە یەک شتیان دابنێین. ئەمە ئەو پەندە کوردییە باوەم دێنێتەوە یادکە دەڵێ: "هەرچی ڕیشی سوور بوو هەمزاغا نییە".

ئەنجام ئەوە دەگەیەنێ، کە نە (-ن)ی چاوگ پاشگرە و نە (دە-)ی نیشانەی بەردەوامی پاشگرە و نە کردار بەو نیشانانە دەبێتە ناسادە.

ماۆستا محەمەد لە ڕوون کردنەوەی ئەو ڕایەیدا، کە وتوویە: "کاری سادە لە زمانی کوردیدا نییە"، ڕەخنە لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی دەگرێ، کە کرداری داڕێژراو و کرداری سادەیان جیاکردووەتەوە و ، نووسیویە، ئەمە "نەک هەر دیاردەیێکی

ناپێویستە، بەڵکو بەپێچەوانەی ڕاستی‌یەکانی زمانی کوردی و بەندیش نییە بە هیچ بنەمایەکی ڕێزمان و واتایی‌یەوە" (ل٤٠).
پێشگر و پاشگر کە بچنە سەر بنەما و ڕواڵەت و ناوەڕۆک بگۆڕن و شتی نوێ ڕۆبنێن – واتە یەکێک لەو دوو گیرەکە، کە مۆرفیمی بەندن، بچێتە سەر مۆرفیمێکی ڕیشەیی، کە سادەیە و واتای هەیە، بیکا بە نسادە و واتای بگۆڕێ، ئیتر چۆن بەند نییە بە هیچ بنەماییکی ڕێزمانی و واتایی‌یەوە.
بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو وتانەمان لە ڕستەی "١ – ئازاد دارێکی لە نەوزاد دا"؛ "٢- ئازاد شیعرێکی بەسەر نەوزاددا هەڵدا"؛ "٣- ئازاد ئاوی لە پەرداخەکە وەردا"؛ "٤- دوێنێ بارمتەکەم بە خاوەنی‌دایەوە"دا، ... (دا)و (هەڵدا)و (وەردا) و (دایەوە) دەکەینە نموونە. (دا) کە بنەمای (دان)ە مۆرفیمێکی ڕیشەیی‌یە و سادەیە و واتای هەیە و لە ڕستەی یەکەمدا بە ڕوونی دەبینرێ، بەڵام کاتێ لە ڕستەی دووەم و سێیەم و چوارەمدا پێشگری (هەڵ – وەر)، یان پاشگری (-ەوە)مان ئیزافەکرد، بوو بە ناسادە و واتاشی گۆڕا ... جا ئەمە بنەمای ڕێزمانی و واتایی نەبێ، دەبێ بنەمای ڕێزمانی و واتایی چێ بێ؟
ئەگەر مامۆستا محەمەد بۆ ڕستەی یەکەم لە ڕوانگەی پێوەندیی (دا) بە وشەی (دارێکی)یەوە بیربکاتەوە، ئەوە بەو پێیە زۆربەی ڕستەی کوردی بێ تەواوکەر دەمێنێتەوە و پێکهاتنیان تەنیا بریتی دەبێ لە نیهاد و گوزارە. ....وەک دەزانین لە ڕستەی "ئازاد شەرواڵێکی جوانی درو'دا، (ئازاد) – نیهادە و (شەرواڵێکی جوان)- تەواوکەری گوزارەیە و (دروو)- گوزارەیە و کردارێکی سادەیە، بەڵام بەپێی نەبوونی کرداری سادە، دەبێ دەستەواژەی (شەرواڵێکی جوانی دروو) بە کرداری ناسادە دابنرێ ... لەو ڕایەدام، ئەو جۆرە لێکدانەوەیە ئەگەر نەشبێتە هۆی شێواندن و تێکدانی هەندێ یاسای ڕێک و پێک و لەباری زمانەکەمان، هەر وەک شتێکی نامۆ دەمێنێتەوە و لە لێکۆڵینەوەی زمانەوانیدا جێی نابێتەوە.
هەروەها لە ڕستەی "من ڕێگەم لە تۆ بەست" و "ئازاد درۆییکی خراپی بە دەم منەوە هەڵبەست" و "بەرخەکەم دابەست" ... دا، کرداری (بەست) بە هیچ چەشنێک نە لە ڕووی پێکهاتنەوە و نە لە باری واتاوە بە چەشنی (هەڵبەست) و (دابەست) نییە – واتە ئەمان داڕێژراون و ئەو سادەیە؛ ئەمان واتاییک دەگەیەنن و ئەو واتاییکی دی – جا بۆیە دەبێ هاوڕێ و دۆستی دێرینم لێم ببوورێ، بڵێم لام ئاسان نییە لەگەڵی ڕێبکەوم، کە دەڵێ: "جیاکردنەوەی کاری داڕێژراو لەکاری سادە نەک هەر دیاردەییکی ناپێویستە، بەڵکو بە پێچەوانەی ڕاستییەکانی زمانی کوردییە و بەندیش نییە بە هیچ بنەمایەکی ڕێزمان و واتاییەوە، بە واتایەکی‌تر، ئەو کارانەی کە زمانەوانەکان بە سادە ناویان دەبەن لە ڕووی واتا و ڕێزمانەوە هەر کاری داڕێژراون و لەهەموو لایەنێکەوە وەک ئەمان ڕەفتار دەکەن. جیاکردنەوەیان لە

یەکتری نەک هەر لە جێی خۆیدا نییە، بەڵکو دەبێتە هۆی سەرلێتێکدان و بزربوونی چەند یاسایەکی گشتی کوردی و هەندێ ڕاستیی زمانەکەش دەشارێتەوە" (ل٤٠) و بە زێدەڕۆیی نازانم ، ئەگەر بڵێم سەرپاکی ئەوەی لەو چەند دێرەدا دەربڕیوە، بە تەواوی دژ بە هەڵکەوتی زمانی کوردییە و بە پێچەوانەی ئەوەوە دەڵێم "جیاکردنەوەی کرداری داڕێژراو لە کرداری سادە دیاردەیێکی پێویست و لەگەڵ ڕاستییەکانی زمانی کوردیدا بەتەواوی دەگونجێ و بە بنەمانی ڕێزمانی و واتاییەوە بەندە. ئەو کردارانەی بە سادە ناویان براوە لە ڕووی واتا و ڕێزمانەوە سادەن و وەک داڕێژراو ڕەفتار ناکەن و، جیاکردنەوەیان لە یەکتری لە جێی خۆیدایە و دەبێتە هۆی ئاشکرا کردن و ئیسپات کردنی چەند یاسایێکی گشتیی کوردی و هەندێ ڕاستیی زمانەکە دەردەخەن" (ئەورەحمان).

ئەوەی من بیزانم مامۆستا محەمەد مامۆستاییکی زۆر وردە، بەڵام بەداخەوە لەم وتارەشدا شتی ئەوتۆی تۆمارکردووە، لە نووسینی زانستیدا جێی نابێتەوە ... بەداخەوە تەنانەت لەگەلێ شوێندا شێوازی دەربڕینی بووەتە هۆی زێدەڕۆیی و کەم کردنەوەی باوەڕ بە نووسینەکەی. بەوێنە کاتێ باسی ناپێویستی جیاکردنەوەی کرداری سادە و داڕێژراوی کردووە، وتوویە: "لە هیچ زمانێکی جیهاندا جیانەکراونەتەوە" (ل ٤٠، س٢)... بڕواناکەم زمانەوانێک پەنجا زمانیش بزانێ بوێرێ قسەی وا بکات!...

مامۆستا محەمەد بەدوا ئەمەدا بۆ باشتر ئیسپات کردنی نەبوونی کرداری سادە لە زمانی کوردیدا هەندێ بەڵگەی دی وا دێنێتەوە، ئەوانی پێشوو لەچاو ئەمەدا هەزار شوکرانە بێژییان دەوێ. بۆ درێژە پێنەدان تەنیا دوو بەڵگە دەخەینە بەرچاو:

یەکەم:

نووسەر دەڵێ: "نووسەرانی ڕێزمانی کوردی بۆیە پێشگری (هەڵ-، دا-، ڕا-....) و پاشگری (ەوە)یان بە مۆرفێمیی وشەداڕێژ داناوە، چونکە ئەمە "دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەم پێشگرانە و ئەو پاشگرە وەک ئاوەڵکار ڕەفتار دەکەن"(ل٤٢) ...." هەڵبژاردنی ئەم پێشگرانە و جیاکردنەوەیان لە هی تر کە وەک ئەمانن لە ئەرکدا شتێکە بە ئارەزوو بووە و بەند نەکراوە بە هیچ بنەمایەکی ڕێزمانییەوە. بۆ نموونە پێشگری (بەر-، دەر-، پێش-، پاش-) لە کاری (بەرکەوت، سەرکەوت، دەرکەوت، پێش کەوت، پاش کەوت)دا دیسانەوە هەر ئەرکی ئاوەڵکار دەبینن و دەبوایە ئەم کارانەش هەر داڕێژراو بوونایە، کەچی بەلای زۆریانەوە بە لێکدراو دانراون هەر لەبەر ئەوەی کە ئەم پێشگرانە (بە سەربەخۆش) دەبینرێن و بێ ئەوەی ئاگاداری ئەو ڕاستییە بن کە ئەمانە جۆرێکی ترن و لەگەڵ شێوە سەربەخۆکاندا لە ئەرک و واتادا جیابوونەتەوە، بۆ نموونە (سەر) لە کاری (سەرکەوت)دا، جیاوازە لە (سەر) لە (سەرتاش و سەردان)دا لە ڕووی ئەرک و واتاوە بەوەدا کە (سەر)ی یەکەم

ئاوەڵکارە و (سـەر)ی دووەم نـاوە و ئەنـدامێکی لەشـە وئەویتریان بـە واتـای (بـۆ سـەرەوە) دێـت . لـە لایـەکی تریشـەوە، هـەر (سـەر)ی یەکـەم پێشـگرە و ئـەویتر وشەیە"(ل٤٢).
دانـانی پێشـگری (هـەڵ- دا- ڕا-) و پاشـگری (-ەوە) بـە ئـاوەڵکردار و تێگەیشـتنی ئاوەڵکرداری (بەر، دەر، پێش، پاش ...) بە پێشگر تێکەڵکردن و هەڵەییەکی زمانەوانیی گەورەیە.
(بۆ وەڵامی ئەم بەندە، بڕوانە پەراوێزی ژمارە ١٧ و ١٩ی ئەم کتێبە).
سەرباری ئەوەی لەو دوو پەراوێزەدا وتوومە دوو تێبینی دیش دەخەمە پێش چاو:
١- ئێمە لەو بڕوایەدا نین، نووسـەرانی ڕێزمانی کوردی هێنده ساویلکە و بێ سەلیقە بن، کە جیاوازی لە نێوان (سەر)ی ئاوەڵکردار (سـەرکەوت)و (سـەر)ی ناو – (سـەرتاش، سـەردان)دا نەکـەن و نـەزانن ئەمانـە هـاوبێژن .. حـەز دەکـەم مامۆستای هێژا ئەوە بزانێ، کە (سـەر)ی ئاوەڵکردار مۆرفیمی بەند نییە تاکو بخرێتە خانەی پێشگرەوە. دەزانین پێشگر و پاشگر بەتەنیا بەکارنایەن، هـەرچی مۆرفیمی (بـەر، دەر، پێش، پاش ...)ە، بە تـەنیا ڕوون و ئاشکرا دەبینرێن. بەوێنە کورد دەڵێ: "بەر لەوەی ببم بە مامۆستا، کرێکار بووم"؛ "پاش من ئازاد دەچێت بۆ بازار" .. ئەگەر ئەو ئاوەڵکردارانە پێشگر بوونایە وا سەربەخۆ بەکارنەدەهێنران.
ئەگـەر پێشـگری (هـەڵ- دا- ڕا- ....) و پاشـگری (ەوە)ش ئـاوەڵکردار بوونایـە، هەڵبەت دەبوو ئەوانیش بە هەمان چەشنی (بەر،دەر، پێش، پاش ...) ببینرانایە.
٢- هـەر لەبـەر ئـەوەی پێشـگری (هـەڵ-) بـۆ واتـای بزووتنـەوەی بـەرەو ژوور بەکاردێ و واتای ئاوەڵکرداری (سـەر)یش هەر هەمان ڕووی بزووتنـەوەی تێدایە، مامۆستا محەمەد بڕیـاری پێشـگر بـوونی بـۆ داوە. واتـە لەسـەر بناغـەی واتـا باسەکەی دامەزراندووە و خاسیەتی ڕێزمانیی لەبەر چاو نەگرتووە. بەپێی زانینی ئێمە لەمێژە ئـەو ڕایە دوورخراوەتەوە، کە پێشگر بە گرووپی لێکسیکی مۆرفیم دابنرێ.
بەپێی ئەو لێکدانەوەیەی مامۆستا محەمەد بێ، دەبێ لە حاڵـەتی وەک: (چوونەسـەر، بردنەسـەر، هاتنەسـەر، خستنەسـەر ....)دا (سـەر) پاشـگر بـێ! وشـە پـاش و پـێش دەکـەوێ، بـەلام پێشـگر هـەرگیز ناچێتـە ڕیـزی دواوە و پاشـگریش نایەتـە ڕیـزی پێشەوە...
دووەم:
نووسەری وتار هەندێ لەو نموونانەی کردوونییە بەڵگەی نیشاندانی ئەوەی وتوویە، "کار لە کوردی‌دا دەبێت بەلای کەمەوە لە دوو کـەرت (مـۆرفێم) پێک بێت"، ڕسـتەن، نـەک وشـە. بەوێنـە (دام گیرسـاندن)، (دایـان دەگیرسـێنم) ... لـەوەش سەرنجڕاکێشـت ئـەوەی، هـەر خـۆی ڕوونی کردووەتـەوە، کـە لـە (دام گیرسـاندن)دا (م) کارایـە و (ن)

ئەگەرچی هەندێ بەڵگەی ئەوتۆمان هەیە لە ڕێیانەوە چاوگ بە سەرچاوەی کردار دابنێین، بەڵام لەبەر ئەوەی چەند لایەنێکی مێژوویی نائاشکرامان بۆ ڕوون نەبووتەوە، بۆیە لە نووسینی ئەم کتێبەدا هەرسێ (ڕەگ) و (قەد) و (چاوگ)مان کردووەتە کەرەستە.

دوو:

لە بەشێکی زۆری ئەو زمانانەی لێیان دواین، نیشانەی چاوگ بە هەمان چەشنی زمانی کوردی دەنگی (- ن)ە.

گشت چاوگێکی زمانی کوردی کۆتایی بە دەنگی (- ن/ n / in)[١٢] دێت واتە لەم زمانەدا تاکە چاوگێک نییە کۆتایی بە دەنگی (- ن) نەهاتبێ و بە (- ن)ە دەوترێ (- ن)ی چاوگ. لە پێش ئەو (- ن)ی چاوگییەشەوە یەکێک لە پێنج دەنگە (ا، ی، وو، ت، د) دێت و لە ڕێزمانی چاولێکەریی کوردیدا، چاوگ بە ناوی ئەو دەنگانەی پێش (- ن) ناونراون- واتە: چاوگی ئەلفی، چاوگی یائی؛ چاوگی واوی؛ چاوگی تائی؛ چاوگی دالی.[١٣]

بەرکارە. لە (دایان دەگیرسێنم)یشدا (یان) بەرکارە و (م) کارایە .... جا ئەم جیاکردنەوە و تێکەڵ کردنەی ئەرکی وشەسازی و ڕستەسازی تەنیا هەڵەیێکی زمانەوانییە، نەک بەڵگە و نەبوونی کرداری سادە لە زمانی کوردیدا.

(بۆ وەرگرتنی زانیاریی تەواو لەبارەی کەم و کورتییەکانی وتاری "کارپۆلێن کردن بە پێی ڕۆنان"ی مامۆستا محەمەد مەعرووف فەتاح، بڕوانە: (د.ئەورەحمانی حاجی مارف، وتاری "کارپۆلێن کردنی بەپێی ڕۆنان" و چەند سەرنجێک، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ١٣٩، بەغدا، ١٩٩٧، ل ٨-١٦).

[١٢] واتە بەدوا دەنگی بزوێندا (- ن) دێت و بەدوا کۆنسۆنانتیشدا (in -) بە واتایێکی دی، ئەگەر دەنگی پێش کۆتایی (ا، ی، وو) بێت، نیشانەی چاوگ لە شێوەی (n -)دا دەردەکەوێ، بەڵام لە دوا (د، ت)ەوە دەبێ بە (in -).

[١٣] لە بەشە دیالێکتی هەوراماندا چاوگ کۆتایی بە دەنگی (- ی) دێت و پێش (- ی) چاوگیش دوو دەنگی (ە)یان (ا) دێن، وەک:

واردەی — (خواردن)

بەپێی فۆرمی چاوگ و پێوەندیی بنەمای ڕەگ و قەد، دەتوانرێ کردار سادە بە سەر پێنج کۆمەڵەدا دابەش بکرێ:

١ – کۆمەڵی بە (– ان) کۆتایی هاتووە:

کۆمەڵی چاوگی بە (– ان) کۆتایی هاتوو تێنەپەڕ و تێپەڕیش دەگرێتەوە:

أ) تێنەپەڕ، وەک:

ئاوسان، ئاڵۆزان، ئێشان، بڕژان، پیشان، ترسان، تۆران، خنکان، ڕژان، ڕوان، ڕووخان، ژاکان، سووتان، شێواز، شیان، کوڵان، گەڕان، گلان، لەرزان، لەوەڕان، قڵیشان، مان، وەستان ... هتد.

ب) تێپەڕ. وەک:

بێژان، پێچان، پێوان، دان، شێلان، کێڵان، گێڕان، لێدان، نان، هێنان، پێوان .... هتد.

٢ – کۆمەڵی بە (– ین) کۆتایی هاتوو:

ئەم کۆمەڵە چاوگی تێنەپەڕ و تێپەڕیش دەگرێتە خۆ. وەک

أ) تێنەپەڕ:

ویناى – (بینین)

(بڕوانە: أ– محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا ١٩٨١، ل ١٨٧؛ ب– دکتر ابراهیم پور، دستور زبان کردی، تهران؟، ل ١٣).

چەند نموونەیێک:

نە زانای عەزمم شار شیرازەن

گرتەی ئێرانم یەکسەر نیازەن (میرزا ئولقادر، ل١٣٦)

تۆ دیدەت، پەی قەسد، کوشتەی من، رەشتەن

چمان، کە (صەیدی)، بابەی تۆش کوشتەن (صەیدی، ل ١٦٤)

هەر چەندە زێرۆخ، رۆش نەحەیاتەن

یەکسەر تسبیحی، گۆیای سەناعەتەن (صەیدی، ل٢٢٠)

ب) بارین، بەزین، پەڕین، تەزین، تەپین، تەقین، تۆقین، خزین، خەنین، چەقین، ڕۆیین، ڕوانین، ڕزین، لەقین، لەوەڕین، لەرزین، کۆکین، کەمین، گەنین، فڕین، مەیین، وەرین.

ت) تێپەڕ:

ئاژنین، بڕین، بەخشین، بینین، پۆشین، پشکنین، پچڕین، پرسین، تاشین، توانین، چنین، دڕین، دۆزین، دۆشین، زانین، ژەنین، سڕین، سمین، کڕین، ماڵین، مژین، نووسین، هاڕین ... هتد.

تێبینی:

کرداره تێنەپەڕەکانی ئەم کۆمەڵە، گەلێ جار لەگەڵ تێنەپەڕە بە (– ان) کۆتایی هاتووەکاندا هاوواتایی و هاوشانی سازدەکەن. وەک:

خزین	خزان
چەقین	چەقان
ڕزین	ڕزان
لەوەڕین	لەوەڕان

.... هتد.

٣ – کۆمەڵی بە (– وون) کۆتایی هاتوو:

ئەگەرچی ئەم کۆمەڵەش، وەک ئەوانی پێشوو تێنەپەڕ و تێپەڕیشی هەیە، بەڵام ژمارەی ئەو چاوگانەی دەکەونە نێو ئەم کۆمەڵەوە یەکجار کەمن:

أ) تێنەپەڕ:

بوون، چوون

ب) تێپەڕ:

جوون، دروون، سوون، گروون ...

٤ – کۆمەڵی بە (– تن tin) کۆتایی هاتوو:

بەشی زۆری کردارەکانی ئەم کۆمەڵە تێپەڕن و بە شتێکی کەمیشیان تێنەپەڕن. وەک:

أ) تێنەپەڕ:

بزووتن، خەفتن/خەوتن، ڕۆیشتن، کەوتن، گەیشتن، نوستن، نیشتن، هاتن ... هتد.

ب) تێپەڕ:

ئاژوتن، بیستن، بزاوتن، بەستن، پاڵاوتن، پاراستن، پەرستن، چێژتن/ چێشتن، خستن، دیتن، ڕشتن، شتن/شوشتن، کرۆشتن، کوشتن، گرتن، گەستن، هاویشتن، هێشتن، ویستن ... هتد.

٥ – کۆمەڵی بە (– دن din) کۆتایی هاتوو:

ئەم کۆمەڵە هەر کرداری تێپەڕ دەگرێتە خۆ (جگە لە "مردن")، کە تێنەپەڕە. وەک:

أ) تێنەپەڕ:

مردن

ب) تێپەڕ:

بردن، بژاردن، بواردن، خواردن، خوێندن، چاندن، ژماردن، ژەندن، سپاردن، سەندن، کردن .... هتد(١٤)

---

(١٤) سەرنجڕاکێش ئەوەی، د. زاریٚ بە ناوی ئەو چاوگانەی کۆتاییان بە (– اندن)ەوە دێت، کۆمەڵی شەشەمی دیاری کردووە، و بۆ ئەو کۆمەڵە کرداری وەک: (ئاڵاندن، بەزاندن، چواندن، شکاندن ...)ی کردووەتە نموونە – واتە ئەو کردارە تێنەپەڕانەی بە یاریدەری پاشگری (– اندن) کراونەتە تێپەڕ. لێرەدا چەند تێبینییێک دەخەینە ڕوو:
١–د: زاریٚ لە سەرەتاوە باسی کۆمەڵەکانی کرداری سادە دەکا، بەڵام ئەو کردارانەی پاشگری (– اندن) وەردەگرن، لە سادەیی دەشۆرێن و دەبنە داڕێژراو.

تێبینی:

١- لە بەشێکی زۆری کردارەکانی ئەم کۆمەڵەدا دەنگی (ر) لە پێش (- دن)ەوە دێت :(مردن، بردن، بژاردن، بواردن، خواردن، ژماردن، سپاردن، کردن ...)و لە بەشێکی کەمیشیاندا دەنگی (ن) دەکەوێتە پێش (- دن)ەوە: (خوێندن، ژەندن، سەندن، چاندن ....)[١٥].

٢- لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا دەنگی (د)ی پێش (ن)ی چاوگ نییە. وەک:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
بردن	برن
کردن	کرن
....	
مردن	مرن

٣- لە هەندێ ناوچەی کوردەواریدا دەنگی (د)ی پێش (- ن)ی چاوگ دەکرێت بە (ت). وەک:

---

٢ – بەپێی ئەو بۆچوونەی د. زارێ بێ، دەبێ کۆمەڵی (- انەوە، - ینەوە، - وونەوە، - تنەوە، - دنەوە)ش دیاری بکرێ. وەک (گەڕانەوە، دۆزینەوە، چوونەوە، هاتنەوە، خواردنەوە)، بەڵام ئاشکرا دیارە (- ەوە)ش وەک (- اندن) پاشگرە و ناشێ بخرێتە نێو ئەو باسەوە.
(بڕوانە: د. زارێ یوسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٧، ل ٩٠-٩١).

[١٥] ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی وای داناوی، کە تەنیا لە چاوگی (خوێندن)دا، دەنگی (ن) دەکەوێتە پێش (- دن)ەوە و بە بیژۆکی لە قەڵەم داوە (ل٢٧٠).

سپاردن	سپارت
بواردن	بوارتن
هەناردن	هەنارتن
خواردن	خوارتن
ژماردن	ژمارتن

...... هتد[١٦]

چاوگ یان فۆرمی دیارنەخراو ئەگەرچی پێکهاتن و تایبەتێتیی خۆی هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەر بە فۆرمە گەردان نەکراوەکانی کردارە و واتای ڕوودان ڕادەگەیەنێ، بێ ئەوەی ئیشارەت بۆ پێوەندیێتی بە ڕێژە یان کات یان کەس یان ژمارەوە بکات. لەم ڕووەوە چاوگ وەک ناوی مەعنەوی لە کاردایە، بەڵام ئەم پرۆتسێس نیشان دەدا و هەرچی ناویشە شت دیاری دەکا. چاوگ تایبەتێتی حاڵاتی کردار (ڕێژە، کات، کەس، ژمارە)ی نییە، بەڵام ئەرکی هەمە جۆری ڕستەسازی بەجێ دێنێ و بەتایبەتی هەندێ ئەرکی ئەوتۆ، کە فۆرمی گەردانکراو ناتوانێ جێبەجێی بکات.

پێوەندیی هەمیشەیی چاوگ بە کردارەوە بەڵگەی وشەسازی و ڕستەسازی ئیسپاتی دەکەن: بوونی تێنەپەڕی و تێپەڕی (مردن- مراندن) کارا دیاری و کارا بزری (کوشتن – کوژران) .. دیاری

---

[١٦] شایانی باسە، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد هەندێ لەو تایبەتێتییانەی کۆمەڵی چاوگی بە (- دن) کۆتایی هاتووی یادداشت کردووە (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل ٢٧٠-٢٧١).

کردنی بە هۆی ئاوەڵکردارەوە (خێرا ڕۆیشتن)[17] و بە کار وەرگرتن (ئاوخواردنـــەوە)[18] .... هتـــد[19] لـــەباری ڕستەسازییشـــەوە چـــاوگ دەتـــوانێ وەک ئەنـــدامی ســـەرەکیی ڕســـتە و وەک تەواوکـــەر خـــۆی بنوێنێ. تایبـەتێتیی نـاوی چـاوگ لـەوەدا دەردەکـەوێ، کـە چـاوگیش بەهـــەمان چەشـــنی نـــاو دەتـــوانێ نیشـــانەی ناســـیاوی و نەناســـیاوی وەرگـــرێ: (مردنەکـــەی باوکـــت بـــووە مایـــەی خـــەم و پـــەژارەی هـــەموان)[20] ؛ (ئـــەوە چـــۆن هاتنێـــک بـــوو؟)[21]، لەگـــەڵ پێشـــبەند و پاشـــبەنددا دێـــت: (لـــە ڕۆیشـــتندا ئاگـــات لـــە خـــۆت بـــێ)[22] ؛ وەک دیـــارخراو و دیارخـــەریش دێ و نیشـــانەی ئیزافـــەی دەچێتـــە ســـەر: (هـــاتنی ئـــازاد بـــێ مەبەســـت نـــەبوو)[23] ؛ (کـــاتی خوێنـــدن دەســـتی پـــێ کـــردووە)[24].. لـــە ڕســـتەشـــدا وەک نیهـــاد خـــۆی دەنـــوێنێ: (خوێنـــدن

---

[17] دەرمانی دەردی ئێمە خوێندنە
ڕەوشتی پاک و خزمەت کردنە (بێکەس، ل ٧٠)

[18] ئەی‌ویست تێ‌بگا ڕۆژێک پێش مردن
بۆ تێگەیشتوو چی چاکە کردن (پیرەمێرد، ل ٤٢٧)
بیست و حەوت ساڵە تاڵە ژیانم
لە ژێر دەستیی تۆ زۆر پەرێشانم (بێکەس، ل ٧٦)

[19] شایانی باسە، د. زارێ باسی بەشێکی زۆری ئەو تایبەتێتییانەی کردووە، (بڕوانە: دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، ل ٨٠-٨١)

[20] دڵ کە ناخۆش بوو برادەر جەژنی ئەو تەعزێیە هەر
عالەمێ شایی بکا، من بەستەیە گریانەکەم (بێکەس، ل ١٧٥)

[21] قەڵەشانی نەوابێ کە بە چاو فەرقی کرابێ
هەروەک، کە لە سیوێکی درابێ دەمی نەشتەر (ئەدەب، ل٤٧)

[22] پیاو ئەبێ بۆ سەندنی حەققی لە مردن سڵ نەکا
هەر (بڕووخێ) بەس نییە، تاکو نەسەنرێ نادرێ (بێکەس، ل ٨٢)

[23] لەتەک هەموو عەزاب و ژیانی بێ هیوادا
ئەم ڕەنجی ساڵەهایەم ، کە گشتی چوو بە بادا (هەردی، ل ٦٥)

[24] تاقە خونچەی باخی ژیانم

کەڵکی زۆرە)[٢٥] و دەوری تەواوکەری ڕاستەوخۆ (بەرکار) دەبینێ (خوێندنم تەواوکرد)[٢٦] و دەبێتە بەشی ناویی گوزارە (هەر خەریکی <u>کوشتن</u> و بڕینە)....

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و شێوەی موکری و ئاخاوتنی هەندێ ناوچەی کرمانجیی خوارووودا چاوگ وەک ناوی جینسی مێ خۆی دەنوێنێ:[٢٧]

لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووودا ئەگەر دیارخراو ناوبێ و ژمارەی تاکی جنسی مێ بێ، نیشانەی (- ا) وەردەگرێ. چاوگیش کاتێ دەوری دیارخراو دەبینێ، بەهەمان شێوەی ناو نیشانەی (- ا)ی جنسی مێی دەچێتە سەر وەک:

أ- ناو:

شەمعا ویصالێ هەر گەشە
شەوقا شەمالێ ئاتەشە[٢٨]

(جزیری، ل ٦٣)

ب- چاوگ:

<u>خوەرنا</u> ئیشەڤ بهێلە سبەهێ لێ شخولێ ئیشەڤ مەهێلە سبەهێ.

زیندووکەرەوەی ئاواتی بێگیانم (هەردی، ل٥٣)

[٢٥] کاکە <u>دانیشتن</u> ماڵ وێران ئەکا
بێ ئیشی ئینسان پەرێشان ئەکا (بێکەس، ل ٩٧)

[٢٦] جیلوەت لە چاوم ون نەبێ
هەرگیز لای تۆ <u>نووستن</u> نەبێ (گۆران، ؛ ١٤)

[٢٧] شایانی باسە، مامۆستا قەناتی کوردۆ هەندێ لەو تایبەتێتییانی یادداشت کردووە (بڕوانە، دەستووری زمانی کوردی، ل ١٧٢).

[٢٨] بۆ پتر زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە لاپەڕە (٢٤٣-٢٤٤)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە - (ناو).

(کوردۆ، ل ٢٢٢)

ناوی جینسی مێ لە دۆخی تیاندا لە دیالێکتی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی خوارووودا چۆن نیشانەی (- ێ) وەردەگرێ، چاوگیش لە دۆخی ناوبراودا وەک ناو هەمان نیشانەی (- ێ)ی پێوە دەلکێ:

أ- ناو:

یەک ئارمانج

یەک ڕێزان

یەک ڕامان

خەباتێ یکی

ژ بۆ کوردستان

(صەبری، ل ٦٧)

چاوم عەیشۆکێ ئۆمەری

گوڵێ ڕۆیی لۆ ئەوبەری

(فۆلکلۆر، ل ٤٠)

بە سەری شێخ و حوسێنی

ئاوێ لۆ کەپرێ دێنی

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٩٠)

...... هتد[٢٩].

ب) چاوگ:

دەلیلێ بارانێ بانە، دەلیلێ مرنێ تانە.

(کوردۆ، ل ٢٣)

---

[٢٩]) بڕوانە لاپەڕە (١٧٢-١٧٨) و (١٨١- ١٨٤)ی هەمان سەرچاوە.

سووندەکی دەخوا (تەراق) بە ژنێ
(تاران)م نابەی بەبێ کوشتنێ

(فۆلکلۆر، ل ٣٦)

... کە هاتەوە وەڵاتی، عێلاتی وێی لێ خڕبوونەوە، دیسان یاغی بوو، دەستی کرد بە قەڵات دروست کردنێ.

(تحفه مظفریه، ب١، ل ١٧٩)

لە زمانی کوردیدا هەندێ چاوگ هەیە بە سادەیی – واتە بێ یاریدەی پێشگر یاخود پاشگر، واتا ناگەیەنێ، وەک:

*پێشگر.

پڕووزان	هەڵپڕووزان
پلۆسین	داپلۆسین
پسکان	ڕاپسکان

*پاشگر.

بەشین	بەشینەوە
پاڕان	پاڕانەوە
پڕخان	پڕخاندن
پرژان	پرژاندن

.... هتد.

کرداری تێنەپەڕ و کرداری تێپەڕ

پێویستە ئەوە بزانین، کە وشە هەر ئەوەندە نییە دانەیێک بێ لە کۆمەڵی وشەکانی زمان، یان تەنیا پارچەیێک لە "کەرەستەی بینای زمان" بێ. وشە ئەو دانەیەی کۆمەڵی وشەکانی زمانە، کە وا ڕاستەوخۆ پێبەندی یاسا و دەستووری ڕێزمانە. ڕێزمانیش بریتییە لە کۆمەڵێ یاسا و دەستوور لەبارەی گۆڕینی وشە و چوونە پاڵ یەکدی وشە لە ڕستەدا. بۆ ئەوەی یاسایێکی ئاشکرای ڕێزمانی، یاخود دەستوورێکی دیاری کراوی ڕێزمانی وشەیێکی پێ جیابکرێتەوە، دیارە دەبێ ئەو یاسایە، یان ئەو دەستوورە باڵ بەسەر گشت ڕوویێکی وشەکەدا بکێشێ، نەک تەنیا بەسەر هەندێ فۆرمیدا ... بەم پێیە دەتوانین بڵێین، خودی ڕوودانی گۆڕانی ڕێزمانیی وشە، دەرکەوتن و بەڵگەی دیاری کردنی تێکڕای مەبەستی یەکێتی خاسیەتی ڕێزمانییە. واقیعی بوونی یاسای گشتیی ڕێزمانی لە یەکگرتنی وشەدا دەرکەوتن و بەڵگەی ئەوەیە، کە وشە بە گشتی خاوەنی خاسیەتی دیاریکراوی ڕێزمانییە. لە هەر فۆرمێکی ڕێزمانیدا وشە جیادەبێتەوە، بەڵام سەرپاکی سیستەمە فۆرمییە ڕێزمانییەکەی وشە، خاسیەتی دیاریکراوی گشتیی ڕێزمانی دەداتێ و دەیخاتە کۆمەڵێکی دیاریکراوی ڕێزمانییەوە، یان گرووپێکی وشەوە ....

کێشەی دیاریکردنی جیاوازیی پێوەندیی نێوان چەند وشەیێک و چەند فۆرمێکی یەک وشە، یەکێکە لەو باسە گرنگانەی پێویستی بە

لێکۆڵینەوەیە .... دەزانین (دەمرێ)، (مرد)، (دەمرد)، (مردووە) ... وشەی جیاواز نین و فۆرمی جیاوازی یەک وشەن و پێوەندێتی فۆرم کۆیان دەکاتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، کە هەریەک لەو فۆرمانە خاوەنی واتای خۆیەتی، بەلام هەموویان خاوەنی واتاییکی هاوبەشن، کە ئەویش ڕوودانە. جا "واتای گشتیی ڕوودان"، کە هەموو ئەو فۆرمانە دەگرێتە خۆ، بە تایبەتێتیی گشتیی ڕێزمانییانەوە بەندە. هەر تایبەتێتی ڕوودانیشە جیایان دەکاتەوە لە وشەی (مردوو)ی هاوبنەمای واتا یەکجار نێزیک لێیانەوە. دەشێ بوترێ "واتای گشتیی ڕوودان" تایبەتێتی هەموو فۆرمێکی کردارە.

لە بواری فۆرمی کرداردا بەرانبەر یەکتر وەستانی تێنەپەڕاندن و تێپەڕاندن دێتە پێش چاو .... لە زمانی ڕووسی و ئینگلیزیدا چ کرداری تێنەپەڕ و چ کرداری تێپەڕ فۆرمی جیاوازی یەک وشەن[٣٠]...لە زمانی کوردیدا لەگەڵ ئەوەدا، کە وەک زمانی ڕووسی و ئینگلیزی فۆرمی جیاوازن و لە سیستەمی یەک وشەدا کۆدەبنەوە، بەلام هەندێ کردار هەن، کە شێوەی تێنەپەڕ و تێپەڕیان وشەی جیاوازن و فۆرمی جیاواز نین.

نموونە بۆ فۆرمی جیاواز:

مردن	**مراندن**
شکان	**شکاندن**
نوستن	**نواندن**

..... هتد.

---

[٣٠] بڕوانە: ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل ٢١٥.

نموونە بۆ وشەی جیاواز:

کەوتن	خستن
بوون	کردن
چوون	بردن، ناردن
مانەوە	هێشتنەوە

...... هتد.

ناو و جێناو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار بە تێپەڕاندن و تێنەپەڕانەوە بەند نین، بەڵام ئەمە تایبەتێتی کردارە و دەشێ ناوبنرێ (دۆخی پێوەندێتیی بەرکار).

کردار وەنەبێ وا بە ئاسانی و ڕوونی بەسەر تێنەپەڕ و تێپەڕدا دابەش بکرێ. زۆر جار هەر لەیەک کرداردا دەشێ تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن گەلێ لکی لێ بێتەوە و ئەو لکانەش بە زەحمەت یەکتر بگرن. لەسەر بناغەی خاسیەتی تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن دابەش کردنی ئەم دەستە کردارە یان ئەو دەستە کردارە و لەبەرچاوگرتنی گشت توانایێکی پێوەندیی نێوان هەردوو دەستەی ئەو دۆخە لە سنووری تاکە وشەیەکدا، ئەرکێکی تایبەتییە و پێویستی بە لێکۆڵینەوەی سەربەخۆیە.

باسی تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن بە شێوەیێکی گشتی، کێشەیێکی تایبەتییە لە بواری کارا بزریدا و جیاوازە لەوەی لە بواری کارا دیاریدا دەیبینین. چۆن فۆرمی بزر، نەک هەر لە ڕووی وشەسازییەوە، بەڵکو لە ڕووی ڕستەسازییشەوە، لە فۆرمی دیار جیادەبێتەوە، بەهەمان ڕێگەش تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن لێک دەترازێن.

لــە ڕووی واتــاوە کــردار دابــەش دەبــێ بەســەر دوو دەســتەی گــەورەدا: تێپــەڕ و تێنەپــەڕ، کــە وا لــە پێوەندییانــدا بــە بــەرکارەوە لەیەکتر جیادەبنەوە.

کــرداری تێپــەڕ واتــای چــالاکیی کــارا و ڕێچکــەی بــەرەو بــەرکار نیشــان دەدات: زەوی دەکێڵــین، ڕۆژنامــە دەخوێنمــەوە. ئــەم جــۆرە ڕوودانانە ناشێ بەبێ بەرکار بێ: کێڵان ناکرێ، ئەگەر زەوی نەبێ. خوێندنــەوە پێــک نایــە، ئەگــەر ڕۆژنامــە یــان کتێــب یــان هــەر کەرەســتەییێکی دی خوێندنــەوە نــەبێ. بــەرکار واتــای ئــەو کردارانــە ڕوون دەکاتەوە و دەچەسپێنێ. گەلێ جار کردار بەبێ بەرکار واتای تەواو ناگەیەنێ. بۆ نموونە: قوتابییەکە خوێندییەوە؛ ئازاد هێنای ......

کرداری تێنەپەڕ پێوەندیی ڕوودان بە کاراوە ڕادەگەیەن: منداڵەکە نوست، پووشەکە سوتا ... ئەم جۆرە کردارانە پێویستیان بە بەرکار نییە. جیاوازی لە ڕووی پێوەندی بە بەرکارەوە دەبێتە تایبەتێتییێکی ڕستەسازیی ئەو دوو دەستە کردارە.

بەهێزبوون یان بێهێزبوونی پێوەندی بە بەرکارەوە دەبێتە هۆی بوونی کرداری تێپەڕ بە تێنەپەڕەوە و بە پێچەوانەوە تێنەپەڕ بە تێپەڕ ... بۆ نموونە لە زمانی کوردیدا کرداری (بوون)، لە گەردانەدا وەک تێنەپەڕ جێناوی لکاو وەردەگرێ: بوردم، بوردیت، بورد، بوردین، بوردن،بوردن ... کەچی کە دەڵێین: **(بمبوورە، دەتبوورم ....)** دەبێ بە تێپەڕ.

واتە ئەم کرداره لە باری ڕستەسازییەوە و لەباری وشەسازییەوە تێپەڕە[٣١]... بێگومان ڕوونکردنەوەی ئەم دوولایەنییە، پێویستی بە لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەیە.

لە زۆر حاڵەتدا کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕ لە ڕووی ڕۆنانەوە پێوەندییان بە یەکەوە هەیە. بۆ نموونە (- اندن)، کە دەخرێتە سەر کردارێکی تێنەپەڕ، دەیکا بە تێپەڕ:

شکان	**شکاندن**
تەزین	**تەزاندن**
مردن	**مراندن**

هتد ....

لە زمانی ڕووسی و ئینگلیزیدا کاتێ پێشگر دەخرێتە سەر هەندێ کرداری تێنەپەڕی سادە، دەیکاتە تێپەڕ، یاخود بەپێچەوانەوە تێپەڕ دەکا بە تێنەپەڕ...[٣٢]، بەڵام لە زمانی کوردیدا پێشگر[٣٣] کرداری تێ

---

[٣١] شایانی باسە، مامۆستا مەسعوود محەمەد پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، بەغدا، ١٩٧٦، ل ١٢٤-١٢٥).

[٣٢] بڕوانە:

أ- ئا. ن. گڤۆندیڤ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم، چاپی سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ٢٩٦.

ب-سەرچاوەی ناوبراو، ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، ل٢١٧.

[٣٣] ڕاستە لە زمانی کوردیدا پێشگر کرداری تێنەپەڕ ناکات بە تێپەڕ و تێپەڕیش ناگۆڕێ بۆ تێنەپەڕ، بەڵام پاشگری (- اندن) دەورێکی گەورە دەبینێ لە کردنی کرداری تێنەپەڕ بە تێپەڕ. جا بۆیە ڕاست نییە، کە مامۆستا مەسعوود محەمەد پاشگریشی لەپاڵ پێشگردا داناوە و وتویە: "... پێشگر و پاشگری کوردی سروشتی فیعلەکان ناگۆڕن، واتە لازم ناکەن بە متعدی و متعدیش ناکەن بە لازم" (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، :گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، ل٢٦٥).

نەپەڕ ناکات بە تێپەڕ و تێنەپەڕیش ناکات بە تێنەپەڕ[٣٤]. وشـەی (بـەزین) و (دا بـەزین) هـەردووکیان تێنەپـەڕن و وشـەی (کـێڵان) و(هـەڵکێڵان)یش هـەردووکیان تێپـەڕن . لەبەرئـەوەی لـە زمـانی کوردیدا نشانەییکی مۆرفۆلۆژی نییە، کە کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕی لەیەکتر پێ جیابکرێتەوە، بۆیە زۆربەی نووسـەران لەسـەر بناغـەی واتا لەم کێشەیە دواون .

بەڵێ یەکێ لە تایبەتییە بنجییەکانی کرداری تێنەپەڕ ئەوەیە ،کە وا بەرکاری ناوێت ، بەو واتایە کە ڕاستەوخۆ تاوی کارا ناچێت بۆ سەر هیچ وشەیێک لە دەرەوەی وشە و واتای کردارەکە خۆی .

هەندێ نموونەی کرداری تێ نەپەڕ :

گەڕان، ڕژان، برژان، پیشان، کوڵان، خنکان، سووتان، ئاوسان، جووڵان، لەرزان، ژاکان، ئێشان، لەوەڕان، ترسان، مان، ڕووخان، ڕمان، ئاوسان، گلان، قلێشان، ڕوان، وەستان، هەڵستان، ئاڵۆزان، ئاڵۆزکان / ئالۆسکان، بڕان، تۆران، شێوان، شیان ...

---

[٣٤] هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە کاتێکدا کە سوودیان لە سەرچاوەی ڕووسی یان ئینگلیزی وەرگرتووە، تایبەتێتی زمانی کوردییان تێدا نەخوێندووەتەوە. لەبەر ئەوەی لە زمانی ڕووسی و ئینگلیزیدا پێشگر یاریدەی گۆڕینی کرداری تێنەپەڕ بۆ تێپەڕ یان تێپەڕ بۆ تێنەپەڕ دەدات، وایان بڕیار داوە لە کوردیشدا دەبێ هەر بەو چەشنە بێ ... شایانی باسە، مامۆستا مەسعوود محەمەد نەکەوتووەتە ئەو هەڵەیەوە و هەرچی کێشەی کرداری (کردن) و (ڕاکردن)یشە، بەم جۆرەی لێک داوەتەوە: "وشەی (ڕاکردن) بەپێچەوانەی دەستوورە گشتییەکە فیعلی (کردن) تێیدا لە تێپەڕەوە بووە بە تێنەپەڕ، چونکە (ڕاکردن) خۆی تێنەپەڕە ... ئەم (ڕا)یەی ناو وشەی (ڕاکردن) پێشگر نییە، بەڵکو کورت کرایەوەی وشەی (هەڕا)یە، بەو واتای (غار). لەمەوە دەردەکەوێ لازم بوونی (ڕاکردن، هەڕاکردن) دەگەڕێتەوە بۆ وشەی (هەڕا) کە پێشگر نییە و وشەیێکی سەربەخۆیە" (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ...، " گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، ل ٢٦٥-٢٦٦).

لەرزین، تەزین، ڕزین، کۆکین، تـەپین، وەریـن، خـەنین، پیکـەنین، خزین، تۆقین، تـەقین، لـەقین، چـەقین، کـەنین، فـڕین، بـارین، ڕوانـین، لـەنگین، گـەیین، لـەوەڕین، ڕۆیـین، مـەیین، بـەزین، وەریـن، پـەڕین، پەڕینەوە ....[٣٥]

چوون، بوون ...

مردن ...

هاتن، نوستن، کەوتن، گەیشتن، نیشتن، خەوتن/ خەڤتن، بـزووتن، ڕشتن.....

لە زمانی کوردیدا کرداری تێنەپەڕ لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە:

تێنەپەڕی خوازەکی (الارادی):

---

[٣٥] بەشێک لە چاوگی بە (ان) کۆتایی هاتوو لەگەڵ چاوگی بە (ین) کۆتایی هاتوو، بەرانبەر یەک دەوەستن. وەک:

لەرزان	لەرزین
تەزان	تەزین
لەوەڕان	لەوەڕین
خزان	خزین
تەقان	تەقین
لەقان	لەقین
تۆقان	تۆقین
ڕزان	ڕزین
ڕمان	ڕمین
چەمان	چەمین
چەسپان	چەسپین
چەقان	چەقین
وەران	وەرین
گەوزان	گەوزین

.... و گەلێکی دی.

لەم جۆرە کردارانەدا دەوری کارا شتێکی ئاشکرا و ئیرادی‌یە.

وەک:

ئازاد هات.

کوڕەکە ڕۆیشت.

چۆلەکە فڕی.

منداڵەکە گەڕا.

تێنەپەڕی ڕوودان:

لەم جۆرە کردارانەدا کارا دەورێکی تایبەتی خۆی نییە بەو واتایە کە ئیشەکە بە بێ خواهیشتی کارا دێتە دی. وەک:

ئاوەکە ڕژا.

شووشەکە شکا.

دیوارەکە ڕووخا.

سوارەکە گلا.[٣٦]

لە زمانی کوردیدا زۆربەی کرداری ڕوودان لە چاوگی ئەلفییەوە وەردەگیرێن. وەک:

ڕژان، شکان، سووتان، خنکان، ڕمان، ڕووخان، برژان، پسان، پیشان، کوڵان، ئاوسان، خنکان، ترسان، گلان، قڵیشان ...

---

[٣٦] بەڵام کرداری تێپەڕ (کێڵان، دان ...) ناوترێ (کێڵا، دا ...)، تەنیا لە ڕێی (را)ی کارا نادیارەوە دەبێ بە (زەوییەکە کێڵرا، باجەکە درا ...)

هەرچی کرداری تێنەپەڕە، کە دەکرێ بە کارا نادیار:

١- لەنێوان ڕەگ و (را) دا (ـێ) پەیدا دەبێ:

شکا- شکێنرا، هات-هێنرا، سووتا- سووتێنرا، ڕووخا- ڕووخێنرا ....

کە دەوترێ (شووشەکە شکا)، ئەوە (شووشە) کارایە، بەڵام، کە دەوترێ (شووشەکە شکێنرا)، ئەوە (شووشە) بەرکارە.

تایبەتێتییکی بنجیی کرداری تێپەڕیش، ئەوەیە پێویستی بە بەرکار هەیە بۆ تەواوکردنی ماناکەی.

کرداری تێپەڕیش وەک تێنەپەڕ لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە:

١- ئەو کردارەی پێویستی بە یەک بەرکار هەیە و تاوی ناڕوا بۆ دووەم. وەک:

گورگ مەڕ دەخوات - (مەڕ)- بەرکارە

زەویم کێڵا - (زەوی) – بەرکارە

٢- ئەو کردارەی پێویستی بە پتر لە بەرکارێک هەیە:

پارەت دەدەمێ – (پارە) و (ت – تۆ) بەرکارن[٣٧].

هەندێ نموونەی کرداری تێپەڕ:

هێنان، لێدان، هەڵدان، پێوان، گێڕان، کێڵان، پێچان، شێلان، بێژان، وێران، دان، نان ...

کڕین،ماڵین، مژین، نووسین، دڕین، سڕین، چنین، بڕین، دۆزین، دۆشین، سمین، بەخشین، پچڕین، زانین، ئاژنین، بینین، پرسین، پشکنین، پۆشین، تاشین، توانین، ژەنین، هاڕین ...

دروون، سوون، گروون، جوون ...[٣٨]

خواردن، ناردن، چاندن، بژاردن، خوێندن، ژماردن، ژەندن، کردن، سپاردن، بواردن، سەندن، بردن ...

---

[٣٧] ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، بەغدا، ١٩٧٦، ل ١٠٠-١٠٥.

[٣٨] د. نەسرین فەخری (بوون)ی لە ریزی تێنەپەڕیش و تێپەڕیش داناوە (بڕوانە: د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢، ل ١٠٤-١٠٥).

خستن، ڕشتن، گەستن، شتن/شوشتن، ئاژوتن، بیستن، دیتن، گرتن، هاویشتن، کوشتن، کرۆشتن، ویستن، وتن، هێشتن، بەستن، پاڵاوتن، پاراستن، پەرستن، چێژتن/چێشتن...

تێبینی:

هەندێ چاوگی دەستەی بە (ان) کۆتایی هاتوو، کە تێیاندا (ر) یان (ڕ) دەکەوێتە پێش (ا) کەوە، وەک:

بران، بڕان، دران، دڕان، کران، گیران، شۆڕان، کوژران، وتران ...

سەرنجی چەند نووسەرێکیان ڕاکێشاوە:

د. زارێ یووسف بە دەستەیێکی تایبەتی داناون و لەژێر ناوی (کرداری کارا نادیار)دا ڕیزی کردوون[٣٩]. مامۆستا مەسعوود محەمەد تەنیا لە (دڕان، بڕان، گیران، گۆڕان) دواوە و لە نێوانیاندا (دڕان، بڕان)ی بە کرداری تێنەپەڕ داناوە و (گیران، گۆڕان)یش بە کرداری کارا نادیار لە قەڵەم داوە[٤٠]...

ئێمەش لە لێکۆڵینەوەی ئەو کردارانەدا، گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی سەرپاکیان بە تێنەپەڕ دابنێین، ئەویش چونکە:

١- تێکڕایان لە ڕێژەی ڕابوردووی بەردەوامدا وەک کرداری تێنەپەڕ جێناوی لکاو وەردەگرن:

دەبرام، دەبڕام، دەدڕام، دەدڕا، دەکرام، دەگیرام ...

---

[٣٩] د. زارێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥، ل ٨٧.

[٤٠] ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، بەغدا، ١٩٧٦، (ڕای مەسعوود محەمەد، ل ١٢٥-٢٩).

بـەڵام دەزانـین، کـە لـە کـرداری تێپـەڕدا جێنـاوە لکاوەکـە دێتـە پێشـەوە. وەک:

دەمگێڕا، دەمویڕا، دەمکڕی، دەمبڕی، دەمپچڕی ...

٢- هەندێکیان وەک کرداری تێنەپەڕی ئاسایی پاشـگری (- اندن) وەردەگـرن و دەبنـە تێپـەڕ: (دڕانـدن، کوژرانـدن، بڕانـدن ...) وەک ئاشکراشـە، پاشـگری (-اندن) کـرداری کـارا نادیـار ناکاتـە کـرداری کارا دیار، بەڵکو کرداری تێنەپەڕ دەکاتە تێپەڕ.

وەرنـەگرتنی پاشـگری (- انـدن) لـە لایـەن بەشـێکی دییانـەوە، هەرگیز نابێتە بەڵگەی دانەنانیان بە تێنەپەڕ، ئەویش لەبەر ئەوەی گـەلێ کـرداری دی تێنەپـەڕ هـەن و پاشـگری (- انـدن) وەرنـاگرن، وەک: هاتن، مان، ڕۆیشتن .... بەڵکو بەرانبەریان تێپەڕ هەیە. وەک:

تێنەپەڕ	تێپەڕ
هاتن	هێنان، هانین
مان	هێشتن، هێڵان
ڕۆیشتن	ناردن
کەوتن	خستن
بزووتن	بزاوتن، بزاڤتن
چوون	بردن، ناردن
ڕژان	ڕشتن
سوان	سوین، سوون
کشانەوە	کێشانەوە
قڵیشان	قەڵاشتن
هەڵستان	هەڵگرتن

مانەوە	هێشتنەوە، هێڵانەوە
بوون	کردن
بەربوون	بەردان

.... و هەندێکی دی.[٤١]

جا ئەو چاوگانەش، کە بە (ان) کۆتاییان دێ و تێیاندا (ڕ) یان (ر) کەوتووەتە پێش (ا)کەوە، هەر وەک ئەو لیستەیەی سەرەوە، بەرانبەر گشتیان کرداری تێنەپەڕ هەیە. وەک:

تێنەپەڕ	تێپەڕ
بران	بردن
دران	دان
کران	کردن
گیران	گرتن
شۆران	شوشتن
گوتران	گوتن
کوژران	کوشتن
دڕان	دڕین
بڕان	بڕین
گۆڕان	گۆڕین
گەڕان	گێڕان
سڕانەوە	سڕینەوە
پچڕان	پچڕین

[٤١] لیژنەی زمانی و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد بەشێکی زۆری کردارەکانی ئەو لیستەیەی یادداشت کردووە. (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل ١٢٣).

وێڕای ئەو جۆرە بەرانبەر یەکتر وەستانە بنجییەی کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕ، کە بەشێکی یەکجار کەمی کردار دەگرێتەوە، بارێکی ڕێزمانیش هەیە، کە زۆربەی کردارە تێنەپەڕەکانیان پێ دەبێ بە تێپەڕ. ئەویش بەکارهێنانی پاشگری (- اندن)ە[٤٢] بە کرداری تێنەپەڕدا.

ئەم پاشگرە (- ند، - اند، - دن ...) نییە، وەک هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی دایان ناوە، بەڵکو، (- اندن)ە، چونکە لەباری ئاساییدا بە باشی دەردەکەوێ، بەڵام وەک زۆر دیاردەی دی زمانی کوردی، لە هەندێ حاڵەتدا بە شێوەیێکی دیکە دەبینرێ و ئەمە بووەتە هۆی گۆڕینی شێوەی.

کاتێ بە یاریدەی پاشگری (- اندن) کرداری تێنەپەڕ دەکرێ بە تێپەڕ، بە شێوەیێکی سەرەکی نیشانەی چاوگ – (ان، ین، دن، تن)[٤٣] – لادەدرێ و (- اندن) دەخرێتە سەر بناغەی چاوگ، بێ ئەوەی ڕووداوێکی فۆنەتیکی بێتە گۆڕێ. وەک:

تێنەپەڕ	بناغەی چاوگ	پاشگر	تێپەڕ
گەڕان	گەڕ	+ اندن	گەڕاندن
ڕژان	ڕژ	+ اندن	ڕژاندن
سووتان	سووت	+ اندن	سووتاندن
لەرزین	لەرز	+ اندن	لەرزاندن

[٤٢] ئەم پاشگرە لە زمانی فارسیدا لە شێوەی (- اندن) و (- انیدن)دا دەبینرێ:
چوپان بز را چراند   آب گیاه را رویانید
(بڕوانە: ذوالنور، دستور زبان پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ٢٨-٢٩).

[٤٣] جگە لەو چاوگانەی کۆتاییان بە (وون) دێت.

پەڕین	پەڕ	+ اندن	پەڕاندن
مردن	مر	+ اندن	مراندن
خەوتن	خەو	+ اندن	خەواندن

ویڕای ئەم شێوە سەرەکییە بێ گۆڕانە، کە زۆری چاوگەکان دەگرێتە خۆ، هەندێ حاڵەتی بیژۆکیش هەیە:

١- ئەگەر چاوگێک کۆتایی بە (وون) بێ، ئەوە (ن) لادەبرێ و بزوێنی (وو)ی پێش دەبێ بە کۆنسۆنانتی (و- W)[٤٤].

چوون-چواندن

بوون-بواندن[٤٥]

٢- بێتو چاوگێک کۆتایی بە (تن) بێت و دەنگی پێش نیشانەی چاوگەکە (س) یان (ش) بێت، ئەوە ئەو دەنگانەش، واتە (س، ش) - تێدەچن. وەک:

نوستن – نواندن

گەیشتن – گەیاندن

تێبینی:

١- لەو چاوگە تێنەپەڕانەی لە بنجدا بەرانبەریان چاوگی تێپەڕ هەیە:

---

(٤٤) لیژنەی زمانی و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد وای داناوە، کە (ن) لادەبرێ و (اندن)ی دەخرێتە سەر (ڕێزمانی ئاخاوتنی کورد، ل١٢١)، بێ ئەوەی باسی ئەوە بکا، کە بزوێنی (وو- u) دەبێت بە کۆنسۆنانتی (و- W).

(٤٥) نەک هەر لەم بارەدا بزوێنی (وو- u) دەبێ بە کۆنسۆنانتی (و- W)، بەڵکو هەر چاوگێکیش، ئەگەر بناغەکەی بە بزوێنی (وو- u) کۆتایی بێت، دەبێ بە کۆنسۆنانتی (و- W). وەک:

بزووتن- بزواتن

پشکووتن- پشکواندن

أ- بەشێکیان هەروەها بە یاریدەی (- اندن)یش دەبنە تێپەڕ: وەک:

کەوتن - کەواندن ، خستن.
بزووتن - بزواندن ، بزواتن، بزاڤتن.
چوون - چواندن ، بردن، ناردن
ڕژان - ڕژاندن ،ڕشتن.
دڕان - دڕاندن ،دڕین.
گەڕان - گەڕاندن ،گێڕان.
پچڕان - پچڕاندن ،پچڕین.

ب- بەشێکیشیان (- اندن) وەرناگرن، وەک:

بۆ (هاتن)، کە تێنەپەڕە و بەرانبەری (هێنان، هانین)ی تێپەڕ هەیە، کەس نالێ (هاندن) یان (هاتاندن) ....

٢_ هەندێ کردار هەر تێنەپەڕن و بەرانبەریان تێپەڕ نییە، کەچی پاشگری (- اندن)یش وەرناگرن. وەک:

(سرەوتن) هەیە و (سرەواندن) نییە.
(نیشتن) دەوترێ و (نیشاندن، نیشتاندن) ناوترێ.
(زان) باوە و (زاناندن) نەبیستراوە.
(گەنین) هەیە و (گەناندن) نییە.
...... هتد.[٤٦]

---

[٤٦] سروشتی ڕوودانی ئەو جۆرە وشانە، شتێکی ناوەکییە و ڕێگەی ئەوەی نییە کەسێک لە لاوە بەسەر یەکێکی دیدا بسەپێنێ - واتە ناشێ لە لاوە کارا بۆ ئەم کردارانە پەیدا بکرێ ... شایانی باسە، مامۆستا محەمەد بە وردی ئەو تایبەتێتییەی ڕوون کردووەتەوە و وتوویە: "تۆ دەتوانی یەکێکی تر (بخەوێنی وەیا بشێوێنی) بە هۆی ئەو ئامرازانەوە کە خەوتن و شێواندن پەیدا دەکەن، بەڵام ناتوانی لە دەروونی

جگـە لـە بەرانبـەر یـەکتر وەسـتانی بنجـی دوو جـۆرە کـرداری تێنەپەڕ و تێپەڕ و سەرەڕای ڕێگەی ڕێزمـانی بە یاریدەی پاشگری (- اندن)، ڕێگەی لێکسیکیش هەیە، کە ئەوانیش بە یاریدەی وشـەی (هێنان، خستن ...)ەوەیـە، کە دەشـێ هەنـدێ کـرداری تێنەپـەڕیان پـێ بکرێ بە تێپەڕ. وەک:

هێنانە پێکەنین، خستنە پێکەنین

هێنانە گریان، خستنە گریان

پاشـگری (- انـدن) لەگـەڵ ئـەو ئـەرکـە سـەرەکی و باڵایـەدا، کـە کرداری تێنەپەڕ دەکات بە تێپەڕ، هـەروەها دەوری ڕۆنـانی کـرداری تێنەپـەڕیش دەبینێـت ... بـۆ نموونـە، دەچێتـە سـەر نـاوی دەنگـە سروشتییەکان و دەیانکات بە کرداری تێنەپەڕ. وەک:

قیژە	+	**اندن**	**= قیژاندن**
گرمە	+	**اندن**	**= گرماندن**
باعە	+	**اندن**	**= باعاندن**
زیرە	+	**اندن**	**= زیراندن**
باڕە	+	**اندن**	**= باڕاندن**

.... هتد[٤٧].

هـەمان کەسـدا (سـرەوتن) پەیداکـەیت، چونکـە سـرەوتنەکە لـە لاوە نایـەت بـۆی .... (ڕێزمانی ئاخاوتنی کورد ..... ل ١١٢).

(٤٧) هەرچی وشەکانی (گریاندن، تەقاندن، تۆقاندن، تەپاندن ...)ە، کە نەبوونەتە تێنەپەڕ و بوونەتە تێپەڕ، هۆی ئەوەیە، کە ئەم کردارانە لە ناوی سروشتییەوە وەرنـەگیراون، بـەڵکو لـە نـاوی چاوگـەوە (گریـە، تەقـە، تۆقـە، تەپـە ...)ەوە یـان لـە چـاوگی تێنەپـەڕی (گریان، تەقان، تۆقان، تەپان ....)ەوە وەرگیراون.

لـەم ڕووداوەدا، کـە دوو بـزوێن _ واتـە (ە)ی کۆتـایی نـاوە سروشتییەکان (ا)ی سەرەتای پاشگری (- اندن) دەکەونە پاڵ یەک، ئەوە لە ئەنجامدا دەمێنێتەوە و (ە)ی تێدەچێ.

لـە دیـالێکتی کرمـانجیی ژووروودا لەگـەڵ کـرداری تێنەپـەڕی ڕابـوردوو و تێنەپـەڕ و تێپـەڕی ڕانـەبوردوودا دەسـتەی یەکـەمی جێناوە کەسییە جوداکان _ واتە جێناوی دۆخی ڕاستەوخۆ: (ئەز، تـو، ئـەو، ئـەم، هـوون، ئـەو، ئـەوان) دەبنـە کـارا. لەگـەڵ کـراردی ڕابوردووی تێپەڕیشدا دەستەی دووەمی جێناوە کەسییە جوداکان – واتە جێناوی دۆخی تیان: (من، تە، ئەوێ/ وێ، ئەوی/وی، مە، وە، ئەوان/وان) وەک کارا خۆیان دەنوێنن:

١- کرداری تێنەپەڕی ڕابووردوو و تێنەپەڕ و تێپەڕی ڕانەبوردوو:

جێناوی دۆخی ڕاستەوخۆ	تێنەپەڕ						تێپەڕ	
	ڕابوردوو				ڕانەبوردوو		ڕانەبوردوو	
	نزیک	بەردەوام	تەواو	دوور	ئێستا	داهاتوو	ئێستا	داهاتوو
ئەز	کەتم	دکەتم	کەتمە	کەوتبووە	دکەڤم	بکەڤم	دبژێرە	ببێژم
تو	کەتی	دکەتی	کەتییی	کەوتبووی	دکەڤی	بکەڤی	دبژێری	ببژێری
ئەو	کەت	دکەت	کەتییە	کەوتبوو	دکەڤە	بکەڤە	دبژێرە	ببێژرە
هوون								
ئەو/ئەوان	کەتن	دکەتن	کەتنە	کەوتبوون	دکەڤن	بکەڤن	دبژرێن	ببێژێرن

٢- کرداری تێپەڕی ڕابوردوو:

جێناوی دۆخی تیان	نزیک	بەردەوام	تەواو	دوور
من تە ئەوێ/وێ ئەوی/وی مە وە ئەوان/ون	کر	دکر	کرییە	کربوو

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا لەگەڵ کرداری تێنەپەڕی ڕابوردوو و تێنەپەڕ و تێپەڕی ڕانەبوردوودا جێناوە لکاوە بێهێزەکان: (م، ی، .، ین، ن، ن)دێن. لەگەڵ کرداری ڕابوردووی تێپەڕیشدا دەستەی دووەمی جێناوە بەهێزەکان: (م، ت، ی، مان، تان، یان) بەکاردێنرێن:

(١)کردار تێنەپەڕی ڕابوردوو و تێنەپەڕ و تێپەڕی ڕانەبوردوو:

جێنای لکاوی بێ‌هێز	تێنەپەڕ					تێپەڕ
	ڕابوردوو				ڕانەبوردوو	
	نزیک	بەردە وام	تەواو	دوور	دەمرم دەمری	دەنووسم دەنووسی
م	مردم	دەمردم	مردووم	مردبووم	(یت)	(یت)
ی	مردی	دەمردی	مردووی	مردبووی	دەمرێ	دەنووسێ
	(یت)	(یت)	(یت)	(یت)	(ێت)	(ێت)
ین	مرد	دەمرد	مردووە	مردیوو	دەمرین	دەنووسین
ن	مردین	دەمردین	مردووین	مردبووین	دەمرن	دەنووسن
ن	مردن	دەمردن	مردوون	مردبوون		

(٢)کرداری تێپەڕی ڕابوردوو:

جێنـــاوی لکاوی بەهێز	نزیک	بەردەوام	تەواو	دوور
م	ناردم	دەمنارد	ناردوومە	ناردبووم
ت	ناردت	دەتنارد	ناردووتە	ناردبووت
ی	ناردی	دەینارد	ناردوویەتی	ناردبووی
مان	ناردمان	دەماننارد	ناردوومانە	ناردبوومان
تان	ناردتان	دەتاننارد	ناردووتانە	ناردبووتان
یان	ناردیان	دەیاننارد	نادوویانە	ناردبوویان

بـۆ لێـک جیاکردنـەوەی کـرداری تێپـەڕ و تێنەپـەڕ، وێـڕای دیاریکردنی تیۆریی زانستانە، لە زمانی کوردیدا ڕێگاییێکی پراکتیکی یـەکجار ئاسـانیش هەیـە، کـە ئـەویش بـە هـۆی جێنـاوە کەسـییە لکاوەکانەوەیـە لـە دیـالێکتی خـوارووا و جێنـاوە کەسـییە جوداکانەوەیە لە دیالێکتی ژووروودا:

١- بە هۆی جێناوە لکاوە کەسییەکانەوە لە دیالێکتی کرمـانجیی خوارووا ئەگەر کردارێک تێپەڕبوو، ئەوە جێناوی کەسیی لکاو لە حاڵـەتی ڕابـوردووی بـەردەوامی ئیخبـاری و ئینشـائیدا بـە پێشـی کردارەکەوە دەلکێ و لە هەموو حاڵەتەکانی دیدا هەر بە کۆتاییەوە دەنووسێ.

بەڵام لە کرداری تێنەپەڕی ڕابوردووی بەردەوامدا دەبینین جێناو هەر لە کۆتاییەوە دەمێنێتـەوە و وەک کـرداری تێپـەڕی ڕابـوردووی

بەردەوام نایەتە پێشەوە. ئەگەر بۆ بەڵگەی هەندێ کرداری تێنەپەڕ بکەینە تێپەڕ دەبینی جێناو دێتە پێشەوە، وەک:

دەنووستین	دەمان‌نواند
دەچووین	دەمان‌چواند
دەکەوتین	دەمان خست
دەمردین	دەمان‌مراند
دەگەڕاین	دەمان‌گەڕاند

...... هتد.

دیاری کردنی بە پێشەوە یان بە کۆتاییەوە لکانی جێناوی کەسیی لکاو بە کرداری ڕابوردووی بەردەوامی ئیخباری و ئینشاییەوە، کێشەیێکی گەورەی زمانی دەڕەوێنێتەوە و دەستوورێکی سەرسووڕهێنمان بۆ ئاشکرا دەکا، کە ئەویش ئەوەیە:

ئەگەر هەر کردارێ لە گەرداندا دەرکەوت کە لە کاتی ڕابوردووی بەردەوامدا جێناوی کەسیی لکاو بە پێشیەوە دەلکێ، ئەوە ئەو کردارە تێپەڕە. خۆ بێتو لە هەمان ڕێژەدا جێناو بکەوێتە کۆتاییەوە، ئەوە ئەو کردارە تێنەپەڕە.

ئاسانترین ڕێگە بۆ ئیسپات کردنی ئەو دەستوورە، ئەوەی جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاک وەربگرین، کە بۆ هەردوو کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ هەر (م)ە و لەگەڵ کۆمەڵێک کرداردا تاقی‌بکەینەوە:

<u>تێنەپەڕ</u>	<u>تێپەڕ</u>
گلان -	گلاندن -
دەگلام	دەم‌گلاند

بگلامایە	بمگلاندایە
سووتان –	سووتاندن –
دەسووتام	دەمسووتاند
بسووتامایە	بمسووتاندایە
نووستن-	نواندن –
دەنوستم	دەم نواند
بنوستمایە	بمنواندایە
خنکان –	خنکاندن –
دەخنکام	دەم خنکاند
بخنکامایە	بمخنکاندایە
ترسان –	ترساندن –
دەترسام	دەمترساند
بترسامایە	بمترساندایە
شکان –	شکاندن –
دەشکام	دەمشکاند
بشکامایە	بمشکاندایە
بەزین –	بەزاندن –
دەبەزیم	دەمبەزاند
ببەزیمایە	بمبەزاندایە
خەوتن –	خەواندن –
دەخەوتم	دەمخەواند
بخەوتمایە	بمخەواندایە
کەوتن –	خستن –

دەکەوتم
بکەوتمایە
هاتن –
دەهاتم
بهاتمایە
چوون –
دەچووم
بچوومایە
ڕۆیشتن –
دەڕۆیشتم
بڕۆیشتمایە
گەڕان –
دەگەڕام
بگەڕامایە
گۆڕان –
دەگۆڕام
بگۆڕامایە
چەقین –
دەچەقیم
بچەقیمایە

دەمخست
بمخستبایە
هێنان، هانین –
دەمهێنا، دەمهانی
بمهێنایە، بمهانیبایە
بردن–
دەمبرد
بمبردایە
ناردن –
دەمنارد
بمناردایە
گێڕان –
دەمگێڕا
بمگێڕایە
گۆڕین –
دەمگۆڕی
بمگۆڕییایە
چەقاندن –
دەمچەقاند
بمچەقاندایە
خواردن –
دەمخوارد
بمخواردایە

خوێندن –

دەمخوێند

بمخوێندایە

.... هتد

٢- بە هۆی جێناوە کەسییە جوداکانەوە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا.

هـەر کردارێـک بێتـو لـە دەمـی ڕابـوردوودا جێنـاوە کەسـییە جوداکـانی دەسـتەی یەکـەم: (ئـەز، تـو، ئـەو، ئـەم، هـوون، ئەو/ئـەوان) لەگەڵی بێن، ئەوە ئەو کردارە تێنەپەڕە، بەڵام ئەگەر جێناوە کەسییە جوداکانی دەستەی دووەم: (من، تـە، ئـەوێ/وێ، ئـەوی/وی، مـن، وە، ئەوان/وان) بێنە تەکی، ئەوە ئەو کردارە تێپەڕە.

باشترین ڕێگە بۆ ئیسپات کردنی ئەو دەستوورە، ئەوەیە جێناوی کەسیی جودای کەسـی یەکـەم وەربگرین، کـە بۆ کرداری تێنەپـەڕی ڕابوردوو (ئەز)ە و بۆ کرداری تێپەڕیش (من)ە.

تێنەپەڕ	تێپەڕ
ئەز –	من –
کەتم	کر
چووم	گۆت
هاتم	ستاند
ڕوونشتم	خار
گهیشتم	خاند

کردار لە ڕووی ڕۆنانەوە

کردار وەک ناو و ئاوەڵناوە لە ڕووی ڕۆنانەوە دابەش دەبێ بەسەر (سادە) و (ناسادە)دا؛ (ناسادە)ش بەسەر (داڕێژراو) و لێکدراوەدا.

کرداری سادە

وەک؛ بوون، چوون، دان، نان، جوون، دروون، سوون، مان، کردن، بردن، هاتن ...

کرداری داڕێژراو

لە زمانی کوردیدا کرداری داڕێژراو بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر پێک دێ[٤٨]. بۆ ڕۆنانی کرداری داڕێژراو هەندێ پێشگر و پاشگر هەن، دەچنە سەر (کرداری سادە)و دەیکەنە کرداری داڕێژراو[٤٩].

١-پێشگر.

ئەو پێشگرانەی کرداری داڕێژراو ساز دەکەن دوو جۆرەن:

یەک- پێشگری سادە. وەک:

---

[٤٨] هەرچەندە کرداری داڕێژراو بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر پێک دێ، بەڵام لەم کارەدا پێشگر دەوری گرنگترە.

[٤٩] هەرچی ناو و ئاوەڵناوی داڕێژراو بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر لە (ناو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار)ی سادە دروست دەکرێن، بەڵام بۆ ڕۆنانی کرداری داڕێژراو پێشگر و پاشگر هەر بە (کردار)ەوە دەلکێن، جگە لە پاشگری (- اندن)، کە دەچێتە سەر ناوی دەنگە سروشتیەکان و هەندێ ناوی دیکە و دەیانکاتە چاوگ و کردار.

١ - (ڕا-)

بەرانبەر ئەم پێشگرە لە ئێرانیی کۆندا "فراچ"؛ لە ئاوێستادا "فرەچە"، لە فارسیی کۆندا "فاچا"؛ لە فارسیی ناوەڕاستدا 'فراج"[٥٠]، لە فارسیی نوێدا "فرا (ز)" دەوەستێ و لە زمانی پشتۆدا بە هەمان شێوەی کوردی دەبنیرێ[٥١].

پێشگری (ڕا-) لە سەرەتادا واتای بزووتنەوەی بەرەو پێشەوەی دەگەیاند و دواتر واتای فراوانتر بوو[٥٢]. ئێستا مانای جۆراوجۆر دەگەیەنێ، وەک لەو نموونانەی خوارەوەدا بەدی دەکرێن:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
ڕادان	ڕادان
ڕاگرتن	ڕاگرتن
ڕاخستن	ڕاخستن
ڕاکێشان	ڕاکێشاندن

جگە لەو واتا جیاوازنە، دەبینین، کە پێشگری (ڕا-) ڕێچکەی بزووتنەوە بەرو سەرەوەش نیشان دەدا، وەک: ڕابوون، ڕاپەڕین.

٢-(هەڵ-)؛ لە کرمانجیی ژووروودا (هل-).

وێنەی ئەم پێشگرە لە ئێرانی کۆندا "ردڤە"یە، لە ئاوێستادا "ئردوە، ئردڤە"یە بە واتای (بەرەو سەرەوە). لە فارسیی ناوەڕاستدا "وول"د[٥٣] بە واتای "بۆ سەرەوە".

---

[٥٠] وەک: "فراچ مەتەن، فراچ ڕەفتەن، فراچ ڕەسیتەن ..." (بڕوانە: ف. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٨٢).

[٥١] ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٣٤.

[٥٢] ڕ. ڵ. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٧٤.

پێشگری (هەڵ-/هل-) لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا بە زۆری بۆ بزووتنەوەی بەرەو ژوور بەکار دێت، بەڵام هەندێ جار مەبەستی تریش دەگەیەنێ.

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
هەڵکردن	هلکردن
هەڵبوون	هلبوون
هەڵچوون	هلچوون
هەڵبڕین	هلبڕین
هەڵدان	هلدان
هەڵهاتن	هلهاتن
هەڵگرتن	هلگرتن
هەڵفڕین	هلفڕین
...... هتد[٥٤]	

(٥٣) وەک: "وول ئامەتن" (هەڵهاتن – بۆ خۆر) (بڕوانە؛ ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٨٣).

(٥٤) مامۆستا قەناتی کوردۆ لەبارەی ئەسڵی پێشگری (هەڵ-/هل-)ەوە نووسیویە: "ئەم پێشگرە پێوەندیی بنەچەیی لەگەڵ وشەی (هێلان)دا هەیە، کە لە ڕەگی (هێل)و پاشگری (ان) پێکهاتووە، وشەی (هێلان) لە کرمانجی ژووروودا بە واتای (بەرزایی، تەپۆلکە، هەڵمان ... دێت) (دەستووری زمانی کوردی – بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٤٨.

٣-(دا_)

ئەم پێشگرە زۆر چالاک و بە بەرهەمە و گەلێک مانا دەبەخشی و بە زۆری ڕێچکەی بزووتنەوە لە سەرەوە بۆ خوارەوە نیشان دەدا، وەک:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
داکەوتن	**داکەتن**
داگرتن	**داگرتن**
داهاتن	**داهاتن**
داخستن	**داخستن**
.... هتد	

٤-(ڕۆ-)، لە کرمانجیی ژوورووداا (ڕوو-)

ئـەم پێشـگرە بەرانبـەر "فرەڤەتـە'ی[٥٥] ئێرانیـی کـۆن و ئاوێسـتا؛ "پرەڤەتا"ی هیندیی کۆن؛ "فرۆت"ی فارسیی ناوەڕاست[٥٦] ؛ "فـورۆ"ی فارسیی نوێ دەوەستێ.

ئەم پێشگرە بە گشتی بزووتنـەوەی بـەرەو خـوار، یـاخود نـاوەوە نیشان دەدا. وەک:

کرمانجیی خواروو- ڕۆکردن، ڕۆچوون، ڕۆنان ...

کرمانجیی ژووروو- ڕۆنشتن، ڕوونشناندن ....

٥-(وەر-)[٥٧]

---

[٥٥] بە واتای "خوارەوە".

[٥٦] وەک: "فرۆت ڤەشتەن (ڕۆچوون)، فرۆت شوتەن (ئاوابوون- خۆر) ..." (بروانە، ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ١٨٣).

شێوەی ئەم پێشگرە لە زمانی ئێرانی کۆن و ئاوێستا و فارسیی کۆندا "وپەر"ە. لە فارسیی ناوەڕاستدا "ەپەر، ەوەر"؛ لە فارسیی نوێدا "ەبەر، بەر".

پێشگری (وەر-) لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا وەک یەک دەبینرێ و مانای پێچکردنەوە و گەڕانەوە و هەڵگێڕانەوە و گۆڕین و گوێزانەوە ...ی تێدایە. وەک:

وەردان، وەرگێڕان، وەرگەڕان، وەرگەڕاندن، وەرچەرخاندن، وەرگرتن ... هتد.

ئەم پێشگرە لە هەندێ بەشە دیالێکتی کوردیدا، بەتایبەتی لە زمانی کوردەکانی ئەرمەنستان و تورکمەنستان و ئازەربایجاندا لە شێوەی (- وەل)دا دەبینرێ. وەک "وەلگەڕاندن، وەلگەڕیان ..."[٥٨].

٦-(ڕێ-). وەک:

ڕێخستن، ڕێخشاندن ...

٧-(پێ-).

ئەم پێشگرە بە زۆری نیشانی بزووتنەوەی ڕوودان بەرەو بەرکارێک ڕادەگەیەنێ. وەک:

پێکەنین، پێگەیشتن، پێزانین، پێناسین، پێکەوتن، پێکەتن) ...

٨-(تێ-)

بزووتنەوەی ڕوودان بەرەو شوێنێکی دیاریکراو نیشان دەدا. وەک:

---

[٥٧] تایبەتێتی پێشگری (هەڵ-، ڕۆ-، وەر-)لەوەدایە، کە لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا هاوبێژیان نی یە.

[٥٨] چ. خ. باکاییێف، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ٢٥٧.

تێگەیشتن، تێگرتن، تێکەوتن (تێکەتن)، تێکردن (تێکرن)، تێخستن ....

٩-(لێ-)[٥٩].

ئەم پێشگرە نیشانی بزووتنەوەی ڕوودان بەرەو کەسێک یان شتێک دەدات. وەک:

لێخوڕین، لێدان، لێنان، لێکەوتن (لێکەتن) ...

١٠-(ژێ-).

ئەم پێشگرە تەنیا لە کرمانجیی ژووروودا بەکاردێ. لە کرمانجیی خوارووودا پێشگری (لێ-) بەرانبەر دەوەستێ. وەک:

کرمانجی ژووروو	کرمانجیی خواروو
ژێپرسین	لێپرسین
ژێبڕین	لێبڕین
ژێتاندن	لێستاندن[٦٠]

١١-(وێ-)[٦١] **، لە کرمانجیی ژووروودا (ڤێ-)**[٦٢]**، وەک:**

وێچوون، وێکەوتن ...

ڤێکەتن، ڤێخستن، ڤێساندن ...[٦٣]

---

[٥٩] هەرچی پێشگری (پێ، تێ، لێ)یە پێوەندییان لەگەڵ (پاشبەند)دا هەیە و لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا زۆر بەکاردێنرێن. بەشێوە لەوە دەچێ، کە پاشگری (ڕێ)یش هەر وەک ئەوان بێ، بەڵام ڕاستی لە ناوەڕۆکدا هێشتا هیچمان بۆ ئاشکرا نەبووە.

[٦٠] ق. کوردۆیێڤ. دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٩، ل ١٥٣-١٥٤.

[٦١] پێشگری (وێ-) لە شێوەی موکریدا بە گشتی و لە هەندێ شێوەی دیکەی کرمانجیی خوارووودا بەکاردێت.

[٦٢] پێشگری (ڤێ-) لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورژوودا بەکاردێت ... لە هەندێ بەشە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا دەبێتە (وێ-).

١٢-(ڤە-).

بەرانبەر ئەم پێشگرە کوردیە لە ئێرانیی کۆن و ئاوێستادا "ەپە"؛ لە فارسیی ناوەڕاستدا "ەپەچ"؛ لە فارسیی نوێدا "باز" بەرچاو دەکەوێ.

پێشگری (ڤە-) تەنیا لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەکاردێنرێ و لە باری واتا و ئەرکی وشەڕۆنانەوە بەرانبەر پاشگری (ەوە-)ی کرمانجیی خواروو دەوەستێ. ئەم پێشگرە ڕێچکەی ڕوودان بۆ دواوە، بۆ لایەنی جیاواز نیشان دەدا و دووبارە بوونەوەی ڕوودان ڕادەگەیەنێ. وەک:

ڤەگرتن، ڤەخارن، ڤەکشان، ڤەگەڕین، ڤەکرن ....(٦٤) (٦٥)

---

(٦٣) مامۆستا کوردۆ لە باسی پێشگری (ڤێ-)دا وتوویە: "وا پێ دەچێ شێوەی فۆنەتیکیی پێشگری (ڤە-) بێ" (سەرچاوەی ناوبراو، دەستووری زمانی کوردی، ل ١٤٩).

(٦٤) بۆ ساخکردنەوەی ئەسڵ و دەور و واتای ئەو پێشگرانە کەڵکم لە گەلێ سەرچاوە وەرگرتووە و بەتایبەتی:

أ- ڤ. س. ڕاستورگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

ب- ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

پ - ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

ت - ڕێزمانی ئاخاوتنی کودی، بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٦٥) لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد بە شێوەیێکی زانستی و نموونەی جوان و لەبارەوە باسی ئەو پێشگرە سادانەی کردووە و دەوری هەر یەکێکیانی دیاری کراوە، بەڵام لیژنەی ناوبراو پێشگری (ڕۆ-) (ڕوو-) و (ڕێ) و (ژێ)ی، کە ئەمانیش لە ڕۆنانی کرداری داڕێژراودا دەورێکی گرنگ دەبینن، لەیاد کردووە و بە هیچ جۆرێک ناوی نەهێناون (بڕوانە: ل ٢٣٦-٢٣٩). کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا باش لە تێکڕای ئەو پێشگرانە دواون (جگە لە "ڤە" و "ڤێ" و "ژێ" کە سەر بە دیالێکتی ژوورووون). بەڵام کەم و کورتی ئەمان و سەرجەمی زانایانی

.... هتد[٦٦]، [٦٧]

قوتابخانەی سۆڤییەت لەوەدایە، کە پێشگری (ڕێ، پێ، تێ، لێ، ژێ ..)یان بە ناسادە داناوە و وا ڕادەگەیەنن، کە لە ئەنجامی یەک کەوتنی (ل، ب، د،ژ)ی کرمانجیی ژووروو و (لە، بە، دە، لە)ی کرمانجیی خواروو لەگەڵ جێناوی (ێ) سازبوون .. بەر لە هەر شت، وەک لە بەشی دووەمی ئەم کتێبەدا "جێناو" (ل ٥٦-٤٧، ٥٩ ...)دا پەنجەم بۆ ڕاکێشاوە، ئەوە دێمەوە یاد، ئەوەی نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە یەکێتی سۆڤێت مامەڵەی جێناوی لکاویان لەگەڵ (ێ)دا کردووە، شتێکی دوور لە هەڵکەوتی زمانی کوردییە.
ئەو پێشگرە سادانەی لە سەرەوە لێیان دواین، لە نووسینەکانی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا باسیان نەکراوە. تەنیا ئەوە نەبێ، کە لە لاپەڕە (١٥٦-١٥٧)ی کتێبی "ڕێزمانی کوردی"دا، (هەڵ، دا، ڕا، ڕۆ..) بە ئاوەڵکردار دانراوە و (پێ، تێ، لێ)یش بە پیتی پەیوەندی لە قەڵەم دراوە، ڕاستە (پێش، سەر، لا، بەر ..) وەک ئاوەڵکردار و جارجارەیەکیش وەک پێشگر خۆیان دەنوێنن، بەڵام (هەڵ، دا، ڕا، ڕۆ ...) هەر پێشگرن و هیچ دەمێک نابنە ئاوەڵکردار. هەرچی (پێ، تێ، لێ)یشە پێوەندییان بە پاشبەنەوە هەیە، بەڵام بەر لە هەرشت پێشگرن ... سەرەڕای ئەو کەم و کورتییە، نووسەر لە کتێبی "گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی"دا (ل ٥٣-٥٦) هەندێ نیشانەی، وەک (ئە-دە)ی موزارەعەت و (ب)ی فەرمانی بە پێشگر داناوە.
[٦٦]) مامۆستایان: ق. کوردۆ و ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، وێڕای ئەو پێشگرە سادانەی لێیان دواین، هەروەها دەستەیەک پێشگری دییان باس کردووە، کە کەم بەرهەمن و لەگەڵ کرداردا پێگەیشتوون و تێکەڵ بە ڕەگی بوون و تەنانەت لە گەردان کردنیشدا لێی جیانابنەوە. ئەو جۆرە پێشگرانەش تەنیا لە ڕێی لێکۆڵینەوەی مێژووییەوە دەتوانرێ دیاری بکرێن. وەک ئەمانەی خوارەوە:
(ا_). وەک:
ئانین، ئاژۆتن، ئاڤێتن/ئاویشتن، ئالاستن/لێستن ...
ئەم پێشگرەی کردار، کە لە هەردوو دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خوارووودا وەک یەکە، لەو ناوانەشدا دەبینرێ، کە لە کردارەوە وەرگیراون. وەک:
ئاڤا/ئاوا (بە فارسیی نوێ"ئاباد"؛ بە فارسیی ناوەڕاست "ئاپاتە")
ئەم پێشگری (ا-)یە لە زمانی ئێرانیی کۆن و ئاوێستا و فارسیی کۆن و فارسیی ناوەڕاست و فارسیی نوێدا هەمان شێوەی کوردی هەیە. بۆ نموونە لە فارسیی ناوەڕاستدا "ئامەتەن" (هاتن).
(ب- be)
ئەم پێشگرە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکی کوردیدا لە یەک شێوەدا دەبینرێ. وەک:
بیستن/بهیستن.

شێوەی ئەم پێشگرە لە ئێرانی کۆندا (ڤ)؛ لە ئاوێستا و فارسیی کۆن و فارسیی ناوەڕاستدا (ڤی)یە.
نموونە لە فارسیی ناوەڕاستەوە:
"ڤیریختەن" (ڕاکردن)؛ "ڤیتەرتەن"، ڤیتەشتەن؛ (تێپەڕین)؛ "ڤیچیتەن"(هەڵبژاردن).
(ەن-/ەن-).
ئەم پێشگرە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (هن-)دا دەردەکەوێ و لە کرمانجیی خوارووشدا لە قاڵبی (ەن-)دا بەرچاودەکەوێ. وەک:
هنگافتن – ئەنگاوتن
هنجرین – (ئەن)جنین
ئەم پێشگرە لە ئێرانیی کۆندا "هەم"؛ لە ئاوێستادا "هەم، هم، هەن، هن"؛ لە فارسیی ناوەڕاستدا "هەن، ەن"؛ لە فارسیی نوێدا (هەن، ەن)ە.
بەوێنە لە فارسیی ناوەڕاستدا دەوترێ "هەنداختەن" (فڕێدان)
(ن- ni). وەک:
نهاڕین، نێڕین/نواڕین، نۆڕین
نڤین، نڤشتن/ نوستن، (لە ئێرانیی کۆندا "نپاد")
وێنەی ئەم پێشگرە لە ئێرانی کۆن و فارسیی ناوەڕاست و فارسیی نوێدا هەر (ن- ni)ە و لە ئاوێستا و فارسیی کۆنیشدا (نی)یە.
لە فارسیی ناوەڕاستدا، وەک:
"نپشتن" (نووسین)؛ "نشاستەن" (نیشتن)؛ "نهاتەن" (دانان).
(گ-/گو-). وەک:
گەیین – گهێشتن
گوشین – گوڤاشتن
گواستن – گوهارتن
ئەم پێشگرە لە ئێرانیی کۆندا (ڤ)ە؛ لە ئاوێستا و فارسیی کۆندا (ڤی)؛ لە فارسیی ناوەڕاست و فارسیی نوێدا (گو)ە.
بۆ نموونە لە فارسیی ناوەڕاستدا "گومێختان" (خستن پێکەنین).
(تە-)
ئەم پێشگرە تەنیا لە چەند وشەیێکی دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەدی دەکرێ، کە ئەسڵیان ئاشکرا نییە. وەک:
تەەمرین (کوژانەوە)
تەمراندن (کوژاندنەوە)
ئەم پێشگرە ڕەنگە پێوەندی بە پێشگری "تەر"ی فارسیی ناوەڕاستەوە هەبێ.
(وە-).

ئەم پێشگرە ئەسڵی ئاشکرا نییە و لە هەردوو دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خوارووداوەک یەکە ... بەوێنە:
وەستان، وەشان – وەشاندن ...
(ی-).
ئەم پێشگرە تەنیا لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و لە کرداری "ئیخستن"دا بەدی دەکرێ ... هتد.
(بڕوانە؛ دەستووری زمانی کوردی – بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٤٥-١٤٦؛ لەبارەی مۆرفۆلۆژی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٧١-٧٢).
(٦٧) لە زمانی کوردیدا هەندێ وشە هەن، وەک: (دەر، بەر، سەر، لا، پێش، پاش، دوا، ژێر، خوار، بن ..) لە پێش کردارەوە دێن و واتای تازە پێک دێنن... جا زۆربەی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ئەمانە بە پێشگر دادەنێن و بەشێکی کەمیش بە وشەی واتاداریان لە قەڵەم دەدەن.
بەوێنە کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا بە پێشگریان دادەنێن و دەڵێن: "ئەو پێشگرانە ئەوانەن کە لە شێوەی ناو و ئاوەڵکرداردا هاوبێژ (مشترک لفظی – homonym)یان هەیە" (بڕوانە: دیالێکتی کوردی موکری، ل ١٠٨). ق. کوردۆ نووسیویە: "پێشگری (بەر، سەر، دەر، پێش، پاش، پەی،دوو/دوا،ناڤ/ناو/نێو، بن. ژێر) لە ڕووی بەکاهێنانەوە وشەی ئەرک گێڕن. هەروەها وەک پێشبەند و پاشبەند و ئاوەڵکرداریش بەکاردێنرێن. کاتێ وەک پێشگری کردار خۆیان دەنوێنن، ڕێچکەی ڕوودان دیاریدەکەن و لە گەلێ حاڵەتدا واتای کردار دەگۆڕن" (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی – بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، ل ١٤٩). ڕ. ل. تسابۆلۆڤ وتوویە: "گرووپی ...(دەر، بەر .... سەر) دەکرێ وەک پێشگر تەماشای بکرێ" بڕوانە: لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، ل ٧٧)..
مامۆستا نووری عەلی ئەمین وەک پێشگر ناوی نەبردوون و وەک ئاوەڵکردار لێیان دواوە (بڕوانە: ڕێزمانی کوردی، ل ١٥٧). لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، هەرچەندە لەو کێشەیە دواوە، بەڵام ڕای خۆی نەداوە (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کورد، ل ٢٥٥-٢٥٦)... بە باوەڕی من، ئەمانە بەر لە هەر شت وشەی واتادارن:
گومان لەوە ناکرێ کە (دەر) وشەیێکی چالاکی سەربەخۆیە. ئەم وشەیە بە هیچ جۆرێک و لە هیچ شوێنێکدا نەبووەتە پێشگر و دەوری پێشگر نابینێ. هەموو ئەو وشانە (دەر) بە پێشیانەوە دەلکێ: (دەربردن، دەربڕین، دەربوون، دەرپەڕاندن، دەرپەڕین، دەرچوون، دەرخستن، دەردان، دەرکردن، دەرکەوتن، دەرکێشان، دەرهاتن ... دەرلنگ، دەربەست، دەربەند، دەربەدەر ..) وشەی لێکدراون.نەک داڕێژراو. لە

تێکڕای ئەو نموونانەدا، کە (دەر)یان تێدایە، (دەر) هەر ئەو واتایە دەبەخشی کە سەربەخۆ بەکاردەهێنرێ .. ئەگەر لە ڕووی خۆناندنیشەوە کەمێک وردبینەوە، ئەوە یەکجاری گومان نامێنێ، کە (دەر) پێشگر نییە. بۆ نموونە ئەگەر پاشگری (-گە/-گا، -کـik ، -ەکی، -وو، -ە ...) لە دوای (دەر)ەوە دابنێین، ئەوە وشەی (دەرگە/دەرگا، دەرک، دەرەکی، دەروو، دەرە ..) پەیدا دەبێ. خۆ گومان لەوەدا نییە، کە (-گە/-گا، -کـik، -ەکی، -وو، -ە ....) پاشگرن. جا ئەگەر (دەر) پێشگر بێ، ئەوە دەبێ وشەکانی (دەرگە/دەرگا، دەرک، دەرەکی، دەروو، دەرە ...) لە (پێشگر+پاشگر) دروست بوون، کە وەک ئاشکرایە ئەو جۆرە پێکهاتنە لە زمانی کودیدا نییە. یاخود بێتو لە وشەی (سەردەرکردن)یشدا ناوگر بێ .. جا (دەر) چی دەرچوو؟ سەرەڕای ئەوە دەیان وشە و دەستەواژەی کوردی هەن، کە (دەر)هاوبەشیی تێیاندا کردووە و لە هەر شوێنێکدا بە جۆرێ دەبینرێ، وەک: (دەربەدەر، دەرودوو، دەرودراوسێ، دەشت و دەر، سەرودەر، سەربەدەر، چاولەدەرەوە، بەردەرگانە، شاربەدەر، سەردەرچوون، سەردەرکردن، سەردەکەر، دەرلنگ، دەربەند، دەربەست، دەرگەوان ..)

ڕاست و دروست ئەوەیە، کە (دەر) وشەیە و پاشگر نییە. بەپێی ئەو بۆچوونەی تەنیا ئاوڕ لە لایەنی ڕوخسار دەداتەوە، دەبێ سەدان وشەی وەک (کا، ددان، کڕ، کار، ماچ، کپ، بار، مل، قژ، ڕیش، ناو...) لە وشەی وەک (کاکێشان، ددانکێشان، کڕبوون، کارکردن، ماچکردن، کپبوون، بارکردن، ملدان، ڕیشهاتن، ناولنگ ...)یشدا پێشگر بن، بەڵام ئەمانیش پێشگر نین و پێشگر شتێکی دییە.

وا لەو لیستەیەی خوارەوەدا بەرانبەر یەکیان دادەنێین و خوێنەر دەکەینە حەکەم، تا بزانێ هیچ جیاوازییێک لە نێوانیاندا هەیە:

دەرکێشان	ددانکێشان، کاکێشان
دەربوون	کڕبوون، سەوزبوون، کپبوون
دەرکردن	کارکردن، بارکردن، ماچکردن
دەردان	ملدان، نانـدان
دەرهاتن	ڕیشهاتن
دەرلنگ	ناولنگ

بۆ زێدە ڕوونکردنەوەی ئەوەش دەڵێم: "ئەگەر تەنیا تەماشای ڕواڵەت بکەین، ئەوە شتی ئەوتۆ دەڵێین، کە زانستی زمان لێمان بێتە دەنگ. بۆ نموونە بەپێی ڕواڵەت، دەبێ وشەی (بەردەرگانە) لە دوو پێشگری (بەر-)، (دەر-) و دوو پاشگری (-گا)، (-انە) پێکهاتبێ.

وشەی (دەرگەوان) لە پێشگری (دەر-) و دوو پاشگری (-گە)، (-ەوان) سازبووبێ. ئەمە دەربارەی (دەر). هەرچی ئەوانی دیشە: (سەر، لا، پێش، پاش، دوا، ژێر، خوار، بن ...) بە هەمان شێوە وشەی واتاداری سەربەخۆ و پاشگر نین.

دوو-پێشگری ناسادە

پێشگری ناسادەش دوو جۆرە:

أ-ئەوانەی لە ئەنجامی تێکەڵبوونی پێشگری سادەی (پێ، لێ، تێ، ژێ) لەگەڵ پاشبەندی (دا، ڕا، وە) دروست بوون. وەک:

١-(پێدا-).

ئەم پێشگرە لە کرمانجیی خواروو و ژووروودا وەک یەک دەبینرێ و ڕێچکەی بزووتنەوە بەسەر ڕووی شتێکدا یا بۆ ناو شتێک، یاخود بە ناو شتێکدا نیشان دەدا. وەک:

پێدابردن، پێداچوون، پێداهاتن، پێداڕشتن/پێداڕێتن ...

٢-(پێوە-)، لە کرمانجیی ژووروودا (پێڤا-)

ڕووی بزووتنەوە بەرەو بەرکار نیشان دەدا. وەک:

<u>کرمانجی خواروو</u>	<u>کرمانجی ژووروو</u>
پێوەگرێدان	**پێڤاگرێدان**
پێوەدروون	**پێڤادرووتن**
پێوەئالاندن	**پێڤائالاندن**

..... هتد.

٣-(تێدا-).

ئەم پێشگرە ڕوودانی ناوەوەی شتێک ڕادەگەیەنێ. وەک:

تێدابوون، تێداچوون، تێدامان، تێداکردن/تێداکردن ...

٤-(تێوە-)، لە کرمانجیی ژووروودا (تێڤا-)

تێوەگلان، تێوەچوون ...

تێڤاکرن، تێڤازەلقاندن، تێڤاگوڤاشتن ...

٥-(پێڕا-). وەک:

پێڕاگەیشتن، پێڕاچوون، پێڕاهاتن، پێڕاگهاندن ....

٦-(تێڕا-).وەک:

تێڕاکردن/تێڕاکرن، تیڕاچوون، تێڕابردن ...

٧-(لێڕا).[٦٨] وەک:

لێڕاهاتن، لێڕابردن

ب- پێشگری ناسادەی (پێک-، تێک-، لێک-، وێک، ڕێک-) کە لە ئەنجامی تێکەڵ بوونی پێشبەندی (دە، بە، لە، وە، ڕە) لەگەڵ ژمارەی (ییک، یەک) پەیدابوون. بەرانبەر ئەم پێشگرانە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا پێشگری (پەڤ، تەڤ، ژەڤ، لەف) هەیە، کە لە پێشبەندی (ل، ب، د، ژ) و جێناوی هاوبەشیی (هەڤ) پێکهاتوون:

١-(پێک-)، لە کرمانجیی ژووروودا (پەڤ). وەک:

(پێک-) — بە+ یەک

(پەڤ-)- ب + هەڤ

پێکهێنان، پێکهاتن ...

پەڤگرێدان، پەڤکەتن، پەڤدرووتن ...

٢-(تێک-)، لە کرمانجیی ژووروودا (تەڤ).

---

(٦٨) پێشگری (تێڕا-) و (لێڕا-) ئەگەرچی کەم کەمێ لە زۆربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا بەرچاو دەکەون، بەڵام بەگشتی سەر بە بەشە دیالێکتی موکرین.

(تێک-) – دە+ یەک

(تەڤ-) – د+ هەڤ

تێکچوون، تێکشکان ...

تەڤدان، تەڤچوون ...

٣-(لێک-)، لە کرمانجیی ژووروودا (ژەڤ-).

(لێک-) – لە + یەک

(ژەڤ-) – ژ+ هەڤ

لێکدان، لێکبوون ...

ژەڤکەتن، ژەڤئاڤین

٤-(وێک-)، لە کرمانجیی ژووروودا (لەڤ-).

(وێک-) – بە (وە)+ یەک

(لەڤ-) – ل+ هەڤ

وێککەوتن، وێکخستن ...

لەڤدان، لەڤئانین....

٥-(ڕێک-).

(ڕێک-) – ڕە+ یەک

ڕێکبوون، ڕێکخستن ...

..... هتد[٦٩].

---

[٦٩] کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا لەو ڕایەدان کە وا ئەو پێشگرانە لە ئەنجامی بوونـە پێشـگری هەنـدێ ئـامرازەوە پەیـدا بـوون (سـەرچاوەی نـاوبراو، ل ١١٤). د. قەناتی کوردۆ دەڵێ: "پێشگری پێڤا- (سۆرانی: پێوە-)، پێدا-، تێڕا-، لە ئەنجامی تێکەڵ بوونی پێشگری نسادە (پێ، تێ) و پاشبەندی (ڕا، دا، ڤا) ەوە سازبوون (سـەرچاوەی ناوبراو، ل ١٥٧).

ڕ. ڵ. تسـابۆلۆف شـێوەی پێکهـاتنی ئـەو پێشـگرانەی بـەم جـۆرەی خـوارەوە لێـک دەداتەوە:

هەر یەک لەو پێشگرانەی دەچنە سەر چاوگێکی سادە، دیمەن و واتایان دەگۆڕن، واتە: ١- لەڕووی پێکهاتنەوە دەبنە داڕێژراو؛ ٢- لەڕووی ماناشەوە گۆڕانێک دێتە گۆڕێ. بەوێنە "دان" بە مانای (بەخشینی شتێک بە کەسێک) دێت، هەرچی "دادان"ە مانای: (ا- تیژکردنی سەری قەڵەم و دار؛ ٢- چوونە خوارەوەو لێچوونی شتی شل "گۆزەکە ئاو دادەدا؛ ٣- فێرکرن "دەرس دادان"..) دەگەیەنێت .. وشەی "کردن" مانای (بەجێ هێنانی کارێک)ە، کەچی "هەڵکردن" مانای (بەرزکردنەوەی ئاڵا یا داگیرساندنی چرا...) دەبەخشێت. یاخود وشەی "گەڕان" واتای (هاتوچۆکردن) دەدات، بەڵام کە پێشگری (لێ)ی پێوە دەلکێ "لێگەڕان" پەیدا دەبێ و مانای (وازهێنان) دێتە کایەوە ... هتد.

ب)پاشگر

لە زمانی کوردیدا دوو پاشگر هەن، کرداری داڕێژراو دروست دەکەن:

١-(- ەوە).[٧٠]

(پێدا-)= بە+هی+ دا
(پێوە-/پێڤا)= بە/ب+هی+ەوە/ڤا
(تێدا-)= دە+/د+هی+ دا
(تێوە-/تێڤا)= دە/د+هی+ ەوە/ڤا
(پێڕا-)= بە/ب+هی+ڕا
(تێڕا-)= دە/د+هی+ڕا
(سەرچاوەی ناوبراو، ل ٨٠)

[٧٠] دەربارەی ئەم پێشگرە و پاشگرە د. نەسرین فەخری لەژێر ناوی "پاشگر و پێشگری: (ڤە- یان -وە) لە زمانی کوردیدا" (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ب١ ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل٢٣٤-٢٧٣) وتارێکی بڵاوکردۆتەوە و تێیدا بە درێژی و بەڵگەوە لە واتا و دەور و پێکهاتن و .. ی دواوە و گەلێک ڕووی ئەو کێشەیەی ڕوون

کردووەتـەوە. .. دوا بـە دوای ئـەم وتـارە مامۆسـتا شـێخ محەمـەد خـاڵیش بـە نـاوی "پێشگر و پاشگر"ەوە (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ب٢، ژ١، بەغدا، ١٩٧٤، ل٢٥٦-٢٧٩) و عەمید ئەحمەد حەمەدمینیش لـە بەشـی یەکـەمی بـەرگی سـێیەمی هـەمان گۆڤاردا (٣١٩-٣٥٨)هەر لە ژێر ناوی "پێشگر و پاشگر"دا لـەو باسـەی کۆڵیوەتەوە. مامۆستایانی ناوبراویش لەو ڕووەوە هەندێ ڕای جوان و لەباریان دەربڕیوە. ساڵی ١٩٨١یش مامۆسـتا ڕەئووف ئەحمـەد ئـالانی بـە سـەرناوی "کێشـەیەک لـە ڕێزمـانی کوردی‌دا"دا کتێبێکی گەورەی پڕ بەڵگە و کەرەستەی ڕەسـەنی بڵاوکردوەوە و تێیدا زۆربەی تەم و مژی پاشگری (-ەوە)ی ڕەواندووەتەوە .. جگە لەو چوار مامۆستایە، هەروەها زووتر مامۆسـتایان: نووری عـەلی ئـەمین، قـەناتی کوردۆ، مەکـەنزی .... ش لەو باسە دواون. ئەوەی لەم بارەیەوە پێویستە پەنجەی بۆ ڕابکێشـین، ئەوەیە کەوا زۆربەی نووسـەران بە (-ەوە)و (-وە)یان داناوە ..... هەرچی د. نەسرین فەخرییە لەو ڕایەدایە کە ئەم پاشگرە تەنیا شـێوە (-وە)ی هەیە. بەڵگەشـی ئەوەیە، کە لـە شـێوەی کرمانجیی ژووروودا کاتێک دەبێتە پێشگر (ڤە-) بەکاردێت. بزوێنی (ە)ش بـە پیتێکی پەیوەندی دادەنێ کە گوایا یارمەتی لکاندنی پاشگری (-وە) بە پیتی کۆنسـۆنانتی ێش خۆیەوە دەدات. بەڕای من ئەو تەنیا بەڵگەیەی د. نەسرین فەخری زۆر کەمە بۆ ئـەوە ئـەو پاشگرە بـە (-وە) دابنـرێ. جگە لـەوەش سـەرنجی ڕاسـتی مامۆسـتا مەسـعوود محەمـەد، کـە دەڵـێ: "هـیچ مانعێک نییە لـەوەدا بگوترێت پاشـگرەکە تێکڕای (ەوە)یـە چونکە لە هەموو ئەو میسالانەدا کە کار دێنەوە ئەم بزوێنـەی پێشـەوە (ە) دەدیترێت، تەنانەت واش دەبێت کە پیتە بزوێن دەبێتە کۆتایی کار، پیتێکی کۆنسـۆنانت دێت و ئـەم بزوێنە دەپارێزێت، وەک (هاتوومەتـەوە- کە لێرەدا – ت – هـات و بزوێنەکـەی پاراسـت". "لـە گـەلێک شـێوە ئاخاوتنـدا دەگـوترێ (گەڕایـەوە، کوژایـەوە ...) کـە لـەو شـوێنانەدا پیتێکی (ی) پەیوەنـدی وەک (نـون الوقایـە) دێـت و بزوێنەکـەی سـەرەتای (ەوە) دەپارێزێـت" ... "بـێ گومـان لـەو شـێوانەدا، کـە دەبێتـە پێشـگری ئیمکـان نییـە بزوێنەکـەی پێشـەوە (ە) خـۆ بـەدەربخات، کـە ئەمـە بەدیهییەکـە و کوتانـەوەی لـزووم نییە" (بڕوانە: گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ب٤، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٣٧٣-٣٧٤)، ئـەوە ئـەو بۆچوونـەی د. نەسـرین فـەخری هەڵدەوەشـێنێتەوە و ڕایـەکی ڕاسـت و زانسـتی دێنێتە کایەوە.

سـەرەڕای هەموو ئەو بەڵگانە، پێویستی ئەوەش لـەیاد نەکـەین کـە لـە زمـانی کوردیدا وشە هەن لە پێکهاتنیاندا (و)ی کۆنسـۆنانت بـەڕەوانی لـە دوای دەنگی کۆنسـۆنانتەوە هاتووە و پێویستی بە بزوێنی (ە)ی پەیوەندی نەکردووە پێکیانەوە بلکێنێ، وەک لە (سروە)دا. جا ئەمانە ئەوە دەسەلمێنن کە ئەو پاشگرە دەبێ (-ەوە) بێ، نەک (-وە)، بەو پێیە بزوێنی (ە) دەبێ ڕەسـەن بێ، نەک بۆ پێوەندی هاتبێتـە نـاوەوە ... ئەگـەر ئەمانەش هێشتا تەواو ئیسپاتی ئەو ڕاستییە نەکەن، ئەوە مامۆستا ئالانی لە بەرهەمی

ئاشکرایە کە (- ەوە) لـە دیالێکتی کرمـانجیی خـواروودا پاشـگرە، بـەڵام پێویسـتە سـەرنج بـۆ ئـەوە ڕابکێشـین، کـە ئـەم (- ەوە)یـە لـە کرمـانجیی ژووروودا خـۆی وەک پێشـگر دەنـوێنێ. لەبـەر ئـەوە دەتـوانین (- ەوە) نـەک تـەنیا بـە پاشـگر، بـەڵکو لـە هـەمان کاتـدا بـە پێشگریش دابنێین. وەک:

خواردن - خواردنەوە - ڤەخارن

گەڕان - گەڕانەوە - ڤەگەڕان

پاشگری (- ەوە) لە بەشە دیالێکتی جافی و هەورامانیدا لـە شـێوەی (- ۆ)دا خۆی دەنوێنێ. وەک:

جافی - ناچێتۆ، نابێتۆ

هەورامانی - سووتەیۆ، کوشتەیۆ[٧١]

لـە دەسـتە شـێوەی ئەردەڵانیـدا لـە قـاڵبی (- ەو)دا دەردەکـەوێ. وەک:

هاتەو، کردەو[٧٢]

لە لوڕیدا لـە قـاڵبی (- و)دا و لـە شـێوی پێشـگردا خـۆی دەنـوێنێ. وەک:

واچوگە (کولانەوە)

واکردە (کردنەوە)[٧٣]

ناوبراویـدا هـەموو گومـانێکی ڕەواندووەتـەوە و دیـاری کـردووە، کـە فـۆرمی ئـەو پاشگرە (-ەوە)یە.

[٧١] بڕوانە: ڕەئووف ئەحمەد ئالانی، کێشەیەک لە ڕێزمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨١، ل ١٦٣، ١٦٩-١٧٢.

[٧٢] هەمان سەرچاوە، ل ١٥٣-١٥٨.

[٧٣] هەمان سەرچاوە، ل ١٨٣-١٨٤.

"ئەم (وە)یەی کوردی لە هێندێ لە شێوە ئێرانیێکاندا بەکاردەبرێ. بۆ وێنە لە گێلەکیدا ... کە شێوەیەکە هێشتا بە تەواوی ساخ نەبووەتەوە سەر بە چ کۆمەڵە زمانێکی ئێرانییە .... وشەی ڤەکن vekon بۆبکەوە - بکەرەوە بەکار دەبرێ[٧٤].

.... هتد. [٧٥]، [٧٦]

.... [٧٧]

ئەم پاشگرە دەورێکی گەورە و گرنگ دەبینێ و گەلێک واتا دەگەیەنێ و دەیان وشەی نوێ پێک دێنێ. واتا سەرەکییەکانی (دووبارەبوونەوە؛ گۆڕینی واتای وشە؛ گەڕانەوە؛ گۆڕینی مەفهوومی وشە ....)ن.

أ – دووبارەبوونەوە. وەک:

هەڵستان – هەڵستانەوە

نووستن – نووستنەوە[٧٨]

ب – گۆڕینی واتای وشە. وەک:

---

[٧٤] د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦، ل ٢٩.

[٧٥] دەربارەی بەکار هێنانی پاشگری (- ەوە) وک پێشگر، بڕوانە باسی: پێشگری (ڤە-)، ل ٧٤-٧٥.

[٧٦] لە هەندێ حاڵەتدا هاوبێژی (ەوە/وە) دەبینرێ، کە مەبەستی ئەم باسەی ئێمە نییە. بەوێنە:

آ – وەک پاشبەند: لە هەولێرەوە، بۆ ماڵەوە....

ب – وەک نیشانەی کاتی ڕابوردووی تەواو: مردووە، ڕۆیشتووە .... هتد.

[٧٧] پاشگری (-وە) ناوناوە لەگەڵ هەندێ بەشە ئاخاوتنی دیشدا دێ (بۆ وەرگرتنی زانیاری لەو بارەوە، بڕوانە: ڕەئووف ئەحمەد ئالانی، کێشەیەک لە ڕێزمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨١، ل ٨١-٨٢.

[٧٨]) وشەکانی "هەڵستانەوە" و "نووستنەوە" واتای دووبارەبوونەوەی هەمان کار دەگەیەنن.

بەربوون – بەربوونەوە[٧٩]
لێکدان – لێکدانەوە[٨٠]
ج – گەڕانەوە. وەک:
ڕۆیشتن – ڕۆیشتنەوە
چوون – چوونەوە[٨١]
د – گۆڕینی مەفهوومی وشە. وەک:
کردن – کردنەوە
خواردن – خواردنەوە
.... هتد.
٢ – (اندن)[٨٢].

دەوری هەرە سەرەکیی ئەم پاشگرە ئەوەیە، کە کرداری تێنەپەڕ (الفعل اللازم – Intransitive) دەگۆڕێ بۆ تێپەڕ (الفعل المتعدی – Transitive) – واتە کاتێک پاشگری (– اندن) دەچێتە سەر چاوگی تێنەپەڕ، ئەوە دەیکاتە تێپەڕ[٨٣]. وەک:

---

[٧٩] وشەی "بەربوون" بە مانای (بەرەڵابوون) دێت، بەڵام کە پاشگری (– ەوە) دەچێتە سەری واتاکەی دەگۆڕێ و مانای (کەوتنەخوارەوە) دەدات.

[٨٠] وشەی "لێکدان" واتای (١– لەیەکتری دانی دوو شت؛ ٢– تێکەڵ کردنی دوو شت بەیەکا ....) دەبەخشێت، کەچی کاتێک پاشگری (– ەوە)ی پێوە دەلکێ ماناکەی دەگۆڕێ و واتای (بیرکردنەوە) دەدات.

[٨١] کاتێ پاشگری (– ەوە) دەچێتە سەر "ڕۆیشتن" و "چوون"، دەبنە "ڕۆیشتنەوە" و "چوونەوە" و مانای گەڕانەوە بۆ هەمان شوێن بەدی دەکرێ.

[٨٢] د. نەسرین فەخری باش بۆ ئەوە چووە، کە ئەم پاشگرە (– اندن)ە، نەک (اند) یان (– دن). ڕاستترین بەڵگەشی ئەوەیە، کە لە ناوی کرداردا (ناڵە – ناڵاندن ...)دا بە ڕەوانی دەردەکەوێ (بڕوانە: د. نەسرین فەخری، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٠، ل ١٩٨–٢٤٢.

[٨٣] لەبەر ئەوەی دەوری سەرەکیی (– اندن) ئەوەیە، کە کرداری تێنەپەڕ دەگۆڕێ بۆ تێپەڕ، بۆیە بیر لەوە دەکەینەوە، بزانین (– اندن)-(پێشگر)ە یا (نیشانە)یە ... بێگومان

سووتان+اندن – سووتاندن

نووستن+اندن – نواندن

مردن+ اندن – مراندن

چوون+اندن – چواندن

دڕین+اندن – دڕاندن

...... هتد.

جگە لەوە پاشگری (- اندن) کرداری تێنەپەڕ لە دەنگە سروشتییەکان دروست دەکا، وەک: (میاو+اندن= میاواندن؛ بۆڕە+اندن=بۆڕاندن ...). هەروەها هەندێ ناوی دیکە دەکاتە چاوگ و کرداری تێپەڕ، وەک: (ڕەنج+اندن-ڕەنجاندن؛ نرخ+اندن-نرخاندن...)[٨٤].

دوو پاشگری (- ەوە)و (- اندن) خاوەنی هەندێ تایبەتێتی ئەوتۆن، کە تۆژەر بخەنە گومانی بە پاشگر دانانیانەوە.

١-"ئەم زیادییە (اندن – ئەوڕەحمان) چ پێی بگوترێت (پاشگر) چ پێی بگوترێ (اداة – امراز)، وەیا زیادیی تصریفی چەند دەورێک لە کاری کوردیدا دەبینێت سروشتێکی تایبەتیشتی نەیە کە جودای دەکاتەوە لە پاشگری تر ئەویش ئەمەیە کە وا تێکەڵ بە تکوینی کار

ئەگەر دەوری ڕۆنان نەبینێ و تەنیا مانای ڕێزمانی بگەیەنێ، ئەوە دەبێ (نیشانە) بێت ... بەڵام ئەم باسە پێویستی بە لێکۆڵینەوەی تەواو زانستی هەیە.

[٨٤] بۆ وەرگرتنی زانیاریی تەواو دەربارەی پاشگری (- اندن)، بڕوانە: د.نەسرین فەخری، پاشگری (-اندن) لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل ١٩٨-٢٤٣.

دەبێــت، وە لــە تصــریفدا (لــە ماضــییەوە بــۆ مضــارع) شــکڵی دەگۆڕێت"[٨٥]. بەوێنە:

-اندن›اند — خەواندی

نواندی

برژاندی

-اندن›دن — برژاندن

سووتاندن

شکاندن

-اندن›ێن — دەبرژێنێ

دەسووتێنێ

دەشکێنێ

.... هتد.

٢-ئـەو کردارانـەی پاشـگری (- ەوە) یـان (- انـدن)یان پێوەیـە لـە حاڵـەتی جێنـاو لـە کۆتاییـەوە هاتنیانـدا جیاوازییێـک هەیـە، ئـەویش ئەوەیە:

أ)ئەگـەر کردارەکـە پاشـگری (- ەوە)ی پێـوە بـێ، ئـەوە جێناوەکـە دەکەوێتە پێش پاشگرەکەوە. وەک:

ڕەگ، قەد	جێناو	پاشگر	کردار
نووس	م	ەوە	دەنووسمەوە
ڕۆ	ن	ەوە	دەڕۆنەوە
چ	ین	ەوە	دەچینەوە

....

[٨٥]) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل ٢٤٢.

نارد	مان	ەوە	ناردمانەوە
چوو	یت	ەوە	چوویتەوە
کرد	یان	ەوە	کردیانەوە[٨٦]

ب)بێتـو کردارەکـە پاشـگری (- انـدن)ی لەگـەڵ بـێ، ئـەو دەمـە جێناوەکـە لـە دوای پاشـگرەکەوە دێـت. ئـەم حاڵەتـەش لەگـەڵ سەرجەمی ناو و ئاوەڵناو ...ی داڕێژراو یەک دەگرێتەوە. وەک:

وشە	پاشگر	جێناو
سووتاندم	اندن	م
سووتاندمان	اندن	مان
برژاندیان	اندن	یان
....		
ئاسنگەرم	گەر	م
دارستانمان	ستان	مان
....		
ورگنیت	ن	یت
هەولێرم	ی	م

نـەک هـەر ئـەو حاڵەتـەی، کـە یـەک جێنـاوی لکـاو بـە دەوری کـارا لەگەڵ ئەو کردارانەی سەرەوەدا هاتووە، بەڵکو تەنانـەت ئەگـەر دوو جێناوی لکاویش وەربگرن، کە یەکێکیان ببێتە نیشانەی کارا و ئـەوی دییان نیشانەی بەرکار، هەر بە هەمان چەشن دەبینرێن- واتە:

---

[٨٦] ئەمەش تەنیا ل حاڵەتێکدا دەبێ، کە کردارەکە گەردان کرابێ، دەنا ئەگەر چاوگ بێ، ئەوە جێناوەکە دەکەوێتە دوای پاشگرەکەوە. وەک: نووسینەوەم، ڕۆیشتنەوەیان، چوونەوەمان، ناردنەوەمان، کردنەوەمان ....

١-دەکەونە پێش پاشگری (- ەوە)وە. ٢- بەدوا پاشگری (- اندن)دا دێن. وەک:

ناردیانیەوە - جێناوی (یان، ین)، پاشگری (- ەوە). (ئەوان ئێمەیان ناردەوە).

ناردمنەوە - جێناوی (م،ن)، پاشگری (- ەوە). (من ئەوانم ناردەوە).

....

شکاندمانن - پاشگری (- اندن)، جێناوی (مان، ن). (ئێمە ئەوانمان شکاند).

سووتاندیانین - پاشگری (- اندن)، جێناوی (یان، ین). (ئەوان ئێمەیان سووتاند).

......[87]

---

[87] مامۆستا مەسعوود محەمەد لە کتێبی "چەند حەشارگەییکی ڕێزمانی کوردی"دا (بەغدا، ١٩٧٦) وێڕای (- ەوە) و (- اندن)، هەروەها (- ا) و (- کا) و (- را)یشی بە پاشگری کردار داناوە و ڕەخنەی توند و تیژی لە زمانناسانی کورد گرتووە، کە دەرکیان بە بوونی ئەو چەند پاشگرەی دی نەکردووە. ئەگەرچی نووسەر بۆ دانانی (- ا) و (- کا) و (- را) گەلێ بەڵگە و نموونەی باشی هێناوەتەوە، بەڵام بەداخەوە بەشی زۆری بۆچوونەکانی لەبەردەم زانستی زماندا لاواز دەوەستن.

بەوێنە: مامۆستا مەسعوود محەمەد هیچ گومانی لەوە نییە، کە لە وشەکانی (ترسا، کێڵا، هێنا، ڕاوەستا، ... ترشا .... ، ڕما، تەقا، خزا ... خرۆشا، خولایەوە، جووڵا ... سووتا، برژا ...) و گەلێکی دیدا (- ا) پاشگرەو نیشانە نییە (ل١٧-٢٥)و دەڵێ: "لێرەدا ڕەنگە ئیعترازێک بگیرێت و بگوترێت ئەم دەنگە (ا) لە کۆتایی کارەکەدا بەشێکی ئەسڵی کارەکەیە وە یاخود شێوەییکی تصریفییە نەک (پاشگر)، بەڵام نەختێک بەراوردکردنی کارەکە لەگەڵ هی تری وەک ئەودا کە بە ڕواڵەت (ا) یان لە کۆتاییدا هەیە پێمان دەسەلمێنێ ئەم (ا)یە پاشگرە نەک شێوەی تصریف وەیا پیتی ئەسڵی وشەیە" (ل ١٨-١٩).

لە ڕاستیدا (ا) نیشانەی کاتی ڕابوردووە و بۆ ڕەتکردنەوەی ناڕاستیی دانانی بە پاشگر هیچ پێویست بە قووڵبوونەوە و لێکۆڵینەوە ناکات، تەنیا ئەوەندە بەسە، کە بڵێین ئەگەر ئەو (ا)یە پاشگر بوایە، ئەوە لە کاتی ڕانەبوردوودا لە سەرجەمی

نموونەکاندا نەدەبوو بە (٩): (ترسا – دترسێ، کێڵا- دەکێڵێ، هێنا-دەهێنێ، ڕاوەستا-ڕادەوەستێ.... ترشا-دەترشێ، ڕما-دەڕمێ، تەقا-دەتەقێ، خزا- دەخزێ، جۆشا-دەجۆشێ، خرۆشا-دەخرۆشێ، خولایەوە-دەخولێتەوە، جوولا-دەجوولێ .... سووتا-دەسووتێ، برژا-دەبرژێ ...)

جا ئەگەر (ا) بە پاشگر دابنرێ، ئەوە دەبێ (ێ)یش بانگی پاشگر بوونی بۆ بدرێ.

نووسەر بۆ پاشگری (-کا) لەسەرەتادا وای نیشان داوە، کە لە پێکهێنانی (ناو، ئاوەڵناو، ناوی ئامێر ...)یشدا دەبینرێ و دەڵێ: "هەر خۆیەتی دەردەکەوێتەوە لە هاتنی بە شێوەی پاشگر لە کۆتایی هەندێک فیعلی کوردیدا" (ل ٢٦).. بەڵێ ئەو نموونانەی بۆ ئەم بەشە هێنراونەتەوە دەنگی (ک)یان تێدایە، بەڵام زۆربەیان نە پاشگری (- ک)ن و نە (-کا). لە وشەی "سەرە"؛ "سەرۆک"؛ "بەیانەکی" .. دا پاشگرەکان (-ک)، (-ۆک)، (-ەکی) .... ن.

دواتر نووسیویە؛ "ئەم پاشگرەی (کا)ش ... وا دەبێ بە دوا وشەی واتاداردا دێت و دەیکات بە فعل ... ئاڵۆز-ئاڵۆزکا .... " (ل ٢٦-٢٧).

بەر لە هەرشت ئەوە دێنمەوە یاد کە لە "ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی"دا وتراوە: "ساغ کردنەوەی ئەو لایەنە ئاخۆ (چاوگ) سەرچاوەی ئیشتیقاقە، وەیاخود چاوگ خۆی لە کارەوە وەرگیراوە، باسێکی فراوانە و دەمەتەقێیەکی ورد و قووڵ هەڵدەگرێت. لە زمانی عەرەبیدا بەرەیێکی گەورەی زاناکانی زمان لە کۆنەوە بڕیارێکی گشتیان داوە کە (چاوگ-مصدر) سەرچاوەی کار و ئیشتیقاقە .... زمانەکەمان هەڵدەگرێت (چاوگ)ی تێدا بکرێت بە سەرچاوە، وەیا کاری ڕابوردوو، ئەوە سەرچاوە بێت. لە هەمان کاتدا ڕێگەیەکی سێیەمیش هەیە بۆ دەست نیشان کردنی سەرچاوەی ئیشتیقاق کە ئەویش (ڕەگی کار)ە" (ل٢٦٢). ئەگەر مەسەلە بەو جۆرە بێ، ئیتر مامۆستا مەسعوود چۆن وا بە ئاسانی بڕیاری داوە وشەی (ئاڵۆز) بە یاریدەی پاشگری (کا) کراوە بە کردار.

ڕاستی و دروستی ئەوەیە، لە زمانی کوردیدا کرداری (ئاڵۆزان) و (ئاڵۆزکان) هەیە. ئەمەش هەروەک بوونی (شتن) و (شوشتن)ە، یاخود (سوون) و (سووین)ە.. بەپێی ئەو بۆچوونەی مامۆستا مەسعوود بێ، دەبێ (وش)ی (شوشتن)و (ی)ی (سووین)یش پاشگر بن.

وێڕای هەموو ئەوەش، ئەگەر (کا) پاشگر بوایە، دەبوو بکەوێتە دوای (ن)ی چاوگەوە، نەک پێشییەوە. چونکە وەک ئاشکرایە، لە زمانی کوردیدا پاشگر دەکەوێتە کۆتایی وشەوە. ئەوەتە کورد دەڵێ: (ڕۆیشتنەوە)، نە (ڕۆیشتەوەن)؛ (بردنەوە)، نە (بردەوەن)...

هەروەها زیادیی (ئاڵۆزکان) لە (ئاڵۆزان) دوو دەنگی (کا) نییە و تەنیا (ک)ە و ئەو (ک)ەش بە هیچ چەشنێک پاشگر نییە. خۆ ئەگەر نووسەر بە ناوگری دابنایە، دەکرا کەمێ دەمەتەقێی لەسەر بکرێ.

ئەوەی پتر سەرنج ڕابکێشێ، ئەوەیە مامۆستا مەسعوود محەمەد لە کۆتایی باسی (کا)دا چەند وشەیێکی دی: (بزرکا، خلیسکا، پەشۆکا ....)ی کردووە بە نموونەی ئیسپاتی بە پاشگری دانانی (کا).
(ک)ی نێو سەرپاکی ئەو وشانە، وەک هەموو دەنگەکانی دی وشەکان دەنگێکی ئاسایین. ئاشکرایە، چاوگەکانیان (بزرکان، خلیسکان، پەشۆکان .....)ە و ناشێ بوترێ (بزران، خلیسان، پەشوان ..).
بەگوێرەی ئەو ڕایە دەبێ لە وشەی (قلیشان، کێشان، هێشتن، هاویشتن ....)دا (شا) و (شت) پاشگر بن. یان لە (پاراستن .... ئاوسان ..)دا (ست) و (سا) پاشگر بن.
ئەوەی مامۆستا مەسعوود محەمەد دەربارەی سێیەم پاشگر (-ر)ی کارا بزر وتوویە، ڕەنگە زێدەڕۆیی نەبێ، ئەگەر بڵێم بەشی هەرە زۆری هەڵە و نادروستی بێ.
نووسەر لە دەست پێکردنی ئەو باسەدا وتوویە: "پاشگری سێیەم .... زۆریش باسی کراوە، بەڵام بێ ئەوەی هەست بەوە بکرێ کە پاشگرە" (ل٢٩).. و دەتوانم "بە نووسینەکەی خۆم دەربارەی پاشگری (را) بڵێم ئاشکراکەری حەشارگەیێک ..."ل٣١)...
وا دەزانم هەقم هەیە بەم نووسینە لەبارەی پاشگری (را)وە بڵێم خەریکە حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی لە نۆژەن ئاشکرا دەکات"(ل٣٥).
نە دوور دەکەومەوە و نە پەنجە بۆ کاری زانایانی هەندەران ڕادەکێشم، بەڵام هەر ئەوەندە دەڵێم، هەژدە ساڵ بەر لەو نووسینەی مامۆستا مەسعوود، لە نامیلکەی "گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی – پێشگر و پاشگر"ی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا ڕوون و ئاشکرا (را) بە پاشگر دانراوە، وتراوە:" پاشگری (را).
ئەم پاشگرە بۆ گەلێ مەرام بەکار ئەهێنرێ
١-ئەلوێ فرمانی ڕابوردووی (متعدی معلوم)ی پێ بکرێ بە (مجهول) .... وەک:
کێڵرا فرۆشرا ....
.... "(ل ٤١-٤٢)
ئەوەیە ئەنجامی گوێ نەدناە سەرچاوە و ئاوڕنەدانەوە لە بەرهەمی ئەوانەی لە ڕۆژگارێکی کۆن و ئەنگوست لە چاودا بە بیری ژیر و وریاوە ڕەچەیان بۆ شکاندووین.
مامۆستا مەسعوود لە بەردەوامیی ئەو باسەیدا وتوویە: "وا دەزانم هۆی ئەم هەست نەکردنەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕاستییە کە لە ڕێزمانەکانی غیری کوردی پاشگرێک نییە بووەستێتەوە بەرانبەر ئەم پاشگرە، لەبەر ئەمە مومکین نەبووە لە ڕێی شوێن پێ هەڵگرتنەوەی زمان شناسانی بێگانە کەس تێی هەڵئەنگێوێت" (ل٢٩).
بەپێی زانینی ئێمە لە زۆر زماندا پاشگر هەیە بەرانبەر ئەم پاشگرەی کوردی دەوەستێ. لە سەروو ئەوەشەوە، نەک هەر لە زمانی کەم ناسراوی کەلتی و توخاریدا، بەڵکو لە زمانی یەکجار بەناوبانگی لاتینیشدا، وەک کوردی هەر (-ر) پاشگری کارا بزرییە .... خۆزگە بە خۆڕایی نووسەرانی ڕێزمانی کوردی وا خەتابار نەدەکردا.

کرداری لێکدراو

کرداری لێکدراو بە یاریدەی ناو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار و ژمارە و ئامراز .... پێک دێ.

١-بە یاریدەی ناو.

ناو (مادی بێ یا مەعنەوی) دەتوانێ لە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا بەشدار بێ. وەک: (**دەست بڕین، پێگرتن .... بیرکردنەوە، شەرمکردن ...**).

ناوی داڕێژراو و لێکدراویش وەک ناوی سادە دەتوانن یارمەتیی پێکهێنانی کرداری لێکدراو بدەن:

أ-ناوی سادە. وەک:

مل+نان= ملنان[٨٨]

بەدوا ئەمەدا وتراوە: "ئەم پاشگرەیان ئەداتە زۆر مەشوورە زۆر باسکراوەکەی فعلی (مبنی للمجهول)ە کە لە زاری کرمانجیی خوارووودا دوو دەنگی (را)یە" (ل٣٠). مامۆستا مەسعوود کە زۆر پێ لەسەر چاولێکەری و بیرکردنەوەی ڕێزماننانسانی کورد دادەگرێ، کەچی ئەوەتە خۆی کەوتووەتە ژێر سێبەری چاولێکەرییەوە و وەک زۆر نووسەر پاشگری کارا بزری بە (-را) تێگەیشتووە. لە ڕاستیدا ئەو پاشگرەی ئەو لێی دواوە (-را) نییە و (-ر)ە، هەرچی (ا)یە نیشانەی کاتی ڕابوردووی کردارە لە حاڵەتی کارا بزری و هەندێ حاڵەتی دیدا.

[٨٨] زۆر جار جگە لەو دوو وشە واتادارەی وشەی لێکدراو پێک دەهێنن، پێشگر یا پاشگریش لەناو وشەی لێکدراودا دەبینرێ. وەک (مل لێنان، دەست کردنەوە، چاولێداگرتن، سەرلێشێواندن، ڕەشەباهەڵکردنەوە ....). لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەم جۆرە پێکهاتنەی ناوناوە "کرداری ئاوێتە". لە ڕاستیدا ئەم

شەڕ+کردن= شەڕکردن

ب-ناوی داڕێژراو. وەک:

جێگە+کردنەوە= جێگەکردنەوە

ڕێگا+گرتن= ڕێگاگرتن

ج-ناوی لێکدراو. وەک:

چڵکاو+خواردن= چڵکاوخواردن

ماستاو+کردن= ماستاوکردن

ناو دەتوانێ لە دروست کردنی کرداری لێکدراودا بەشدار بێ.

ا-ئاوەڵناوەی سادە. وەک:

سوور+بوون= سووربوون

بڵند+کردن= بڵندکردن

ب-ئاوەڵناوی داڕێژراو. وەک:

نەخۆش+کەوتن= نەخۆشکەوتن

بەهێز+بوون= بەهێزبوون

ج-ئاوەڵناوی لێکدراو. وەک:

سەرخۆش+بوون= سەرخۆشبوون

ڕووڕەش+کردن= ڕووڕەشکردن

وشانەش هەر وشەی لێکدراون. ئەگەر لەبەر ئەو زیادییە لیژنە ئەمە بە جۆرێکی دیکە دابنێ، ئەو دەم دەبێ واز لەو ڕایە بێنێ، کە لە بەشی (ناو)دا وشەی: (شەولەبان، بن بەردەقیلە، گوڵەگەنم، شەکرەسێو ...)ی بە ناوی لێکدراو داناوە، یاخود لەبەشی (ئاوەڵناو)دا وشەی (گوڵبەدەم، چاوبەکل، دەست لەسەرسنگ ..)ی بە ئاوەڵناوی لێکدراو داناوە و دەبێ بە ئاوێتە ناویان بهێنێ. بەو پێیە دەبێ بۆ ئەو کردارانەش کە لەسێ وشەی واتادار پێک هاتوون، وەک: (چڵکاوخواردن، سەرخۆش بوون ...) زاراوێکی تایبەتی دابنێ.

٣-دووبارەکردنەوەی (ناو، ئاوەڵناو)+ کرداری (کردن، بوون .....) وەک:

کونکونکردن

کونکونبوون

وردوردکردن

لەتلەتکردن

...... هتد.

ئەو کردارە لێکدراوانەی لە ئەنجامی دووبارە کردنەوەی (ناو، ئاوەڵناو) و کرداری (کردن، بوون...) پێک دێ لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا پاشگری (- ی) یان (- کی) دەکەوێتە نێوان وشەی دووبارە و کردارەکەوە.وەک:

هورهوریکرن

پرتیپرتیبوون

قولیقولیکرن[٨٩]

٤-بە یاریدەی ئاوەڵکردار. وەک:

دەربوون

دەرکردن

کەمبوون/کێمبوون

زیادکردن/زێدەکردن

پێشخستن

دواکەوتن

---

[٨٩] بڕوانە: ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨،ل ١٤٠.

٥-بە یاریدەی ژمارە. وەک:

یەکبوون

یەکگرتن

یەککەوتن

٦-بـە یاریـدەی ئـامراز (بەتایبـەتی ئـامرازی پـەژارە و خۆشـی). وەک:

ئاخهەڵکێشان

داخخواردن

خۆزگەخواستن

٧-هەنـدێ لـەو وشـانەی لـە زمـانی کـوردیی ئـەمڕۆدا مانـای سەربەخۆیان نییە، وەک: (تـووش، فـڕێ، بـەخێو، نقـوم، تـووڕ، پـەک، واز، هـان ...) دەتـوانن لـە پێکهێنـانی کـرداری لێکدراودا بەشـدار بـن. وەک:

تووش + بوون = تووشبوون

فڕێ + دان = فڕێدان

بەخێو + کردن = بەخێوکردن

نقوم + بوون = نقومبوون

تووڕ + هەڵدان = تووڕهەڵدان

پەک + کەوتن = پەککەوتن

واز + هێنان = وازهێنان

هان + دان = هاندان[٩٠]

---

[٩٠] ئەوەی لەم ڕووەوە جێگەی سەرسووڕمان بێ، ئەوەیە کە عەمید ئەحمەد حەسەن (شێ، گل، فێر، نقوم، پێشـان، قـووت، یـەک، پەیدا، بـەرپا، گلـۆر، تێپـەڕ، گـوم ....)ی بـە پێشگر دانـاوە (عەمید ئەحمـەد حەسـەن، پێشـگر و پاشـگر، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری

٨-بە یاریدەی ناوی چاوگ یان ڕەگی کردار. وەک:

پرسکردن

خەوکردن، خەوهاتن

... هتد.

(کردن/کرن) و (بوون) و (دان) و (نان) و (بردن/برن) و (گرتن) و (هێشتن) و (خواردن) و (کەوتن/کەتن)و (هاتن) و (چوون) و (مان)، (هێنان/ئانین) و (کێشان/کشاندن) و (دیتن) و (خستن) .... لە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا دەورێکی گەورە دەبینن.

لەنێو ئەو کردارانەدا، کە لە سەرەوە ناومان بردن، کرداری (کردن/کرن)و (بوون) بۆ پێکهێنانی کرداری لێکدراو لە هەموویان زیاتر بەکار دەهێنرێن. وەک:

کرداری (کردن/کرن):

زین	+	**کردن**	=	**زینکردن**
گوڵ	+	**کردن**	=	**گوڵکردن**
تۆبە	+	**کردن**	=	**تۆبەکردن**
گاڵتە	+	**کردن**	=	**گاڵتەکردن**
....				
شەڕ	+	**کردن**	=	**شەڕکردن**
داوا	+	**کردن**	=	**داواکردن**
....				

کورد" ب٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٣٢٢-٣٢٣). بێگومان ناتوانرێ ئەوانە بە پێشگر دابنرێن، بەڵکو وشەن، هەرچەندە زۆریان مانای سەربەخۆی خۆیان نییە و سەربەخۆ بەکار نایەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وشەی داڕێژراو پێک ناهێنن و دەبینین وشەی لێکدراو دروست دەکەن.

سوور	+	کردن	=	سوورکردن
گەورە	+	کردن	=	گەورەکردن
جوان	+	کردن	=	جوانکردن
گەرم	+	کردن	=	گەرمکردن
....				
سار	+	کردن	=	سارکردن
بەلاڤ	+	کردن	=	بەلاڤکردن
....				

زیاد/ زێدە+کردن/کرن = زیادکردنی / زێدەکردن

... و سەدان وشەی دی وەک: (پیرکردن، زلکردن، بارکردن، لەبەرکردن، هارکردن، ترشکردن، شیرینکردن، خۆشکردن، کەرکردن، بەرزکردن، نزمکردن، شڕکردن، ماچکردن، پڕکردن .....)

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بۆ ڕۆنانی کرداری لێکدراو هەمان ڕێگەی ئەمڕۆی کوردی بە برەو بووە و بەتایبەتی کرداری "کەرتەن" (کردن) زۆر دەوری بینیوە. وەک:

"زین کەرتەن" (زین کردن)

"ڕۆسنیهـ کەرتەن" (ڕۆنان کردن، ڕووناک کردنەوە)

"ئازمایش کەرتەن" (کۆشش کردن)

...... هتد(٩١)

لە زمانی پشتۆشدا ژمارەیەکی زۆر وشە بە هاریکاری "کول" (کردن) دروست بوون. وەک:

"لاسلیک" (ئیمزا) + "گول" (کردن) = لاسلیک کول" (ئیمزاکردن)

---

(٩١) ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٨٤.

... هتد[٩٢]

کرداری (بوون):

گەرما	+	بوون	=	گەرمانبوون
سەرما	+	بوون	=	سەرمابوون
.....				
ڕەش	+	کردن	=	ڕەشبوون
زل	+	بوون	=	زلبوون
تێر	+	بوون	=	تێربوون
هەژار	+	بوون	=	هەژاربوون[٩٣]
....				
دەر	+	بوون	=	دەربوون
....				
یەک	+	بوون	=	یەکبوون

.... هتد[٩٤]

هەرچی کرداری (دان)و (نان) و (بردن/برن) و (گرتن) و (هێشتن) و (خوارد/خـارن)و (کەوتن/کـەتن) و (هـاتن) و (چـوون) و (مـان) و (هێنان/ئانین) و (کێشان/کشاندن) و (دیتن) و (خستن) .... یشە بەپێی

[٩٢] ن. ئا. دقۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٥٨.

[٩٣] هەرچەندە کرداری (بوون) لەگەڵ ناو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار و ژمارە ... دا ڕێک دەکەوێ، بەڵام لەگەڵ ئاوەڵناودا پتر دەگونجێ

[٩٤] لە زمانی پشتۆشدا:
"نژدی" (نزیک)+ "کیدل" (بوون)= "نژدی کیدل" (نزیک بوون، نزیکبوونەوە)،
(سەرچاوەی ناوبراو، زمانی پشتۆ، ل ٥٩).

توانای خۆیان لە دروستکردنی کرداری لێکدراودا بەشدار دەبن. وەک:

بڕیار	+	دان	=	بڕیاردان
جنێو	+	دان	=	جنێودان
ناو	+	نان	=	ناونان
ڕاو	+	نان	=	ڕاونان
ئابڕو	+	بردن	=	ئابڕوبردن
ناو	+	بردن	=	ناوبردن
ڕێ	+	برن	=	ڕێبرن
وێنە	+	گرتن	=	وێنەگرتن
بین	+	گرتن	=	بینگرتن
بانگ	+	هێشتن	=	بانگهێشتن
جێ	+	هێشتن	=	جێهێشتن
خول	+	خواردن	=	خولخواردن
نان	+	خواردن	=	نانخواردن
سەر	+	کەوتن	=	سەرکەوتن
ژێر	+	کەتن	=	ژێرکەتن
دەست	+	کەتن	=	دەستکەتن
ناو	+	هاتن	=	ناوهاتن
سەر	+	هاتن	=	سەرهاتن

...... هتد[٩٥].

[٩٥]) کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، قەناتی کوردۆ، زاریَ یووسف ..... بەدوور و درێژی دەربارەی کرداری لێکدراو دواون. ئێمەش بە تایبەتی سوودێکی زۆرمان لەم بەشەی ئەو بەرهەمانەی وەرگرتووە و گەلێک نموونەمان لێ دەرهێناوە.

بنەمای کردار

لە شێوە و ناوەرۆکی هەموو کردارێکدا، ڕابوردوو بێت یان ڕانەبوردوو، بنەمایێک هەیە، کە هەڵگری واتای کردارەکەیە و لە قاڵبەکانی کرداردا دووبارە دەبێتەوە و ناگۆڕێت و دەشێ پێی بوترێ (بنەما).

لەزمانی کوردیدا، هەروەک زمانە ئێرانییەکان دی[٩٦]، کردار خاوەنی دوو بنەمایە: بنەمای کاتی ڕابوردوو و بنەمای کاتی ڕابوردوو. وا پەسەنددەکەین بە بنەمای کاتی ڕابوردوو بڵێین (قەد) و بنەمای کاتی ڕانەبوردووش زاراوەی (ڕەگ) وەربگرین.

[٩٦] لە زمانی بلووجیدا کردار خاوەنی دوو بنەمایە: بنەمای کاتی ڕابوردوو و بنەمای کاتی ڕانەبوردوو (بڕوانە: ڤ. ئا. فورولۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٠). لە هەموو دیالێکتەکانی گرووپی زمانە شوگانو – ڕووشانییەکاندا دوو بنەمای کردار جیادەکرێتەوە: بنەمای کاتی ئێستا و بنەمای کاتی ڕابوردوو: (بڕوانە: ت. ن. پاخالینا، زمانە پامیرییەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٩، ل ٢٩-٣١). لە زمانی یازگولیامی و ڤاخانی و ئیشکاشیمی و مونجانی ... یشدا بنەمانی کاتی ڕابوردوو و کاتی ڕانەبوردوو هەیە (هەمان سەرچاوە، ل ٦٦-٦٧، ٩٧-٩٨، ١٢٢-١٢٣، ١٤٥).

-١-

قەدی کردار

ئەگەر لە ڕوانگەی چاوگەوە، بەدوا قەدی کرداردا بگەڕێین، دەبینین هەر چاوگێک بێ ئەوەی هیچ بیژۆکێک هەبێ، کە (ن)ی چاوگی لێ بکرێتەوە، ئەوەی دەمێنێتەوە قەدە. وەک:

			قەد		
	وەستان		وەستا	:	وەستام
تێنەپەڕ	لەرزین	- ن =	لەرزی	:	لەرزیم
	چوون		چوو	:	چووم
	مردن		مرد	:	مردم
	کەوتن		کەوت	:	کەوتم

			قەد		
	هێنان		هێنا	:	هێنام
تێپەڕ	کڕین		کڕی	:	کڕیم
	دروون	- ن =	دروو	:	درووم
	وێندن		خوێند	:	خوێندم
	گرتن		گرت	:	گرتم

قەدی کردار لە زمانی کوردیدا بنەمای گشت جۆرە ڕابوردووییێکی (نزیک، بەردەوام، تەواو، دوور)ی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائییە هەروەها کەرەستەی پێکهێنێ ناوی کارا و ناوی بەرکار و ناوی چاوگ و ناوی جێگایشە.

بە وێنە:

ڕابوردووی / ئیخباری

تێنەپەڕ

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
	چاوگ	قەد	چاوگ	قەد
	کەوتن	کەوت	کەتن	کەت
١ـــ-ڕابـــوردووی نزیک:		کەوت-م		کەت-م
		کەوت-ین		کەت-ن
٢-ـــ ڕابـــوردووی بەردەوام:		دە-کەوت-م		د-کەت-م
		دە-کەوت-ین		د-کەت-ن
٣ـــ-ڕابـــوردووی تەواو:		کەوت-وو-م		کەت-م-ە
		کەوت-وو-ین		کەت-ن-ە
٤-ـــ ڕابـــوردووی دوور:		کەوت-بوو-م		کەت-بوو-م
		کەوت-بوو-ین		کەت-بوو-ن

تێپەڕ:

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو		
	چاوگ	قەد	چاوگ	قەد	
	گرتن	گرت	گرتن	گرت	
١-ڕابوردووی نزیک		گرت-م		من مە گرت	تە ئەز گرت-م
		گرت-مان			
٢-ڕابوردووی بەردەوام:		دە-م-گرت			
		دە-مان-گرت			
٣-ڕابوردووی تەواو		گرت-وو-مە			
		گرت-وو-مانە			
٤-ڕابوردووی دوور:		گرت-بوو-م			
		گرت-بوو-مان			

ڕابوردووی ئینشائیی

تێنەپەڕ:

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
	چاوگ	قەد	چاوگ	قەد
	کەوتن	کەوت	کەتن	کەت
١-ڕابـــوردووی نزیک		کەوت-م		کەت-ب-م
		کەوت-با-م		کەت-ب-ین
٢-ڕابـــوردووی بەردەوام		ب-کەوت-با-م-ایە		ب-کەت-اما
		ب-کەوت-با-ین-ایە		ب-کەت-انا
٣-ڕابـــوردووی تەواو		کەوت-ب-م		ب-کەت-اما
		کەوت-ب-ین		ب-کەت-انا
٤-ڕابـــوردووی دوور		کەوت-بوو-با-م-ایە		کەت-بوو-یاما
		کەوت-بوو-با-ین-ایە		کەت-بوو-یانا

تێپەڕ:

	کرمانجیی خواروو	
	چاوگ	قەد
	گرتن	گرت
١-ڕابوردووی نزیک:		گرت-با-م
		گرت-با-مان
٢-ڕابوردووی بەردەوام:		ب-م-گرت-بایە
		ب-مان-گرت-بایە
٣-ڕابوردووی تەواو:		گرت-ب-م
		گرت-ب-مان
٤-ڕابوردووی دوور:		گرت-بوو-م-ایە
		گرت-بوو-مان-ایە

ناوی کارا

لە زمانی کوردیدا قەد بە یاریدەدەی پاشگر ناوی کارا پێک دێنێ:

١-پاشگری (-وو)

ئەم پاشگرە کە دەچێتە سەر قەدی کرداری تێنەپەڕی خوازەکی (الارادی) ناوی کار ڕۆدەنێ[٩٧]. پاشگری (-وو) لەباری ئاساییدا – واتە کاتێک قەد بە دەنگی نەبزوێن کۆتایی دێت[٩٨]. بە ڕەوانی دەردەکەوێت، بەڵام وەک زۆر دیاردەی دی زمانی کوردی، لە هەندێ حاڵەتدا بە شێوەییێکی تر دەبینرێ و ئەمە بووتە هۆی تێکەڵکردن. جا بەم بۆنەیەوە سەرنج بۆ ئەوە ڕادەکێشین:

أ-ئەگەر قەدێک کۆتایی بە دەنگی نەبزوێنی (ت، د) بێت، ئەوە (-وو) بە ڕەوانی پێوە دەلکێنرێ، بێ ئەوەی هیچ زیادی و کەمی‌یێک بێتە گۆڕێ، وەک:

---

[٩٧] بەڵام لەگەڵ قەدی کرداری تێنەپەڕی ڕوودانندا ناوی بەرکار پێکدێنێ. زۆربەی نووسەرانی ڕێزمانی کوردی، ئەو فۆرمی ناوی کارایەی لە عەرەبیدا لە کرداری تێنەپەڕەوە پەیدا دەبێ، بە باڵای کوردی‌یاندا بڕیوە و ئەوەیان بەدی نەکردووە، کە لە زمانی کوردیدا لە تێنەپەڕی گوێزانەوەوە ناوی کارا پێک دێ و لە تێنەپەڕی ڕوودانیشەوە ناوی بەرکار.

شایانی باسە، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی .....) (ل٢٢٤)و مامۆستا ڕەفیق محەمەد شوانی لە نامەی ماجیستێری‌یەکەیدا "ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن" (ل ٨٤) بە شێوەیێکی زانستی ئەو کێشەیەیان ساغ کردووەتەوە.

[٩٨] لە زمانی کوردیدا سەرپاکی قەد یان کۆتایی‌یان بە نەبزوێنی (ت،د) دێت، یان بە بزوێنی (ای، وو) – واتە قەد هەمیشە بە یەکێک لە پێنج دەنگە (ت، د، ا، ی، ن، وو) کۆتایی دێت.

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی کارا
کەوتن	کەوت		کەوتوو
خەوتن	خەوت	- وو	خەوتوو
هاتن	هات		هاتوو
.... هتد			

ب-ئەگەر قەدێک بە بزوێنی (ا، ی) کۆتایی بێت، ئەو کاتە پاشگری (-وو) لە شێوەی (و-W)دا دەردەکەوێ. وەک:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی کارا
دامان	دا-ما		داماو
گەڕان	گەڕا	وو>->-وW	گەڕاو
فڕین	فڕی		فڕیو
...			
هتد			

ج-بێتو قەدێک بە بزوێنی (وو) کۆتایی بێت، ئەوسا یەکێک لەو دوو بزوێنە - واتە (وو)ی کۆتایی قەدەکە، یاخود (- وو)ی پاشگرەکە - تێ دەچێ و یەکێکیان دەمێنێتەوە. وەک:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی کارا

هەڵبوون	هەڵ- بوو		هەڵبوو
ڕابوون	ڕا- بوو		ڕابوو
زاڵبوون	زاڵ-بوو		زاڵبوو
سیسبوون	سیس-بوو		سیسبوو
		-وو	
هەڵچوون	هەڵ-چوو		هەڵچوو
ڕۆچوو	ڕۆ-چوو		ڕۆچوو
دەرچوون	ڕۆ-چوو		دەرچوو
بەسەرچوون	بەسەر-چوو		بەسەرچوو

... هتد[99]

پاشگری (- وو) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (- ی)دا بەکاردێ و دەوترێ:

هاتی، کەتی ...

مایی، بوویی ...

لەرزی ...

واتە:

١-ئەگەر قەد کۆتایی بە دەنگی نەبزوێن بێت، ئەوە (- ی)ی بە ڕەوانی وەردەگرێ: (هاتی، کەتی ...)

ب-کاتێ قەد کۆتایی بە بزوێنی (ا، وو) دێت، ئەوە لە نێوان کۆتایی قەد و پاشگرەکەدا نیمچەبزوێنی (ی – y) پەیدا دەبێ: مایی، بوویی ...)

---

(99) ناوی کارا لە فۆرمی سادەی (بوون، چوون)ەوە پەیدا نابن و تەنیا لە فۆرمی ناسادەیانەوە دەکەونەوە.

ج-بێتو دوا دەنگی قەد بزوێنی (ی) بێت، ئەو دەمە یەکێک لەو دوو (ی)یە - واتە (ی)ی قەد و (- ی)ی پاشگر تێدەچێ: (ڕزین: ڕز+ی- ڕزی).

پاشگری (- وو) لە هەندێ ناوچەی وەک هەولێر و کۆیە و خۆشناوەتی ... یشدا بە چەشنی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو لە شێوەی (- ی)دا خۆی دەنوێنێ و دەوترێ (هاتی، ڕۆیشتی، نوستی .....)

٢-پاشگری (ە)

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر قەدی چەند کردارێکی تێنەپەڕ. وەک:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی کارا
بوون	بوو		بووە
مردن	مرد	- ە	مردە
لێکەوتن	لێ - کەوت		لێکەوتە
پەک کەوتن	پەک-کەوت		پەککەوتە[100]

قەدی کرداری تێنەپەڕ چ بە ڕووتی، چ پێشگر یان وشەی واتاداری لە پێشەوە بێ، بە ئاسانی هەردوو پاشگری (- وو) و (- ە) وەردەگرێ و ناوی کارا پێک دێ. وەک:

کەوت : **کەوتوو**

---

[100] مامۆستا سەعید صدقی کابان تەنیا (چووە، بووە)ی بە ناوی کارای لەو جۆرە پێکهاتنە داناوە (بڕوانە: مختصر صرف و نحوی کوردی، ل ٢٠). هەرچی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کوردە، هەندێ نموونەی دی ئیزافەی سەر ئەو باسە کردووە (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ..... ، ل ٢٤٥-٢٤٦ ؟).

مرد	:	مردوو
....		
هەڵ – کەوت	:	هەڵکەوتوو
لێ – کەوت	:	لێکەوتوو
...		
سەر – کەوت	:	سەرکەوتوو
پەک – کەوت	:	پەککەوتوو

هەرچی کرداری تێپەڕە بە سادەیی یان بە داڕێژراوی ناتوانێ لە ڕۆنانی ناوی کارادا بەشداری بکا، بەڵکو تەنیا دەمێک بۆی هەیە ئەو کارە بەجێ بێنێ، کە وشەیێکی واتاداری لە پێشەوە بێ. وەک:

سادە	:	Ø
داڕێژراو	:	Ø
لێکدراو	:	پیاوکوشتوو
		باوکمردە

لێرەدا لەبەر ئەوەی وشەی پێشەوە (پیاو، باوک) جێگای بەرکار دەگرێتەوە، واتای وشە لێکدراوەکە دەبێتە کارا و دەشزانین بەرکار پێویستی بە کارایە.

٣-پاشگری (- ەوار)

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی کارا
خوێندن	خوێند	ەوار	خوێندەوار

ئەم پاشگرە بەدوا ناودا زۆر دێت[١٠١]، بەڵام لەگەڵ قەددا، تەنیا لە پاش قەدی (خوێندن)ەوە دێت، کە تێپەڕە.

٤-پاشگری (- گار)

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی‌کارا
کردن	کرد	گار	کردگار[١٠٢]

تێبینی:

١-تەنیا چوار پاشگری (- وو) و (- ە) و (- ەوار) و (- گار) توانستی یاریدەدانی پێکهێنانی ناوی کارایان هەیە. (- وو) و (- ە) چالاکن و (- ەوار) و (- گار) سستن.

٢-دوو پاشگری (- وو) و (- ە) لەگەڵ قەدی کرداری تێنەپەڕدا بە سادەیی یان بە داڕێژراوی یان بە لێکدراوی، چالاکانە لە ڕۆنانی ناوی کارادا بەشداری دەکەن. هەرچی قەدی کرداری تێپەڕە بە سادەیی یان بە داڕێژراوی ناتوانێ لەگەڵ ئەو پاشگرانەدا ناوی کارا پێکبێنێ، بەڵکو دەمێک بۆی هەیە، ئەو ئەرکە بەجێبێنێ، کە وشەییکی واتاداری لە پێشەوە بێ و وشەکەش بە واتای کارا بێت.

٣-دوو پاشگری (- ەوار) و (- گار) ناچنە سەر قەدی کرداری تێنەپەڕ و بەدوا قەدی کرداری تێپەڕدا دێن.

---

[١٠١] بۆ وەرگرتنی زانیاری لەو بارەوە، بڕوانە: پەراوێزی (٦١)ی لاپەڕەی (١٣١) بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە - (ناو)

[١٠٢] ئەم پاشگرە دەچێتە سەر ڕەگیش، وەک: (پاراستن: پارێز+گار= پارێزگار). (بڕوانە: ل ١٥٨ی ئەم کتێبە). و لە هەردوو باریشدا کردار هەر تێپەڕە.

٤-ناوی کارا دەشێ لە بەکارهێناندا ببێتە ئاوەڵناوی کارا و لەنێو ناوی کاردا پتر ئەو وشانە دەبنە ئاوەڵناوی کارا، کە پێکهاتنیان، بریتییە لە: قەد+پاشگری (- وو) وەک:

پیاوی / مردوو

منداڵی / نووستوو

میوەی / ڕزیو

...[١٠٣]

٥-کاتێ لە پێش ناوی کارای وەک (ڕۆیشتوو، کەوتوو ...)ەوە وشەی واتادار دێت و دەیانکاتە لێکدراو، ئەوە بە تەواوی واتای وەسفیەت وەردەگرن و دەبنە ئاوەڵناوی کارا. وەک:

دەست+ڕۆیشتوو=دەستڕۆیشتوو

سەر+ کەوتوو = سەرکەوتوو

... هتد.

٦-وشەی واتادار و قەد پێکەوە ناوی کارا سازناکەن و پێویستە بەدوا قەدەکەدا پاشگرێک بێن، ئەوجا ناوی کارا پەیدا دەبێ. بەڵام وشەی واتادار و ڕەگە پێکەوە ناوی کارا پێک دێنن[١٠٤].

---

[١٠٣] بۆ وەرگرتنی زانیاری تەواو دەربارەی بوونی ناوی کارا بە ئاوەڵناوی کارا، بڕوانە: لاپەرە ١٢٤-١٢٥ی بەشی سێیەمی ئەم کتێبە - (ئاوەڵناو).

[١٠٤] بڕوانە: لاپەڕە (١٥٠ – ١٦٢)ی ئەم نووسینە.

ناوی بەرکار

کـاتێ قـەد دەبێتـە بنـەمای نـاوی بەرکار، بەهـەمان چەشـنی نـاوی کارا پاشگر دەبێتە یاریدەدەر:

١-پاشگری (- وو)

لەسەرەتای ناوی کاردا لەوە دواین، کە پاشگری (- وو) دەچێتە سـەر قـەدی کـرداری تێنەپـەڕی خـوازەکی و نـاوی کـارا پێـک دێ. ئێستاش ئەوە یادداشت دەکەین، کە هەمان پاشگری (- وو) لەگەڵ قـەدی کـرداری تێنەپـەڕی ڕوودانـدا نـاوی بـەرکار ڕۆدەنـێن. ئـەم پاشگرە لـە حاڵـەتی پێکهێنـانی نـاوی بەرکاریشـدا بـە هـەمان چەشـنی حاڵەتی سـازکردنی نـاوی کـارا خـۆی دەنوێنێ – واتـە، کـە بـە دوای دەنگی نەبزوێنـدا دێ، بـە ڕەوانـی دەردەکـەوێ و دەمێک دەکەوێتـە پاش بزوێنی (ا، ی)یەوە شێوەی (و-W)وەردەگرێ و لـە دوا دەنگی (وو)شـەوە یەکێکیان دەمێنێتەوە. بەوێنە:

أ-بەدوا نەبزوێندا:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
مردن	مرد	- وو	مردوو

ب-لە دوا بزوێنی (ا، ی)یەوە:

ناوی بەرکار	پاشگر	قەد	چاوگ
سووتاو		سووتا	سووتان
	وو› و W—		
ڕزیو		ڕزی	ڕزین

ج-پاش بزوێنی (وو):

پاشگری (- وو)ی ناوی کارای دیالێکتی کرمانجیی خواروو چۆن لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە قالبی (- ی)دا دەردەکەوێ، بەهەمان چەشن لە دۆخی ناوی بەرکاریشدا هەر دەبێ بە (- ی) و لە شێوەی خۆنواندنیشی‌دا هیچ جیاوازی یەک پەیدا نابێ:

ناوی بەرکار	پاشگر	قەد	چاوگ
مری	- ی	مر	مرن

....هتد

جیاوازیی دیاری پاشگری (- وو)ی حاڵەتی کارایی و حاڵەتی بەرکاری ئەوەیە، کە لە حاڵەتی کارییدا بە ئاسانی دەچێتە سەر قەدی کرداری تێنەپەڕ، بەڵام ئەگەر وشەیێکی واتاداری لە پێشەوە نەبێ بەدوا قەدی کرداری تێپەڕدا نایەت ... هەرچی حاڵەتی بەرکارییەتی، وێڕای ئەوەی لە بوارێکی فراواندا لەگەڵ قەدی کرداری تێنەپەڕدا ڕێک دەکەوێ، لە دوو حاڵەتی دییشدا دەردەکەوێ:

أ-تا ڕادەییێک بە قەدی کرداری تێپەڕیشەوە دەلکێ. وەک:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
پاراستن	پاراست		پاراستوو
کوشتن	کوشت		کوشتوو
خواردن	خوارد		خواردوو
		-وو	
بردن	برد		بردوو
شێلان	شێلا		شێلاو
پێوان	پێوا		پێواو
بەخشین	بەخشی		بەخشیو
.... هتد			

پێویستە پەنجەش بۆ ئەوەش ڕابکێشین، ئەگەر لەپێش قەدەوە وشەیێکی واتادار هەبێ و شوێنی کارای گرتبێتەوە، ئەوە مانای وشە لێکدراوەکە دەبێتە بەرکار، چونکە کارا پێویستی بە بەرکارە. وەک:

خواگرتوو

ئاوبردوو

خواپێداو

ب-بەدوا قەدی زۆربەی کرداری کارا بزردا دێت.، وەک:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
کێڵران	کێڵرا		کێڵراو
شێلران	شێلرا		شێلراو
.....			
نووسران	نووسرا		نووسراو
بینران	بینرا		بینراو
.....			
دورران	دروورا		درووراو
		وو-	
جووران	جوورا		جوو او
.....			
چاندران	چاندرا		چاندراو
ژەندران	ژەندرا		ژەندراو

ئەم پاشگرە لە هەندێ ناوچەی دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا (کۆیە، هەولێر ...) لە شێوەی (ی- y)دا خۆی دەنوێنێ و دەوترێ: کێڵرای، شێلرای ...

٢-پاشگری (- ە)

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر قەدی کرداری تێپەڕ و تەنیا بەدوا قەدی کۆتایی هاتوو بە نەبزوێنی (ت، د)دا دێت و جاروبارەش لە هەندێ ناوچەی کوردەواری لەگەڵ قەدە بە (ا، ی، وو) کۆتایی هاتووەکاندا دێ:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
کوشتن	کوشت		کوشتە
گرتن	گرت		گرتە
گەستن	گەست		گەستە
گوتن/وتن	گوت/وت		گوتە/وتە
پاڵاوتن	پاڵاوت		پاڵاوتە
ڕستن	ڕست	ـ ە	ڕستە
ڕشتن	ڕشت		ڕشتە
....			
کردن	کرد		کردە
بژاردن	بژارد		بژاردە

تێبینی//

١-لەگەڵ قەددا تەنیا دوو پاشگری (ـ وو)و (ـ ە) توانستی یاریدەدانی ڕۆنانی ناوی کارایان هەیە.

٢-پاشگری (ـ وو) بۆ ڕۆنانی ناوی بەرکار دەچێتە سەر قەدی کرداری تێنەپەڕی ڕوودان و تێپەڕ و کارا بزر. هەرچی پاشگری (ـ ە)یە، تەنیا بە دوا قەدی کرداری تێپەڕدا دێت.

ناوی چاوگ

بۆ پەیدابوونی ئەو ناوی چاوگانەی قەد لە ڕۆنانیاندا هاریکاری دەکا، دیسان تەنیا ڕێگەی پێوەلکانی پاشگر هەیە:

١-پاشگری (- ار).[١٠٥]

ئەم پاشگرە لە سنوورێکی یەکجار تەسکدا بەکاردێ و بەتایبەتی لە سێ کرداری تێپەڕی (کوشتن، گوتن/وتن، کردن)دا باش دەردەکەوێ[١٠٦].

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
کوشتن	کوشت	- ار	کوشتار
گوتن/وتن	گوت/وت		گوتار/وتار
کردن	کرد		کردار

٢-پاشگری (- ە).

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر قەدی کرداری تێپەڕ:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
گوتن/وتن	گوت/وت	- ە	گوتە - وتە
ڕستن	ڕست		ڕستە
کوشتن	کوشت		کوشتە
ڕشتن	ڕشت		ڕشت

... هتد.

---

(١٠٥) بۆ زانیاریی دی لە بارەی پاشگری (- ار)ەوە، بڕوانە: پەراوێزی (٥٦)ی لاپەڕە (١٢٨)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە - (ناو)

(١٠٦) پاشگری (- ار) بە دوا قەدی کرداری تێنەپەڕی (مردن)یشدا دێ: (مردار)، بەڵام لێرەدا دەیکاتە ئاوەڵناو.

ئەم ڕێژەیە دەشێ بۆ (ناوی بەرکار)یش بەکاربهێنرێ.
٣-پاشگری (- وە/ - ەوە).
ئەم پاشگرە دەچێتە سەر قەدی کرداری تێپەڕیش و تێنەپەڕیش.
وەک:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
کردن	کرد		کردەوە
تێپەڕ			
....			
تێنەپەڕ			
فڕین	فڕی	- وە/- ەوە	فڕیوە
پاشماوە	پاش-ما		پاشماوە
[107]			

٤-پاشگری (- ەمەنی).

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی بەرکار
تێپەڕ			
خواستن	خواست		خواستەمەنی
خواردن	خوارد		خواردەمەنی
......		- ەمەنی	
تێنەپەڕ			
سووتان	سووتا		سووتەمەنی[108]
تەقین	تەقی		تەقەمەنی

تێبینی//

---

[107] سەبارەت پاشگری (-وە/-ەوە)، بڕوانە: پەراوێزی (٦٠)ی لاپەڕە (١٣٠)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی کتێبی (ڕێزمانی کوردی)ی خاوەنی ئەم نووسینە - (ناو).
[108] ئەم پاشگرە، کە دەچێتە سەر قەدی بە بزوێن کۆتایی هاتوو، بزوێنی کۆتایی قەدەکە تێدەچێ.

١-لەگەڵ قەددا تەنیا چوار پاشگری (- ار) و (- ە) و (-وە/ەوە)و (- ەمەنی) دەتوانن هاریکاری پێکهێنانی ناوی چاوگ بکەن.

٢-دوو پاشگری (-ار)و (- ە) لە ڕۆنانی چاوگدا هەر دەچنە سەر قەدی کرداری تێپەڕ، بەڵام دوو پاشگری (- وە/ - ەوە) و (- ەمەنی) دەچنە سەر تێپەڕیش و تێنەپەڕیش.

ناوی جێگا

دەوری قەد لە ڕۆنانی جێگاشدا سستە و تەنیا لە چەند وشـەیێکی کەمدا دەبینرێ. دوو پاشـگری (- گـە/گا)[١٠٩] و (- مـان)یش پاشـگری ئاشکرا و دیاری ئەو پێکهاتنەن.

١-پاشگری (-گە/-گا).

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر قەدی کرداری تێپەڕ. وەک:

چاوگ	قەد		پاشگر	ناوی بەرکار
پەرستن	پەرست			پەرستگە/پەرستگا
خوێندن	خوێند		- گە/ - گا	خوێندنگە/ خوێندنگا

٢-پاشگری (- مان).

ئەم پاشگرە، کە لەگەڵ قـەدی کرداری (نیشـتن)دا (کـە تێنەپـەڕە) هـاتووە: (نیشت+مان)=(نیشـتمان)، نـاوی جێگـەی دروسـت کـردووە، بەڵام لەگەڵ قەدی کرداری (دروون)دا (کە تێپەڕە)، واتای پێکهێناوە.

---

(١٠٩) سەبارەت پاشگری (- وە/ -ەوە)، بڕوانە:

أ-باسـی ئـەو نـاوی جێگایانـەی لـە ڕەگ و پاشـگری (- گـە/ -گـا) ڕۆدەنـرێن (لاپـەڕە ١٧٠ی ئەم نووسینە).

ب-بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە - (ناو)، لاپەڕە ١١٦، پەراوێزی ٢٨.

-٢-

ڕەگی کار

ئەگەر لە ڕوانگەی چاوگەوە بۆ ڕەگی کردار بگەڕێین[١١٠]، ڕێگەییێکی بنەڕەتی و چەند حاڵەتێکی بیژۆک دەبینین.

---

(١١٠) ئەگەرچی لە چەند لێکۆڵینەوەییێکی کەمی زمانەوانیی لای خۆماندا، چاوگ بۆ وەدەستهێنانی ڕەگی کردار، کراوەتە سەرچاوە، بەڵام دەبێ ئەوە لەبیر نەکەین، کە بەشێکی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕوانگەی قەدی کردارەوە شوێن دۆزینەوەی ڕەگی کردار کەوتوون. بەوێنە، بڕوانە: (د. قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٥٨-١٦٢؛ ئی. ئی. تسوکیرمان، لەبارەی ڕێزمانی کوردی‌یەوە، مۆسکۆ، ١٩٦٢، ل ٧٦-٩٥؛ ک. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل ٦٩-٧٥؛ چ. خ. باکاییێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤییەت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٦٦-١٧٠؛ D. N. Mackenzi, Kurdish Dialects Studies, London, 1961, 180-177, 87-85, pp ..... هتد

بەڵام سەرنجڕاکێش ئەوەیە، د. وریا عومەر ئەمین دەڵێ: "ڕێزمانی تەقلیدی چاوگی کردووە بە سەرچاوە و لێیەوە ڕەگی ڕابوردوو وەردەگرێ بە لابردنی (ن)ی چاوگ ... بەڵام پەیوەندیی مۆرفۆلۆژیی نێوان ڕەگی ڕابوردوو، داهاتووی دەستنیشان نەکردووە. واتا ئەو یاسایانەی نەخستۆتە ڕوو بە هۆیانەوە ڕەگی داهاتووی فرمان لە ڕابوردوو وەربگرێ" (کات و ڕەگی فرمان، گۆڤاری کوردستان"، ژ ٦٥، بەغدا، ١٩٨٤، ل ٧٨ ....) بەر لە هەرشت ئەو ڕاستی‌یە دەخەمە پێش چاو، کە وێکچوونێک زۆر لە نێوان کەرەستە و بۆچوونەکانی ئەم وتارەی د. وریا و لاپەرە (٨٥-٨٧، ١٧٧-١٨٠)ی کتێبی ناوبراوی د. مەکەنزیدا هەیە. وێڕای ئەوەی زۆربەی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی بە دەیان ساڵ بەر لە د.وریا ئەو یاسایانەیان خستووەتە ڕوو، کە بە هۆیانەوە ڕەگیان لە قەد پێ وەردەگیرێ، ئەوەش ڕوون و ئاشکرا دەبینرێ، کە لێکۆڵینەوەکانیان لەوەی ئەو قوڵتر و وردتر و تەسەلترە و هەڵەشیان یەکجار کەمترە. بەداخەوە، ئاوڕدانەوە لەو خەرمانە بە بەرەکەتەی پێشڕەوان و پەلەکردن بوونەتە هۆی هەڵەی گەورە و ناتەواویی زۆری وتاری ناوبراو د. وریا:

نووسـەر لـە سـەرەتادا نووسـیویەتی: "لـەم وتـارەدا هـەوڵ ئـەدەین پەیوەنـدیی مۆرفۆلۆجیی نێوان ڕەگی کاتی ڕابوردوو و ڕەگی کاتی داهاتووی فرمانی کوردی بخەینە ڕوو. واتا ئەو یاسانەی ئەشێ بە هۆیانەوە ڕەگی داهاتوو لە هی ڕابوردوو وەربگیرێ" (ل٧٨)

بێگومـان پێوەنـدیی مۆرفۆلـۆژیی نێـوان قـەدی کـردار و ڕەگـی کـردار- واتـە ئـەو یاسایانەی دەشێ بە هۆیانەوە ڕەگی لە قەدەوە پێ وەربگیرێ، ڕێگەیێکی دروست و زانستیانەیە.

ئەوەتـە د. وریا مەبەستی بووە لە ڕێگەی نیشاندانی پێوەندیی مۆرفۆلۆژیی نێوان قـەدی کـردار و ڕەگـی کـردارەوە زانیـاریی نـوێ بخاتـە ڕوو و لەسـەر ئـەو ڕێگەیـە نەڕوات، کە چاوگی تێدا کراوە بە سەرچاوە، کەچی لە سەرەتای هەر یاسایەکدا لە بریتـی – ئـەوەی لـە ڕوانگـەی قـەدەوە بـۆ ڕەگ بکـەڕێ، پەنجـەی بـۆ چـاوگ درێـژ کـردووە - واتـە بـۆ ئـەو شـێوازەی خـۆی بـە "ڕێزمـانی تەقلیـدی" نـاو دەبـا. چەنـد نموونەیێک:

*لە دەست پێ کردنی یەکەم یاسای دۆزینەوەی ڕەگدا وتوویە: "گەر هات و چاوگەکە (یائی) بوو واتا (ی) تیا پێش (ن) دەرکەوت و ڕەگی داهاتووی بە لابردنی (ی)یەکە دەس ئەکەوێ" (٧٩).

*"گەر چاوگەکە ئەلفی بوو" (یاسای دووەم، ل٧٩)

*"گەر چاوگەکە واوی بوو" (یاسای سێیەم، ل ٧٩)

*"گەر فرمانەکە دالی بوو" (یاسای چوارەم، ل ٨٠). .... و هەندێکی دی.

ناتەواویی دیاری وتاری "کات و ڕەگی فرمان"، ئەوەیە هەندێ یاسا نەکراوە و گەلێ قەد و ڕەگ ناو نەبراوە. بۆ نموونە، ڕەگی چاوگی (زاین) و (خوێندن و ژەندن) و (ئەنگاوتن، ئاخاوتن) و (داشتن) و (ویست) و (گەیشتن، ڕۆیشتن) و چەندینی دی، کە هەندێکیان بەر یاسای تایبەتی دەکەون و بەشێکیان بیژۆکن، یادداشت نەکراون.

بەشێک لەو یاسایانەش، کە باس کراون، پڕ ناتەواوین. بەوێنە لە بەشی (ب)ی یاسای دووەمدا وتراوە:

"ب – گەر فرمانەکە تێنەپەڕ بوو ڕەگی داهاتووی بە گۆڕینی (ا) بە (ێ) دەست دەکەوێ:

چاوگ	ڕەگی ڕابوردوو	ڕەگی داهاتوو
سووتان	سووتا	سوتێ
گریان	گریا	گریێ
ترسان	ترسا	ترسێ" (ل ٧٩)

بەڵێ ئەوە دەستوورێکی بنەڕەتییە، ئەگەر قەدی کرداری تێنەپەڕ کۆتایی بە دەنگی (ا) بێت، بۆ وەرگرتنی ڕەگ لێیەوە (ا) دەکرێ بە (ێ). وەک:

ڕێگەی بنەڕەتی

ڕێگـە بنەڕەتییەکـە ئەوەیـە، کـە زۆربـەی زۆری چاوگـەکان، چ تێنەپەڕ و چ تێپەڕ، بە لابردنی (ن)ی چاوگ و دەنگەکەی پێشـەوەی (ا، ی، وو، د، ت) پەیدا دەبن – واتە بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ان، ین، وون، دن، تن).

وەک:

تێنەپەڕ:

چاوگ		نیشانەی چاوگ		ڕەگ
وەستان	-	ان	=	وەست: دە - وەست – م
لەرزین	-	ن	=	لەرز: دە- لەرز – م
چوون	-	وون	=	چ: دە - چ – م
مردن	-	دن	=	مر: دە - مر – م
کەوتن	-	تن	=	کەو: دە - کەو – م

تێپەڕ:

چاوگ	ڕەگی ڕابوردوو	ڕەگی داهاتوو
گەڕان	گەڕا: گەڕام	گەڕێ: دەگەڕێم
خنکان	خنکا: خنکام	خنکێ: دەخنکێم
پسان	پسا: پسام	پسێ: دەپسێم

.... و گەلێکی دی.

لـەم دەستوورەدا سـێ کردار بیژۆکـە: (وسـتان، گریـان، ترسـان) – واتـە (أ) کـەیان ناکرێ بە (ێ)، بەڵکو لادەبرێ: (وەستا – وەست: دەوەستم؛ گریا – گری: دەگریم؛ ترسا – ترس: دەترسم).

د. وریا بۆ نموونەی ئەو دەستوورە ڕێک و پێکە لە نێو ئەو چەندین نموونە ڕاست و ڕەوانەدا، سێ بەڵگەی هێناوەتەوە، کە دوانیان (گریا، گری؛ ترسا – ترس) بیژۆکن و بەر دەستوور ناکەون و تاکە یەکێکیان (سووتا- سووتێ) بەپێی یاساکە دەڕوات.

.... و هەندیکی دی.

هێنان - ان = هێن: دە - هێن — م
کڕین - ین = کڕ؛ دە- کر- م
وو
خوێندن - دن = خوێن: دە - خوێن — م
گرتن - تن = گر: دە - گر — م

سەرپاکی چاوگە تێنەپەڕە بە (وون) و (دن) کۆتایی هاتووەکان و تێپـەڕە (ین)یـەکان و زۆربـەی زۆری تێنەپـەڕی (یـن)ی و تێپـەڕی (ان)ی و کەمێکی تێنەپەڕی (تن)، (ان) و تێپەڕی (تـن)، (دن) بـەر ئـەم دەستوورە دەکەون[111].

١-ئەو چاوگانەی سەرپاکیان بەر ڕێگە بنەڕەتییەکە دەکەون:

أ-تێنەپەڕی بە (وون) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
چوون	چ[112]	:	دەچم
بوون	ب[113]	:	دەبم

ب-تێنەپەڕی بە (دن) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
مردن	مر[114]	:	دەمرم

ج-تێنەپەڕی بە (ین) کۆتایی هاتوو:

---

[111] هیچ یەکێک لە چاوگە تێپەڕە بە (وون) کۆتایی هاتووەکان لەو ڕێگە بنەڕەتییەکە ناکەوێ.
[112] ئێرانی کۆنی (شەڤ، شیەڤ)؛ ئاوێستا (شەڤ، شیەڤ).
[113] ئێرانی کۆن (بو)؛ ئاوێستا (بەڤ).
[114] ئێرانی کۆن و ئاوێستا (مەر).

چاوگ	ڕەگ		
کڕین	کڕ	:	دەکڕم
ماڵین	ماڵ[١١٥]	:	دەماڵم
مژین	مژ	:	دەمژم
نووسین	نووس[١١٦]	:	دەنووسم

چاوگ	ڕەگ		
دڕین	دڕ	:	دەدڕم
سڕین	سڕ	:	دەسڕم
چنین	چن	:	دەچنم
بڕین	بڕ	:	دەبڕم
دۆزین	دۆز	:	دەدۆزم
دۆشین	دۆش	:	دەدۆشم
سمین	سم	:	دەسمم
بەخشین	بەخش	:	دەبەخشم
پچڕین	پچڕ	:	دەپچڕم
زانین	زان[١١٧]	:	دەزانم
ئاژنین	ئاژن	:	دەئاژنم
بینین	بین[١١٨]	:	دەبینم
پرسین	پرس[١١٩]	:	دەپرسم

---

[١١٥] ئێرانی کۆن (مرد/ز)؛ ئاوێستا (مەرز).
[١١٦] ئێرانی کۆن (پەیس).
[١١٧] ئێرانی کۆن و ئاوێستا (زان)، فارسیی کۆن (دان)
[١١٨] ئاوێستا (ڤەێنە/ڤەینە)؛ هیندیی کۆن (ڤینەتی)؛ فارسی ناوەڕاست (ڤێن).
[١١٩] ئێرانی کۆن (پرس)؛ ئاوێستا (فرەس)؛ فارسی کۆن (فرەس).

پشکنین	پشک	:	دەپشکنم
پۆشین	پۆش	:	دەپۆشم
تاشین	تاش[١٢٠]	:	دەتاشم
توانین	توان	:	دەتوانم
هاڕین	هاڕ	:	دەهاڕم

.... هتد

٢-ئەو چاوگانەی زۆربەی زۆریان بەر ڕێگە بنەڕەتییەکە دەکەون:

أ-تێنەپەڕی بە (ین) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
لەرزین	لەرز	:	دەلەرزم
تەزین	تەز	:	دەتەزم
ڕزین	ڕز	:	دەڕزم
کۆکین	کۆک	:	دەکۆکم
تەپین	تەپ	:	دەتەپم
وەرین	وەر	:	دەوەرم
خەنین	خەن	:	دەخەنم
خزین	خز	:	دەخزم
تۆقین	تۆق	:	دەتۆقم
لەقین	لەق	:	دەلەقم
چەقین	چەق	:	دەچەقم
فڕین	فڕ	:	دەفڕم

---

[١٢٠] ئێرانی کۆن (تاخش)؛ ئاوێستا (تاش، تەشە)؛ هیندیی کۆن (تەکش).

ڕوانین	ڕوان	:	دەڕوانم
بەزین	بەز[١٢١]	:	دەبەزم

.... و گەلێکی دی.

تێبینی:

لە کۆمەڵە چاوگی تێنەپەڕی بە (ین) کۆتایی هاتوودا، تەنیا (ژین) و (زاین) بەر دەستووره بنەڕەتییەکە ناکەون.

ب-تێپەڕی بە (ان) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
هێنان	هێن	:	دەهێنم
پێوان	پێو	:	دەپێوم
گێڕان	گێڕ	:	دەگێڕم
کێڵان	کێڵ[١٢٢]	:	دەکێڵم
شێلان	شێل	:	دەشێلم
بێژان	بێژ[١٢٣]	:	دەبێژم
وێران	وێر[١٢٤]	:	دەوێرم

.. هتد.

تێبینی:

[١٢١] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (ڤەز)
[١٢٢] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (کەر)
[١٢٣] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (ڤەک)
[١٢٤] ئێرانی کۆن و ئاوێستا (ڤەر).

لە کۆمەڵە چاوگی تێپەڕی بە (ان) کۆتایی هاتوودا، تەنیا دوو چاوگی (دان، نان) ناچنە نێو دەستووورە بنەڕەتییەکەوە.

٣-ئەو چاوگانەی کەمێکیان بەر ڕێگە بنەڕەتییەکە دەکەون:

أ-تێنەپەڕی بە (تن) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
کەوتن	کەو[١٢٥]	:	دەکەوم
خەوتن	خەو	:	دەخەوم
بزووتن	بزوو	:	دەبزووم

تێبینی:

چاوگی (هاتن، نووستن، گەیشتن، ڕۆیشتن ....) لە دەستوور لایان داوە.

ب-تێنەپەڕی بە (ان) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
ترسان	ترس[١٢٦]	:	دەترسم
وەستان	وەست	:	دەوەستم
گریان	گری[١٢٧]	:	دەگریم

تێبینی:

(١٢٥) ئێرانیی کۆن (کەپ).
(١٢٦) ئێرانیی کۆن (ترس)، ئاوێستا (تەرس).
(١٢٧) ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (گەر).

وێڕای ئەو سێ چاوگە - واتە (ترسان، وەستان، گریان) و چاوگی "مان"، سەرجەمی ئەوانی دی: (گەڕان، ڕژان، خنکان، سووتان، ڕووخان، ڕمان .....) بەر دەستوورە بنەڕەتییەکە دەکەون.

ج-تێپەڕی بە (تن) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ	
ئاژووتن	ئاژوو	: دەئاژووم
گرتن	گر[128]	: دەگرم

تێبینی:

چاوگی (خستن، ڕشتن، گەستن، شتن/شوشتن، بیستن، هاویشتن، کوشتن، کرۆشتن، وتن، هێشتن، پاڵاوتن، پاراستن) خاوەنی دەستووری جۆربەجۆرن.

د-تێپەڕی بە (دان) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ	
خوێندن	خوێن[129]	: دەخوێنم
ژەندن	ژەن	: دەژەنم

تێبینی:

---

[128] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا و فارسیی کۆن (گرەب).

[129] ئێرانیی کۆن (هڤەن)، فارسیی ناوەڕاست (هڤەن).

هـەرچی (خـواردن، نـاردن، چانـدن، بـژاردن، ژمـاردن، کـردن، سپاردن، بواردن، بردن .....)ە، بەر دەستووری بێژۆک دەکەون.

ڕێگەی بیژۆک

١-لابردنی دوا دەنگ – واتە (ن)ی چاوگ

أ-گشت تێپەڕێکی چاوگی بە (دوون) کۆتایی هاتوو:

چاوگ	ڕەگ		
دروون	درووو[١٣٠]	:	دەدرووم
سوون	سوو[١٣١]	:	دەسووم
گروون	گروو	:	دەگرووم
جوون	جوو[١٣٢]	:	دەجووم

ب-کەمێ لە چاوگە تێپەڕە بە (تن) کۆتایی هاتووەکان:

چاوگ	ڕەگ		
بەستن	بەست	:	دەبەستم
بیستن	بیست	:	دەبیستم
پەرستن	پەرست	:	دەپەرستم[١٣٣]

ج-چاوگێکی تێپەڕی بە (دن) کۆتایی هاتوو:

سەندن	سەند	:	دەسەندم[١٣٤]

---

[١٣٠] ئێرانیی کۆن (در).

[١٣١] ئێرانیی کۆن (سو، سەڤ).

[١٣٢] ئێرانیی کۆن (جیەف).

[١٣٣] ئـەوەش بـەر گـوێ دەکـەوێ، کـە وشـەی (بەسـتن) و (بیسـتن) و (پەرسـتن)، (ت)ەکەیان دەقرتێنرێت و دەوترێ: (دەبەسم)، (دەبیسم)، (دەپەرسم) و بەو پێیە بەر دەستووره بنەڕەتییەکە دەکەوێت.، هەرچی چاوگی (بیستن)ە، ڕەگەکەی لە شێوەی (بێ)یشدا دەبینرێ. لەم حاڵەتەدا بەر یاسای لابردنی سێ دەنگی کۆتایی و گۆڕینی (ی)ی کۆتایی بە (ێ) دەکەوێت.

د-چاوگێکی تێنەپەڕی بە (ین) کۆتایی هاتوو:

ژین ژی[١٣٥] : دەژیم

٢-لێکردنەوەی دوا دەنگ و گۆڕینی (ا)ی کۆتایی بە (ێ) یان (ە).

أ-کردنی (ا) بە (ێ).

سەرجەمی چاوگە تێنەپەڕە بە (ان) کۆتایی هاتووەکان (جگە لە "ترسان، وەستان، گریان"[١٣٦] و "مان"یش، کە ڕەگەکەی "مێن"ە) و تاکە چاوگی (نان) بەر ئەم دەستوورە دەکەون.

تێنەپەڕ:

چاوگ				ڕەگ
گەڕان	-ن=	گەڕا	› گەڕێ	: دەگەڕێم
ڕژان	-ن=	ڕژا	› ڕژێ	: دەڕژێم
خنکان	-ن=	خنکا	› خنکێ	: دەخنکێم

سووتان	- ن=	سووتا	› سووتێ[١٣٧]	: دەسووتێم
ڕمان	- ن=	ڕما	› ڕمێ	: دەڕمێم
پسان	- ن=	پسا	› پسێ	: دەپسێم

---

[١٣٤] لە وشەی (سەندن)یشدا قووت دانی (د) دەبیسترێ – واتە لە بریتی (دەسەندم) دەوترێ (دەسەنم). ڕەگی ئەم چاوگە لە حاڵەتی سواندا دەکەوێتە نێو دەستووره بنەڕەتییەکەوە. ئەم چاوگە لە شێوەی (سەنین)یشدا دەبینرێ. لەم بارەدا بەر یاسای لابردنی دوو دەنگی کۆتایی و کردنی (ە)ی پێش کۆتایی بە (ێ) دەکەوێ.

[١٣٥] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا و فارسیی کۆن (گەی).

[١٣٦] لە هەندێ ناوچە، تەنانەت بۆ (ترسان) و (وەستان) و (گریان)یش دەوترێ (دەترسێم، دەوەستێم، دەگرییێم). بەپێی بەکارهێنانی ئەو ناوچانە، ئەم دوو چاوگەش بەر دەستووری بنەڕەتی ناکەون و ناچنە نێو دەستووری بیژۆکی دووەمەوە.

[١٣٧] ئێرانیی کۆن (سەوک)، ئاوێستا (سەۆک).

تێپەڕ

نان – ن = نا › نێ : دەنێم

ب-گۆڕینی (ا) بە (ە).

تەنیا چاوگی (دان) ئەم ڕێگەیەی گرتووە.

دان – ن = دا › دەم[١٣٨] : دەدەم

٣-لابردنی دوو دەنگی کۆتایی – واتە نیشانەی چاوگ – و هەندێ گۆڕانکاری.

أ-کردنی (ا)ی کۆتایی بە (ێ)

چاوگ	نیشانەی چاوگ	ڕەگ		
زاین –	ین	=زا ›	زێ[١٣٩]	: دەزێم
هاتن –	تن	=ها ›	هێ›ێ[١٤٠]	: دەهێم، دێم[١٤١]

تێبینی:

تەنیا دوو چاوگی (زاین) و (هاتن) بەر ئەو یاسایە دەکەون؛ کە هەردووکیان تێنەپەڕن.

ب)کردنی (ا)ی پێش کۆتایی بە (ێ).

---

[١٣٨] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا و فارسیی کۆن (دا)

[١٣٩] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (زە – ن).

[١٤٠] ئێرانیی کۆن (ی)، ئاوێستا (ئەی).

[١٤١] ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی (هاتن) کورت کراوەتەوە، واتە لە (هێ) وە بووە بە (ێ): (دەهێم) بووە بە (دێم).

لە هەندێ بەشە دیالێکتی ژووروودا (د)ی سەرەتای (دێم) دەبێ بە (ت) و دەوترێ (تێم). لە ناوچەی سلێمانیش هەمان (د) کلۆر دەکرێ و (ێ)یش دەکرێ و بە (ە): (یەم). لە گەلێ ناوچەشدا، بەتایبەتی لە ناوچەی موکریاندا (هێ)ی ڕەگی (هاتن) بێ کورت کردنەوە بەکاردێنرێ و دەوترێ (دەهێم).

بەشێکی زۆری چاوگی تێپەڕی بە (دن) کۆتایی هاتوو و سەرپاکی ئەو کردارە تێنەپەڕانەی بە یاریدەی پاشگری (– اندن) کراون بە تێپەڕ و چەند وشەیێکی کەمی چاوگی تێپەڕی بە (تن) کۆتایی هاتوو بەر ئەم دەستوورە دەکەون:

چاوگ .... **ڕەگ**

بژاردن – دن= بژار / بژار ⟨ بژێر[١٤٢] : دەبژێرم

سپاردن – دن= سپار / سپار ⟨ سپێر[١٤٣]: دەسپێرم

بواردن – دن= بوار / بوار ⟨ بوێر : دەبوێرم

ناردن – دن= نار / نار ⟨ نێر[١٤٤] : دەنێرم

.....

گەڕاندن – دن= گەڕان / گەڕان ⟨ گەڕێن : دەگەڕێم

ڕژاندن – دن= ڕژان / ڕژان ⟨ ڕژێن : دەڕژێنم

سووتاندن – دن= سووتان / سووتان ⟨ سووتێن : دەسووتێم

---

[١٤٢] ئێرانیی کۆن (ڤجار)، ئاوێستا (گەر).
[١٤٣] ئێرانیی کۆن (سپەر)، فارسیی ناوەڕاست (سپار).
[١٤٤] ئێرانیی کۆن (نەر).

لەرزاندن- دن= لەرزان < لەرزان → لەرزێن : دەلەرزێم

پەڕاندن - دن= پەڕان < پەڕان → پەڕێن : دەپەڕێنم

مراندن - دن= مران < مران → مرێن : دەمرێنم

خەواندن - دن= خەوان < خەوان → خەوێن : دەخەوێنم

....

پاڵاوتن - تن= پاڵاو < پاڵاو → پاڵێو : دەپاڵێوم

ئەنگاوتن - تن= ئەنگاو < ئەنگاو → ئەنگێو : دەئەنگێوم

ئاخاوتن - تن= ئاخاو < ئاخاو → ئاخێو : دەئاخێوم

....

تێبینی//

ئەم دەستوورە تەنیا کرداری تێپەڕ دەگرێتە خۆی.

ج-کردنی (ا)ی پێش کۆتایی بە (ێ).

چاوگ			ڕەگ		
ڕستن - تن= ڕس	ڕس		ڕێس[145]	:	دەڕێسم

د-گۆڕینی دوا دەنگی (ش، س) بە (ژ، ز).

چاوگ			ڕەگ		
کوشتن- تن= کوش	کوش		کوژ[146]	:	دەکوژم
کرۆشتن تن= کرۆش	کرۆش		کرۆژ	:	دەکرۆژم
....					
گەستن - تن= گەس	گەس		گەز	:	دەگەزم
خواستن - تن= خواس	خواس		خواز	:	دەخوازم

هـ - گۆڕینی (ش)ی کۆتایی بە (ژ، ر)و ، (س) بە (ز)و کردنی (ا، ی، ا)ی پێش کۆتایی بە (ێ).

	چاوگ			ڕەگ		
(ش›ژ)، (ا›ێ):	ناشتن - تن= ناش	ناش		نێژ	:	دەنێژم

(١٤٥) ئێرانیی کۆن (ڕەس)، هیندیی کۆن (ڕیش).
(١٤٦) ئێرانیی کۆن (کەوش)، ئاوێستا (کەوش).

(ش›ژ)، (ی›یٚ): هاویشتن - تن= هاویش / هاوێژ[147] : دەهاوێژم
هاویش

(ش›ژ)، (i›یٚ): ڕشتن - تن= ڕش / ڕێژ[148] : دەڕێژم
ڕش

...

(ش›ر)، (ا›یٚ): داشتن - تن= داش / دێر : دەدێرم
داش

(ش›ز)، (ا›یٚ): پاراستن - تن= پاراس / پارێز : دەپارێزم
پاراس

و- گۆڕینی (ش)ی کۆتایی بە (ڵ).

<u>چاوگ</u> <u>ڕەگ</u>

هێشتن - تن= هێش / هێڵ[149]،[150] : دەهێڵم
هێش

تێبینی//

سەرپاکی چاوگەکانی بەندی (ج) و (د) و (هـ) و (و)ی یاسای ژمارە (٣)، تێپەڕن و کۆتاییان بە (تن) هاتووە.

٤-لابردنی سێ دەنگی کۆتایی و گۆڕانکاری.

---

(١٤٧) ئێرانیی کۆن (ڤەیگ)، ئاوێستا (ڤەیگ).
(١٤٨) ئێرانیی کۆن (رەیک)، ئاوێستا (ڕەیک).
(١٤٩) ئێرانیی کۆن (هرد/ز)، ئاوێستا (هەرزە).
(١٥٠) ڕەنگە (هێڵ) لە (هێڵان)ەوە وەرگیرابێ.

أ-گۆڕینی (و)ی کۆتایی بە (ۆ).

چاوگ ڕەگ

شوشتن - شتن = شو / شو ← شۆ[151] : دەشۆم

ب-گۆڕینی (و)ی کۆتایی بە (وو).

چاوگ ڕەگ

نوستن - ستن = نو / نو ← نوو[152] : دەنووم

ج-گۆڕینی (ی)ی کۆتایی بە (ێ).

چاوگ ڕەگ

ویستن - ستن = وی / وی ← وێ : دەمەوێ

بیستن - ستن = بی / بی ← بێ : دەبێم[153]

[151] ئێرانیی کۆن (خشەود).

[152] ئێرانیی کۆن (نپەد).

[153] (بیستن) پتر بەر یاسای لابردنی دوا دەنگ دەکەوێ، کە ڕەگەکەی دەبێ بە (بیست).

د-گۆڕینی (i)ی کۆتایی بە (ە).

چاوگ ڕەگ

بردن - ردن = ب bi
ب bi
بە[١٥٤] : دەبەم

کردن - ردن = ک ki
ک ki
کە[١٥٥] : دەکەم

خستن - ستن = خ xi
خ xi
خە[١٥٦] : دەخەم

٥-لابردنی چوار دەنگی کۆتایی

چاوگ ڕەگ

گەیشتن - یشتن = گە : دەگەم

ڕۆیشتن - یشتن = ڕۆ[١٥٧]،[١٥٨] : دەڕۆم

٦-لابردنی چوار دەنگی کۆتایی و کردنی (و) بە (ۆ).

چاوگ ڕەگ

خواردن - اردن = خو
خو
خۆ[١٥٩] : دەخۆم

٧-لانەبردنی هیچ دەنگێک و کردنی (ا) بە (ێ):

مان < مێن[١٦٠] : دەمێنم

---

[١٥٤] ئێرانیی کۆن و فارسی کۆن (بەر).

[١٥٥] ئێرانیی کۆن (کەر)؛ فارسیی ناوەڕاست (کون).

[١٥٦] ئێرانیی کۆن (خڤەد، خڤەھ)؛ ئاوێستا (خڤەستە).

[١٥٧] ئێرانیی کۆن (ڕەڤ)، فارسیی ناوەڕاست (شەڤ).

[١٥٨] ئەگـەر (گـە) لـە (گـەین)ەوە وەرگیرابـێ و (ڕۆ)ش لـە (ڕۆیـن)ەوە، ئـەوە بـەر دەستووورە بنەڕەتییەکە دەکەون.

[١٥٩] ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (خڤەر).

چاوگی (مان) لە فارسیدا (ماندن)ە. بەپێی شێوەی فارسییەکەی وەرگرتنی ڕەگی دەچێتەوە سەر ئەو کردارانەی پاشگری (- اندن)یان پێوەیە.

٨-هەندێ چاوگ و ڕەگ هەیە، کە لە شێوەی ئەمڕۆیاندا هیچ پێوەندییێک لە نێوانیاندا بەدی ناکرێ. هەر یەک لەو ڕەگانەش بە ڕێگەییکی سەربەخۆدا ڕۆیشتووە. بەوێنە:

ڕەگی (گوتن/وتن) – (لێ)یە، کە بەر هیچ دەستوورێک ناکەوێ.

ڕەگی (دیتن/دین) لە کاتی ڕانەبوردوودا بە ڕەگی چاوگی (بینین) دەردەبڕرێ.

..... هتد.[١٦١]

لە زمانی ئاوێستادا پتر لە سی گرووپ کردار بەرچاودەکەوێ. کەواتە پتر لە سی جۆر پێکهاتنی ڕەگی کردار هەبووە. لە زمانی فارسیی کۆندا نزیکەی پەنجا دەستە کردار دەبینرێ ... هەر لەبەر ئەوەشە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستیشدا ڕەگی کردار هەمەجۆرە و چەشنی زۆرە.[١٦٢] ڕەگی کرداری زمانی فارسیی ناوەڕاست

---

(١٦٠) ئێرانیی کۆن و ئاوێستا (مەن).

(١٦١) بینیمان، کە بۆ ئەنجامهێنانی ڕەگی کردار وێڕای (ڕێگەی بنەڕەتی) – واتە لابردنی (ن)ی چاوگ و دەنگەکەی پێشەوە - (ڕێگەی بیژۆک)یش هەیە - واتە بەشێکی زۆری چاوگی تێنەپەڕی (ان)ی و تێپەڕی (دن) وتێپەڕی و تێنەپەڕی (تن)ی و کەمێکی چاوگی تێنەپەڕی (ین)ی و تێپەڕی (ان)ی ... ناچنە نێو یاسا بنەڕەتییەکەوە و بە گوێرەی دەستووری جۆربەجۆر پێکدێن.... کەچی سەرنجڕاکێش ئەوەیە، مامۆستا نووری عەلی ئەمین نووسیوێتی: "چاوگی سادە تێپەڕ بێت، یان تێنەپەڕ، ئەگەر نوونی چاوگێکە و پیتەکەی پێش نوونەکەی لێ فڕێ درا، ئەوەی دەمێنێتەوە (ڕەگی فرمانە)ە" (بڕوانە وتاری: نیشانەکانی ڕێژەی فرمان، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ١٠٦، بەغدا، ١٩٨٥، ل ٥٠).

(١٦٢) . س. ڕاستۆریڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٧٨.

دەگەڕێتەوە بۆ ڕەگی کردار لە زمانی فارسیی کۆندا، کە خاوەنی کۆمەڵی هەمەچەشن بوو و بە گرووپی جۆربەجۆری کردارەوە بەند بوو.(١٦٣)

بێگومان هۆی هەمەجۆری و فرەچەشنی ڕەگی کردار لە زمانی کوردیشدا دەگەڕێتەوە بۆ هەمان هۆ.

لە زۆربەی زۆری زمانە ئێرانییەکاندا بۆ وەدەستهێنانی ڕەگی کردار، بە هەمان شێوەی کوردی، ڕێگەی بنەڕەتی و ڕێگەی بیژۆک لە کاردایە و پسپۆرانی ئەو زمانانەش ئەو دوو ڕێگەیەیان بە ناوی ڕێگەی ڕاست و ڕێگەی ناڕاستەوە ناوناوە. بەوێنە، لە سەرجەمی دیالێکتەکانی گرووپی زمانە شوگانو - ڕووشانییەکان و زمانی یازگولیامی ... دا ئەگەر لەباری ڕواڵەتەوە، قەدی کردار و ڕەگی کردار بەراوردبکرێن (د) و (ت)ی کۆتایی دەبنە نیشانەی جیاوازیی زۆربەی زۆری کردارەکان و دەشێ ئەمە بە ڕێگەی ڕاست دابنرێ، وەک: (لووڤد، لڤڤد، لیڤد) — (لووڤ، لوڤ، لیڤ): (ئاخاوتن)؛ (نڤشت، نەڤشت)- (نڤش، نەڤش): (نووسین)... هەرچی ڕێگە ناڕاستەکەیە، هەمەجۆرە و فرەلایەنە(١٦٤) ..." لە زمانی بلووجیدا بنەمای کردار بەپێی جۆری پێکهاتنی دابەش دەبێ بەسەر پێکهاتنی ڕاست و پێکهاتنی ناڕاستدا"(١٦٥) ...

* *

(١٦٣) هەمان سەرچاوە، ل ٧٨.

(١٦٤) ت. ن. پاخالینا، زمانە پامیری‌یەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٩، ل ٢٩-٣١، ٦٦-٦٧.

(١٦٥) ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، ١٩٦٠، ل ٤٠.

ڕەگی کردار لە زمانی کوردیدا دەبێتە بنەمای هەموو جۆرە کاتێکی ڕانەبوردوو (ئێستا و ئاییندە)ی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی و داخوازی و کەرەستەی چالاکی ڕۆنانی ناوی کارا و ناوی بەرکار و ناوی چاوگ و ناوی جێگا و ناوی ئامێر.

بۆ نموونە:

ڕانەبوردووی ئیخباری

تێنەپەڕ:

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
	چاوگ	ڕەگ	چاوگ	ڕەگ
	کەوتن	کەو	کەتن	کەڤ
١-ئێستا:		دە - کەو- م		د – کەڤ – م
		دە - کەو – ین		د – کەڤ – ن
٢-ئاییندە:		دە - کەو – م		د یکەڤ – م
		دە - کەو – ین		دێکەڤ – ن

تێپەڕ:

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
	چاوگ	ڕەگ	چاوگ	ڕەگ
	نووسین	نووس	نڤیسین	نڤیس
١-ئێستا:		دە- نووس – م		د – نڤیس – م

	دە - نووس — ین	د — نڤیس — ن
٢-ئایندە:	دە - نووس — م	دێنڤیس — م
	دە — نووس — ین	دێنڤیس —ن

ڕانەبوردووی ئینشائی

تێنەپەڕ:

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
	چاوگ	ڕەگ	چاوگ	ڕەگ
	کەوتن	کەو	کەتن	کەڤ
١-ئێستا:	ب- کەو – م		ب – کەڤ – م	
	ب – کەو – ین		ب – کەڤ – ن	
٢-ئایندە:	ب – کەو – م		ئەزێ /دێ/ وێ ب– کەڤ– م	
	ب – کەو – ین		ئەزمێ /دێ /وێ ب–کەڤ–ن	

تێپەڕ:

	کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
	چاوگ	ڕەگ	چاوگ	ڕەگ
	نووسین	نووس	نڤیسین	نڤیس
١-ئێستا:	ب–نووس–م		د–نڤیس–م	
	ب–نووس–ین		د–نڤیس–ن	
٢-ئایندە:	ب–نووس–م		دێنڤیس–م	
	ب–نووس–ین		دێنڤیس–ن	

ڕێژەی داخوازی

تێنەپەڕ:

چاوگ	ڕەگ	
مردن	مر	ب+مر+ە= بمرە
		ب+مر+ن= بمرن
وەستان	وەست	ب+وەست+ە= بوەستە
		ب+وەست+ن= بوەستن

تێپەڕ:

چاوگ	ڕەگ	
کڕین	کڕ	ب+کڕ+ە= بکڕە
		ب+کڕ+ن= بکڕن
خوێندن	خوێن	ب+خوێن+ە= بخوێنە
		ب+خوێن+ن= بخونن

ناوی کارا

لە زمانی کوردیدا ڕەگی کردار بە یاریدەی پێشگر یان پاشگر یان وشەی واتادار ناوی کارا پێکدێنێ.

یەک – پێشگر:

١-پێشگری (ب –)

چاوگ	ڕەگ	پێشگر	ناوی کارا
وێران	وێر		بوێر[166]
کوشتن	کوشت		بکوژ
نووسین	نووس	ب –	بنووس
بڕین	بڕ		ببڕ

.. هتد

٢-تێنەپەڕ

چاوگ	ڕەگ	پێشگر	ناوی کارا
مردن	مر		نەمر
بەزین	بەز	نە –	نەبەز
ترسان	ترس		نەترس

...

[166] لە تێکستی کۆنی کوردیدا وشەی "بوێر" بە واتای "ئازا" بەرچاودەکەوێ. بۆ زانیاریی لەو بارەوە، بڕوانە: پەراوێزی (٤٤)ی لاپەڕە (٨٥)ی بەشی سێیەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە – ئاوەڵناو.

ب-تێپەڕ:

چاوگ	ڕەگ	پێشگر	ناوی کارا
زانین	زان		نەزان
دیتن	دی	نە -	نەدی[(١٦٧)]
... هتد[(١٦٨)]			

تێبینی:

پێشگری (ب -) هەر لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێت، بەڵام (ن -) لە پێش ڕەگی هەردوو تێپەڕ و تێنەپەڕەوە دێت.

دوو - پاشگر:

لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕ:

١-پاشگری (- ەر)

چاوگ	ڕەگ	پێشگر	ناوی کارا
خوێندن	خوێن		خوێنەر
نووسین	نووس		نووسەر
ئاخاوتن	ئاخێو		ئاخێوەر
چاندن	چێن		چێنەر
ناردن	نێر	ەر -	نێرەر
...			
تێکۆشان	تێ-کۆش		تێکۆشەر
داهێنان	دا-هێن		داهێنەر
دانان	دا-نێ		دانەر[(١٦٩)]

---

(١٦٧) کورد دەڵێ: (نەدی و بدی).

(١٦٨) هەروەها بەشی زۆری ئەو پێشگرانەی یاریدەی ڕۆنانی کرداری داڕێژراو دەدەن، وەک (ڕا-، هەڵ-، وەر- ... پێ-، تێ ...)یش لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕدا ناوی کارا دروست دەکەن، وەک: ڕا- : ڕاگر، ڕاهێڵ ... هەڵ- : هەڵگر، هەڵڕێژ ... دا- : داگر .... وەر- : وەرگر، وەرگێڕ ... تێ - : تێگر، تێبڕ .. هتد

پاشگری (-ەر) تەنیا لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێت و ناچێتە سەر ڕەگی کرداری تێنەپەڕ. پاشگرێکی زۆر چالاکە و بە بەردەوامی لە گەشەکردندایە و بەتایبەتی لەم ساڵانەی دواییدا بۆ دانان و ڕۆنانی زاراوەی هەمەجۆر کەڵکی زۆری لێ وەرگیراوە.

پێویستە پەنجە بۆ ئەو ڕاستییە ڕابکێشین، وشەی (خوێنەر، نووسەر ... تێکۆشەر، دانەر ...)، کە بە نموونە هێناومانن‌تەوە لە تێکستی کۆنی کوردیدا نابینرێن و نوێباون و تا ڕادەیێک لە ڕۆنانیاندا لە دەستوور لادراوە. لادانەکەش ئەوەیە، کە لە وشەی کۆنی کوریدا پاشگری (– ەر) لەگەڵ ڕەگی کرداردا نەهاتووە، بەڵکو چووەتە سەر ناو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار. بەوێنە:

کۆچەر	:	**کۆچ**	+	ەر
سەنگەر	:	**سەنگ**	+	ەر
لەنگەر	:	**لەنگ**	+	ەر
چەپەر	:	**چەپ**	+	ەر

دانانی پاشگری (– ەر) لەگەڵ ڕەگی کرداردا، ئەگەرچی ناچێتە نێو قاڵبی دەستووری بنەڕەتیی زمانی کوردییەوە و ئەو چەشنە بەکارهێنانە نوێیەش بە گەشەپێدان و فراوانکردنی سنووری بەکارهێنانی و دەوڵەمەندکردنی زمان ... لە قەڵەم بدرێ، یاخود بە پێچەوانەوە بە کارێکی نادروست و لادان بژمێردرێ، هیچ لەو ڕاستییە ناگۆڕێ، کە دەیان وشە لە نووسین و ئاخاوتندا بە جۆرێک

[١٦٩] لەم حاڵەتەدا کە دوو بزوێن – واتە (ێ)ی کۆتایی ڕەگی کرداری (دان)و (ە)ی سەرەتای پێشگری (– ەر)- بەیەک گەیشتوون، (ێ)ی کۆتایی ڕەگ تێچووە و (ە)ی سەرەتای پاشگر ماوەتەوە.

بنجیان داكوتاوە، بڕیاری دەزگا زانستییەكانیش ناتوانێ كاریان تێبكا.

بێگومان ڕەگی كردار بە تەنیا ناوی كارای لێ پەیدانابێ. واتە: "خوێن، نووس، ئاخێو، چێن، نێر ..."، كە ڕەگی "خوێندن، نووسین، ئاخاوتن، چاندن، ناردن ..."ن نابنە ناوی كارا[170]، بەڵام پاشگری (- ەر) كردوونی بە ناوی كارا. كاتێ لەپێش ڕەگی كردارەوە (جگە لە كرداری "كردن، بردن، خستن، دان، نان) پێشگر، وەك (ب+وێر=بوێر)؛ (نە+مر=نەمر)؛ (ڕا+گر= ڕاگر)؛ (هەڵ+ڕێژ=هەڵڕێژ)؛ (وەر+گێڕ=وەرگێڕ)؛ (تێ+بڕ=تێبڕ)؛ یاخود وشەیێك دێ، وەك (خۆش+نووس=خۆشنووس)؛ (پیاو+كوژ=پیاوكوژ)؛ (پەیام+نێر=پەیامنێر)؛ (دوور+بین=دووربین)؛ (مەلا+بەزێن=مەلابەزێن)؛ (خوێن+مژ=خوێنمژ)؛ (سەر+تاش=سەرتاش)؛ (ئاو+كێش=ئاوكێش)؛ (كەللە+تەزێن=كەللەتەزێن)؛ (خەم+ڕەوێن=خەمڕەوێن)؛ (سەرنج+ڕاكێش=سەرنجڕاكێش)؛ (سەر+سوڕ+هێن=سەرسوڕهێن) ... لەبەر ئەوەی لە خودی خۆیاندا ناوی كاران، ناشێ پاشگری (- ەر)یان بخرێتە سەر[171]. بەداخەوە زۆربەی نووسەرانی كورد و

[170] هەندێ لەو كردارانەی بە یاریدەی پاشگری (- اندن) تێپەڕكراون، ڕەگیان ناوی كارا پێك دێنێ، وەك:

تێنەپەڕ	تێپەڕكراو	ڕەگو ناوی كارا
بزووتن	بزواندن	بزوێن

[171] هەرچی كرداری (خواردن)ە، كە ڕەگەكەی (خۆ)یە، دەمێ وشەیێك لە پێشییەوە دێ لە شێوەی (خۆر)دا دەردەكەوێ، وەك: زۆرخۆر، كەمخۆر، سوێندخۆر ....). ئێمە وای بۆ دەچین، كە هۆی ئەمە كارتێكردنی زمانی فارسیی بێ، چونكە قاڵبی ئەو كردارە لە فارسیدا (خواردن)ە و ڕەگەكەشی (خور)ە ... وێڕای ئەوە، ئەوەش

تەنانــەت زمانــەوانان و کەڵەشــاعیرانیش (- ەر)یــان بــە هەڵــە ئیزافـەکردووە و (هــەڵڕێژەر)و (سـەرنجڕاکێشــەر)و (سـەرسـوڕمێنەر) .... یـان لـە بریتـی (هـەڵڕێژ)و (سـەرنجڕاکێش)و (سـەرسـوڕهێن)... بــەکارهێناوە و بــەکاردەهێنن ... جـا بـەپێی ئـەو سـاز و ئـاوازە نادروستە بێ، دەبێ ئەو وشە جوان و ڕەسـەنانەی سـەرەوە بکرێن بە (خۆشنووسەر، پیاوکوژەر، پەیامنێرەر، دووربینەر، مـەلابەزێنـەر، خوێنمژەر، سـەرتاشـەر، ئاوکێشـەر، کەللەتەزێنـەر، خەمڕەوێنـەر ...)و بەمە بخرێنە نێو دەریای سـەرگەردانییەوە و وایان لێبێ بۆ کەس قووت نەچن.

ئەگەر هەڵەی (هەڵڕێژەر)و (سـەرنجڕاکێشـەر) تـەنیا لـە زیادکردنی پاشـگری (- ەر)ەوە بــێ، ئـەوە هەڵــەی (سەرســوڕمێنەر)، وێــڕای زیادیی پاشـگری (- ەر)، هەڵـەیێکی دیشـی تێدایـە، ئـەویش لـە دانانی (مێن)دایە، کە ڕەگی (مـان)ە. وەک پێشـتر باسمان کرد پاشگری (-

---

دێنینەوە یاد، کە لـە بەشـە دیالێکتی سلێمانیدا هەندێ کردار لـە ڕێژەی داخوازیدا دەنگی (ر) لە کۆتاییەوە پەیدا دەبێ، وەک (بچۆ-بچۆرەوە؛ بڕۆ-بڕۆرە؛ ببە-ببەرە؛ بێ-بێرە ...)

مامۆسـتا ڕەفیق شـوانی وای داناوە، کە وشـەی (خوەر)و (نـان خوەر) لـە دیالێکتی کرمـانجیی ژووروودا نـاوی کـاران و یەکـەمیان لـە (خـو)ی ڕەگ و پاشـگری (- ەر) پێکهاتووە و دووەمیشیان لە (نان)+ (خو)+ (ەر). بۆ ئیسپاتی ئەو ڕایەشی پەنجەی بۆ لاپـەڕە (٢٦٥)ی ژمـارە (١٠٩)ی گۆڤـاری "ڕۆشـنبیری نـوێ" ڕاکێشـاوە، کـە مامۆسـتا فازیل عومەر ئەو باسەی تێدا کردووە (بڕوانە: ڕەفیق محەمەد شوانی، ئـەو وشـانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، نامەی ماجیستر، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٨، ل ٩٢).

ڕاسـتییەکەی (- ەر)ی وشـەکانی (خـوەر) و (نـان خـوەر) پاشـگر نییـە و بـۆ بەڵگـەی ئـەوەش لێرەدا تـەنیا هێنـدە دەڵێم، کە ڕەگی ئـەو کـردارە لـە زمـانی ئێرانیی کـۆن و ئاوێستادا (خڤەر)ە و گۆڕینەوەی (ڤ) بە (و) یاسایێکی ئاشکرای زمانـە ئێرانییەکانـە. کـرداری (خــواردن)یش لــە دیــالێکتی کرمــانجیی ژووروودا لــە قــاڵبی (خــوەرن)دا دەردەکـەوێ: "خـوەرن گەنـد و گویـە، شوشـتن ڕەنـگ وبوویـە" (کـوردۆ، ل ٢٣٢) و (خوەر)یش بنەماکەیەتی.

ەر) دەچێتە سەر ڕەگی کرداری تێپەڕ، بەڵام (مان) تێنەپەڕە. جا ڕاست وایە، کرداری (هێنان) کە تێپەڕە بکرێتە کەرەستەی ئەو ڕۆنانە و ئەو ئەرکە (هێن)ی ڕەگی ببینێ و بوترێ: (سەرسوڕهێن).

وەک پەنجەمان بۆ ڕاکێشا، وشەی (دانەر ... تێکۆشەر ...)، ئەگەر ڕۆنانیان دروستیش نەبێ، دەرهاویشتنیان لە زمانی کوردی کارێکی ناهەموارە ... بە پێچەوانەشەوە وشەی وەک (سەرنجڕاکێشەر ... سەرسوڕمێنەر ...) لەبەر ئەوەی تەواو نامۆن، لەگەڵ ئەو هەموو بەکارهێنانە زۆرەشدا هەر بێشوێن و بێلانەن و بە زۆرەملێش جێیان نابێتەوە.

پێویستە ئەوە لەبیر نەکەین، پێنج کرداری (کردن، بردن، خستن، دان، نان)، کە (کە، بە، خە، دە، نێ) دەبنە ڕەگیان، ئەگەر وشەی واتادار لە پێشیانەوە بێ، دەشێ پاشگری (- ەر) وەربگرن. وەک:

تەماشا + کە + ەر = تەماشاکەر

ڕاو +کە + ەر = ڕاوکەر[١٧٣]

...

ڕێ + بە + ەر = ڕێبەر

پەیام + بە + ەر = پەیامبەر

...

پێش + خە + ەر = پێشخەر

سەر + خە + ەر = سەرخەر

---

[١٧٣] ئەگەرچی تێکڕای نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و نووسەری ئەم کتێبەش (کەر)یان بە پاشگر لە قەڵەم داوە بەڵام مامۆستا ڕەفیق محەمەد شوانی ڕاست بۆ ئەوە چووە، کە دەڵێ (کەر) لە (کە)ی ڕەگی چاوگی (کردن) و پاشگری (-ەر) پێکهاتووە (بڕوانە: نامەی ماجیستر، لە ٧٣).

بێگومان تیشکی ڕووناکیی ئەو بۆچوونەی مامۆستا ڕەفیق، ئەوەشمان نیشان دەدا، کە (بەر)و (دەر) و (خەر)و (نەر)یش لە ڕەگی (بردن)و (دان) و (خستن) و (نان) و پاشگری (-ەر) ەوە پەیدا بووبن.

...
هەواڵ + دە + ەر = هەواڵدەر
ڕەنج + دە + ەر = ڕەنجدەر..
چێشت + لێ+نێ + ەر = چێشتلێنەر
پاڵ + نێ + ەر = پاڵنەر
...

چوار ڕەگی (کە، بە، خە، دە)، کە کۆتاییان بە بزوێنی (ە) هاتووە، کاتێ پاشگری (- ەر) وەردەگرن، وەک یاساییەکی گشتیی فۆنەتیکی کوردی لەو دوو (ە)یە - واتە (ە)ی کۆتایی ڕەگەکان و (ە)ی سەرەتای پاشگرەکە - یەکێکیان تێدەچێ. هەرچی (نێ)شە، کە پاشگری (- ەر)، پێوە دەلکێ (ێ)ی کۆتایی ڕەگەکە نامێنێ و (ە)ی سەرەتای پاشگرەکە دەمێنێتەوە.

پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین، کە جگە لە ڕەگی (نان)، ڕەگی تێکڕای چوار کردارەکەی دی – واتە (کردن، بردن، خستن، دان) – دەتوانرێ بە یاریدەی پێشگری (ب -)و پاشگری (- ەر) بکرێن بە ناوی کارا. بەوێنە:

چاوگ	پێشگر	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
کردن		کە		بکەر
بردن		بە		ببەر
خستن	ب -	خە	- ەر	بخەر
دان		دە		بدەر

٢-پاشگری (-ا)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
توانین	توان		توانا
زانین	زان	- ا	زانا
بینین	بین		بینا

پاشگری (- ا)یش وەک پاشگری (- ەر) تەنیا لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێت و ناچێتە سەر ڕەگی کرداری تێنەپەڕ، بەڵام لە ڕووی چالاکییەوە، وەک (- ەر) نییە و کەم بە کاردێ.

بە وێنەی پاشگری (- ا)ی کوردی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (- اک)دا دەبینرێ. بەوێنە: "داناک"، کە لە "دانا"ی ڕەگی کرداری "دانستەن" و پاشگری (-اک) سازبووە؛ یاخود وشەی "ڕەڤاک"، کە لە "ڕەڤ"ی ڕەگی کرداری "ڕەفتەن" و پاشگری (-اک) پێکهاتووە[١٧٤] . لە زمانی فارسیی نوێدا بە هەمان شێوەی کوردی دەبینرێ. بەوێنە "دانا" (دانا)؛ "شنوا" (گوێگر)؛ "کوشا" (تێکۆشەر)...[١٧٥]

٣-پاشگری (- یار)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
کڕین	کڕ		کڕیار
فرۆشتن	فرۆش	- یار	فرۆشیار
زانین	زان		زانیار

---

[١٧٤] ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٠.

[١٧٥] ذوالنور، دستور زبان پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ١٥٢

... هتد[١٧٦]

٤-پاشگری (- کار)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
پاراستن	ارێز	- گار	پارێزگار[١٧٧]، [١٧٨]

لەگەڵ ڕەگی کرداری تێنەپەڕ:

١-پاشگری (- ۆک)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
گەڕان	گەڕ	- ۆک	گەڕۆک
خشان	خش		خشۆک
لەرزین	لەرز		لەرزۆک[١٧٩]

بۆ بەکارهێنانی ئەم پاشگرە، هەندێ جار ئەوەش بەدی دەکرێ، کە ڕەگی کردار دووپات دەکرێتەوە. وەک:

خشخشۆک **پسپسۆک**

٢-پاشگری (نۆک):

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
ترسان	ترس	نۆک	ترسنۆک
گریان	گری		گرینۆک

---

[١٧٦] بۆ وەرگرتنی زانیاریی دی لەبارەی پاشگری (- یار)ەوە، بڕوانە: پەراوێزی (٥٧)ی لاپەڕە (١٢٩)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە - (ناو)

[١٧٧] ئەم پاشگرە دەچێتە سەر قەدیش، بڕوانە لاپەڕە (٦١ا)ی ئەم نووسینە.

[١٧٨] لە زمانی فارسیی نوێشدا بە هەمان شێوە و قاڵب دەبینرێ. بڕوانە، سەرچاوەی ناوبراو (ذوالنور، ل ٥٢).

[١٧٩] بۆ وەرگرتنی زانیاریی پتر سەبارەت پاشگری (- ۆک)، بڕوانە: پەراوێزی (٥٨)ی لاپەڕە (١٢٩)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە - (ناو).

ئەم پاشگرە بە هەمان واتا و مەبەستی پاشگری (- ۆک) دێت[180] و بە هەمان چەشن هەر لەگەڵ کرداری تێنەپەڕدا دێت.

٣-پاشگری (- ەک)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
نووسان	نووس		نووسەک
ڕوان	ڕۆی	- ەک	ڕووەک[181]
خزین	خز		خزەک

ج-لەگەڵ کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ:

١-پاشگری (- ندە).

	چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
تێپەڕ	گەزین، گەستن	گەز		گەزندە
	بەخشین	بەخش		بەخشندە
	کوشتن	کوژ	- ندە	کوشندە[182]
	...			
تێنەپەڕ	فڕین	فڕ		فڕندە
		...[183]		

[180] ڕەفیق محەمەد شوانی، نامەی ماجیستێر، ل ١٠٩.

[181] (ێ)ی کۆتایی ڕەگ تێدەچێ و بۆ پێکەوە بەستنی (و)ی کۆتایی (ڕو)و (ە)ی سەرەتای (- ەک)، (و- W)ی نەبزوێن هاتووەتە بەینەوە.

[182] ئەگەر لە زمانی کوردیدا یادسای گۆڕین (Dissimilation) بە تەواوی لە کاردا بوایە، ئەو دەم دەوترا (کوژندە).

[183] لە زمانی فارسیی نوێشدا بە هەمان شێوەی کوردی دەبینرێ، وەک: "خورندە، برندە، زنندە ..." (بڕوانە: ذوالنور، ل ١٥٥).

٢-پاشگری (- دە/یدە).

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی کارا
دیتن	دی		دیدە
...		- دە/یدە	
گەڕان	گەڕ		گەڕیدە
...هتد[١٨٤]			

سێ-وشەی واتادار:

١-ناو:

دەست	+	بڕ	=	دەستبڕ
خوێن	+	مژ	=	خوێنمژ
ئاشتی	+	خواز	=	ئاشتیخواز

٢-ئاوەڵناو:

ڕەش	+	پۆش	=	ڕەشپۆش
دوور	+	بین	=	دووربین

٣-ئاوەڵکردار:

پێش	+	گر	=	پێشگر
پاش	+	گر	=	پاشگر
بەر	+	گر	=	بەرگر

---

(١٨٤) بۆ زانیاریی پتر لە بارەی پاشگری (- دە/یدە)ەوە، بڕوانە: پەراوێزی (٦٣)ی لاپەڕە (١٣٢)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە - (ناو).

تێبینی:

١-لە زمانی کوردیدا ڕەگی کردار بە ڕووتی - واتە بێ هیچ زیادیییک (جا زیادییەکە پێشگر یا پاشگر یا وشەی واتادار بێ) - ناوی کارای لێ پەیدا نابێ.

٢-پێشگری (بە-، نە-)و زۆربەی ئەو پێشگرانەی یاریدەی ڕۆنانی کرداری دارێژراو دەدەن (ڕا، دا، وەر ... پێ، تێ ...)و پاشگری (-ەر،-ا، -یار، -گار، -ۆک، -نۆک، -ەک، -ندە، -دە/-یدە) لەگەڵ ڕەگدا ناوی کارا ڕۆدەنێن:

أ-پێشگری (ب-)و سەرجەمی ئەو پێشگرانەی یاریدەی ڕۆنانی کردای دارێژراو دەدەن و پاشگری (-ەر، -ا، - یار، -گار) لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێن و لەگەڵ تێنەپەڕدا ڕێکناکەون.

ب-پاشگری (-ۆک، -نۆک، -ەک) دەچنە سەر ڕەگی کرداری تێنەپەڕ و بە دوا تێپەڕدا نایەن.

ج-پێشگری (نە-)و پاشگری (-دە/-یدە) لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕیش و تێنەپەڕیشدا دێن.

٣-وشەی واتادار و ڕەگ پێکەوە ناوی کارا سازدەکەن. وشە واتادارەکەشی دەشێ (ناو)، یان (ئاوەڵناو)، یان (ئاوەڵکردار) بێ.

٤-ڕەگی کرداری تێپەڕ پتر لە تێنەپەڕ دەتوانێ ببێتە کەرەستەی ڕۆنانی ناوی کارا.

٥-ڕەگی کردار لە بەشداربوونی پێکهێنانی ناوی کارادا زۆر لە قەدی کردار چالاکترە.

٦-ڕەگ لە هاریکاریکردنی ڕۆنانی (ناوی کارا)دا گەلێ چالاکترە وەک لە یاریدەدانی سازکردنی (ناوی بەرکار)و (ناوی چاوگ)و (ناوی جێگا)و (ناوی ئامێر)دا.

ناوی بەرکار

بۆ پێکهێنـانی نـاوی بـەرکار لـە ڕەگـەوە یـان پاشـگر، یـان وشـەی واتادار، یان وشەی واتادار و پێشگر پێکەوە هاریکاری دەکەن:

یەک-پاشگر

١-پاشگری (-وو).

لە خاڵی دووەمی ئەو ناوی بەرکارانەی بە هۆی (قەد)+ (پاشـگری "-وو") پێک دێن، ئەوەمان یادداشت کرد، کە پاشـگری (-وو) بـە دوا قەدی زۆربەی کرداری کارا بزردا دێت. وەک:

کێڵران	**کێڵرا**	**کێڵراو**
نووسران	**نووسرا**	**نووسراو**

... هتد[١٨٥]

لەبـەر ئـەوەی بـوونی ڕەگـی کـرداری ڕانـەبوردوو بـە بناغـەی سـازکردنی کرداری کـارا بـزر دەسـتووریکی زمـانی کوردییـە، بۆیـە دەشێ وشـەکانی (کێڵـراو، نووسـراو ...) ڕێگـەی پێکهێنانیـان بـە هـۆی ڕەگیشـەوە لێکبدرێتەوە.

وەک دەزانـین گشـت کردارێکـی تێپـەڕ، کـە پاشـگری (-ر)ی وەرگرت، دەبێتە کـارا بـزر. پاشـگری(-ر)ی کـارا بـزریش بـە کۆتـایی ڕەگـی کـرداری ڕانـەبوردووەوە دەلکـێ. ئەگـەر پێویسـت ڕێـژەی ڕابوردوو بێ نیشانەی (ا) بەدوا پاشگری (-ر)دا دەهێنرێ. وەک:

---

(١٨٥) بڕوانە لاپەڕە (١١٨-١٢١)ی ئەم نووسینە.

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	پاشگر	نیشانە	ناوی کارا
هێنان	هێن			هێنرا
چنین	چن	-ر	ا	چنرا
خوێندن	خوێن			خوێنرا
...				

کەواتـە دەتـوانین بڵێـین، کـە نـاوی بـەرکاری (هێنـراو، چنـراو، خوێنراو...) لە:

(ڕەگی کردار+ر+ا+و) پێکهاتووە - واتە پاشگری (-وو) هاریکاری لەو ڕۆنانەدا کردووە.

دوو- وشەی واتادار

وشە واتادارەکانی ئەم حاڵەتە ئاوەڵکردارن و ڕەگـەکانیش دەشـێ هی کرداری تێنەپەڕیش و تێپەڕیش بن:

	وشەی واتادار	ڕەگ		ناوی بەرکار
تێنەپەڕ	بەر	+ کوڵ	=	بەرکوڵ
	بن	+ کڕ	=	بنکڕ
	....			
تێپەڕ	بەر	+ کوت	=	بەرکوت
	بەر	+ پرس	=	بەرپرس

سێ-وشەی واتادار و پاشگری (-ە)

سەرئێشە

مەلاخۆرە

کوردکوژە

دۆشاومژە

.... هتد

تێبینی:

١-ناوی بەرکاریش وەک ناوی کارا لە ڕەگی ڕووت پەیدا نابێ.

٢-تـەنیا دوو پاشـگری (-وو)و (-ە) دەتـوانن یاریـدەی ڕۆنـانی ناوی بەرکار بدەن. (-وو) لەگەڵ کرداری کارا بزردا دێت و (-ە)ش بەدوا ڕەگێکدا دێت، کە لە پێشییەوە وشەیێکی واتادار هەبێ.

٣-وشـەی واتـادار و ڕەگ پێکـەوە نـاوی بـەرکار سـازدەکەن و وشـەی واتادارەکـەش تـەنیا دەشـێ ئـاوەڵکردار بـێ، بـەڵام لـە نـاوی کارادا (ناو)یش و (ئاوەڵناو)یش دەتوانن ئەو ئەرکە بەجێبێنن.

٤-ڕەگی کرداری تێپەڕ پتر لە تێنەپەڕ لەبارە ببێتە بنەمای ڕۆنانی ناوی بەرکار.

ناوی چاوگ

ئـەو نـاوی چاوگانـەی ڕەگ دەبێتـە بنـەمایان لـە دوو ڕێگـەوە دروست دەبن:

یەک- ڕەگ بێ هیچ زیادییێک:

ئەمەش لە هەر دوو کرداری تێنەپەڕ و تێپەر پەیدا دەبێ:

	چاوگ	ڕەگ	ناوی چاوگ
	لەرزان/لەرزین	لەرز	لەرز
	ئێشان	ئێش	ئێش
تێنەپەڕ	لەوەڕان/لەوەڕین	لەوەڕ	لەوەڕ
	ترسان	ترس	ترس
	خەوتن	خەو	خەو
	...		
	پێچان	پێچ	پێچ
تێپەڕ	پرسین	پرس	پرس
	پاراستن	پارێز	پارێز
	چێژتن	چێژ	چێژ
	....		

دوو-پاشگر.

١-پاشگری (-ە)

ئەم پاشگرە بۆ ڕۆنانی ناوی چاوگ بە شێوەییێکی چالاک بە دوا ڕەگی کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕدا دێت.

	چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی چاوگ
	لەرزان/لەرزین	لەرز		لەرزە
	کۆکین	کۆک		کۆکە
تێنەپەڕ	نالین	نال	-ە	نالە
	لەقین	لەق		لەقە
	فڕین	فڕ		فڕە
	لەنگین	لەنگ		لەنگە
	....			

	بێژان	بێژ		بێژە
تێپەڕ	کێشان	کێش	-ە	کێشە
	پرسین	پرس		پرسە
	...			

تێبینی:

پاشگری (-ە) کاتێ دەچێتە سەر قەد دوو ئەرک بەجێ دێنێ:

١-ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بێ ناوی کارا پێک دێنێ:

بوون	بوو	ە	بووە
پەککەوتن	پەک-کەوت	ە	پەککەوتە
...			

٢-ئەگـەر کردارەکـە تێپـەڕ بـێ نـاوی بـەرکار و نـاوی چـاوگ ڕۆدەنێ. وەک:

کوشتن	کوشت	ە	کوشتە
گرتن	گرت	ە	گرتە

ڕستن	ڕست	ە	ڕستە
ڕشتن	ڕشت	ە	ڕشتە

....

٢-پاشگری (-ست).

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی چاوگ
توانین	توان		توانست
زانین	زان	-ست	زانست

... هتد.

٣-پاشگری (-ش/-شت)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی چاوگ
وەرزین	وەرز		وەرزش/ وەرزشت
کۆشین	کۆش		کۆشش/ کۆششت
ڕەوین[١٨٦]	ڕەو	-ش/-شت	ڕەوش/ ڕەوشت
بڕین	بڕ		بڕشت
خواردن	خۆ		خۆرش/ خۆرشت[١٨٧]

... هتد.

[١٨٦] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد وای داناوە، کە وشەی (ڕەوشت) لە ڕەگی کرداری (ڕۆین)ەوە وەرگیراوە (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ... ل ٢٦٠)، بەلام ئەگەر تەماشای "فەرهەنگی خاڵ"، جزمی دووەم، لاپەڕە (٢٠٢) و "فەرهەنگی هەنبانەبۆرینە"ی مامۆستا هەژار (ل ٣٦٣) بکەین تێدەگەین، کە لە ڕەگی کرداری (ڕەوین)ەوە ڕۆنراوە.

[١٨٧] لە پەراوێزی (١٧١)ی ئەم نووسینەدا هۆی بەکارهێنای (خۆر)مان لە بریتی (خۆ) ڕوون کردووەتەوە.

تێبینی:

پاشگری (-ست) و (-ش/-شت) کەم بەکاردێنرێن. (-ست) تەنیا بە دوا ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێت، بەڵام (-ش/-شت) بەدوا تێپەڕیش و تێنەپەڕیشدا دێ.

٤-پاشگری (-اک)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی چاوگ
پۆشین	پۆش	-اک	پۆشاک
خواردن	خۆ		خۆراک

ئەم پاشگرە تەنیا بە دوا ڕەگی کرداری تێنەپەڕدا دێ.

تێبینی//

١-لە نێو (ناوی کارا) و (ناوی (بەرکار)و (ناوی چاوگ)و (ناوی جێگا)و (ناوی ئامێر)دا تەنیا (ناوی چاوگ) بە ڕەگی ڕووت پێک دێ.

٢-لە نێو ئەو پاشگرانە (-ە، ست، -ش/-شت، -اک)ی دەچنە سەر ڕەگ و ناوی چاوگ سازدەکەن، پاشگری (-ە) لە هەموویان چالاکترە.

٣-پاشگری (-ست) و (-اک) تەنیا بەدوا ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێن، بەڵام پاشگری (-ە)و (-ش/-شت) دەکەونە دوا ڕەگی تێپەڕیش و تێنەپەڕیشەوە.

٤-بۆ سازکردنی (ناوی چاوگ)یش بە هەمان چەشنی (ناوی کارا)و (ناوی بەرکار) ڕەگی کرداری تێپەڕ پتر لە تێنەپەڕ لەبارتر و چالاکترە.

ناوی جێگا

بۆ ڕۆنانی ناوی جێگا لە ڕەگەوە تەنیا پاشگر بەشداری دەکا:

١-پاشگری (-گە/-گا)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی چاوگ
لەوەڕین	لەوەڕ	-گە/-گا	لەوەڕگە/لەوەڕگا
تێنەپەڕ ڕوانین	ڕوان		ڕوانگە
فڕین	فڕ		فڕگە
....			
کێڵان	کێڵ		کێڵگە
تێپەڕ پەرستن	پەرست		پەرستگە/ پەرستگا
فرۆشتن	فرۆشت		فرۆشگە/ فرۆشگا

٢-پاشگری (-ەن)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی چاوگ
تێنەپەڕ			
سووتان	سووتێ(١٨٨)	-ەن	سووتەن
.....			
تێپەڕ ڕشتن	ڕێژ		ڕێژەن

(١٨٨) ئەو پاشگرانەی بە بزوێنی (ە) دەست پێدەکەن، وەک (-ەر)، (-ە)، (-ەن) ... گەلێ جار کە دەچنە سەر ڕەگی ئەو کردارانەی بە بزوێن کۆتاییان دێ، بە سەر بزوێنی ڕەگەکەدا سەردەکەون – واتە دەنگی بزوێنی کۆتایی ڕەگە تێدەچێ و (ە)ی سەرەتای پاشگرەکە دەمێنێتەوە. وەک:

دانان: دا – نێ+ ەر= دانەر — پاڵنان: پاڵ-نێ + ەر= پاڵنەر

سووتان: سووتێ+ ەن= سووتەن — هەروەها بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٧٤) و (٨٦)ی ئەم باسە.

تێبینی//

ڕەگی هەردوو کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ وەک یەک هاریکاریی پێکهێنانی ناوی جێگا دەکەن و پاشگری (-گە/-گا) و(-ەن)یش دەچنە سەر هەردوو جۆرە ڕەگەکە.

ناوی ئامێر

ناوی ئامێریش وەک ناوی کارا بە یاریدەی پێشگر یان پاشگر یان وشەی واتادار پێک دێ:

یەک-پێشگر.

	چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
تێنەپەڕ				
	خەفتن	خەف		پێخەف
	....			
تێپەڕ	خواردن	خۆ	پێ	پێخۆر
	نووسین	نووس		پێنووس
	...			

دوو-پاشگر.

أ)لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕ.

١-پاشگری (-ەک).

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
کوتان	کوت	-ەک	کوتەک
بڕین	بڕ		بڕەک

٢-پاشگری (-ک ki)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
کوتان	کوت	-ک ki -	کوتک
پێچان	پێچ		پێچک

٣-پاشگری (-کە)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
پێچان	پێچ	-کە	پێچکە

٤-پاشگری (-نگ)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
بێژان	بێژ	-نگ	بێژنگ

ب)لەگەڵ ڕەگی کرداری تێنەپەڕ.

١-پاشگر (-ۆک/-ۆکە)

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
فڕین	فڕ	-ۆک/-ۆکە	فڕۆک، فڕۆکە

ج-لەگەڵ کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ.

١-پاشگری (-ە).

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی ئامێر
تێپەڕ	ماڵین	ماڵ	ماڵە
...		-ە	
تێنەپەڕ	گیران	گیر	گیرە
...			

سێ- وشەی واتادار:

١-ناو+ڕەگ

بەفر	+	ماڵ (ماڵین)	=	بەفرماڵ
دەست	+	کێش (کێشان)	=	دەستکێش
قەڵەم	+	بڕ (بڕین)	=	قەڵەمبڕ
پلاو	+	پالێو (پالاوتن)	=	پلاوپالێو
چا	+	پالێو (پالاوتن)	=	چ پالێو
شەکر	+	شکێن (شکاندن)	=	شەکرشکێن
دەست	+	هاڕ (هاڕین)	=	دەستاڕ[١٨٩]
دەست	+	شۆر (شۆردن)	=	دەستشۆر
مل	+	پێچ (پێچان)	=	ملپێچ

... هتد

٢-ناو+ڕەگ+زیادی (ناوبەند، پێشگر ...)

دەست	+	ە	+	سڕ (سڕین)	=	دەستەسڕ
پاژنە	+	هەڵ	+	کێش (کێشان)	=	اژنەهەڵکێش

... هتد.

٣-ئاوەڵکردار+ڕەگ

بەر	+	ماڵ (ماڵین)	=	بەرماڵ
بەر	+	بەست (بەستن)	=	بەربەست
دوور	+	بین (بینین)	=	دووربین

...

٤-ئاوەڵکردار+ڕەگ+ە

(١٨٩) دەنگی (هـ) تێچووە، واتە بەر یاسای سوان و کورت کردنەوە کەوتووە.

لا	+	گیر (گیران)	+	ە	=	لاگیرە
بەر	+	چن (چنین)	+	ە	=	بەرچنە

...[190]

تێبینی:

١-ناوی ئامێریش وەک (ناوی کارا)و (ناوی بەرکار)و (ناوی جێگا) لە ڕەگی ڕووت پەیدا نابێ.

٢-ناوی ئامێر وەک (ناوی کارا) لە ڕەگ و پێشگر یان پاشگر یان وشەی واتادار پێک دێ.

٣-پێشگر (پێ-)) و پاشگری (-ەک، -ک ki، -کە، -نگ، -ۆک/-ۆکە، -ە) لەگەڵ ڕەگدا ناوی ئامێر ڕۆدەنێن.

أ-پاشگری (-ەک، -ک ik، -کە، نگ، ۆک/-ۆکە، -ە) دەچنە سەر ڕەگی کرداری تێپەڕ و بەدوا تێنەپەڕدا نایەن.

ب)پاشگری (-ۆک/-ۆکە) لەگەڵ ڕەگی تێنەپەڕدا دێت و ناچێتە سەر ڕەگی تێپەڕ.

ج)پێشگری (پێ-)و پاشگری (-ە) لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕیش و تێنەپەڕیشدا دێن.

---

[190] بۆ باسی ڕۆنانی (ناوی کار) و (ناوی بەرکار) و (ناوی چاوگ) و (ناوی جێگا) و (ناوی ئامێر) کەڵکێکی زۆرم لەم دوو سەرچاوەیە وەرگرتووە.
ا-ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوە لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦. ب- ڕەفیق محەمەد شوانی، ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، نامەی ماجیستێر، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٨.

٤-وشەی واتادار و ڕەگ پێکەوە ناوی ئامێر پێکدێنن. وشەی واتادارەکەش دەشێ (ناو)، یان (ئاوەڵکردار) بێ. هەندێ جاریش زیادی وەک ناوبەند یان پێشگر بەشداری ئەو ڕۆنانە دەکەن.

٥-ڕەگی کرداری تێپەڕ لە بەشداریکردنی پێکهێنانی ناوی ئامێردا زۆر چالاکە، بەڵام ڕەگی کرداری تێنەپەڕ دەگمەن هاریکاری دەکا.

ئەنجام:

١-لە زمانی کوردیدا، هەروەک زمانە ئێرانییەکانی دی، کردار خاوەنی دوو بنەمایە: بنەمای کاتی ڕابوردوو – (قەد) و بنەمای کاتی ڕانەبوردوو – (ڕەگ).

٢-تێکڕای چاوگەکانی زمانی کوردی، ئەگەر (ن)ی چاوگیان لێ لاببرێ، قەدیان لێ پەیدا دەبێ.

٣-قەدی کردا لە زمانی کوردیدا بنەمای گشت جۆرە ڕابوردوویێکی (نزیک، بەردەوام، تەواو، دوور)ی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائییە و هەروەها کەرەستەی پێکهێنی ناوی کارا و ناوی بەرکار و ناوی چاوگ و ناوی جێگایە.

٤-ئەو وشانەی بنەمای کردار هاریکاری ڕۆنانیان دەکا: (ناوی کارا)؛ (ناوی بەرکار)؛ (ناوی چاوگ)؛ (ناوی جێگا)؛ (ناوی ئامێر) دەوری قەد تێیاندا بەم چەشنەیە:

أ-قەد لە ڕۆنانی (ناوی کار) و (ناوی بەرکار) و (ناوی چاوگ) و (ناوی جێگا)دا بەشداری دەکا و لە پێکهێنانی (ناوی ئامێر)دا هاریکاری ناکا.

ب-هاریکاریی قەد لە ڕۆنانی (ناوی کارا)و (ناوی بەرکار)دا چالاکە و لە سازکردنی (ناوی چاوگ)و (ناوی جێگا)دا سستە.

ج-قەدی کرداری تێنەپەڕ پتر لە تێپەڕ دەتوانێ ببێتە کەرەستەی ڕۆنانی (ناوی کارا)و (ناوی بەرکار)، بەڵام بۆ ڕۆنانی (ناوی چاوگ)و (ناوی جێگا) بەپێچەوانەوە قەدی کرداری تێپەڕ چالاکترە.

د-بۆ تەواوکردنی ڕۆنانی ئەو جۆرە ناوانە لە قەدەوە، تەنیا پاشگر دەتوانێ ببێتە کەرەستە.

هـ-تەنیا پاشگری (-وو)، (-ە)، (-ەوار)، (-گار)، (-ار)، (-وە/-ەوە)، (-ەمەنی)، (-گە/-گا)، (-مان) دەتوانن بچنە سەر قەدی کردار. لە نێو ئەو پاشگرانەشدا، پاشگر (-وو) لە هەموویان چالاکترە و بەدوا ئەویشدا (-ە) و ئەنجا ئەوانی دێ: (-وە/-ەوە)، (-ەمەنی)، (-ار)، (-گە/-گا)، (-ەوار)، (-گار)، (-مان).

٥-لە زمانی کوردیدا بۆ دۆزینەوەی ڕەگی کردار لە چاوگەوە، بە هەمان شێوەی زمانە ئێرانییەکانی دی ڕێگەیێکی بنەڕەتی و چەند ڕێگەیێکی بیژۆک هەیە:

٦-سەرپاکی چاوگی تێنەپەڕی بە (وون) و (دن) کۆتایی هاتوو و تێپەڕە (ین)یەکان دەکەونە نێو حاڵەتە بنەڕەتییەکەوە.

٧-زوربەی زۆری چاوگی تێنەپەڕی (ین)ی و تێپەڕی (ان)یش هەر بەر یاسا بنەڕەتییەکە دەکەون. واتە لە چاوگی تێنەپەڕی (ین)یدا، جگە لە دوو چاوگی (ژین)و (زاین)، کە بیژۆکن، ئەوانی دی بەپێی ڕێگە بنەڕەتییەکە ڕەگیان وەردەگیرێ. لە کۆمەڵە چاوگی (ان)یشدا، تەنیا دوو چاوگی (دان)و (نان) ناچنە نێو دەستوورە بنەڕەتییەکەوە.

٨-کەمێکی چاوگی تێنەپەڕی (تن)ی و (ان)ی تێپەڕی (تن)ی و (دن)ی بەر یاسا بنەڕەتییەکە دەکەون – واتە لە چاوگی (تن)یدا، تەنیا تێنەپەڕی (کەوتن، خەوتن، بزووتن ...)و تێپەڕی (ئاژووتن، گرتن ...) ... و لە تێنەپەڕی (ان)یدا هەر (ترسان، وەستان، گریان)و

لە تێپەڕی (دن)یدا (خوێندن، ژەندن ...) بە گوێرەی دەستوورە بنەڕەتییەکە وەردەگیرێن.

٩-هیچ چاوگێکی تێپەڕی بە (وون) کۆتایی هاتوو ڕێگە بنەڕەتییەکەی نەگرتووە - واتە گشتیان بیژۆکن - ڕەگیشیان بە لابردنی دوا دەنگ - واتە (ن)ی چاوگ پەیدا دەبێ.

١٠-بەشێکی زۆری چاوگی تێنەپەڕی (ان)ی و تێپەڕی (دن)ی و تێنەپەڕ و تێپەڕی (تن)ی لەسەر ڕێگە بنەڕەتییەکە ناڕۆن - واتە لە چاوگی تێنەپەڕی (ان)یدا (گەڕان، ڕژان، خنکان، سووتان، ڕمان، پسان ... مان)و تێپەڕی (دن)یدا (سەندن، بژاردن، سپاردن، بواردن، ناردن ... بردن، کردن، خواردن)و لە (تن)یەکاندا تێنەپەڕی (هاتن، نوستن، گەیشتن ...)و تێپەڕی (بەستن، بیستن، پەرستن ... پالاوتن، ئەنگاوتن، ئاخاوتن ... ڕستن .... کوشتن، کرۆشتن ... گەستن، خواستن ... ناشتن، هاویشتن، ڕشتن، داشتن ... شوشتن... ویستن ... خستن ...) ناچنە نێو یاسا بنەڕەتییەکەوە بە گوێرەی دەستووری جۆربەجۆر بەڕێوە دەچن:

أ)تێکڕای چاوگە تێنەپەڕە بە (ان) کۆتایی هاتووە بیژۆکەکان (جگە لە "مان"، کە ڕەگەکەی "مێن"ە)، دوا دەنگیان لێ دەکرێتەوە و (ا)ی کۆتاییان دەگۆڕێ بە (ێ).

ب)چاوگە تێپەڕە (دن)یە بیژۆکەکان شێوەی ڕەگیان بە چوار ڕێگە پێکدێ:

یەکەم- تاکە چاوگی (سەندن) بە لابردنی دوا دەنگ.

دووەم- زۆربەیان (بـژاردن، سـپاردن، بـواردن، نـاردن ...) دوو دەنگی کۆتایی چاوگەکانیان لادەبرێ و (ان)ی پێش کۆتاییان دەکرێ بە (ێ).

سەرجەمی ئەو چاوگە تێنەپەڕانەش، کە بە یاریدەی پاشگری (-اندن) کراون بە تێپەڕ: (گەڕاندن، ڕژاندن، سووتاندن ...) بەر هەمان دەستوور دەکەون.

سێیەم-دوو چاوگی (بردن، کردن) سێ دەنگی کۆتاییان لادەبرێ و (ا)ی کۆتاییان دەکرێ بە (ە).

چوارەم-تاکە چاوگی (خواردن) چوار دەنگی کۆتایی لادەبرێ و (و)ی کۆتایی دەکرێ بە (ۆ).

ج-چوار چاوگی (هاتن، نوستن، گەیشتن، ڕۆیشتن)ی تێنەپەڕی (تن)ی بیژۆک بەر سێ یاسای جودا دەکەون.:

یەکەم- (هـاتن) دوو دەنگی کۆتایی فڕێ دەدرێ و (ا)ی کۆتایی دەگۆڕێ بە (ێ).

دووەم- (نوستن) سێ دەنگی کۆتایی هەڵدەگیرێ و (و)ی کۆتایی دەکرێ بە (وو).

سێیەم- دوو چاوگی (گەیشتن، ڕۆیشتن) چوار دەنگی کۆتاییان لادەبرێ.

د) چاوگە تێپەڕە بیژۆکە بە (تن) کۆتایی هاتووەکان بە چەند دەستوورێکی جیاواز ڕەگیان وەردەگیرێ:

یەکەم- لابردنی دوا دەنگ. وەک:

(بەستن، بیستن، پەرستن ...)

دووەم- لادانی دوو دەنگی کۆتایی و گۆڕانکاری:

چاوگی (پاڵاوتن، ئەنگاوتن ... ئاخاوتن ... ڕستن ... کوشتن، کرۆشتن ... گەستن ... هێشتن ... ناشتن، هاویشتن، ڕشتن، داشتن ...) بەر ئەم یاسایانە دەکەون:

گۆڕانکاریی (پاڵاوتن، ئەنگاوتن، ئاخاوتن ...) ئەوەیە، کە (ا)ی پێش کۆتاییان دەکرێ بە (ێ). (ڕستن)یش (ا)ی پێش کۆتایی دەکرێ بە (ێ). (کوشتن، کرۆشتن ... گەستن، خواستن) دوا دەنگی (ش، س)یان دەگۆڕێ بە (ژ، ز). (هێشتن) دوا دەنگی (ش)ی دەبێ بە (ڵ). (ناشتن، هاویشتن، ڕشتن، داشتن) دەکەونە بەر گۆڕینی (ش)ی کۆتایی بە (ژ، ر)و (س) بە (ز) و (ا، ی، أ)ی پێش کۆتایی بە (ێ).

سێیەم- لادانی سێ دەنگی کۆتایی و گۆڕانکاری.

(و)ی (شوشتن) دەبێ بە (ۆ)؛ (ی)ی (ویستن) بە (ێ)؛ (أ)ی (خستن) بە (ە).

١١-کەمێکی چاوگی تێنەپەڕی (ین)ی و تێپەڕی (ان)ی بەر دەستووری بنەڕەتییەکە ناکەون – واتە لە چاوگی تێنەپەڕی (ین)یدا (ژین)و (زاین)؛ لە چاوگی تێپەڕی (ان)یدا (دان)و (نان) بیژۆکن و بە یاسای دی ڕەگیان پەیدا دەبێ:

ڕەگی چاوگی (ژین) پەیڕەوی دەستووری لابردنی دوا دەنگ دەکات.

ڕەگی چاوگی (زیان) دەستووری لابردنی دوو دەنگی کۆتایی و گۆڕینی (ا)ی کۆتایی بە (ێ) ڕەچاوکردووە.

ڕەگی چاوی (دان) بەر یاسای لێکردنەوەی دوا دەنگ و گۆڕینی (ا)ی کۆتایی بە (ە) کەوتووە.

ڕەگی چاوگی (نان)یش وەک (دان) سەر بە یاسای لێکردنەوە دوا دەنگە، بەڵام هێندە هەیە، کە (ا)ی کۆتایی (نا) بووە بە (ێ)، نەک بە (ە).

١٢- چەند چاوگێکی کەم هەیە، وەک (گوتن/ وتن، دیتن، مان ...)، کە هەر یەکەیان ڕێگەیێکی سەربەخۆیان گرتووە.

ڕەگی (گوتن، وتن) – (لێ)یە، کە بەر هیچ دەستووریێک ناکەوێ.

ڕەگی (دیتن/دین) لە کاتی ڕانەبوردوودا بە ڕەگی چاوگی (بینین) دەردەبڕرێ.

(مان)، کە ڕەگەکەی (مێن)ە، نە (ن)ی چاوگ و نە دەنگی دی لێ لانەبراوە و تەنیا (ا)یەکەی کراوە بە (ێ).

١٣-گشت ئەو ڕەگانەی بەر ڕێگە بنەڕەتییەکە دەکەون کۆتاییان بە دەنگی نەبزوێن دێت (جگە لە دوو سێ ڕەگی وەک: ئاژوو- ئاژووتن، بزوو-بزووتن ...).

وەک: وەست-وەستان؛ لەرز-لەرزین؛ مر-مردن؛ کەو-کەوتن؛ هێن-هێنان؛ کڕ-کڕین؛ خوێن-خوێندن؛ گر-گرتن .. و دەیانی دی.

١٤-ئەو ڕەگانەی بە ڕێگەی بیژۆک سازدەبن، دەشێ بە بزوێنیش و نەبزوێنیش کۆتاییان بێت:

أ)بزوێن. وەک:

درووـ دروون؛ کوژ-کوشتن؛ خواز-خواستن؛ ڕێس-ڕێستن؛ مێن-مان؛ پەرست-پەرستن؛ نێر-ناردن ... و چەندینی دی.

١٥-تەنیا لە چەند چاوگێکی یەکجار کەمدا (دروون، سوون، گروون، جوون، بەستن، بیستن، پەرستن، سەندن ...) قەد و ڕەگ خاوەنی یەک بنەمان، دەنا لە زۆربەی زۆریاندا تەواو جیاوازن.

١٦-ڕەگ لە زمانی کوردیدا دەبێتە بنەمای هەموو جۆرە کاتێکی ڕانەبوردوو (ئێستا و ئایندە)ی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی و داخوازی و کەرەستەی چالاکی ڕۆنانی (ناوی کارا)و (ناوی بەرکار) و (ناوی چاوگ) و (ناوی جێگا) و (ناوی ئامێر).

١٧-ئەو ناوانەی ڕەگی کردار هاریکاریی ڕۆنانیان دەکا: (ناوی کار)؛ (ناوی بەرکار)؛ (ناوی چاوگ)؛ (ناوی جێگا)؛ (ناوی ئامێر) دەوری ڕەگ تێیاندا بەم چەشنەیە:

أ)ڕادەی چالاکیی هاریکاریی ڕەگ پتر لە ڕۆنانی (ناوی کارا)دایە و ڕادەی هەرە سستیشی لە سازکردنی (ناوی جێگا)دایە.

ب)ڕەگی کرداری تێپەڕ کەرەستەییێکی یەکجار بەرفراوانی پێکهێنانی گشت جۆرە ناوێکە. هەرچی ڕەگی کرداری تێنەپەڕە لە سنوورێکی تەسکدا ئەو ئەرکە بەجێ‌دێنێ.

ج-)ڕەگ لە گشتی ئەو جۆرە ڕۆنانەدا زۆر لە قەد چالاکترە و وێڕای ئەوەش قەد لە پێکهێنانی (ناوی ئامێر)دا هاریکاری ناکا، بەڵام بەشداریی ڕەگ لە سازکردنی (ناوی ئامێر)دا، تەواو دیار و بەرچاوە.

د-)قەد بە تەنیا ناتوانێ هیچ جۆرە ناوێ پێک بێنێ، بەڵام ڕەگ بە ڕووتی و بێ یاریدە دەتوانێ ببێتە (ناوی چاوگ).

هـ-)هەر پاشگر بۆی هەیە بچێتە سەر قەد، بەڵام لەگەڵ ڕەگدا پێشگریش و پاشگریش و وشەی واتاداریش دێن.

١٨- پێشگری (بە-، نە-، بێ-)و زۆربەی ئەو پێشگرانەی یاریدەی ڕۆنانی کرداری داڕێژراو دەدەن: (ڕا-، هەڵ-، دا-، وەر- ... پێ-، تێ- ...) و پاشگری (-ەر، -ا، --یار، - گار، -ۆک، -نۆک، -ەک، -ند،

-دە/-یدە، -ووە، -ست، -ش/-شت، -اک، --گە/-گا، -ەن، -ک‌ik، کە، -نگ، -ۆکە) دەچنە سەر ڕەگی کردار. لە نێو ئەو پێشگر و پاشگرانەشدا:

أ)پێسگری (ب-)و پاشگری (-ەر، -ا، -یار، -ست، -اک، -ک‌ik، -کە، -نگ) تەنیا لەگەڵ ڕەگی کرداری تێپەڕدا دێن.

ب-)پاشگری (-ۆک، -نۆک، ۆک/-ۆکە) هەر بە ڕەگی کرداری تێنەپەڕەوە دەلکێن.

ج-)پێشگری (نە- پێ-) و پاشگری (-ەک، -دە/-یدە، -ە، -ش/-شت، -گە/-گا، -ەن) لەگەڵ ڕەگی هەر دوو کرداری تێپەڕیش و تێنەپەڕیش ڕێک دەکەون.

د-) پاشگری (-وو) لەگەڵ کرداری کارا بزردا دێت.

هـ-)پێشگری (بە- نە-)و پاشگری (-ەر، -ا، -گا، -نۆک، -ندە، -دە/-یدە) لەگەڵ ڕەگدا ناوی کارا سازدەکەن، پاشگری (-وو) یاریدەی ڕۆنانی ناوی بەرکار دەدا. پاشگری (-ست، -ش/-شت، -اک) لە پێکهێنانی ناوی چاوگدا بەشدار دەبن. پاشگری (-گە/ -گا، -ەن) کەرەستەی ناوی جێگەن، پێشگری (پێ-)و پاشگری (-ک‌ik، -کە، -نگ، -ۆکە)ش لە دروست کردنی ناوی ئامێردا بەشداری دەکەن.

پاشگری (-ۆک، -ەک) دەبنە کەرەستەی ناوی کاراش و ناوی ئامێریش. پاشگری (-ە)ش هی ناوی کارا و ناوی چاوگ و ناوی ئامێرە.

ز)پاشگری (-وو، -ە، -گار، -گە/-گا) لەگەڵ ئەوەدا، کە لەگەڵ ڕەگی کرداردا دێن، لە هەمان کاتدا دەکەونە دوا قەدیشەوە.

١٩-) وشەی واتادار و ڕەگ پێکەوە ناوی کارا و ناوی بەرکار و ناوی ئامێر سازدەکەن و ناوی چاوگ و ناوی جێگا پێک ناهێنن. وشە واتادارەکەی ناوی کاراش دەشێ (ناو)، یان (ئاوەڵناو)، یان (ئاوەڵکردار)بێ؛ هی ناوی ئامێر (ناو)، یان (ئاوەڵکردار)؛ ئەوی ناوی ئامێریش تەنیا (ئاوەڵکردار).

ڕێژە و کات

ڕێژە بەو حاڵەتە ڕێزمانییە دەوترێ، کە پێوەندیی ڕوودان (یان هەل و مەرج) بە واقیعەوە دەردەبرێ. ڕێژە یەکێکە لە فۆرمە بنەڕەتییەکانی دەربڕینی پێوەندیی گوزارەیی. بۆ تەواو دیاری کردنی، دەبێ ئەوەش لەیاد نەکەن، کە ڕێژە وەنەبێ پێوەندیی خودی ڕوودانەکە بە واقیعەوە ڕابگەیەنێ، بەڵکو ئەو پێوەندییە نیشان دەدا، کە وا لە ڕستەدا لە نێوان ڕوودان و کارادا پەیدا دەبێ.

لە زمانی کوردیدا ڕاست وایە تەنیا ئەو ڕێژانە جیابکەینەوە، کە لە ڕووی وشەسازییەوە جیاوازییان لە نێواندا هەیە و بە فۆرمی پێکهاتن یان شیکاری دەردەبڕرێن.

جیاوازیی پرسیار و ئەرێتی (مثبت)، یان ئەرێتی و نەرێتی (منفی) سەر بەو بواری واتایەن، کە ڕێژە ڕایاندەگەیەنێ، چونکە هەموو ئەو جیاوازییانە بریتیین لە جیاوازیی پێوەندیی بە واقیعەوە، بەڵام لە زمانی کوریدا نە پرسیار بە ئاوازی تایبەتی ڕادەگەیەنرێ یان بە یاریدەی ئامرازی پرسیار دەردەبڕرێ (ڕوونکردنەوەی پێوەندیی ئەو کەرەسانە دەکەوێتە باسی ڕستەسازییەوە)، بەڵام جیاوازیی ئاواز خاسیەتی سەرپاکی ڕستەکە دیاری دەکا، نەک چەند ئەندامێکی (ئاواز- واتە گۆڕینی دەنگ لە بەرز و نزمیی دەربڕینی وشەیەکدا دەشی تەنیا لە ڕێی پێوەندیی گۆڕینی هێز و ئاوازی دەنگەوە لە سەرلەبەری ڕستەیەکدا دیاری بکرێ). سەرباری

ئـــەوەش، وەنـــەبێ گـــۆڕینی ئـــاواز تـــەنیا پێوەنـــدیی بـــە واقیعـــەوە ڕابگەیـــەنێ، بـــەڵکو چەنـــد لایـــەنێکی دیـــش دەگرنـــەوە ... ئـــامرازی پرسـیاریش نـاتوانرێ وەک مـاکێکی پێکهێنـی فۆرمی کـردار تەماشـا بکرێ (تەنانەت لە ڕووی شیکارییشەوە)، چونکە مەرج نییە و تەنیا بە کردارەوە بەندبێ، بەڵکو دەشێ بە هەر ئەندامێکی ڕستەوە پێوەند بـێ. هــەرچی نەرێتییشـــە، وەک پرســـیار بـــە یاریـــدەی ئـــامراز ڕادەگەیەنرێ. هەروەها وەنەبێ تەنیا بە فۆرمی کردارەوە بەندبێ و وەک ماکێکی پێکهێنی فۆرمی کرداریش خۆی نانوێنێ.

بەڵام فۆرمی کردار بە نیشانەی (ب- bi)ەوە بە ڕێژەییێکی تایبەتی دادەنرێ، ئەویش بە پێی ئەو بەڵگەیە کە نیشانەیە لە ڕستەدا هـەر دەورێک ببینێ، هەمیشە پێوەندی بە فۆرمی کردارەوە هەیە، نەک بە وشەییێکی دییەوە.

لـە دیـاری‌کردنی ڕێـژەدا پێویسـتە ئـەو فۆرمـە جیاوازانـەی کـردار لەبـەر چـاو بگـرین، کـە پێوەنـدیی ڕوودان بـە واقیعـەوە ڕادەگەیـەنن. کـەچی زوو لـە لێکۆڵینـەوەی هەنـدێ زمانـدا بـە ڕێژەییێکـی نەناسـراو تەماشا دەکر[١٩١]. تا مـاوەییێکی درێژیش هـەر بەو چەشـنە بـاو بـوو، بەڵام لە ڕاستیدا چاوگ تەنیا ناوی ڕوودانێک ڕادەگەیەنێک و پەنجە بۆ پێوەندیی ڕوودان بە واقیعەوە ڕاناکێشێ.

لـە دەسـت نیشـان کردنـی ڕێژەکـانی کـردار لـە زمـانی کوردیـدا ناتوانین ئەو فۆرمانەی خاوەنی یەک پێکهاتنی ڕێزمـانین بـە ڕێژەی جیاواز دابنێین، ئەگەرچی پێوەندیی جیاوازی ڕوودانیش بە واقیعەوە

---

[١٩١] هەندێ لە نووسـەرانی ڕێزمـانی کـوردیش چاوگیـان بـە ڕێژەیێکی کـردار دانـاوە، بەوێنە بڕوانە: تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، بەرگی دووەم، ل ٩-١٠ ...

ڕادەگەیەنن. چونکە ئەم حاڵەتە مەسەلەی واتای جۆربەجۆری یەک ڕێژەیە. بۆ نموونە یەک گرتنی فۆرمی ڕابوردوو لەگەڵ نیشانەی (ب- bi)دا واتای مەرجیش و ئارەزووش... دەدا[١٩٢]. بەڵام جیاوازیی وشەسازی لە نێوان ئەو حاڵەتانەدا نییە بۆیە ئێمە ئەو فۆرمانە وەک یەک ڕێژە تەماشا دەکەین و واتای جۆربەجۆریان ناکەینە بنەمای جیاوازیی ڕێژەیان.

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا لە ڕووی وشەسازی‌یەوە دەتوانین سێ ڕێژە جیابکەینەوە: (١-ئیخباری؛ ٢- ئینشائی؛ ٣- داخوازی)[١٩٣]. ئەم سێ ڕێژەیە لەگەڵ یەکتردا خاوەنی یەک پێوەندی نین. هەروەها دەشێ ڕێژەی ئیخباری بە ڕێژەی ڕاستەوخۆ ناوببرێ و دوو ڕێژەکەی دیش بە ڕێژەی تیان.

لە هەندێ لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی و زمانانی دی دا وا نیشان دراوە، ڕێژەی ئیخباری ئەو ڕادەگەیەنێ، کە لە ڕاستیدا ڕوو دەدات

---

[١٩٢] لەسەر ئەم بنەمایە هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کودی ڕێژەی مەرجی و ئیحتیمالی و ئیزامی ... یان جیا کردووەتەوە (بەوێنە بڕوانە: د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦، ل ٣٧-٣٨' نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١٦١-١٧١، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ١٤-٣٩، ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی – بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٦٤-٢١٠؛ ک. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لینینگراد، ١٩٦٨، ل ٨٤-٩٣؛ ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووری مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل٦٤-٦٩ ...).

[١٩٣] زانایان لە کرداری ئێرانیی کۆندا چوار ڕێژە (١- ئیخباریی؛ ٢-ئینشائی؛ ٣- ئارەزوو- ئیحتیمالی – مەرجی؛ ٤-داخوازی)یان جیاکردووەتەوە و هەندێ جاریش (ئارەزوو و قەدەغە)شیان لە تەکیان دادەنێن، کە ئەمەیان پتر تایبەتیتی‌یێکی بەکارهێنانی کاتی ڕابوردووە (بڕوانە: ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مۆرفۆلۆژی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل٦٤).

یاخود ڕووی داوە. ئەم جۆرە دیاریکردنە ناتەواوە. لە ناوەڕۆکی ڕێژەی ئیخباریدا پێوەندیی ڕوودان بە واقیعەوە ڕاناگەیەنرێ. ئەگەر ئەم پێوەندی‌یە لە ڕستەدا ڕابگەیەنرێ، ئەوە بە هۆی فۆرمی ئیخبارییەوە نییە، بەڵکو بە وەسیلەی دییە - واتە بە یاریدەی وشەی سەر بە بارودۆخ یان ئامراز یان ئاواز. دوو ڕێژەکەی دی بە تەواوی نیشانی ئەوە دەدەن، کە لە واقیعدا هیچ ڕووی نەداوە، بەڵام دەبێ شتێک ڕووبدات، یاخود دەبوایە لە بارودۆخێکی زانراودا ڕووی بدایە.

لە ڕووی وشەسازییەوە ڕێژەی ئیخباری هیچ نیشانەیەکی تایبەتی نییە، بەڵام لەوەدا لە ڕێژەکانی دی جیا دەبێتەوە، کە ڕێژەی ئیخباری بە ڕێک و پێکی بە پێی کات دەگۆڕێ، بەڵام ڕێژەکانی دی بەو شێوەیە نین.

ڕێژەی ئینشائی بەر لە هەر شت ئەو ڕوودانە ڕادەگەیەنێ، کە لە واقیعدا بەجێ‌نایەت، بەڵام لە هەل و مەرجێکی ناسراودا دەکرا بەجێ بێت یان بەجێ بهێنرێت. لەبەر ئەوە ئەو فۆرمە تەنیا ڕوودانێک ڕادەگەیەنێ، کە لە هەل و مەرجێکی ناسراودا بەجێ بێت، بۆیە زاراوەییێکی بێ لایەنی (ئینشائی)مان بۆ پەسەند کرد، ئەگەرچی دەشزانین (moblusconiuctivus) ی لاتینی واتای (ڕێژەی بەیەک گەیاندن، بەیەکەوە بەستن) دەگەیەنێ.

(ب- bi) کە نیشانەی هەرە گرنگی ڕێژەی ئینشائییە لە کرداری (بوون)ەوە وەرگیراوە (ڕەنگە ڕەگی کاتی ئێستای کردارەکە بێت).

ڕێژەی داخوازی لە ڕووی کاتەوە تەنیا ئێستا و ئایندەی هەیە و ڕابوردووی نییە. لە ڕووی کەسەوە تەنیا فۆرمی کەسی دووەمی

تـاک و کـۆی هەیـە و کەسـی یەکـەم و سـێیەمی نییـە. ئـەم ڕێژەیـە نیشانە و پێکهاتنی تایبەتی خۆی هەیە.

کـات وەک دەوروبـەر یەکێکـە لـە فۆرمـەکانی هـەبوونی واقیعـی جیهـان. بـە بـاوەڕی ئێنگلس "کرۆکـی دەوروبـەر و کـات فـۆرمی بنەڕەتیی هەموو هەبوونێکن؛ هەبوون بە بێ کات هـەمان بێ مانـایی گەورەی هەبوونـە بە بێ دەوروبـەر"[١٩٤]. ڤ. ئی. لینین‌یش گەشـەی بـەم ڕایـە داوە و وتوویـە: "... چـۆن شـت و تـەن دیـاردەی سـادە وکۆمەکی دەرک نین، بەڵکو واقیعی مـەوزوعین و کار دەکەنـە سـەر هەسـتمان، بـە هـەمان چەشـن دەوروبـەر و کـاتیش فـۆرمی سـاەی دیاردە نین، بەڵکو فۆرمی واقیعی مـەوزووعیی هـەبوون. لـە جیهاندا جگە لە ماددەی بزوێن هیچ شتێکی دی نییە و ماددەی بزوێنیش بێ دەوروبەر و کات ناتوانێ ببزوێ"[١٩٥].

لـە پێکهـاتنی وشەسـازیی زمـانی کوردیـدا پێوەنـدیی دەوروبـەر بەتایبەتی لە فۆرمی جۆربەجۆری کاتی کرداردا بەباشـی دەبینرێ. بەم جۆرە کاتی ڕێزمانی وەک یـەکێک لـە فۆرمـەکانی ڕەنگدانـەوەی واقیعیی مەوزووعیی هەبوونی کات لە زماندا خۆی دەنوێنێ.

ئێمە لە هەر هـەواڵێک لـە ڕووی پێوەنـدی بـە کاتـەوە وردبیینـەوە، هەمیشە کەڵک لە مەوداری جیابوونەوە وەردەگرین. لە ڕێزماندا ئەو مـەودای جیابوونەوەیـە بریتییـە لـە دەمـی ئاخـاوتن. بـەپێی ئـەو بۆچوونـە دەشـێ بڵێـین کـاتی ڕێزمـانی بەنـدە بـە هـۆش و ئاگـای ئـاخێوەرەوە. کـاتی ئێسـتا وەک یـە کـەوتن لەگـەڵ دەمـی ئاخاوتنـدا

---

(١٩٤) ف. ئێنگلس، دژی دیورینگ، چاپی ١٩٥٠، ل ٤٩.

(١٩٥) ڤ. ئی. لینین، کارە کورتکراوەکانی ، ب١٤، ل١٦٢.

تەماشا دەکرێ. کاتی ڕابوردوو – وەک پێش ئەو دەمە؛ کاتی ئایندەش وەک دوای. لە ڕاستیدا جیاکردنەوەی کاتەکانی ڕێزمانی بەپێی مەبەستی ئاخێوەر (یان نووسەر) دیاری دەکرێن. با تەماشای ئەو نموونەیە بکەین:

خۆ تاکو دەمرم لێم نابێتەوە

کەواتە، واتەی چیم لێ بێتەوە (پیرەمێرد، ل ١١٠)

ئەو وشانە بۆ ئەو دەمەی پیرەمێرد نووسیونی، کاتی ئایندەیان ڕاگەیاندووە (واتا – دوای نووسینی وشەکان)، بەڵام بۆ ئێمە بوونەتە ڕابوردوو. لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە، ئەوە لەبەرچاو بگرین، کە خودی دەمی ئاخاوتن دەمێک نییە خۆیەکیەتی دیاریبکرێ و بە تەواوی پێوەندی بە هۆش و ئاگای قسەکەرەوە هەبێ، بەڵکو ڕەنگدانەوەی پێوەندیی هەبوونی مەوزووعییە بە بێ ئاخێوەر. دەمی ئاخاوتن، واتە ئەو دەمەی شتێک دەوترێ یان دەنووسرێ و بە پێی کاتی ڕوودان هاوجووت دێن وکاتی ئێستا ڕادەگەیەنێ. ئەوەی پێشیشی دەکەوێ کاتی ڕابوردووە و ئەوەش کە بە دوایدا دێ کاتی ئایندەیە. هەرچی دەمە پێوەندی هەر بە هۆش و ئاگای قسەکەرەوە نییە، بەڵکو بەو کەسانەشەوە هەیە کە ڕووی قسەکردنیان تێ دەکرێ. ئەم دەمەش بەپێی تێپەڕبوونی مەوزووعیی کاتەوە دەشێ بە تەواوی دیار بێ.

بۆ لێکۆڵینەوەی کاتی ئێستا لە باری واتاوە، بەر لە هەر شت پێویستە سنوور لە نێوان کاتی ڕەها (المطلق)و پێوند (النسبی) دابنرێ. کاتی ڕەها ڕاستەوخۆ پێوەندیی پرۆتسێس بە دەمی ئاخاوتنەوە ڕادەگەیەنێ. کاتی پێوەند پێوەندیی پرۆتسێس بە کاتەوە وا ڕادەگەیەنێ، کە جێبەجێ بوونی پرۆتسێسێک بە کردارێکی دی

دەربڕرابێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئەو فۆرمە لە بارێکدا دەتوانێ واتای کاتی ڕەها بدا و لە بارێکی دیدا وتای کاتی پێوەند بگەیەنێ. هەرسێ کات بنەڕەتییەکەی زمانی کوردی، بەر لە هەر شت واتای ڕەهایان هەیە، بەڵام لە حاڵەتی دیاریکراودا دەتوانن واتای پێوەندیش ڕابگەیەنن. پێویستە سنوور لە نێوان بەکارهێنانی کات لە ڕستەی سەرەکی و ڕستەی شوێنکەوتوودا دابنرێ. واتای کاتی پێوەند بە زۆری لە ڕستەی شوێنکەوتوودا دەردەکەوێ.

کاتی ئێستا پتر خاوەنی جۆربەجۆرە. دوو واتای بنەڕەتی هەیە: یەکەم – ڕوودانێک ڕادەگەیەنێ، کە لەگەڵ دەمی ئاخاوتندا یەک بکەوێ؛ دووەم – ڕوودانێک؛ کە بە بەردەوامی جێبەجێ دەکرێ، لە گشت کاتێکدا و لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ دەمی ئاخاوتندا یەک دەکەوێ.

کاتی ئێستا لەتەک ئەو دوو واتا بنەڕەتییەدا، گەلێ جاریش بۆ دەربڕینی ڕوودانێک بەکاردێنرێ، کە لە ڕابوردوودا ڕووی دابێ، یان بۆ ڕوودانێک کە لە ئایندەدا ڕوو بدات. بەکارهێنانی کاتی ئێستا بۆ ڕاگەیاندنی هەواڵێک، کە لە زوودا ڕووی دابێ، زیندوویەتییێکی گەورە بە گێڕانەوەی چیرۆک دەدات و لە لاتینیدا بۆ ئەم جۆرە دەربڕینە زاراوی (Praesens historicum)- واتە (کاتی ئێستای مێژوویی) بەکاردەبرێ.

کاتی ئێستا هەروەها بۆ دەربڕینی واتای کاتی ئایندەش بەکاردێنرێ: (سبەینێ دەچین بۆ سەیران) . وشەی بارودۆخی (سبەینێ) بە ئاشکرایی ڕوودان لە ئایندەدا نیشان دەدا.

کاتی ئایندەش بۆ ڕاگەیاندنی کاتی ڕابوردوو بەکاردێنرێ. کاتی ڕابوردووش وێڕای واتای سەربەخۆی، کە ڕاگەیاندنی ڕوودانی

بەسەرچووە، هەروەها دەتوانێ کاتی ئێستا یان ئایندەش نیشان بدا.[196]

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ئەگەرچی کرۆکی گەردانی ئێرانیی کۆن دەبینرێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سیستەمی ڕێژە و کاتی کردار گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتووە.[197]

---

[196] لە بەشێکی زۆری ئەو لێکۆڵینەوانەدا، کە لەبارەی ڕێزمانی کوردییەوە نووسراون، لەتەک ناتەواوی و جیاوازی لە دیاری کردنی کاتەکانی کرداردا، هەڵەی تێکەڵ کردنی کات و ڕێژەش بەدی دەکرێ. مامۆستا سەعید صدقی کابان لە لاپەڕە (٣٥)ی کتێبی (مختصر صرف و نحو کوردی (١٢٨)دا ڕاست کرداری لە ڕووی کاتەوە بەسەر سێ جۆردا: "١-ڕابوردوو (ماضی)؛ ٢- ئێستە (حال)؛ ٣- لەمەوپاش (استقبال)" دابەش کردووە، بەڵام لە لاپەڕە (٣٦)دا، کە دەڵێ "فعل – چوار قسمە ١- فعل ماضی؛ ٢- فعل حاڵ؛ ٣- فعل استقبال؛ ٤- فعل امر"، ئەوە ڕێژەی داخوازی تێکەڵ بە کات کردووە. بەدوا ئەمەشدا، کە پێنج جۆری ڕابوردووی باس کردووە: "ماضی پێنج نەوعە: ١- ماضی شهودی؛ ٢- ماضی نقلی؛ ٣- ماضی استمراری؛ ٤- ماضی انشائی" (ل ٣٦)، ڕێژەی ئنشائی، کە باسێکی سەربەخۆیە بە کاتی ڕابوردووی داناوە. مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە کتێبی "ڕێزمانی کوردی" (١٩٦٠)دا لە ژێر سەرناوی "دەمەکانی کرداردا" نووسیویە:
"فرمان لە زمانی ئێمەدا، بەپێی ئەو دەمانەوێ کە تیا ڕووئەدا، ئەتوانرێ بکرێ بە سێ بەشی سەرەکییەوە: فرمانی ڕابوردوو فرمانی دادێ فرمانی داخوازی "(ل ١٦١).
... "فرمانی ڕابوردوویش پێنج بابەتی هەیە" (١- فرمانی شهودی؛ ٢-فرمانی نزیک؛ ٣- ڕابوردووی دوور؛ ٤- ڕابوردووی ئیستمراری؛ ٥- ڕابوردووی ئینشائی" (ل١٦١-١٧١) بە هەمان چەشنی مامۆستا سەعید صدقی کابان کات و ڕێژی تێکەڵ بە یەک کردووە. د. نەسرین فەخری لە نامەی دوکتۆرییەکەیدا، بۆ کاتی ڕابوردوو پێنج جۆری دیاری کردووە: ١- ڕابوردووی سادە؛ ٢- ڕابوردووی بەردەوام؛ ٣- ڕابوردووی تەواو؛ ٤- ڕابوردووی دوور؛ ٥- ڕابوردووی دێرین (کورتە نامەی دوکتۆری، ل ١٧)و جۆری دواییان، واتە (ڕابوردووی دێرین) لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێ. ... هتد.

[197] ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٦٤.

-١-

ڕێژەی ئیخباری

لە زمانی کوردیدا کردار لە ڕێژەی ئیخباریدا لە ڕووی کاتەوە بەسەر دوو جۆری بنەڕەتیدا دابەش دەکرێ:

١-کاتی ڕانەبوردوو

٢-کاتی ڕابوردوو

کاتی ڕانەبوردوو

کرداری ڕانەبوردوو ئەو کردارەیە، کە پرۆتسێسی ڕوودانێک لە دەمی ئاخاوتن یاخود دوای ئاخاوتندا نیشان دەدات.

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا کردار چ تێپەڕ بێ و چ تێنەپەڕ، چ سادە و چ داڕێژراو و چ لێکدراو بۆ پێکهێنانی فۆرمی ڕانەبوردووی نیشانەی (دە/ئە)[١٩٨] دەخرێتە پێش ڕەگی کاتی ڕانەبوردوویەوە و بەدوا ڕەگەکەیشدا جێناوی لکاوی جۆری بێ هێز دادەنرێ. وەک:

[١٩٨] لە زمانە ئێرانیێکاندا نیشانەی (دە/ئە) بۆ کاتی ڕانەبوردوو بەرچاونەکەوتووە، بەڵام لە زمانی بلووجیدا لە کاتی ڕابوردووی بەردەوامدا (ئە) هەیە، کە شێوەی مۆرفێمی (ئەک)ە، وەک: "مان – ئە – کورت –ون" (من- ئە/ دە – م – کرد) بڕوانە: ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٩).

چاوگ			نیشانە	ڕەگ	جێناو	کرداری ڕانەبوردوو
تێپەڕ	سادە	گرتن کردن	دە / ئە دە / ئە	گر کە	م...ین...	دەگرم/ئەگرم...دەگرین/ئەگرین... دەکەم/ئەکەم...دەکەین/ئەکەین...
	داڕێژرو	داگرتن ڕاکردن	دە / ئە دە / ئە	گر کە	م...ین...	دادەگرم/دائەگرم...دادەگرین/دائەگرین... ڕادەکەم/ڕائەکەم... ڕادەکەین/ڕائەکەین
	لێکدراو	ڕێگاگرتن بەخێوکردن	دە / ئە دە / ئە	گر کە	م...ین...	ڕێگادەگرم/ڕێگائەگرم...ڕێگادەگرین/ڕێگا ئەگرین... بەخێودەکەم/بەخێوئەکەم...بەخێودەکەین.../بەخێو ئەکەین...
تێنەپەڕ	سادە	کەوتن بوون	دە / ئە دە / ئە	کەو bi بـ	م...ین...	دەکەوم/ئەکەوم... دەکەوین/ئەکەوین دەبم/ئەبم...دەبین/ئەبین
	داڕێژرو	هەڵکەوتن دابوون	دە / ئە دە / ئە	کەو bi بـ	م...ین...	هەڵدەکەوم/هەڵئەکەوم...هەڵدەکەوین/هەڵئەکەوین دادەبم/دائەبم...دادەبین/دائەبین
	لێکدراو	سەرکەوتن ئازادبون	دە / ئە دە / ئە	کەو bi بـ	م...ین...	سەردەکەوم/سەرئەکەوم...سەردەکەوین/سەرئەکەوین ئازاددەبم/ئازادئەبم...ئازاددەبین/ئازادئەبین

لە دیالێکتی ژووررووشدا بە هەمان چەشنی دیالێکتی خوارووە و تەنیا ئەوەندە نەبێ کە گۆڕانێکی کەمی فۆنەتیکی بەسەر نیشانەکەدان دێت و دەبێتە (د- di)[١٩٩]

چاوگ		نیشانە	ڕەگ	جێناو	کاتی ڕانەبوردوو
تێپەڕ	نڤیسین	د di دێ	نڤیس	م...ن ...	دنڤیسیم...دنڤیسین دێنڤیسم...دێنڤیسن
تێنەپەڕ	کەتن	د di دێ	کەڤ	م...ن ...	دکەڤ...دکەڤن دێ کەڤم...دێکەڤن

فۆرمی کاتی ڕانەبوردوو دەکرێ بۆ ئەم مەبەستانە بەکاربهێنرێن:

١-پرۆتسێسی ڕوودان لە کاتی ئاخاوتندا:

من گریە، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
من لەعلی بەدەخشان و، ئەتۆ لوئلوئی لالا

(نالی، ١١٥)

لەو کێوە بەرزە ئەکەویە خوارێ
ڕیزە مرواریت لە دەم ئەبارێ

(پیرەمێرد، ل ١٣٢)

ئەبلە دبینم وی هەلا
هەرچی ژ دل بت یارێ چەرخ

(جزیری، ل ١٩٠)

---

[١٩٩] لە هەندێ بەشە دیالێکتی ژووروودا (د- di) ناوترێ و هەروەک دیالێکتی خواروو (دە) بەکاردێنرێ. بە وێنە کوردەکانی تورکەمەنستان و ئازەربایجان دەڵێن: ئەز دەکەڤم
(بڕوانە: چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٧٦).

٢-پرۆتسێسی ڕوودان لە کاتی ئاییندەدا:

کە دادی یەئسی خۆمم بردە لا، ئەم عارفە توند بوو
وتی ئاخر سبەینێ جەژنە، خوێنی تۆ لە پێ دەگرم

(مەحوی، ل ٢١٨)

گەر تەفرە خۆی بەمان خوێنت ئەکرێتە کاسە
ژیانی کامەرانی بە هەوڵ و ڕەنجی شانە

(بێکەس، ل ٦٤)

مویەکی ئەز ژ تە نادم بە دوو سەد زین و شرینان
چ دبت گەر تو حەسێب کی م ب فەرهاد و مەمێ

(جزیری، ل ٤٣٢)

٣-گێڕانەوەی ڕوودانێک لە ڕابوردوودا ڕووی دابێ:

پار کە لە شەقڵاوە بووم لەپڕ دەبینم ئازاد بەرەو پیرم دێ

٤-پرۆتسێسی درێژەپێدان و بەردەوامی و دووپاتبوونەوە:

ئەی باڵداری ئێسک سووک،
بلبلی دەنوو بچووک
باغچە بە باغچە ئەفری

(گۆران، ل١٠٣)

جۆگەی ئاوەکان تیایا قەتیس ماو
هەر ئەمرۆن ناگەن پێچی شاخ تەواو

(گۆران، ل ١٢٧)

باریک و لووس و نازگ وەک زولفی خاوی بادا
وەک شاخی گوڵ بە لادا، شیرین تەشی دەڕێسێ

(وەفایی، ل ١٩٣)

بیست و حەوت ساڵە بە بێ زیاد و کەم
ئەپاڕێمەوە، هەر هاوار ئەکەم

(بێکەس، ل٧٧)

هەموو ڕۆژێ لەبەر سەیری بتی ئەو بژن و باڵایە
لەسەر ڕێیدا ئەوەستم من، هەتاکو ئاوی پێم دایە

(هەردی، ل٧٧)

ئیسال ئەو پڕ کار دکن

٥-پرۆتسێسی ڕوودانی کارێک، کە ڕاستی‌یێک نیشان بدا. ئەو ڕاستییەش دەشێ هەمیشەیی بێ و هەر سێ کاتەکە (ئێستا و ئاینده و ڕابوردوو) وەک یەک بگرێتەوە:

تا پیرێ ئەمرێ، هەزار جوان ئەمرێ

(پەندی پێشینان، ل ١٤٦)

سۆزی شمشال ئەخەمە کار دەمی ئێواران:
پۆل پۆل ئافرەت، شیردۆشی جوان، ئەکشێ بۆ ناو ڕان!

(گۆران، ل٥٠)

منداڵ حەز لە یاری دەکا
دەولەمەند باش دەژێ

ئەم شیرێ پێز ئو ئاڤێ کانی‌یا ڤەدخون، ئەم ژ نەخوەشی‌یێ ناترسن. .... هتد[٢٠٠]

---

[٢٠٠] شایانی باسە، بەتایبەتی مامۆستایان: نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، ل ١٧٧؛ د. زارێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، ل ٩٥-٩٦؛ چ. خ باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت، ل ١٧٧-١٧٨ ... باسی بەشێک لەو بەکارهێنانەی فۆرمی کاتی ڕانەبوردوویان کردووە.... هەندێ لە نموونەکانی کرمانجیی ژووروومم لە باکاییڤەوە وەرگرتووە ....

کاتی ڕانەبوردووش دوو جۆرە:

أ-کاتی ئێستا.

ب-کاتی ئاینده.

لە بەشێکی زۆری زمانەکانی جیهاندا ئەو دوو کاتە (ئێستا و ئاینده) فۆرمی جیاوازیان هەیە. لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا لە ڕووی فۆرمەوە جیاوازی لە نێوان فۆرمی کاتی ئێستا و کاتی ئایندەدا نییە و هەردووکیان هەر یەک قاڵبیان هەیە و جیاکردنەوەیان لە ڕستەدا دەردەکەوێت یان بە هۆی باری دەورووبەرییەوە ئاشکرا دەبێت، یان لە ڕێی بەکارهێنانی وشەی تایبەتییەوە ڕوون دەبێتەوە[٢٠١]، بەڵام لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا نەک هەر بە ئاسانی جیاوازی لە نێوان فۆرمی کاتی ئێستا و کاتی ئایندەدا دەکرێ، بەڵکو بۆ جیاکردنەوەیان نیشانەی مۆرفۆلۆژییش هەیە.

لە کرمانجیی خوارووودا بۆ جیاکردنەوەی کاتی ئێستا و کاتی ئاینده هیچ نیشانەییکی وشەسازی نییە. جیاکردنەوەیان بە ڕێگەی لێکسیکی – واتە بە یاریدەی هەندێ وشە (بەتایبەتی ئاوەڵکردار)ەوە مەبەست دەردەبڕێ.

بەوێنە بۆ پتەوکردن و نیشاندانی بەجێهێنانی بە یاریدەی هەندێ وشە (بەتایبەتی ئاوەڵکردار)ەوە مەبەست دەردەبڕێ.

---

[٢٠١] زمانی ئێرانیی کۆن و فارسیی تازە کاتی ئایندەیان پاراستووە (بڕوانە: د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦، ل ٤٤).

بەوێنـە بـۆ پتـەوکردن و نیشـاندانی بـە جێهێـانی پرۆتسێسـی ڕوودان لە دەمی ئاخاوتندا گەلێ جار (وا، ئەوا، ئێسـتا، هەنووکـە ....) بەکاردێنرێ. وەک:

وا دێم
ئەوا دێم
ئێستا دێم
هەنووکە دێم
..... هتد.

فێری فرمێسکمە گوڵاڵەی دەورم
وا لە داخی تۆ بێوەفا ئەمرم

(پیرەمێرد، ل ١٦٣)

بۆ بەجێهێنانی کارێکیش لە ئایندەدا وشـە و دەسـتەواژەی وەک: (سبەینێ، دووسبەی، بـەیانی، دووبـەیانی، سـاڵێکی دی، سـاڵێکی تـر، هـاوینێ، بـەهارێ، ئـەم هاوینـە ... تـۆزێکی تـر، پـاش ماوەیـەک ...) بەکاردێنرێ. وەک:

ساڵێکی دی دەڕۆم بۆ هەندەران.
تۆزێکی تر دەنووم.
... هتد.

بۆ یەک شەو لای دایە ئەم دێیە ڕێی وێڵم،
بەیانی، ڕۆژهەڵات، سوار ئەبم جێی دێڵم ...

(گۆران، ل٢٦)

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەک وتمان، بۆ جیاکردنەوەی کاتی ئێستا و کاتی ئایندە نیشانەی وشەسازی هەیە:

*کاتی ئێستا:

نیشانەی (د – di) + ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار + جێناوی لکاوی بێ هێز:

ئەز دنڤیسم = د+نڤیس+م

ئەز دکەڤم = د+کەڤ+م

ئەز گوڕا ژنا خوە دکم...

(کوردۆ، ل٤٥)

مەمێ گۆت: "میرۆ، دلێ منی لیبیانە!

ئەز دنێرم گوتنێن تە نە گوتنێن حاکم و میرانە

شەرتێ مێرێ حاکم ئەوسانە:

بەرێ دپرسن سەبەبێن تشتانە

(مەمێ ئالان، ل١٣٤)

*کاتی ئایندە:

نیشانەی (دێ، وێ) + ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار + جێناوی لکاوی بێهێز:

ئەز دێکەڤم

ئەز وێکەڤ

ئەڤە ئەز دێچمە مالا خویشکا خوە ...

(خالید حسەین، ل ٧)

... هتد.[٢٠٢]

واتە نیشانەی (د- di) بۆ کاتی ئێستایە و (دێ)و (وێ)یش هی کاتی ئایندەیە.[٢٠٣]

کاتی ڕابوردوو

کرداری ڕابوردوو ئەو کردارەیە، کە پرۆتسێسی ڕووداناکەی پێش ئاخاوتن بکەوێ.

لە زمانی کوردیدا کرداری ڕابوردوو چوار جۆری هەیە:

١-ڕابوردووی نزیک:

کەرەستەی بنەڕەتیی فۆرمی کاتی ڕابوردووی نزیک قەدی کردار و جێناوی لکاوە.

أ-ئەگەر کردار تێنەپەڕ بێ، ئەوە جێناوی دەستەی بێهێز وەردەگرێ. کردارەکەش چ سادە و چ داڕێژراو و چ لێکدراو بێ، جێناوەکە دەکەوێتە دوای قەدەوە.

---

[٢٠٢] مەکسیمی خەمۆ (ئەزێ دەکەڤم)ی بە کاتی ئێستای ناسراو داناوە و (ئەز دکەڤم)یشی بە کاتی ئێستای نەناسراو لە قەڵەم داوە (د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی "وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیک و ناوەڕاست"، ب٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٣٤٤). بەپێی باوەڕی ئێمە، حاڵەتی یەکەم – (ئەزێ دەکەڤم) کاتی ئایندەیە و (ئەز دکەڤم)یش کاتی ئێستایە. هەرچی ئەو (ێ)یەی کۆتایی (ئەز)ی حاڵەتی یەکەمە، کورتەی (دێ) یان (وێ)ی نیشانەی ئایندەیە و هەر بۆیەش کە دەچێتە سەر جێناوی کەسیی جوداش وەک حاڵەتی جودایی (دێ) و (وێ) دەوردەبینێ.

[٢٠٣] لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورژووشدا بەشە دیالێکتی ئەوتۆ هەیە، کە فۆرمی کاتی ئایندەی نییە. بەوێنە لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکەمەنستاندا وەک دیالێکتی کرمانجیی خواروو بۆ کاتی ئێستا و ئایندە یەک فۆرم بەکاردێنرێ (بڕوانە: چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ١٨٠).

سادە : بوون = بووم .... بووین...
کەوتن = کەوتم ... کەوتین ...
واتە : قەد + جێناوی لکاوی بێهێز.
داڕێژراو :دابوون = دابووم ... دابووین ...
داکەوتن = داکەوتم ... داکەتین ...
واتە : پێشگر+قەد + جێناوی لکاوی بێهێز
لێکدراو : ئازادبوون = ئازادبووم ... ئازاد بووین ...
سەرکەوتن = سەرکەوتم ... سەرکەوتین ...
واتە : وشەییێکی واتادار+ قەد + جێناوی لکاوی بێهێز.

ب-هەرچی کرداری تێپەڕە جێناوی لکاوی بەهێزە وەردەگرێ، بەڵام:

*ئەگەر کردارەکە سادەبێ، جێناوەکە دەکەوێتە دوای قەدەکەیەوە. وەک

گرتن - گرتم ... گرتمان
کردن - کردم ... کردمان
واتە : قەد+ جێناوی لکاوی بەهێز.

*بێتو کردار داڕێژراو یان لێکدراو بێ، ئەوە جێناوەکە لە پێش قەدی کردارەکەوە دێت. وەک:

داڕێژراو:

داگرتن - دامگرت ... دامانگرت
ڕاکردن - ڕامکرد ... ڕامانکرد

واتە : پێشگر+ جێناوی لکاوی بەهێز+ جێناوی لکاوی بێهێز.

لێکدراو:

ڕێگاگرتن - ڕێگامگرت ... ڕێگامانگرت

بەخێوکردن - بەخێومکرد ... بەخێومان کرد

واتە : وشەیێکی واتادار+ جێناوی لکاوی بەهێز+قەدی کردار

ئەم جۆرە فۆرمە - واتە فۆرمی ڕابوردووی نزیک بە گشتی ڕوودانێک ڕادەگەیەنێ، کە لە کاتی ڕابوردوودا ڕووی دابێ و کۆتایی هاتبێ (ئازاد چوو بۆ قوتابخانە) ... لە ناوەڕۆکی ئەم فۆرمەدا واتای کورتی و درێژیم بەردەوامی و کۆتایی نەهاتن نییە، بەڵام هەندێ جار مەبەستی ڕستە و بوونی وشەی خاوەن واتای بارودۆخ وای لێدەکەن واتای بەردەوامی و کۆتایی نەهاتن بگەیەنێ. وەک:

هەزار جار هات و هیچی نەکرد

مام بارام چەند ساڵێک لەسەر جێگە کەوت

وشەی سەر بە کات و بارودۆخ دەتوانێ کاربکاتە سەر فۆرمی کاتی ڕابوردووی نزیک و واتای ئایندەی پێ ڕابگەیەنێ، وەک:

کەمێ بووەستە، وا هاتم

کەی هاتم نامەکەت دەدەمێ

ئەگەر سبەینێ هاتم گلەیی مەکە

هەر کە هاتم یەکسەر بۆت باس دەکەم

یا توربەتێ، یا غوربەتێ با ڕێ بشکێنن

هەر مونتەظیرە "نالی" ئەگەر مرد و ئەگەر ما

(نالی، ل١٢١)

سبەینێ کە جەنگ <u>دامرکایەوە</u>
ئاگری هەرا و شەڕ <u>کوژایەوە</u>

(بێکەس، ل٦٩)

٢-ڕابوردووی بەردەوام:

کەرەستەی بنەڕەتیی فۆرمی کاتی ڕابوردووی بەردەوام بریتییە لە نیشانەی (دە/ئە)و قەدی کردار و جێناوی لکاو:

أ-ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بێ بە هەمان شێوەی ڕابوردووی نزیک جێناوی لکاوی بێهێز وەردەگرێ و جێناوەکەش لە هەموو شێوە ڕۆنانێکی کردارەکەدا هەر دەکەوێتە دوای قەدەوە.

واتە: نیشانەی (دە/ئە) + قەد + جێناوی بێهێز. وەک:

سادە :	بوون	–	دەبووم ... دەبووین ...
	کەوتن	–	دەکەوتم ... دەکەوتین ...
داڕێژراو:	دابوون	–	دادەبووم ... دادەبووین ...
	داکەوتن	–	دادەکەوتم ... دادەکەوتین ...
لێکدراو :	ئازادبوون	–	ئازاددەبووم ... ئازاددەبووین ...
	سەرکەوتن	–	سەردەکەوم ... سەردەکەوین ...

ب-کرداری ڕابوردووی بەردەوامی تێپەڕ هەروەک کرداری ڕابوردووی نزیک جێناوی لکاوی بەهێز وەردەگرێ، بەڵام:

*ئەگەر کردارەکە سادە بێ جێناوەکە دەکەوێتە پێش قەدی کردارەکە و دوای نیشانەکەوە. وەک:

گرتن – دەمگرت ... دەمانگرت ...

کردن – دەمکرد ... دەمانکرد ..

*بێتو کردار داڕێژراو یان لێکدراو بێ، ئەوە جێناوەکە لە پێش نیشانەکەوە دێت. وەک:

داڕێژراو : داگرتن – دامدەگرت ... دامانەدەگرت ...

ڕاکردن – ڕامدەکرد ... ڕامانەدەکرد ...

لێکدراو : ڕێگاگرتن – ڕێگامدەگرت ... ڕێگامانەدەگرت ...

بەخێوکردن – بەخێومکرد ... بەخێومانەدەکرد ...

ئەم جۆرە فۆرمە ڕوودانێکی ڕابوردووی وا ڕادەگەیەنێ، کە پرۆتسێسەکەی بەردەوام بێ و کۆتایی دیار نەبێ. وەک:

جادە چۆڵ و سێبەر بوو، کات بەیانی،
ئەڕۆیشتم خەیاڵاوی ئەمڕوانی:
(گۆران، ل٣٤)

لەبەر خەندەی لەبی لەعلی ئەتۆ بو
کەوا شەککەر دەباری، گوڵ دەپشکوت
(نالی، ل ١٥٠)

هەر لە نەجدەوە تا هەردەی دوجەیل
بۆ لەیل ئەگەڕام دەروون لەغەم و کەیل
(پیرەمێرد، ل ١١٥)

*بۆ دووبارە بوونەوەی کارێک لە ڕابوردوودا:

بەمنداڵی هەموو ڕۆژێکی هەینی دەچووین بۆ سەیران

هەر لەگەڵ تەقەی تفەنگێک ئەهات وەختەبوو ڕۆحم بچێت ..

(لەخەوما، ل ٣٠)

*لە بارودۆخی مەرجیی نەهاتنەدی ڕوودانێک:

ئەگەر بە دوعا ئەبوو، پشقل بە خورما ئەبوو

(پەندی پێشینیان، ل٣٠)

٣-ڕابوردووی تەواو:

کەرەستەی بنەڕەتیی فۆرمی ڕابوردووی تەواو بریتییە لە قەدی کردار و نیشانەی (وو)و جێناوی لکاو یاخود دەشێ بوترێ لە گەشەپێدانی فۆرمی ناوی کاراوە دروست بووبێ:

أ-ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بێ بە هەمان چەشنی ڕابوردووی نزیک و بەردەوام جێناوی لکاوی بێهێز.

ساده : بوون - بووم ... بووین ...

کەوتن - کەوتووم ... کەوتووین ....

داڕێژاو : دابوون - دابووم ... دابووین ...

داکەوتن - داکەوتووم ... داکەوتووین ...

لێکدراو : ئازادبوون - ئازادبووم ... ئازادبووین ...

سەرکەوتن - سەرکەوتووم ... سەرکەوتووین ...

ب-کرداری ڕابوردووی تەواوی تێپەڕ، وەک ڕابوردووی نزیک و ڕابوردووی بەردەوام تەنیا جێناوی بەهێز وەرناگرێ، بەڵکو لەیەک کاتدا هەردوو جۆرەکە - واتە بەهێزیش و بێهێزیش وەردەگرێ.

*ئەگەر کردار سادە بوو:

قەدی کردار + نیشانەی (وو) + جێناوی بەهێز + جێناوی بێهێز

گرتن - گرتوومە ... گرتوومانە ...

کردن – کردوومە ... کردوومانە ...

*داڕێژراو:

پێشگر + جێناوی بەهێز + قەدی کردار + نیشانەی (وو) + جێناوی بێهێز

داگرتن – دامگرتووە ... دامانگرتووە ...

ڕاکردن – ڕامکردووە ... ڕامانکردووە ...

*لێکدراو:

وشەی واتادار + جێناوی بەهێز + قەدی کردار + نیشانەی (وو) + جێناوی بێهێز.[(٢٠٤)]

ڕێگاگرتن – ڕێگامگرتووە ... ڕێگامانگرتووە ...

بەخێوکردن – بەخێومکردووە ... بەخێومانکردووە ...

[(٢٠٤)] نووسەرانی ڕێزمانی کوردی (جگە لە مامۆستا مەسعوود محەمەد، بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل ١٧٩) وایان داناوە، کە کرداری یاریدەدەری هاوبەشی پێکهاتنی کاتی ڕابوردووی تەواو دەکا – واتە ئەو (ە)یەی لە کۆتایی کەسی سێیەمدا دێت بە کرداری یاریدەریان داناوە (بەوێنە بڕوانە: بەرهەمەکانی تۆفیق وەهبی، نووری عەلی ئەمین، محەمەد ئەمین هەورامانی، عەبدوڵڵا شاڵی، قەناتی کوردۆ، کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، زارێ یووسف .. و گەلێکی تر).

من وای بۆ دەچم (ە) جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکی دەستەی دووەم بێ و کرداری یاریدەدەر نەبێ. بۆ بەڵگەی ئەم ڕایەش ئەوەندە بەسە، کە بڵێین ئەگەر کەسی کردارەکە بکەین بە سێیەمی کۆ، ئەوە ئەو (ە)یە دەبێ بە (ن). وەک:

گرتوومە ... گرتوومانە گرتوومن ... گرتوومانن .....

دام گرتووە ... دامانگرتووە دامگرتوون ... دامانگرتوون ...

ڕێگام گرتووە .. ڕێگامانگرتووە ڕێگامگرتوون ... ڕێگامان گرتوون . ..

(بۆ زانیاریی تەواو لەبارەی جێناوی "ە"وە، بڕوانە: ل ١٤٢-١٤٩ی بەشی دووەمی ئەم کتێبە).

ئەم جۆرە فۆرمی ڕابوردوو، ئەگەرچی دەتوانێ چەند حاڵەتێکی جۆراوجـۆر دیـاری بکـا، بـەڵام بـە زۆری ئـەنجامی ڕوودانێـک ڕادەگەیەنێ، کە ئەسەر و ئەنجامی لە کاتی ئێستادا هەبێ. وەک:

فەرشی کەففی بەری پێتە نەرگس

سەری داخستووە وەک چاوی حەیا

(نالی، ل ١٢٦)

عەشرەت هاوارە، عەشرەت هاوارە

کەوتوومە ئاراس ئاو بێبوارە

(پیرەمێرە، ل ١١٦)

... داوای جەزایـەکی زۆریـان لێکـردووە، ئـەویش پـارەی نـەبووە بیدا ماڵەکەیان فرۆشتووە.

(لەخەما، ل ٣٦)

بەئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە،

لە باغچەی بەهار گوڵم چنیوە،

شەونمی درەخت لە ڕووم پژاوە،

لە زەردەی زۆر کەل سەرنجم داوە،

(گۆران، ل ٩)

٤-ڕابوردووی دوور:

کەرەستەی بنەڕەتیی فۆرمی ڕابـوردووی دوور بریتییـە لـە قـەدی هەر کردارێک و قەدی کرداری (بوون)و جێناوی لکاو.

أ-ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بێ:

قەدی کردارێکی تێنەپەڕ + قەدی کرداری بوون + جێناوی بێهێز

سادە : بوون - بووبووم ... بووبووین ...

کەوتن – کەوتبووم ... کەوتبووین ...[٢٠٥]

داڕێژراو: دابوون – دابووبووم ... دابووبووین ...

داکەوتن – داکەوتبووم ... داکەوتبووین ...

لێکدراو : ئازادبوون – ئازادبووبووم ... ئازادبووبووین ...

سەرکەوتن – سەرکەوتبووم ... سەرکەوتبووین...[٢٠٦]

ب-بێتو کرداره ڕابوردووه دوورەکە تێپەڕبێ

سادە:

قەدی هەر کردارێکی تێپەڕ + قەدی کرداری (بوون) + جیناوی بەهێز

گرتن – گرتبووم .... گرتبوومان ...

کردم – کردبووم ... کردبوومان ...

داڕێژراو:

پێشگر + جێناوی بەهێز + قەدی هەر کردارێکی تێپەڕ + قەدی کرداری (بوون):

داگرتن – دامگرتبوو .... دامانگرتبوو ...

ڕاکردن – ڕامکردبوو ... ڕامانکردبوو ...

لێکدراو:

وشەی واتادار + جێناوی بەهێز + قەدی هەر کردارێکی تێپەڕ + قەدی کرداری (بوون).

---

(٢٠٥) پێم هەموو بووبوو بە بلۆق، هەناسە بڕکێم پێ کەوتبوو ... (لەخەوما، ل ٢٩-٣٠)

لە ڕێگاکانا گوڵە زەرد یەکسەر
بووبووە زنجیرەی تەلاری پشتەسەر (پیرەمێرد، ل ١٤١)

(٢٠٦) میوەم دی لە توێی شێوەی عوریانا
گرژ بووبوو لەناو گەڵاڕێزانا (پیرەمێرد، ل ١٥٠)

ڕێگاگرتن - ڕێگامگرتبوو ... ڕێگامانگرتبوو ...
بەخێوکردن - بەخێومکردبوو ... بەخێومانکردبوو ...[٢٠٧]

فۆرمی کرداری ڕابووردووی دوور ڕوودانێک ڕادەگەیەنێ، کە ڕوودانەکەی پێش ڕوودانی کردارێکی دی بکەوێ.

بەوێنە، کە دەڵێین: (کاتێ چووین بۆ لای ئازاد، نووستبوو)، ئەوە ئاشکرا دیارە، کە (نووستن)ی ئازاد پێش (چوون)ی ئێمە کەوتووە – واتە بەر لەوەی بچینە لای ئازاد، ئەو نووستبوو.

فۆرمی کرداری ڕابووردووی دوور تەنیا هەر ڕوودانێک ڕاناگەیەنێ، کە ڕوودانەکەی پێش ڕوودانی کردارێکی دی کەوتبێ، بەڵکو ئەوەش نیشان دەدا، کە ئەو ڕوودانە دەشێ پێوەندی بە کاتێک دیاری کراوەوە هەبێ. لەم هەل و مەرجەدا دەکرێ لە پێش فۆرمی ناوبراوەوە وشەی سەر بە بارودۆخی، وەک: **(دوێنێ، پێرێ، پار، پێرار ...)** بەکاربهێنرێ:

ئازاد پار هاتبوو بۆ بەغدا.

تێبینی//

١-لە کاتی ڕابووردوودا کرداری تێنەپەڕ جێناوی بێهێز وەردەگرێ و کرداری تێپەڕیش جێناوی بەهێزی دەخرێتە سەر.

---

[٢٠٧] جوابیان نووسیبوو بە شەونم لەسەر گیا
تا ئاسمان پریشکی بەدی ئێوە هەڵپڕژا (پیرەمێرد، ل ١٠٧)
بە دوو زولفی وەک زنجیر
پێم بەسترابوو وەک نێچیر (پیرەمیرد، ل ١٦٢)

٢-کردار کە تێنەپەڕ بوو چ سادە بێ و چ داڕێژراو و چ لێکدراو لە گشت حاڵەتێکی ڕابوردوودا – واتە (نزیک، بەردەوام، تەواو، دوور) بێ، جێناو لە کۆتاییەوە دێت.

٣-هاتنی جێناوی لکاو لەگەڵ کرداری تێپەڕدا بە دوو جۆر دەبینرێ:

أ-ئەگەر کردارەکە سادە بێ لە حاڵەتی ڕابوردووی نزیک و ڕابوردووی تەواو و ڕابوردووی دووردا دەکەوێتە کۆتایی و لە حاڵەتی ڕابوردووری بەردەوامدا لە پێش قەدی کردارەکەوە دێت.

ب-بێتو کردارەکە ناسادە (داڕێژراو یان لێکدراو) بێت، لە حاڵەتی ڕابوردووی نزیک و ڕابوردووی تەواو و ڕابوردووی دووردا دەکەوێتە سەرەتای قەدی کردارەکە، بەڵام لە حاڵەتی ڕابوردووی بەردەوامدا لە پێش نیشانەی (دە/ئە)وە دێت.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا، هەروەک دیالێکتی کرمانجیی خواروو، کرداری ڕابوردوو چوار جۆری هەیە: (١- ڕابوردووی نزیک؛ ٢- ڕابوردووی بەردەوام؛ ٣- ڕابوردووی تەواو؛ ٤- ڕابوردووی دوور). لە ڕووی دەور و گەیاندنی مەبەستیشەوە خاوەندی هەمان دەور و هەمان مەبەستن. وێڕای ئەوەش، لەوەشدا بەتەواوی یەک دەگرنە، کە کردارە تێنەپەڕەکان نەک هەر بە هەمان شێوەی خواروو جێناوە لکاوەکانی دەستەی بێهێزە وەردەگرن، بەڵکو وەک ئەویش لە کۆتاییەوە دێن. وەک:

١-ڕابوردووی نزیک:

ئەز کەتم

...

هوون کەتن

....(٢٠٨)

٢-ڕابوردووی بەردەوام:

ئەز دکەتم

...

هوون دکەتن

...(٢٠٩)

٣-ڕابوردووی تەواو

ئەز کەتمە

...

هوون کەتنە

...(٢١٠)

٤-ڕابوردووی دوور:

ئەز کەتبووم

...

---

(٢٠٨) .. گولە ل ماعریَ سەر گەنجۆری ڕەشۆتانکی نەکەت، لێ چوو ل دێلا ماعریَ سپی چیل کەت... (کوردۆ، ل ٣٠)

(٢٠٩)) ... دەما ئەو برێڤە دچوو، شوین پێت وێ دبون تەقلێت زێڕی ...
(خالید حسین، ل ٨)

(٢١٠) ئەم کەتنە چۆلان و کەربەلانە (مەمێ ئالان، ل ٤٠)
هەردوو ماعر .. جزیکاڤا کشیان چوون، کەتنە مالا وی ....
(کوردۆ، ل ٣٦)

هوون کەتبوون

...[211]

جیاوازی تەنیا لە کرداری تێپەڕدا هەیە، ئەویش هۆی ئەوەیە، جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەم – واتە بەهێزەکان، کە لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا زۆر چالاکن و بە شێوەییێکی سەرەکی دەچنە سەر کرداری تێپەڕی ڕابوردوو، لە دیالێکتی کوردیی ژووروودا بە هیچ چەشنێک نابینرێن.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا کرداری ڕابوردووی تێپەڕ بە دوو جۆر دەبینرێ:

أ-دەرکەوتنی جێناوی لکاوی دەستەی دووەم – واتە بێهێز:

ئەگەر لە ڕستەدا بەرکار هەبێ، ئەو دەمە جێناوە لکاوە بێهێزەکان دێنە سەر کۆتایی کردار. وەک:

١-ڕابوردووی نزیک:

تە ئەز شاندم

من هوون شاندن

....

٢-ڕابوردووی بەردەوام:

تە ئەز دشاندم

من هوون دشاندم

...

---

[211] ژنا عەلی مەمەد ... بووبوو گورا هار، ب مێرێ خوەدا کەتبوو ...

(کوردۆ، ل ٣٣)

٣-ڕابوردووی تەواو:

تە ئەز شاندم

من هوون شاندنە

...

٤-ڕابوردووی دوور:

تە ئەز شاندبووم

من هوون شاندبوون

....

ب-دەرکەوتنی جێناوی لکاو:

ئەگەر لە ڕستەدا بەرکار نەبێ، ئەو کاتە جێناوی لکاو پەیدا نابێ و کردارەکە لە یەک فۆرمدا بۆ هەموو کەسەکانی ژمارەی تاک و کۆ دەبینرێ. وەک:

١-ڕابوردووی نزیک:

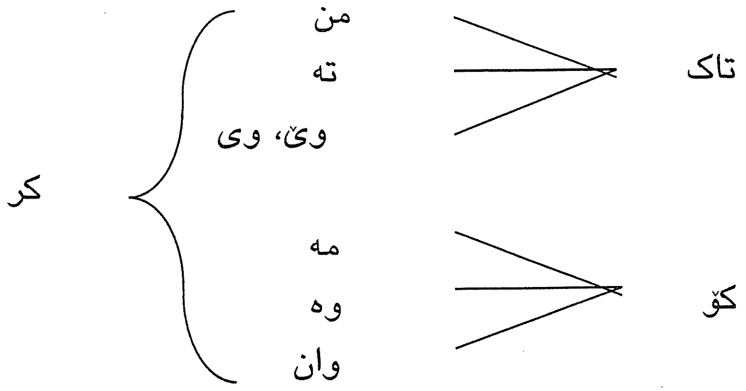

٢-ڕابوردووی بەردەوام:

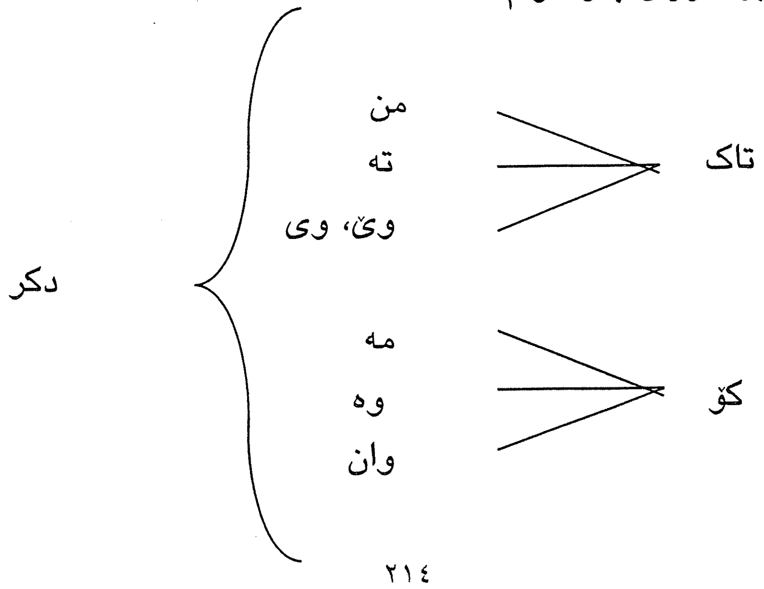

٣-ڕابوردووی تەواو

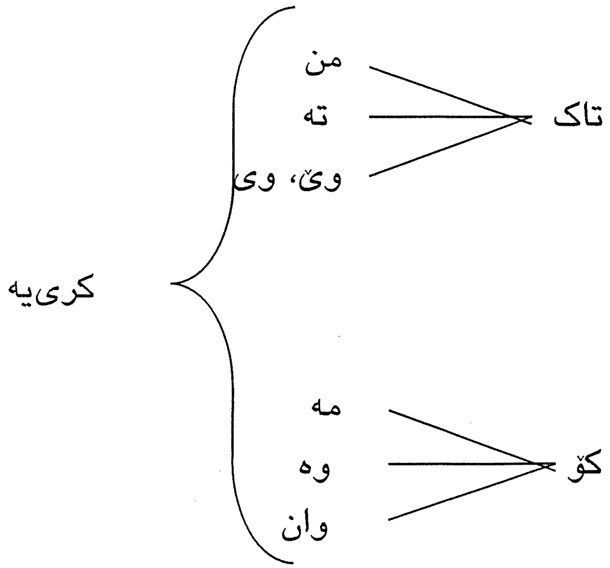

٤-ڕابوردووی دوور:

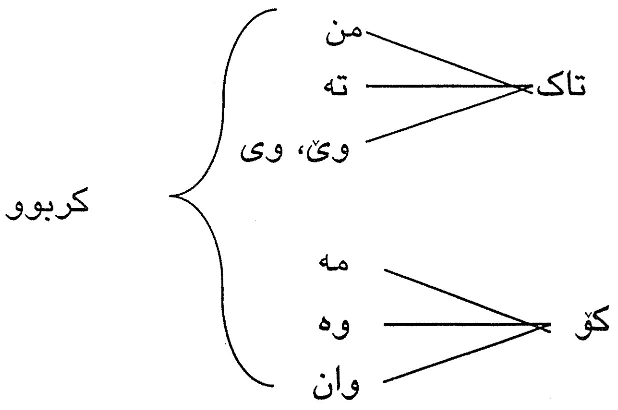

-٢-

ڕێژەی ئینشائی

لە زمانی کوردیدا کردار لـە ڕێژەی ئینشـائی‌دا، هـەروەک ڕێژەی ئیخبـاری بەسـەر ڕابـوردوو و ڕانـەبوردوودا دابـەش دەبـێ و (ب – bi)و (ایە)ش سێ نیشانەی گرنگی ئەو ڕێژەیەن.

کاتی ڕانەبوردوو

لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا چۆن لە ڕێژەی ئیخباریدا کردار چ تێپـەڕ بـێ و چ تێنەپـەڕ، چ سـادە و چ داڕێـژراو و چ لێکـدراو نیشـانەی (دە/ ئـە) دەخرێتـە پێش کـاتی ڕانەبوردوویـەوە و بـە دوا ڕەگەکەشـیدا جێنـاوی لکـاوی جـۆری بێ‌هێـز دادەنـرێ، لـە ڕێـژەی ئینشائییشدا بە هـەمان جـۆرە و تـەنیا ئەوەنـدە هەیـە نیشـانەی (ب – bi) لە بریتی (دە/ئە) دادەنرێ. لـە دیـالێکتی کرمـانجیی ژووروووشـدا ئـەم نیشـانەی (ب –bi)ە بـە هـەمان شـێوەی دیـالێکتی کرمـانجیی خواروو دەبینرێ:

*تێنەپەڕ:

سادە	: بوون	–	ببم ... ببین ...
	: کەوتن	–	بکەوم ... بکەوین ...
داڕێژراو	: دابوون	–	دابیم ... دابیین ...
	داکەوتن	–	دابکەوم ... دابکەوین ...
لێکدراو	: ئازادبوون	–	ئازادببم ... ئازادببین ...
	سەرکەوتن	–	سەربکەوم ... سەربکەوین ...

*تێپەڕ:

سادە : گرتن - بگرم ... بگرین ...

کردن - بکەم ... بکەین ...

داڕێژراو : داگرتن - دابگرم ... دابگرین ...

ڕاکردن - ڕابکەم ... ڕابکەین ...

لێکدراو : ڕێگاگرتن - ڕێگابگرم ... ڕێگابگرین ...

بەخێوکردن - بەخێوبکەم ... بەخێوبکەین ...

فـۆرمی کـاتی ڕانـەبوردووی ئینشـائی دەشـێ بـۆ مەبەسـتی دەربڕینـی هیـوا و ئـاوات و مەبەسـت و توانسـت و تکـا و دوعـا و پاڕانـەوە و نیـاز و ڕازیبـوون و جـەخت و هانـدان و هەڕەشـە و پەسـەندکردن و ڕالێبـوون و گومـان و دوودڵـی و تـرس و پـرس و مەرج ... بەکاربهێنرێ.

چەند نموونەیەک:

ئاواتەخوازم کە زوو <u>بێبگەی</u>

بەشەرتێ کە من ڕەنجەڕو نەکەی

(بێکەس، ل ١٥٤)

چ خۆشە دەستەیەک دڵسۆز و یاران

ڕەفیقی یەکتری بێ غەرزکاران

بەتاقم پێکەوە فەسڵی بەهاران

بچینە بەزم و ڕەزم و کەیف و سەیران

لەسەر ئاوێ بە کۆمەڵ <u>دابنیشین</u>

بە نەشئەی بەستەوە بادە <u>بنۆشین</u>

(بێکەس، ل ١٥٧)

ئای بۆ دەنگ خۆشێک لەگەڵ شمشاڵێ
بە ئای‌ئای‌یەوە تێر بۆم <u>بناڵێ</u>

(پیرەمێرد، ل ١٠٨)

بە ڕەنگی زەرد و شێوەی دەست و شمشاڵی کزا، دەروێش
حەزم کرد بەستەیەک <u>بیبەم</u> سەراسەر حوزن و ماتەم بێ

(گۆران، ل ١١٩)

... ئەمویست ساعەتێک زووتر بگەمە جێی مەقصەد و هەموو ئومێدێکم لەوێ <u>پێک‌بێت</u> و لەم ناڕەحەتی و ترس و لەرزە نەجاتم ببێت ...

(لەخەوما، ل ٣١)

کەڕووی لێ‌نیشت گەردی شیعرم،
هەی جوانەمەرگ خۆم! هەی <u>بمرم</u>!..

(گۆران، ل ٣٩)

ساخوایە هەڵکەی کزەی شەماڵێ
هەوای زەنگی غەم لە دڵی <u>بماڵێ</u>

(پیرەمێرد، ل ١٠٨)

لە ناکەس کارییا، خاکم بەسەر، ڕۆیی بە با عومرم
خودا! تۆ <u>بمژێنە</u> تا لەبەر قاپیی کەسێ دەمرم

(مەحوی، ل ٢٢٠)

شەرتە شەرتی پیاوەتی بێ گەر خودا دەستم بدا
دوژمنت پەست کەم وەکوو سەگ <u>بیخەمە</u> ژێر پێتەوە

(بێکەس، ل ٥٦)

ڕۆڵە، لای‌لایە ... (شێرکۆ) لای‌لایە ...
یاخوا شێرانە بێیتە ناو کایە ...

(بێ‌کەس، ل ١٥٣)

دەکەی نەخچیری صەد دڵ هەر بە تیری
ئیلاهی هەر بمێنێ دەست و بازووت

(نالی، ل ١٥١)

ڕۆژی تێکۆشانە، سادەی هیمەتێ تاکوو زووە
بەشکو لەم حاڵە نەجاتمان بێ و لە دیلی دەربچین ...

(بێ‌کەس، ل ٧٩)

... ئەبێ سبحەینێ ئەم کوڕە بە (ضابط) قەید بکات ...

(لەخەوما، ل٤٦)

جارێ ئەبێ بزانین ئەمانە لە کوێوە هات
چی چاکترە لەمانە بۆ بەرزیی وڵات

(پیرەمێرد، ل ٢٥١)

بەسەر پایزی زەردا با بە خوڕ بگری، بەکوڵ بگری،
لەسەر ئاخر گەڵا، ئاخر چڵی تەنیایی گوڵ بگری!

(گۆران، ل١٦٥)

بە ئاهم گەر ڕەقیبانت بسووتێن ئەی گوڵی ڕەعنا
مەڕەنجە، توو خودا شوغلە لە ئاقاری چقل چ بکا؟

(مەحوی، ل١٤)

چی بچێنیت، ئەوە ئەدروویتەوە

(پەندی پێشینان، ل ١٧٨)

بچێتە سەر سیروان وشکی دەکا

(پەندی پێشینان، ل ٨١)

بۆ گریەیی تۆ ڕەنگە منیش هێندە بگریم
گەوهەر بڕژێنین بە بوڵندیی قەد و باڵات

(نالی، ل ١٣٩)

منم سەرکردەتان بۆ لەشکری غەم
دەترسم من بڕۆم، بشکێ سوپاتان

(نالی، ل ٣١٩)

... هەر خێرا خێرا ئەمپرسی، زۆرمان ماوە بگەینە شار یان نا؟
(لەخەوما، ل ٣١-٣٢)

... هتد.[٢١٢]، [٢١٣]

هەندێ کرداری ئەو نموونانە، ئەگەرچی دەشێ پرۆتسێسی ڕوودانی کارێک، کە ڕاستیییک نیشان بدا ڕابگەیەنێ یاخود مەبەستێکی گشتیی بەرفراوان بگرێتە خۆ، بەڵام زۆربەی زۆریان پرۆتسێسی ڕوودان لە کاتی ئایندەدا دەخەنە ڕوو و بۆیە هەڵە نییە،

---

[٢١٢] شایانی باسە، مامۆستا نووری عەلی ئەمین، "ڕێزمانی کوردی، ل ١٧٨-١٧٩" و د. زارێ یووسف" دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، ل ٩٧-٩٨" ... باسی هەندێ لەو مەبەستانەی دەربڕینی ڕانەبوردووی ئینشائییان کردووە.

[٢١٣] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ڕێژەی کاتی ڕانەبوردووی ئینشائی بە جۆرێک لە کرداری داخوازی لە قەڵەم داوە و بە ناوی (فەرمانی ناصەریح)ەوە لێی دواوە (ڕێزمانی ئاخاوتنی کورد، ل ٢٢٢-٢٢٣)، کەچی وشەکانی (بکەوتبامایە، بم گرتبایە، بووبم، گرتبم ...)ی بە ڕێژەی ئینشائی داناوە، لە ڕاستیدا هەردوو جۆرەکە ڕێژەی ئینشائین و ئەوەندە هەیە (بخوێنن، بچم، بمرێ، بیکەی، بکات ...) لە کاتی ڕانەبوردوودان و (بکەوتبامایە، بم گرتبایەم بووبم، گرتبم ...)یش لە کاتی ڕابوردوودان. لە کاتێکدا کە ئەم ڕەخنەیە لە لیژنەی ناوبراو دەگرم، پێ لەو ڕاستییەش دەنێم ، کە خۆشم لە بەرگی یەکەمی بەشی دووەمی ئەم کتێبەدا (ل ١٧٨، ١٨١، ١٨٦، ١٨٧ ...)دا تووشی هەمان هەڵە بووم.

ئەگەر فۆرمی ڕانەبوردووی ڕێژەی ئینشائی بە کاتی ئایندە دابنرێ.
وا پێدەچێ لەبەر هەمان هۆش بێ، لە هەندێ لێکۆڵینەوەی سەر بە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا، وشەکانی: (بکەڤم، بکەڤی، بکەڤە، بکەڤن ...) بە کاتی ئایندە دانراون.

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا نیشانەییەکی وا نییە بچێتە سەر فۆرمی کاتی ئێستا و بیکاتە ئایندە، بەڵام لە دیالێکتی ژووروووی کوردیدا فۆرمێکی تایبەتی بۆ کاتی ئایندە پەیدابووە، ئەویش ئەوەیە، کە نیشانەی (دێ)، (وێ) دەخرێتە دوای وشەی کاراوە یان بەتەنیا بەکاردێنرێ یان لە شێوەی جێناوی لکاوی (ێ)دا دەردەبڕرێ. وەک:

ئەز دێ بکەڤم ئەز وێ بکەڤم ئەزێ بکەڤم
تو دێ بکەڤی تو وێ بکەڤم توێ بکەڤی
ئەو دێ بکەڤە ئەو وێ بکەڤە ئەوێ بکەڤە

ئەم / هوون / ئەو دێ بکەڤن
ئەم / هوون / ئەو وێ بکەڤن
ئەمێ / هوونێ / ئەوێ بکەڤن

... هتد.[٢١٤]

---

(٢١٤) لە سەرجەمی ئەو لێکۆڵینەوانەدا، کە لەم کێشەیە دواون، ئەو حاڵەتەیان بە کاتی ڕانەبوردووی جۆری دووەم لە قەڵەم داوە و بە لای ئەوەدا نەچوون، کە ئەمە کاتی ئایندە بێ لە ڕێژەی ئینشائیدا (بەوێنە بڕوانە: د. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ٢٠٧-٢٠٨؛ چ. ح. باکاییێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل١٨٠-١٨١؛ ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٦٥-٦٦ ...)

نیشانەکانی (دێ)و (وێ) ئەگەرچی تا ئێستا لێکۆڵینەوەی تێر و تەسەلیان لەبارەوە نەکراوە و بە تەواوی ئەسڵیان ساغ نەکراوەتەوە، بەڵام هەندێ ڕا و بۆچوون نیشان دراوە، کە شایانی باسن:

لەبارەی (دێ)وە د. جەمال نەبەز نووسیویە: "یا بریتییە لە گەردان کردنی چاوگەی کاری (ویستن)، چونکە گەردان کردنی ئەم چاوگەیە و بەکارهێنانی بۆ پێشاندانی کاری هاتوو، هێندێ جار لە کرمانجیی نێوەڕاستیشدا دەبینرێ. بۆ وێنە جاری وا هەیە کە بتەوێ لە پاشەڕۆژدا بچیت بۆ بەغدا دەڵێیت: (دەمەوێ بچم بۆ بەغدا). واتا بە بەکارهێنانی کاری (دەمەوێ) وای پێشان دەدەیت کە لە پاشەڕۆژدا (نەک ئێستە) دەچیت بۆ بەغدا. دە کاری هاتوو لە کرمانجیی ژووروودا؛ ڕەنگە هەر ئەم (دەمەوێ)یە بێ لە بنچینەدا. ئەوجا دەبێ بزانین کە وشەی (دەوێ) بە کرمانجیی ژووروو (دڤێ)یە. کەواتە دەبێ ئەو (دێ)یە لەم (دڤێ)یەوە هاتبێ. واتا (دڤێ) بووە بە (دێ) و (دێ)ش بووە بە (ئێ). واتا بۆ وێنە (ئەز دڤێ بچم) بووە بە (ئەز دێ بچم)و ئەوجا بووە بە (ئەزێ بچم).

ئا لەم ڕووەوە - ئەگەر ئەم لێکدانەوەیەی سەرەوە ڕاست بێ — دەبینین فارسیی تازەش هەر ئەم ڕێیەی گرتووە بۆ داتاشینی کاری هاتووە. واتا دۆخی هاتوو (حالە المستقبل)ی لە چاوگە کاری (خواست) — واتا (ویستن)ەوە دروست کردووە. بۆ وێنە کە بڵێیت: (من میروم) — واتا (من دەڕۆم)، بەڵام کە بڵێیت: (من خواهم رفت) — واتا (من دەمەوێ — لەمەولا — بڕۆم). بە کورتی (من بە تەمام بڕۆم). یا بریتییە لە کەسی سێیەمی کاری (هاتن) کە (دێ)یە. واتا

ئەوەی بە عەرەبی (یاتی) دەگرێتەوە. بەم جۆرە کە گوتت (ئەز دکەڤم) مانای (انا قع) – واتا (من دەکەوم). بەڵام کە گوتت (ئەز دێ کەڤم) ئەمە مانای (انا یاتی وقت او یوم اقع فیه). واتا (من کاتێک دێ کە دەکەوم). بە کورتی (انا ساقع)ی عەرەبی دەگرێتەوە" (زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦، ل ٤٦) ڕ. ل. تسابۆلۆڤیش دەربارەی (وێ) وتوویە: "لە ئەنجامی بەراوردکردنی شێوازی دەربڕینی فۆرمی ئایندەی کوردی لەگەڵ ئەو جۆرە فۆرمانەی زمانی ئێرانییەکاندا ڕەنگە بگەینە ئەنجام. لە زمانی فارسیی بۆ ئەم بەکارهێنانە لە بناغەی کاتی ئێستای کرداری (خواستن)ەوە فۆرمی تایبەتی دروست بووە. لە زمانی سوگدی و خوارەزمیشدا لە بناغەی کاتی ئێستای (کەم) – واتە (ویستن)ەوە هەمان فۆرم پێکهاتووە. دەشێ بیر بۆ ئەوە بچێ، کە لە کرمانجیی ژووروشدا (وێ) لە بناغەی کاتی ئێستای کرداری (خواستن)ەوە، کە (خواز)ە کەوتبێتەوە. لە کرمانجیی خوارووا ئەو کردارە لە فۆرمی (ویستن)ەوە وەرگیراوە و لە شێوەی بناغەکەیدا کە (وێ)یە دەرکەوتووە، بەڵام لەم دیالێکتەدا فۆرمی تایبەتی بۆ دەربڕینی کاتی ئایندە نییە و پێکهاتنی ئەو حاڵەتە بە یاریدەی وشەی تر سازدەبێ.

بەپێی بوونی قاڵبی وەک (شیان)، بیر بۆ ئەوە دەچێ کە نیشانەی (وێ) بناغەی (ویان) بێ، کە لە شێوەی ئاکرێدا بەکاردێنرێ "لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٦٤-٦٧).

لەو تێکستە کوردییانەی ناوچەی بادینانی عێراقدا، کە د. مەکسیمی خەمۆ تۆماری کردوون (دا)ش وەک (دێ، وێ) نیشانەی

کاتی ئاینده خۆی دەنوێنێ. بۆ نموونە: (ئەز دا کەڤ، تو دا کەڤی ...)[٢١٥] سەبارەت بەم حاڵەتە ئەم نووسەرە وتوویە: ئەم فۆرمەی کاتی ئاینده لە شێوەی بادیناندا هەیە یەکجار کەم بەکاردێنرێ و یاریدەی ڕاگەیاندنی ڕوودانێکی ڕابوردووی مەرجی دەدات[٢١٦]...

مامۆستا جگەرخوێنیش لە لاپەڕە (١٥٢-١٥٣)ی کتێبی "اوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی)دا (ئێ)یشی لەگەڵ (دێ، وێ)دا بە نیشانەی کاتی ئێستا داناوە و (ئێ نان بخوێ، ئێ ئیرۆ چی ...)یشی بە نموونە بۆ هێناونەتەوە.

---

(٢١٥) سەرنج ڕاکێش ئەوەیە، کە لەم حاڵەتەدا نیشانەی (ب-bi) نییە.

(٢١٦) د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی "وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست" ب٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٣٤٦).

کاتی ڕابوردوو

ڕێژەی ئینشائییش وەک ڕێژەی ئیخباری چوار جۆر ڕابوردوو (١-نزیک؛ ٢-بەردەوام؛ ٣-تەواو؛ ٤-دوور)ی هەیە و بە هەمان شێوەش جێناو وەردەگرن.

١-ڕابوردووی نزیک:

أ-تێنەپەڕ

سادە : بوون - بووبام ... بووباین ...

کەوتن - کەوتبام ... کەوتباین ...

واتە: قەد + نیشانەی (با) + جێناوی لکاوی بێهێز

داڕێژراو : دابوون - دابووبام ... دابووباین ...

داکەوتن - داکەوتبام ... داکەوتباین ...

واتە: پێشگر + قەد (با) + جێناوی لکاوی بێهێز

لێکدراو : ازادبوون - ئازادبووبام ... ئازادبووباین ...

: سەرکەوتن - سەرکەوتبام ... سەرکەوتباین ...

واتە : وشەیێکی واتادار + قەد (با) + جێناوی لکاوی بێهێز.

ب-تێپەڕ:

سادە : گرتن - گرتبام ... گرتبامان ...

کردن - کردبام ... کردبامان ...

واتە: قەد + (با) + جێناوی لکاوی بەهێز

داڕێژراو : داگرتن - دامگرتبا ... دامانگرتبا ...

ڕاکردن - ڕامکردبا ... ڕامانکردبا

واتە: پێشگر + جێناوی لکاوی بێهێز + قەد +(با)

لێکدراو : ڕێگاگرتن - ڕێگامگرتبا ... ڕێگامانگرتبا ...

بەخێوکردن - بەخێومکردبا ... بەخێومانکردبا ...

واتە: وشەییەکی واتادار + جێناوی لکای بەهێز + قەد + (با)

٢-ڕابوردووی بەردەوام:

أ-تێنەپەڕ

سادە : بوون - ببووبامایە ... یاخود ببوومایە...

ببووبابینایە ... ببووینایە ...

کەوتن - بکەوتبامایە ... بکەوتمایە ...

بکەوتبابینایـــە ... بکەوتینایـــە ...[٢١٧]

واتە: ب + قەد + با + جێناوی بێهێز + ایە

یاخود: ب + قەد + جێناوی بێهێز + ایە.

داڕێژراو : دابوون - دابووبامایە ... یاخود دابوومایە

دابووبابینایە ... دابووینایە

داکەوتن - داکەوتبامایە ... داکەوتمایە

داکەوتبابینایە ... داکەوتینایە

واتە : پێشگر + قەد + با + جێناوی لکاو بێهێز + ایە.

یاخود : پێشگر + قەد + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە.

لێکدراو : ئازادبوون ئازادبووبامایە ... یاخود ئازادبوومایە

---

[٢١٧] خۆزگە ئەمەیە ئێستە تۆ
بهاتیتایە گفتوگۆ
(بێکەس، ل ١٥٥)

ئازادبووبایینایە ... ئازادبووینایە

سەرکەوتن سەرکەوتیامایە ... سەرکەوتمایە

سەرکەوتبایینایە ... سەرکەوتینایە

واتە : وشەییێکی واتادار + قەد + با + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە.

یاخود: وشەییێکی واتادار + قەد + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە.

ب–تێپەڕ

سادە : بمگرتبایە[٢١٨] ... یاخود بمگرتایە

بمانگرتبایە ... بمانگرتایە

کردن – بمکردبایە ... بمکردایە

بمانکردبایـــە ... بمانکردایـــە

...[٢١٩]

واتە: ب + جێناوی لکاوی بەهێز + قەد + با + ایە.

یاخود: ب + جێناوی لکاوی بەهێز + قەد + ایە.

داڕێژراو : داگرتن دامبگرتبایە ... یاخود دامبگرتایە

دامانبگرتبایە ... دامانبگرتایە

ڕاکردن ڕامبکردبایە ... ڕامبکردایە

ڕامانبکردبایە ... ڕامانبکردایە

واتە: پێشگر + جێناوی لکاوی بەهێز + ب + قەد + با + ایە.

یاخود: پێشگر + جێناوی لکاوی بەهێز + ب + قەد + ایە.

---

[٢١٨] کاتێ کە (با) و (ایە) پێکەوە دێن لە دوو بزوێنی (ا)ی کۆتایی (با)و (ا)ی کۆتایی (با)و (ا)ی سەرەتای (ایە)یەی یەکێکیان دەمێنێتەوە، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو بزوێن پێکەوە نایەن.

[٢١٩] ئەگەر کاوێژی بکردایە، گۆشتی ئەخورا (پەندی پێشینیان، ل ٣٤)

لێکدراو : ڕێگاگرتن ڕێگامبگرتبایە ... یاخود ڕێگامبگرتایە

ڕێگامانبگرتبایە ... ڕێگامانبگرتایە

بەخێوکردن بەخێومبکردبایە ... بەخێومبکردایە

بەخێومانبکردبایە ... بەخێومانبکردایە

واتە: وشەیێکی واتادار + جێناوی لکاوی بەهێز + ب+ قەد + با + ایە

یاخود: وشەیێکی واتادار + جێناوی لکاوی بێهێز + ب + قەد +ایە.

٣-ڕابوردووی تەواو:

أ-تێنەپەڕ

سادە : بوون بووبم ... بووبین ..

کەوتن کەوتبم ... کەوتبین ...

واتە: قەد + ب + جێناوی لکاوی بێهێز

داڕێژراو : دابوون دابووبم ... دابووبین ...

داکەوتن داکەوتبم ... داکەوتبین ...

واتە: پێشگر + قەد + ب + جێناوی لکاوی بێهێز

لێکدراو : ئازادبوون ئازادبووبم ... ئازادبووبین ...

سەرکەوتن سەرکەوتبم ... سەرکەوتبین ...

واتە : وشەیێکی واتادار + قەد + ب + جێناوی لکاوی بێهێز

ب-تێپەڕ

سادە : گرتن گرتبم ... گرتبمان ...

کردن کردبم ... کردبمان ...

واتە : قەد + ب + جێناوی لکاوی بەهێز

داڕێژراو : داگرتن دامگرتبێ .... یاخود دامگرتبێت

دامانگرتبێ ... دامانگرتبێت

ڕاکردن ڕام کردبێ ... ڕامکردبێت

ڕامانکردبێ ... - ڕامانکردبێت

واتە:پێشـگر+جێناوی لکـاوی بـەهێز+ قـەد+ ب+ جێنـاوی لکـاوی بێهێز

لێکدراو : ڕێگاگرتن ڕێگامگرتبێ.. یاخود ڕێگامگرتبێت

ڕێگامانگرتبێ ... ڕێگامانگرتبێت

بەخێوکردن بەخێومکردبێ ... بەخێومکردبێت

بەخێومانکردبێ ... بەخێومانکردبێت

واتە:وشـەیێکی واتادار+جێنـاوی لکـاوی بـەهێز+ قـەد+ب+جێناوی لکاوی بێهێز

٤-ڕابوردووی دوور:

أ-تێنەپەڕ

سادە: بوون – بووبووبامایە ... یاخود بووبوومایە

بووبووبابینایە ... بووبووینایە

کەوتن –کەوتبووبامایە .. کەوتبوومایە

کەوتبووبابینایە ... کەوتبووینایە

واتـە: قـەدی هـەر کردارێـک + قـەدی کـرداری (بـوون) + بـا + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

یاخود: قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بـوون) + جێنـاوی لکاوی بەهێز + ایە

داڕێژرا :دابوون– دابووبووبامایە یاخود دابووبوومایە ...

دابووبووباینایە دابووبووینایە ...

داکەوتن – داکەوتبووبامایە داکەوتبوومایە ...

داکەوتبووباینایە داکەوتبووینایە ...

واتە: پێشگر + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + با + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

یاخود: پێشگر + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

لێکدراو: ئازادبوون – ئازادبووبووبامایە یاخود ئازادبووبوومایە

ئازادبووبووینایە ئازادبووینایە ...

سەرکەوتن – سەرکەوتبووبامایە سەرکەوتبوومایە

سەرکەوتبووباینایە سەرکەوتبووینایە

واتە: وشەیێکی واتادار + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + با + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

یاخود: وشەیێکی واتادار + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

ب–تێپەڕ

سادە : گرتن – گرتبوومانایە ... گرتبوومایە

کردن – کردبوومانایە کردبوومایە ...

واتە: قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + با + جێناوی لکاوی بەهێز + ایە

یاخود: قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + جێناوی لکاوی بەهێز + ایە

داڕێژراو: داگرتن دامگرتبووبایە ... یاخود دامانگرتبووایە

دامانگرتبووبایە   دامانگرتبووایە ...

ڕاکردن   ڕامکردبووبایە   ڕامکردبووایە ...

ڕامان بکردبووبایە   ڕامانکردبووایە ...

واتە: پێشگر + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + با + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

یاخود: پێشگر + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + جێناوی لکاوی بەهێز + ایە

لێکدراو: ڕێگاگرتن- ڕێگامگرتبووبایە ... یاخود ڕێگامگرتبووایە

ڕێگامانگرتبووبایە   ڕێگامانگرتبووایە ...

بەخێوکردن – بەخێومکردبووبایە   بەخێومکردبووایە ...

بەخێومانکردبووبایە   بەخێومانکردبووایە ...

واتە: وشەی واتادار + جێناوی لکاوی بەهێز+ قەدی کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + با + ایە

یاخود: وشەی واتادار + جێناوی لکاوی بەهێز + قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + ایە

تێبینی//

(ب- bi) و (با) و (ایە) سێ نیشانەی کرداری ڕابوردووی ئینشائین:

١-وا پێدەچێ ئەو نیشانەی (ب- bi)ەی لە پێش ڕەگی ڕانەبوردووی ئینشائییەوە بە ڕەوانی و بێگری دێت و دەردەکەوێ، لە کاتی ڕابوردووشدا هەر هەبێ، چونکە:

أ-لە کاتی ڕابوردووی بەردەوامدا بە هەمان شێوە خۆی دەنوێنێ – واتە لە سەرەتای بناغەی کردارەکەوە دێت. وەک:

ڕانەبوردوو: بکەوم ... بگرم ...

ڕابوردوو : بکەوتبامایە ... بمگرتبایە ...

ب-لە کاتی ڕابوردووی تەواودا دەکەوێتە دوا قەدی کردارەوە. وەک:

کەوتبێم

گرتبێم

ج-لە هەندێ حاڵەتدا، بەتایبەتی لە کرداری تێنەپەڕی ڕابوردووی نزیکدا، وا پێدەچێ بە ئەسڵ هەبێ و بۆ سووک کردن و ئاسانی قووت بدرێ. وەک:

بکەوتبام – کەوتبام

د-واش ڕێ دەکەوێ بە هیچ چەشنێک بەکارناهێنرێ، جا هۆ قورسیی دەربڕین بێ یان هەر شتێکی دی. بەوێنە، لە کرداری تێپەڕی ڕابوردووی نزیکدا دەوترێ: گرتبام، کردبام ... و ناوترێ: بگرتبام، بکردبام ...

٢-نیشانەی (با) هەمیشە بە دوا قەدی کرداردا دێت: (کەوتبام = کەوت+ با +م؛ گرتبام = گرت+با+م؛ بکەوتبامایە = ب+کەوت+با+م+ایە؛ بمگرتبایە= ب+م+گرت+با+ایە ...)و ئەمیش گەلێ جار و لە زۆر ناوچە قووت دەدرێ و لە بریتی (بکەوتبامایە، بمگرتبایە، کەوتبووبامایە، گرتبووبامایە ...) دەڵێن: (بکەوتمایە، بمگرتایە، کەوتبوومایە، گرتبوومایە ...)

٣-لە وشەیەکدا چ هەرسێ نیشانەکە (ب-bi ،با، ایە) هەن و چ دوانیان، هەرگیز (ایە) لە پێش (با)وە نایەت و (با)ش ناکەوێتە پێش (ب- bi)ەوە. وەک:

*بوونی هەر سێ نیشانەکە. وەک:

بکەوتبامایە

ب با ایە

*بوونی دوانیان:

أ-(ب)و (با):

بکەوتبام

ب با

ب-(با)و (ایە):

کەوتبووبامایە

با ایە

فۆرمی کاتی ڕابوردووی ئینشائی بە زۆری بۆ مەبەستی داوا و ئاوات و ئارەزوو و دوعا و پاڕانەوە و مەرج و پرس و پێویستی و ئیحتیمال و تەصەور ... بەکاردێنرێ و لە ڕاگەیاندنی ئەو واتایانەشدا بەتایبەتی ئامراز و وشەی وەک: (خۆزگە، کاشکی، بریا، بەڵکو، ئەگەر، دەبوو، دەبوایە، دەبێ، ڕەنگە، دەشێ ...) هاریکاری دەکەن.

چەند نموونەیێک:

خۆزگە بڕۆشتمایە و ڕزگارم بووایە.

کاشکی بمدیایە و کتێبەکەم لێوەرگرتبایە.

بریا بچووبوومایە و گلەییم نەهێنایەتە سەر خۆم.

<u>بریا</u> <u>بمردایە</u> و لەسەر جێگە <u>نەکەوتبایە</u>.

<u>بەڵکو</u> <u>کەوتبم</u> و هەستم پێنەکردبێ.

<u>ئەگەر</u> <u>بچووینایە</u>، پێیان دەزانی.

<u>دەبوو</u> <u>بمان</u> <u>گرتبایا</u> و <u>تێرمان</u> <u>تێهەڵدابایە</u>.

<u>دەبوایە</u> <u>بمان</u> <u>کریبایە</u>.

<u>دەبێ</u> زوو <u>هاتبن</u> و زوو <u>ڕۆیشتبن</u>.

<u>ڕەنگە</u> <u>چووبن</u> بۆ بازار.

<u>دەشێ</u> <u>گەڕابن</u> و ئێمەیان نەدۆزیبێتەوە.

... هتد.

لە زمانی کوردیدا لە نێو هەر چوار جۆرە ڕابوردووەکەی ئینشائیدا، ڕابوردووی بەردەوام لە هەموان پتر بەکاردێ و بە دوا ئەویشدا ڕابوردووی تەواو و ڕابوردووی دوور. هەرچی ڕابوردووی نزیکە یەکجار کەم لە کاردایە.

فۆرمی کاتی ڕابوردووی نزیک بە گشتی بۆ ڕوودانی کارێک لە کاتی ڕابوردوودا بەکاردێنرێ و هەندێ جاریش بۆ ڕاگەیاندنی ڕووداوێک لە کاتی ئێستادا بەکاردەبرێ. دیارە هەر لەبەر ئەو هۆیەشە، کە هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ئەم فۆرمەیان بە (کاتی ڕابوردووی ئێستا) ناوبردووە(بەوێنە بڕوانە: چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ٢٠٢).

ناوبردنی فۆرمی ڕابوردووی بەردەوامیش بە (کاتی ڕابوردووی ئایندە) لەبەر ئەو هۆیەیە، کە ئەو فۆرمە ئەگەرچی بە گشتی بۆ نیشاندانی ڕووداوێک لە کاتی ڕابوردوودا لە کاردایە، بەڵام جار جارە بۆ دەربڕینی ڕووداوێک لە کاتی ئایندەشدا بەکاردێنرێ.

لەبەر ئەوەی لە فۆرمی ڕابوردووی تەواودا لەتەک ڕابوردووییدا هەندێ جار ئایندەیی هەیە، بۆیە ئەم جۆرە کاتە بە (کاتی ڕابوردوو – ئایندە – مەرجی)ش ناودەبرێ.

هەرچی فۆرمی ڕابوردووی دوورە بۆ ڕاگەیاندنی کاتی ئێستا یان کـاتی ئاینـدە بـەکارنابرێ. وا دیـارە، کـە ئـەم فۆرمـە بـە (کـاتی ڕابـوردوو) نـاودەبرێ، لـەبـەر ئەوەیـە ڕوودان تـەنیا لـە کـاتی ڕابوردوودا نیشان دەدا.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا چۆن کردار لە ڕێژەی ئیخباریدا چوار جۆر ڕابوردووی هەیە و تەنیا تێنەپەڕەکانیان جێناوی لکاو (دەستەی بێهێـز) وەردەگـرن، لـە ڕێـژەی ئینشائیشـدا بـە هـەمان چەشنە.

١-ڕابوردووی نزیک:

تاک:
١-کەتبم
٢-کەتبی
٣-کەتبە

کۆ:
١-
٢- کەتبن
٣-

واتە: قەدی کردار + ب + جێناوی لکاوی بێهێز

٢-ڕابوردووی بەردەوام:

تاک:
١-بکەتاما
٢-بکەتایی
٣-بکەتا

کۆ
- ١-
- ٢- بکەتانا
- ٣-

واتە: ب + قەدی کردار + ا + جێناوی لکاوی بێ‌هێز + ا

٣-رابوردووی تەواو:

تاک
- ١-بکەتاما
- ٢-بکەتایی
- ٣-بکەتا

کۆ
- ١-
- ٢- بکەتانا
- ٣-

واتە: ب + قەدی کردار + ا + جێناوی لکاوی بێ‌هێز + ا

٤-ڕابوردووی دوور:

تاک
- ١-کەتبوویاما
- ٢-کەتبوویایی
- ٣-کەتبوویا

کۆ
- ١-
- ٢- کەتبوویانا، کەوتبوونا
- ٣-

واتە: قەدی هەر کردارێک + قەدی کرداری (بوون) + ا + جێناوی لکاوی بێهێز + ا

تێبینی//

١-بە ڕواڵەت لەوە دەچێ نیشانەی (با)و (ایە)ی کرمانجیی خواروو لە کرمانجیی ژووروودا هەر (ا)یەکەیان مابێ و دەنگەکانی دییان تێدا چووبن – واتە (ب)ی (با)و (یە)ی (ایە) نەمابن. ئەگەر ئەمە وابێ، ئەوە دەتوانین بڵێین نیشانەکانی ڕێژەی ئینشائیی هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردی وەک یەکن – واتە چۆن لە کرمانجیی خوارووودا (ب)و (با)و (ایە)[220] سێ نیشانەی گرنگی ڕێژەی ئینشائین، لە کرمانجیی ژووروووشدا بە هەمان چەشنە و تەنیا ئەوەندە هەیە کە (با)و (ایە)یان بەر یاسای سوانی دەنگ کەوتوون:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
بکەوتبامایە	بکەتابا
ب با ایە	ب ا ا

[220] ئەو (ایە)یەی کوردی لە زمانی پشتۆدا لە قاڵبی (ای)دا دەبینرێ، وەک "کە تا لیدلای" (ئەگەر تۆ بتدیایە) ... (ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، ل ٧١.

کەوتبوویامایە　　　　　کەوتبوویاما[٢٢١]
با　ایە　　　　　　　　ا　ا

ئەوەی لەو بەرانبەر ڕاگرتنە ڕواڵەتییە گرنگتر بێ، ئەوەیە کە لە زمـانی ئاوێسـتادا (ا) نیشـانەی ڕێـژەی ئینشـائییە[٢٢٢]. لـە گـەردانی کرداری جۆری دووەم و سێیەم و چوارەمی زمـانی لاتینیدا هـەر (ا) نیشـانەی ئـەو ڕێژەیەیـە و لـە کۆتـایی بناغـەوە دێت [٢٢٣] (بەوێنـە: - recipi-a-m –برد – با – م) ... بەو پێیە دەبێ (ا)یەکەی کرمانجیی ژووروو وەک ئەسڵەکەی مابێ و گۆڕانی بەسەردا نەهاتبێ، بەڵام لە دیـالێکتی کرمـانجیی خـوارووی لێی زیاد کرابێ و بـووبێ بـە (بـا) و (ایە).

٢-فۆرمی ڕابوردووی بـەردەوام و فۆرمی ڕابـوردووی تـەواو لـە کرمـانجیی ژووروودا خـاوەنی یـەک پێکهـاتنن، بـەڵام لـە کرمـانجیی خوارووودا فۆرمیان جیاوازە.

---

[٢٢١] دیـارە لێرەشـدا بۆیـە (ی – y) پەیـدا بـووە، چونکـە (ا) بـە دوا (وو)دا هـاتووە و دوو بزوێن پێکەوە نایەن.
[٢٢٢] بڕوانە: س. ن. سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل٩٥-٩٦.
[٢٢٣] بڕوانە: ن. م . لیمپێل، زمانی لاتینی، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ١٠١-١٠٢.

-٣-

ڕێژەی داخوازی

واتـای گشـتیی ڕێـژەی داخـوازی، فـەرمان و داوا و تکـا و وریاکردنەوەیە بۆ بەجێهێنانی کارێک لـە لایـەن کەسێکەوە (تـاک)، یان چەند کەسێکەوە (کۆ). لـە ڕووی کاتـەوە تـەنیا ئێسـتا و ئایندەی هەیـە و ڕابوردووی نییـە. لـە ڕووی کەسـەوە تـەنیا فۆرمی کەسـی دووەمی تـاک و کـۆی هەیـە و کەسـی یەکـەم و سـێیەمی نییـە. ئـەم ڕێژەیە نیشانە و پێکهاتنی تایبەتیی خۆی هەیە.

کەرەستەی پێکهێنانی بریتییە لە ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی کردار و نیشـانەی (ب –b، ب– bi) لـە پێشـییەوە[٢٣٤] و جێنـاوی کەسـیی لکاو لەدوایەوە ("ە" بۆ کەسی دووەمی تاک و "ن – n، ن – in " بۆ کەسی دووەمی کۆ). وەک:

تێنەپەڕ:

ب + وەست (وەستان) + ە/ن = بوەستە/بوەستن

ب + فڕ (فڕین) + ە/ن = بفڕە/بفڕێن

ب + ب (بوون) + ە/ن = ببە/ ببن

ب + مر (مردن) + ە/ن = بمرە/بمرن

(٢٣٤) کردار سادەبێ یان ناسادە، نیشانەی (ب) لە پێش ڕەگەکەیەوە دێت. وەک:

سادە: فڕین – بفڕە

کڕین – بکڕە

داڕێژراو: هەڵگرتن – هەڵگرە داخستنن – دابخە

لێکدراو: فریاکەوتن – فریانبکەوە خێراکردن – خێراکە.

ب + کەو (کەوتن + ە/ن = بکەوە/بکەون
... (٢٢٥)

تێپەڕ:

ب + هێن (هێنان) + ە/ن = بهێنە/بهێنن
ب + کڕ (کڕین) + ە/ن = بکڕە/بکڕن
ب + خوێن (خوێندن) + ە/ن = بخوێنە/بخوێنن
ب + گر (گرتن)+ ە/ن = بگرە/بگرن
... هتد. (٢٢٦)

کەسی دووەمی تاکی ڕێژەی داخوازی جێناوی کەسیی لکاوی (ە) وەردەگرێ و کەسی دووەمی کۆش (ن). ڕێژەی داخوازی فۆرمی کەسی یەکەم و سێیەمی نییە، چونکە فەرمان و داوا و تکا، کە سەرجەمیان داخوازین، بۆ بەجێ هێنانیان ڕوودەکرێتە کەسی دووەم. بەڵێ کاتێ ئامرازی وەک (با، دەبا ...) لەگەڵ کەسی یەکەم یان سێیەمدا بەکاردێنرێ: (با بڕۆین، دەبا بڕۆین ... با بڕوا، دەبا

---

(٢٢٥) تینوو بە خوێنی عاشقە، ئەی دڵ، ببە بە خوێن
ئەو لێوە، مژدە بێ، دڵی پڕ خوو نیە گەرەک (مەحوی، ل ١٩٣)
بۆ وەفاکردن بە وەعدی هاتنی بمرە، وتی
کەس نیە ئیحظاری کا وا هاتوە ڕادەی وەفات (مەحوی، ل ٥٧)

(٢٢٦) لەسەر مەیتی بخوێنە
وەفای جوانی بنوێنە (گۆران، ل ٨٨)

ڕۆن لە پیاو بکڕە و گەنم لە ژن (پەندی پێشینان، ل ٢٥٠)

قاسید وتی پێم: بگرە سەبر، خانم ئەوا دێت؛
سافەرموو، سەبر بێ بە فیدای خاکی بەری پێت! (گۆران، ل ٣٦)

بڕوا ...)[٢٢٧] کەمێ واتای داخوای تێدایە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمەە ڕێژەی ئینشائییە، نەک داخوازی[٢٢٨].

ئەو کردارەی ڕەگی کاتی ئێستای کۆتایی بەدەنگی نەبزوێن دێت، لە ڕێژەی داخوازیدا بە ئاسانی جێناوی کەسیی لکاوی (ە) یان (ن) وەردەگرێ. وەک:

ب + نووس (نووسین) + ە/ن = بنووسە/بنووسن

ب + ماڵ (ماڵین) + ە/ن = بماڵە/بماڵن

ب + مژ (مژین) + ە/ن = بمژە/بمژن

ب + خەو (خەوتن) + ە/ن = بخەوە/بخەون

... هتد[٢٢٩]

ئەگەر ڕەگی کاتی ئێستای کردار کۆتایی بە دەنگی بزوێن بێت، ئەوە وەک حاڵەتی نەبزوێن بۆ کەسی دووەمی کۆ جێناوی لکاوی

---

[٢٢٧] با شەو بڕوا سەحەر بێ، باغی گوڵان وەبەر بێ
گەر تۆ مەیلت لەسەر بێ، کافر ئیســــــــلامی ناوە (وەفایی، ل ١٥٢)

بەسەر پاییزی زەردا با بە خوڕ بگرێ، بە کوڵ بگرێ
لەسەر ئاخر گەڵا، ئاخر چڵی تەنیایی گوڵ بگرێ! (گۆران، ل ١٦٠)

[٢٢٨] شایانی باسە، مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانیش لەو ڕایەدایە، کە ئەو جۆرە ڕێژانە، ڕێژەی داخوازی نین و لەو بارەیەوە، دەڵێ: "دیارە، کاری فەرمان، هەمیشە لە نێوان دوو کەسدایە، فەرمان لە یەکەوە دەردەچێ، دووەم جێبەجێی دەکات، ئەگەر ... بەهۆی سێیەمەوە گەیەندرا بە دووەم ... ئەو وەختە لە شێوەی فەرمانی دەردەچێ ... بڕۆم ... بڕوا" (زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، ٢٠٤).

[٢٢٩] لە سندووقی پڕی سینەم بترسە
کە ئاگر بەربداتە تەخت و تابووت (نالی، ل ١٤٩)
وا ظەن مەبە ڕوخسارەیی تۆ غائیبە قوربان
بنوارە چلۆن نەقشە لەنێو دەیدەیی تەڕما (نالی، ل ١٤٩)

(ن) وەردەگرێ، بەڵام هەرچی جێناوی لکاوی (ە)ی کەسـی دووەمـی تاکە بە شێوەیێکی دی دەبینرێ.

١-کەسی دووەمی کۆ:

ب + گەڕێ (گەڕان) + ن = بگەڕێن

ب+ نوو (نووستن) + ن = بنوون

ب + کە (کردن) + ن = بکەن

ب + ڕۆ (ڕۆیشتن) + ن = بڕۆن

... هتد.[٢٣٠]

٢-کەسی دووەمی تاک:

ب + گەڕێ (گەڕان) + ە = بگەڕێ

ب + نوو (نووستن) +ە = بنوو

ب + کە (کردن) +ە = بکە

ب + ڕۆ (ڕۆیشتن) +ە = بڕۆ

... هتد[٢٣١]

---

[٢٣٠] ڕێگەی هودا طەریقەتی عیشقە، دە "مەحویا"
وەرن و پیا بڕۆن و (و صلوا علی الرسول) (مەحوی، ل ٢٠٨)

[٢٣١] وەک هەنگ بگەڕێ و گۆرانی بڵێ،
لادە جار جارێ بۆ بەرپێی گوڵێ
(گۆران، ل ١٥٣)

گشت هاواریانە لە بەختی نووستوو
من هاوار ئەکەم بەختە زووو بنوو (پیرەمێرد، ل ١٥٠)

هەم هەم عەنانی ئاهم و، هەم هەم ڕیکابی ئەشک
ڕەحمێ بەم ئاهـ و ئەشکە بکە، هەستە بێ قوصوور (نالی، ل ١٧٧)

هەر ملیەک سەختە، بڕۆ بیگرە
(پەندی پێشینان، ل ٤٩)

لەبەر ئەوەی (ن) دەنگی نەبزوێنە بە ئاسانی بەدوا ئەو جۆرە ڕەگانەدا دێت، بەڵام (ە)، کە خۆی بزوێنە ناشێ بەدوا بزوێندا بێت، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو بزوێن پێکەوە نایەن و لەبەر ئەوە تێ دەچێ.

لە هەندێ ناوچەی کوردەواریدا، بەتایبەتی لە کرداری وەک: (بنوو، بخۆ ...)دا، کە کۆتاییان بە (وو، ۆ) هاتووە، دەگۆڕێن بە (و- W)ی نەبزوێن و جێناوی کەسیی لکاوی (ە) وەردەگرن. وەک:

بنوە

بخوە

...

تەنانەت لە شێوەی سلێمانیشدا، ئەو دیارەدەیە بەرچاوە دەکەوێ، کە هەندێ جار لە بریتی (بدروو، ببزوو، بسوو، بگروو ...) فۆرمی (بدروە، ببزوە، بسوە، بگروە ...) بەکاردەبرێ.

کرداری (چوون)، کە (چ- ci) ڕەگی کاتی ئێستایەتی، لە ڕێژەی داخوازیدا (ۆ) وەدەگرێ: (بچۆ)[٢٣٢].

فۆرمی (بچۆ) لە هەندێ بەشە دیالێکتی کوردیدا لە شێوەی (بچە) یان (بچوو)دا بەرچاو دەکەوێ.[٢٣٣]

کرداری (هاتن)، کە ڕەگی کاتی ئێستای (ێ)یە، بەپێی دەستووری لە ڕێژەی داخوازیدا دەبێ بە (بێ، بێن)و ئەمەش لە گەلێ شوێندا

---

[٢٣٢] د. زاری یووسف لەو بارەیەوە نووسیویە دەڵێ: "دەشێ ئەم فۆرمە بەپێی وێکچوونی لەگەڵ فۆرمی داخوازیی کرداری (ڕۆیشتن) – (بڕۆ)وە دروست کرابێ" دیالێکتی سلێمانی زمانی کورد، ل ٩٨).

[٢٣٣] بڕوانە: دکتر ابراهیم پور، دستور زبان کردی، ل ٤٩؛ د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل ٤٧. ...

بـەکاردێنرێ، بـەڵام ئـەم کـرداره شـێوەییەکی دی هـەیـه، کـە (وەره، وەرن)ه[٢٣٤] و تـەنیا جێناوەکـان بـەپێی دەسـتووره گشـتییەکەی دروست بوونی ڕێژەی داخوازین، دەنا نه (وەر) ڕەگی (هاتن)ه و نـه (ب) له ناواندا هەیه.[٢٣٥]

شـایانی باسـه، لـه دیـالێکتی کرمـانجی ژووروو‌شـدا، ڕێـژەی داخوازی به هـەمان شێوازی دیالێکتی کرمانجیی خواروو دروست دەبێ، واتـه: (ب + ڕەگـی کـاتی ئێسـتای کـردار + جێنـاوی کەسـیی لکاو). وک:

ب + نڤیس (نڤیسین) + ە/ن = بنڤیسه/ بنڤیسین

ب + کەڤ (کەڤتن) + ە/ن = بکەڤە/ بکەڤن

...[٢٣٦].

---

(٢٣٤) تۆ کە حۆریت، وەره نێو جەننەتی دیدەم، چ دەکەی

بەم دڵەی پڕ لە شەرەر و سینەیی سۆزانمدا؟! (نالی، ل٩١)

ڕێگەی هودا طەریقەتی عیشقە، دە "مەحویا"

وەرن و پیا بڕۆن و (صلوا علی الرسول) (مەحوی، ل ٢٠٨)

(٢٣٥) د. نەبەز دەربارەی ڕێژەی (وەره) نووسیویه: "(وەرین) به مانای (هاتن) دێ. ئەم کاره لە کرمانجیی ژووروودا ماوه، بەڵام لـه کرمانجیی نێوەڕاسـتدا، تـەنیا دەمکاتی فەرمان، واتا (وەره) ماوه" (زمانی یەکگرتووی کوردی، ل١٠٦، پ٥٠). لەو فەرهەنگە کوردییانـەی لەبـەر دەسـتتان بـه هـیچ چەشـنێک (وەریـن) بـه واتـای (هـاتن) لێـک نەدراوەتەوە (بڕوانە: ق. کوردۆ، فەرهەنگی کوردی – ڕووی، ل ٧٨٨ ....). چەرکـەزی بەکۆش ڕوون و ئاشکرا لە پاڵ وشـەی (وەره)دا نووسـیویه: "ڕێژەی داخوازی تـاکی کرداری (هاتن)ه" (ل ٥٠٣). بەڵام هێندە هەیە، کە لـە فەرهەنگەکەی قەناتی کوردۆدا، وشـەی (وەرانـین)، نـەک (وەریـن) مانـای چـوارەمی بـه (هێنـان)، نـەک (هـاتن) لێـک دراوەتەوە (بڕوانە: ل، ٧٨٧).

(٢٣٦) .... بێژە، خوەدێ ژ کێ ستاندیه ... (کوردۆ، ل ٣٥)

بەنگین یەک شانده بەر بەحرێ، گۆت، "لاو هەلە هەرە بێژە چ داهوا ڤان خەلکان؟

(مەمێ ئالان، ل ٤٣)

وێکچوونی ڕێژەی داخوازیی هەردوو دیالێکتە سەرەکییەکەی کوردی بە چەشنێکە، کە لە هەموو سەرێکەوە یەکدەگرنەوە. بۆ نموونە، نەک هەر ئەو نموونانەی سەرەوە، کە ڕەگی کاتی ئێستایان کۆتایی بە دەنگی نەبزوێن هاتووە و بە هەمان شێوەی کرمانجیی خواروو جێناوی (ە)و (ن)یان وەرگرتووە، بەڵکو ئەو ڕەگانەش، کە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ، بە یەک چەشن خۆیان دەنوێنن – واتە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا ئەگەر ڕەگی کاتی ئێستای کردار کۆتایی بە دەنگی بزوێن بێت، ئەوە وەک حاڵەتی نەبزوێن بۆ کەسی دووەمی کۆ جێناوی لکاوی (ن) وەردەگرن، بەڵام بۆ کەسی دووەمی تاک هەرچی (ە)یە دەرناکەوێ:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
بدروو	**بدروو**
بجوو	**بجوو**
بکە	**بکە**[٢٢٧]
...	

لە هەندێ ناوچە، بەتایبەتی سەر بە دیالێکتی ژووروودا، لە باری تاکدا (ە) تێدەچێت. وەک:

بخور، بکوژ، بفروش، بکر، بمر ...[٢٢٨]

---

(٢٢٧) پرسیارێ ل مە جارەک بکە شیرین دەهەنا من
کو پەریهتینە فراقا تە ل سەر دەرد و غەمێ (جزیری، ل ٤٣٠)

(٢٢٨) بڕوانە: ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، ل ٢٠٨-٢٠٩؛ جگەرخوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، ل ١٥٤ ... بەڵام من وایی بۆ دەچم، کە ئەمە تەئسیری زمانی فارسی بێت.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ڕیژەی داخوازی (چوون، ڕۆیین) دەبێتە (هەڕە)[٢٣٩] و هی (ئانین)یش دەبێتە (وەینە). هەرچی (هاتن)ە وەک کرمانجیی خواروو (وەرە)یە.[٢٤٠]

دروست بوونی ڕیژەی داخوازی لە دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا، وەک یەکە و لە باری مۆرفۆلۆژییەوە جیاوازییان لە نێواندا نییە. ئەوەتە لە بەشە دیالێکتی هەورامانیشدا بەر لە (ب + ڕەگی کاتی ئێستا + جێناوی لکاو) پێک دێ. وەک: بتاشە، بچنە، بکێشە ...[٢٤١]

تێبینی//

١-ئەوە بەرچاو دەکەوێ، کە هەندێ جار لە دیالێکتی خواروودا (وە) و لە دیالێکتی ژووروودا (ڤە) لە بریتی (ب)ی نیشانەی داخوازی بەکاردەبرێن. وەک:

وەکە، وەخۆ ...

ڤەکە، ڤەخۆ ...

٢-لە بەشە دیالێکتی سلێمانیدا دیاردەییکی یەکجار تایبەتی و سەرنج ڕاکێش هەیە و بەڵگەش وا ڕادەگەیەنێ، کە لە زووەوە هەبووبێ، چونکە چۆن ئەمڕۆ بەکاردێنرێ، لە شیعری شاعیرانی

---

[٢٣٩] بەنگین یەک ساندە بەر بەحرێ، گۆت: "لاو هەلە هەڕە بنێرە چ داهوا ڤان خەلکانە؟ (مەمێ ئالان، ل ٤٣)

... گۆت "هەڕن، ئیرۆ ئێڤارێ عەلی مەمەدێ ل ئۆدا خوەدا ڕۆنێ ...

(کوردۆ، ل ٣٦)

[٢٤٠] ... دبێژە: "زوو وەرە، شیر بمژە ...". (کوردۆ، ل ٤٢)

[٢٤١] بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١، ل ٢٠٣-٢٢٠٤.

زووی ناوچەکەدا، بە هەمان شێوە دەبینرێ. ئەو دیاردەیەش ئەوەیە، کە پاشکۆی (- رە) دەخرێتە سەر کۆتایی هەندێ کرداری داخوازیی تاک. وەک:

چوون	بچۆ	،	بچۆرە
ڕۆیشتن	بڕۆ	،	بڕۆرە
هاتن	بێ	،	بێرە
بردن	ببە	،	ببەرە
خستن	بخە	،	بخەرە
شتن	بشۆ	،	بشۆرە
مانەوە	بمێنەوە	،	بمێنەرەوە
ڕشتن	بڕێژە	،	بڕێژەرە
سڕینەوە	بسڕەوە	،	بسڕەرەوە

... هتد. [٢٤٢]

بەوێنە:

گەر بێ خەبەری لەم ئەحوالانە
شەوێ بچۆرە ئەو چاخانانە

(بێکەس، ١٠٦)

بلێ: بە قوربان، تۆ ناوت پاکە
بمانخەرە ڕێی یەکێتی و چاکە

(پیرەمێرد، ل ١٣٤)

---

[٢٤٢] واش پێدەچی، کە ئەو (رە)یە بە شێوەییکی سەرەکی بخرێتە سەر ئەو کردارانەی ڕەگیان بە بزوێن کۆتایی دێت. ئەوەتە لەو نموونانەدا، کە هێناومانننەتەوە، تەنیا دوا دوو کرداریان کۆتایی ڕەگیان نەبزوێنە.

بێرە کوردستان عەزیزم گەر تۆ سەیرانت دەوێ
بت بەمە قەندیل ئەگەر گوڵزاری کوێستانت دەوێ
(ئەسیری، ل ٣٩)

٣-لە وتنی وشەی ناسادەدا بە زۆری (ب)ی داخوازی تێدەبرێ. وەک:

دانیشە	دابنیشە
ڕاکە	ڕابکە
ڕاخە	ڕابخە
سەرخە	سەربخە
فریاکەوە	فریابکەوە
خێراکە	خێرابکە

... هتد.

بەوێنە:

ئەی شێوە شۆخ، ئەی پەری!
دانیشە لای ژوور سەری،
(گۆران، ل ٩٠)

وتەن هەڵڕێژە ئەشکی خوێنینت
با بەرز بێ سەدای شین و ناڵینت
(بێکەس، ل ٦٢)

سەیرکە هام فەردان، هام دەرد و هام مەشق
نازک خەیاڵان ماسیی دەریای عەشق
(پیرەمێرد، ل ٢٤٤)

گەر ئیشی ڕۆحتە، کە نەبوو کەس بە دەستەوە

دەستهەڵگرە لە ڕۆح و مەبە ئیلتیجا بە کەس

(مەحوی، ل ١٤٧)

فۆرمی ڕێژەی داخوازی لە زمانە ئێرانییەکانی دیشدا وێنەی یەکێتی لەگەڵ کوردی نیشان دەدەن:

لە زمانی بلووجیدا فۆرمی تاکی داخوازی بە خستنەسەری نیشانەی (ب b، ب bi) بۆ سەر ڕەگی کاتی ئێستای کردار پێک دێ. وەک:

بپرۆش (بڕووخێنە)

برە (بڕۆ)

بۆ پێکهێنانی کۆ (it)ی جێناوی کەسیی لکاوی کەسی دووەمی کۆ دەخرێتە سەر ڕەگی کردارەکە. وەک:

بپرۆشت (بڕووخێنن)

برەت (بڕۆن)(٢٤٣)

لە زمانی پشتۆدا کرداری داخوازیی تاک لە ڕەگی کرداری کاتی ئێستا و (ە) پێک دێ. وەک:

گۆرە (بڕوانە)[٢٤٤]

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بۆ کەسی دووەمی تاک، ڕەگ بە ڕووتی بەکاردێ و لە حاڵەتی کۆشدا (ێت) دەخرێتە سەر ڕەگ. وەک:

کەرتەن (کردن):

ڕەگی کاتی ڕانەبوردووی (کون)ە

---

[٢٤٣] ف. ئا. فورلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٢.

[٢٤٤] ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٥٣.

کون (بکە)

کونێت (بکەن)

کەمێ جاریش لە حاڵەتی کەسی دووەمی کۆدا کۆتایی یـ (هـ) بەرچاودەکەوێ. وەک:

بەرێهـ (ببەن)

کەنێهـ (بکەن)[٢٤٥]

---

[٢٤٥] ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٩٠-٩١.

کرداری یاریدەدەر

ئــەرکی ڕێزمــانیی کــرداری یاریــدەدەر بریتییــە لــە نیشــاندانی پێوەندیی شتێک یان دیاردەییێک بە خاسیەتییەوە: ئەو ئازاد بوو؛ ئەو بــوو بــە مامۆســتا ... هتــد. لــە دەربڕینــی ئــەم پێوەندییــەدا واتــای ڕێزمانیی کرداری یاریدەدەر هاوبەشە. وێڕای ئەوە، هەر یەکەشیان خاوەنی تایبەتێتی واتای سەربەخۆی خۆیەتی.

بێگومان، ئەو کردارەی واتای جۆربەجۆری هەیە، دەشـێ تایبـەتی پێوەندیی نێوان واتا و دۆخی ڕێزمانییەکەی وەک یەک نەبن. لەباری ڕوونیی واتای لێکسیکیدا، واتای ڕێزمانی دەکەوێتە پلەی دووەمـەوە، بەڵام لە حاڵەتی کزبوونی واتـای لێکسـیکیدا دێتـە پلـەی یەکـەم. بـەو پێیە، ئەگەر کرداری خاوەن واتای تەواو دەوری یاریدەدەری ببینێ، ئــەوە بــە واتــای لێکســیکیی ڕوونــەوە خــۆی دەنــوێنێ و واتــای هاوبەشــیان زۆر ئاشــکرا نییــە... لــە زمــانی کوردیــدا ئەگــەرچی ژمارەییێک لەو جۆرە کردارانـە بـەرچاو دەکـەون، بـەڵام ڕادەی هـەرە دیاری کزبوونی واتای لێکسیکی لە کرداری (بوون)دا دەبینرێ.

(بوون) چاوگێکی تێنەپەڕە.

قەدی ئەم کردارە، وەک هەموو چاوگێکی کوردی بە لێکردنەوەی (ن)ی چاوگ سازدەبێ:

بوون — ن = بوو

هەرچی چۆنێتی وەرگرتنی ڕەگەکەیەتی، وەک کرداری (چـوون)ی تێنەپەڕی هـاوەڵی بـەر ڕێگـە بنەڕەتییەکـە دەکـەوێ – واتـە لابردنـی (ن)ی چاوگ و دەنگەکەی پێشەوەی (وو) –

بوون – وون = بـ

(بـوون) وەک کـرداری بوونـەک (فعـل الکینونـە) بـە مانـای (کـان، اصبح، صـار ...) دێت – واتە (کان واخواتها)ی عەرەبی دەگرێتەوە.

کرداری (بوون) بە هەر واتاییک بێت و وەک کردارێکی تـەواو لـە مەیداندا بێ، یان وەک کردارێکی یاریدەدەر دەور ببینێ، لـە ڕووی ڕێژە و کات و نەرێتییەوە وەک گشت کردارێکی تێنەپەڕی دی خۆی دەنوێنێ:

-باری ئەرێتی-

-١-

ڕێژەی ئیخباری

١-کاتی ڕانەبوردوو:

دە / ئە – ب – م[٢٤٦]

دە / ئە – ب – ین

واتــە بـۆ پێکهێنــانی فـۆرمی ڕانــەبوردووی، نیشــانەی (دە/ ئــە) دەخرێتـە پـێش ڕەگـی کـاتی ڕانەبوردوویـەوە و بـە دوا ڕەگەکەشـیدا جێناوی لکاوی بێهێز دادەنرێ.

٢-کاتی ڕابوردوو:

أ)ڕابوردووی نزیک:

بوو – م

بوو – ین

...[٢٤٧]

واتە: قەد + جێناوی لکاوی بێهێز

ب-ڕابوردووی بەردەوام

---

[٢٤٦] کابراکە پیاوێکی باش بوو، وتی هەزار جاریش مەمنوونیش ئەبم

(لەخەوما، ل ٣٠)

[٢٤٧] دەمێک بوو چاوەڕێی بەفرێکی وا بووم مژدەبێ باری

سەرم بەفرە کەچی هێشتا شەڕەتۆپەڵمە بۆ یاری (پیرەمێرد، ل ١٣٥)

... لەبەر ئەو باران و ڕەهێڵەیە، نیو سەعات زیاتر بەم گێرمە و کێشەیەوە بووین ...

(لە خەوما، ل ٣٣)

دە - بوو – م

دە - بوو – ین

...[248]

واتە: نیشانەی (دە/ئە) + قەد + جێناوی لکاوی بێهێز

ج-ڕابوردووی تەواو

بوو – م buwim

بوو – ین buwin

...[249]

واتە: قەد + نیشانەی (وو) + جێناوی بێهێز

د)ڕابوردووی دوور

بوو – بوو – م

بوو – بوو – ین

...[250]

واتە: دووپات بوونەوەی قەد + جێناوی لکاوی بێهێز

---

[248] چی دەبوو بەفر شـــــەکر بوایە

سەرمایە ئەبوو بۆ ئەم سەرمایە (پیرەمێرد، ل ١٣٨)

[249] ئایا بە جەمع و دائیــــــرەیە دەوری (کانیبا)

یاخۆد بووە بە تەفریقەیی شۆڕش و نشوور؟! (نالی، ل١٨٦)

گوێم پڕ بــــووە لە ئەفســــانەی دڵداری،

بە لەعنەت بێ زوهرەی جوانی و عەیاری، (گۆران، ل ٣٧)

[250] پێم هەموو بووبوو بە بلۆق (لەخەوما، ل ٢٩-٣٠)

لە ڕێگاکان گوڵەزەرد یەکسەر

بووبووە زنجیرەی تەلای پشتەسەر (پیرەمێرد، ل١٤١)

-٢-

ڕێژەی ئینشائی

١-کاتی ڕانەبوردوو:

ب – ب – م

ب – ب – ین

...(٢٥١)

٢-کاتی ڕابوردوو:

أ)ڕابوردووی نزیک

بوو – با – م

بوو – با – ین

...

واتە: قەد + نیشانەی (با) + جێناوی لکاوی بێهێز

ب)ڕابوردووی بەردەوام

ب – با – م –ایە   ب – بوو – م – ایە

یاخود

ب – با – ین – ایە   ب - بوو – ین – ایە

...(٢٥٢)

---

(٢٥١) لامەدە "نالی" لە ئەنباری جیرایەی صاڵحان

گەرچی بیبە خۆشەچینی دانەیی خەرمانی ڕۆم   (نالی، ل ٣٠٤)

لەپێ حەرامە زڕەی سیلسیلەی موقەددەسی عیشق

بیێ بە شێر و مەگەر هەڵگری لە دنیا دەست   (مەحوی، ل ٧٠)

(٢٥٢) زەمانێکی زۆر خۆش بوو برادەر

واتە: ب + قەد + با + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

یاخود: ب + قەد + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

ج-ڕابوردووی تەواو

بوو – ب – م

بوو – ب – ین

...

واتە: قەد + ب + جێناوی لکاوی بێهێز

د-ڕابوردووی دوور

بوو – بوو – با – م – ایە   بوو – بوو – م – ایە

بوو – بوو – با – ین – ایە   بوو – بوو – ین – ایە

...

واتە : دووپات بوونەوەی قەد + با + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

یاخود: دووپات بوونەوەی قەد + جێناوی لکاوی بێهێز + ایە

کاشکی هەر لێرا بوونایە برادەر

(بێکەس، ل ٩٠)

-٣-

ڕیژەی داخوازی

ب – ب – ە

ب – ب – ن[٢٥٣]

واتە: کەرەستەی پێکهێنانی بریتییە لە ڕەگی کاتی رانەبوردووی و نیشانەی (ب – bi) لە پێشییەوە و جێناوی کەسیی لکاو لە دوایەوە ("ە" بۆ کەسی دووەمی تاک و "ن" بۆ کەسی دووەمی کۆ)

باری نەرێتی

١-لەگەڵ فۆرمی ڕانەبوردووی ئیخباریدا ئامرازی (نا) بەکاردێنرێ:

نا – بم

نا – بین

...[٢٥٤] یاخود

٢-لە ڕانەبوردووی ئینشائی و گشت جۆرێکی ڕابوردووی ئیخباری و ئینشائیدا (نە) وەردەگرێ. وەک:

*ڕانەبوردووی ئینشائی:

نە – بم

نە – بین

(٢٥٣))... کوڕە ... ڕووتەوە بن (لە خەوما، ل ٣٢)

(٢٥٤) فەضیلەی ئەصڵ و فەصل ئینسانی پێ نابێ بە صاحیب فەضل
کە تۆ کۆسەی، بە تۆ چی مامە ڕیشی باب و باپیرت! (مەحوی، ل ٦٧)

...(٢٥٥)

ڕابوردوو	ئیخباری	ئینشائی
١-نزیک	نەبووم	نەبووبام
٢-بەردەوام	نەدەبووم	نەبووبامایە
٣-تەواو	نەبووم nebuwinm	نەبووبام
٤-دوور	نەبووبووم ...(٢٥٦)	نەبووبوومایە ...٢٥٧

٣-بۆ داخوازی (مە)ی دەچیتە سەر:

مەبە

مەبن

...(٢٥٨)

کرداری (بوون) بە چەشنی کرداری (کردن) لە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا دەورێکی گەورە دەبینێ و یاریدەی ڕۆنانی سەدان کرداری وەک: (ڕەش + بوون = ڕەشبوون؛ سوور + بوون = سووربوون؛ گەورە + بوون = گەورەبوون؛ پیر + بوون =

(٢٥٥) داخڵ نەبێ بە عەنبەری سارایی (خاک و خۆڵ)
هەتا نەکەی بە خاکی (سولەیمانی)یا عوبوور (نالی، ل١٨١)
جیلوەت لە چاوم ون نەبێ
هەرگیز لای تۆ نوستن نەبێ! (گۆران، ل ١٤)

(٢٥٦) من لە زیکر و فیکری تۆ غافڵ نەبووم وا تێنەگەی
حەپس و تێهەڵدان و زیللەت تۆی لە بیر بردۆتەوە (بێکەس، ل ٥٥)
داخۆ دەروونی شەق نەبووە (پردی سەرشەقام)؟!
پیرو فوتادە تەن نەبووە (داری پیرمەسوور)؟! (نالی، ل١٨٤)

٢٥٧) دەموت دو چاوی خۆمە ئەگەر (بەکرەجۆ)یی ئەشک
نەبوایە تیژ و بێ پەمەر و گەرم و سوێر و سوور (نالی، ل ١٨٠)

(٢٥٨) بەر خودایە و بەس، لە شەیطانی شەقی "مەحوی" پەناه
پەس لە غەدری شەیطەنەت پیشە مەبە بەر کەس شکات (مەحوی، ل ٦١)

پیربوون؛ هـار + بوون = هـاربوون؛ هـەژار + بـوون = هـەژاربوون؛ گەرم + بوون = گـەرمبوون؛ جوان + بـوون = جـوان بـوون؛ شـڕ + بوون = شڕبوون؛ خڕ + بوون = خڕبـوون؛ پڕ + بـوون = پڕبـوون ... سـەرما + بـوون = سـەرمابوون؛ گـەرما + بـوون = گـەرمابوون؛ ئامادە + بوون = ئامـادەبوون؛ سـوار + بـوون = سـواربوون ... دەر + بـــوون = دەربـــوون .. یـــەک + بـــوون = یـــەکبوون ...) دەدا و هاریکـاری دەیـان کـرداری داڕێـژراوی، وەک: (دابـوون، ڕابـوون، هـەڵبوون، تێدابوون، پێوەبـوون ...) دەکـا و لـە سـازکردنی چەنـدین وشـەی وەک (بووە، بوونەوەر ...) بەشدار دەبێ.

ئەم کرداره لە حاڵەتی ناسادەییشـدا وەک حاڵـەتی سـادەی کـات و ڕێژە و نەرێتی بەپێی دەستوور دەڕوا.

کێشــەی کــرداری (بــوون) لــەوە ئــاوکێش‌تر و فرەلایــەنتر و پــڕ دەمەتــەقێ‌ترە، کــە باســمان. کێشــەی بنــەڕەتییش ئەوەیــە: ئایــا ئــەم کردارە کردارێکی تـەواوە یان کردارێکی یاریدەدەرە؟ ئەگـەر تـەواو چۆن یاریدەدەر و ئەگەر یاریدەدەرە چۆن تەواوە؟ ئەگـەر تـەواوە و بووە بە یاریدەدەر چ تایبەتێتی‌یێک گۆڕیوێتی؟ ئایا لـەو گۆڕانەیدا پێویست دەکا فۆرمی بگۆڕێت و واتای نوێ پەیدا بکات؟

بابڕوانینە ئەو چەند ڕستەیە:

١-دەمەو نیوەڕۆ <u>بوو</u> بەرەو ماڵ دەگەڕامەوە ...

هاوین لە شەقلاوە <u>بووم</u>.

ئەو کچە هەر بۆ خۆت <u>دەبێ</u>.

...[٢٥٩]

---

[٢٥٩] سبەینێ <u>بوو</u>، لە خەو هەستام کە ڕوانیم بەفرە باریوە

٢-ئازاد بوو بە مامۆستا

ئازاد دەبێ بە مامۆستا

ئازاد بیە بە مامۆستا

...(٢٦٠)

٣-گۆزەکە پڕبوو.

گۆزەکە پڕدەبێ.

...(٢٦١)

٤-کە من چووم، میوانەکە هاتبوو.

ئازاد زمانی بستێ دەرکێشابوو.

...(٢٦٢)

٥-دەبوو زوو بڕۆیشتایە

دەبێ زوو بچی

...(١٦٣)

سلێمانی ئەڵێی بەلقیسە، تارای زێوی پۆشیوە (پیرەمێرد، ل ١٣٥)
دڵێ: گوڵزاری دڵداری و بەهەشتی خۆشەویستی بوو
وەکو بتخانەی مەیدانی بتی جوانیپەرستی بوو (هەردی، ل ٥٩)

(٢٦٠) دنیا لە پاش نیوەڕۆ بوو بە هەور و هەڵلا ... (لە خەوما، ل ٣١)
بووە بە گیسکەکەی هەیاسی خاس (پەندی پێشینان، ل٩٧.

(٢٦١) گوێم پڕ بووە لە ئەفسانەی دڵداری،
بە لەعنەت بێ زوهرەی جوانی و عەیاری (گۆران، ل ٣٧)
بەهەشت کە پڕبێ لە وشکە سۆفی
ئاواتەخوازم کە لە سەقەر بم (بێکەس، ل ١٣٨)

(٢٦٢) دەستیان گرتبوو پڕجۆش و خرۆش
گۆرانی بێژیان بلبلی دەنگ خۆش (پیرەمێرد، ل١٤٢)
... هەناسە بڕکێم پێ کەوتبوو، زمانم بستێ دەرکێشابوو ... (لە خەوما، ل ٣٠)

(١٦٣) ئەو جوانییە ئەڕوات و لە چاو گوم ئەبێ وەک ئاو
ئەو ڕۆژە ئەبێ دائیمە هەر بێنیە بەرچاو ... (هەردی، ل٥٢)

٦-ئازاد لە کوێیە؟

<u>دەبێ</u> چووبێ بۆ سەیران

...[٢٦٤]

(بوو) لە ڕستەی یەکەمدا، کە بوونی (نیوەڕۆ) ڕادەگەیەنێ، بە ڕوونی کاتی ڕوودانەکە نیشان دەدا و دەچەسپێنێ. کردارێکی تەواوە و بە تەنیا و بێ یاریدە ئەرکی گوزارە دەبینێ ... بەڵام لە ڕستەی دووەمدا ئەگەرچی دیسان بە ئاشکرا کاتی تێدا دیاری کراوە، بەڵام کردارێکی ناتەواوە، چونکە ئەرکە بنەڕەتییەکەی گۆڕراوە بە گۆڕانکاری لە بارێکەوە بۆ بارێکی دی و لە چەمکی (بوون)ی ڕووت لایداوە[٢٦٥]. لە ڕستەی سێیەمدا (پڕبوون)ی (گۆزە) دەردەخا، کە بە دەمی ڕابوردووەوە بەندە. لێرەشدا هەر یاریدەدەرە، چونکە وەک ڕستەی دووەم مەبەست تەنیا (بوون)ە ڕووتەکەی نییە و نە ئاوەڵناوەکە (پڕ)و نەکردارەکە - (بوون) ، بەتەنیا ئەنجام نادەن. (بوون) لەم ڕستەیەدا بە یاریدەی ئاوەڵناوی (پڕ)ەوە توانیویێتی ببێتە گوزارەی نیهادەکەی، کە (گۆزە)یە ... (بوو) لە ڕستەی چوارەمدا بووە بە پاشکۆی کرداری (هات)و تەنیا واتای "ماوە دووری نیشان دەدا و چەسپاندنی وجود لە ئارادا نییە"[٢٦٦]. لە ڕستەی پێنجەم و شەشەمدا بە تەواوی لە واتا بنەڕەتییەکەی

.... وتیان، ئێمە هەرچییەکمان کردووە <u>ئەبێ</u> ئەمشەو خۆمان بگەیەنینە ناو شار. (لە خەوما، ل ٣٠-٣١)

[٢٦٤] ون بووە لەو ڕۆژەوە لێوی حەیات ئەفزاتی دی
وا دەبێ شەرم و حەیا، ئەی ئافەرین، ئاوی حەیات (مەحوی، ل ٥٦)

[٢٦٥] ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی، کاری هەبوون، گۆڤاری "کاروان"، ل ٢٩، شوباتی ١٩٨٥، ل ١٥.

[٢٦٦] هەمان سەرچاوە، ل ١٦.

دوورکەوتوونەتەوە. لە ڕستەی پێنجەمدا مانای (پێویستە) – (کان یجب، ینبغی، یحب ان، من الضروری، لازم) دەگەیەنێ و لە ڕستەی شەشەمیشدا مانای (یجوز، جائز، ممکن) دەدات.

ئەگەر ئەو ڕایە وەربگیرێ، کە وشەی یاریدەدەر بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ بێ، ئەوسا دەبێ ددان بەوەدا بنرێ، کە ئەو وشەیەی دەوری یاریدەدەری دەبینێ، پێوەندی بە ئەسڵەکەیەوە نەبێ (واتە، ئەو وشە یاریدەدەر جیابکرێنەوە. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە، کە لە بەراوردکردنی (بوون) وەک وشەی یاریدەدەر و (بوون) وەک وشەییێکی تەواو، دەردەکەوێ، کە هەردووکیان یەک وشەن و لە دۆخی جیاوازی بەکارهێناندان.

بەر لە هەر شت لە ڕووی واتاوە (بوون) چ وەک وشەی یاریدەدەر و چ وەک وشەی تەواو بەکاربهێنرێ، بەو ڕادەیە لەیەک جیانابنەوە، کە لە خاسیەتی وشەی هاوبێژدا هەیە.

پێویستە ئەوەش لەبیرنەکەین، کە لە زمانی کوردیدا دەشێ ژمارەییێکی هەمەجۆری کردار، وەک کرداری یاریدەدەر بەکاربهێنرێن.

ئەو کردارە هەمەچەشنانەی ئەرکی کرداری یاریدەدەر دەبینن، وەک یەک نین و ئەمەش هۆی تایبەتێتی واتایانە، بەڵام هەندێ کردار بە زۆری وەک یاریدەدەر بەکاردێنرێن و ئەویش بە تایبەتی (بوون). هەرچی ئەوانی دییە بەدەگمەن ئەم ئەرکە دەبینن، وەک: (هاتن، هێنان/هانین، خستن، دان/دایین، کردن/کرن ...)

دەتوانرێ نموونە بۆ ئەوە بهێنرێتەوە، کە کرداری خاوەن واتای جیاواز زۆرە، کە ئەو ئەرکە ببینێ.

لە هەمان کاتدا لە حاڵەتی بەکارهێنانی وشەدا لە دەوری یاریدەدەریدا، واتای یاریدەدەری لەگەل ئەو حاڵەتانەدا، کە کردارەکە بە واتای تەواو و سەربەخۆ بەکاردێ، دەپارێزرێ. هەموو ئەمە، ئەوە ئیسپات دەکا، کە حاڵەتی یاریدەدەری نابێ بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ، یان کردنی دوو بەشە ئاخاوتن بە یەکێک. لە ڕاستیدا واتای یاریدەدەری بریتییە لە ئەرکێکی ڕستەسازیی دیاریکراو، کە وا خاسیەتی کردارە بە گشتی.

کرداری (بوون) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو‌شدا بە هەمان فۆرم و هەمان ناوەرۆکی دیالێکتی کرمانجیی خواروو دەردەکەوێ – واتە لە دیالێکتی ژووروو‌شدا (بوون) وەک کرداری تەواویش و یاریدەدەریش خۆی دەنوێنێ و لە ڕووی کات و ڕێژە و نەرێتییەوە هیچ جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ دیالێکتی خوارووودا نییە[٢٦٧]. ئەو

---

[٢٦٧] چەند نموونەیێک

ڕانەبوردووی ئیخباری:

کێ‌ت بن غەم ژ دل غافل و فەرزانە خلاص

کێ دبت سوری حەنون کافر و دێوانە خلاص (پەرتەوی هەکاری، ل١٣٧)

ڕانەبوردووی ئینشائی:

گەر کونجێ وەحدەتێ رونم دەمەک شەیدات بم

وەک ت هەڤ خەلقێ دکم سەیرا عەجب رسوات بم (پەرتەوی هەکاری، ل١٣٧)

ڕابوردووی ئیخباری:

یارێ پوڕ حوسنەک ل بال بوو

دلبەرەک غایەت جەمال بوو (جزیری، ل٣٥٦)

... چی ل دۆرا وی دبوو و دقەومێ گشک فەهم دکر. (کوردۆ، ل٤٢)

عاقبەت بوومە شەهیدێ سەرێ نوکێ موژگان

ژ جەفا غەمزەئان نەرگسی مەستانە خلاص (پەرتەوییێ هەکاری، ل١٣٧)

... ئەو ژ مالێ دنیایێ حوڕ بووبوو، بووبوو گورا هار (کوردۆ، ل٣٣)

ڕابوردووی ئینشائی:

عەلی نکاربوو ژ وی خلاس ببوویا. (کوردۆ، ل٤٣)

جیاوازییە کەمەش، کە لە هەندێ بەشە دیالێکتدا لە بوونی بزوێنی (وو)ی درێژ بە (ی)[٢٦٨] یان بە دیفتۆنگی (وی)دا دەبینرێ، دیاردەییێکی فۆنەتیکیی ئاسایی یاساییە.

لەو جۆرە دیاردە فۆنەتیکییە لە هەندێ بەشە دیالێکتی هەردوو دیالێکتی سەرەکیی زمانی کوردیدا بەرچاو دەکەوێ. بۆ نموونە لە بەشە دیالێکتی کوردی گەرمیان و ئەردەڵان و تورکەمەنستان ... دا (ب)ی (بوو) دەبێ بە (و — W):

دەوم، دەوی ... دەون

ووم، ووی ... وون

...

نەوم، نەوی ... نەوان[٢٦٩]

(وو)ی (بوون) لە بەشە دیالێکتی لوڕیدا لە شێوەی (ی)دا[٢٧٠] و لە هەورامانیشدا (ێ)دایە[٢٧١]. وەک:

... نکاربوو ژ ناڤ دەست و پێیێد وی دەرکەتا خلاس بووبوویا. (کوردۆ، ل٣٥)

نەرێتی:

قە ساغ نابت ب دەرمان و مثالان

چ لێ کت پرتویی جەننەت نەڤێتن (پەرتەوی هەکاری، ل ١٧٨)

... ئەو گونەهـ کار نەبوویە ... (کوردۆ، ل٣٨)

.... و گەلێکی دی.

[٢٦٨] مێرکەکی کچەک هەبی، ناڤێ وێ فاتفاتۆک بی ... (خالید حسەین، ل٢٣)

[٢٦٩] بڕوانە:

أ–ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی، گەردانی (بوون)، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ٨٠، بەغدا، ١٩٨٠، ل١٣.

ب–چ.خ.باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤییەت، مۆسکۆ، ل ١٩٤–١٩٥.

[٢٧٠] حەمید ئێزەد پەناهـ فەرهەنگی لەک و لوڕ (لێدوان و بەراوردکردنی: مەحموود زامدار)، بەغدا، ١٩٧٨، ل٢٢٦.

لوڕی:

بی[272] — بوو

هەورامانی:

بێ — بوو

کرداری (هاتن)، کە کردارێکی تەواوە[273] و تێنەپەڕە، لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بە زۆری وەک کرداری یاریدەدەر خۆی دەنوێنێ، ئەویش بەتایبەتی لەو بارەدا، کە دەبێتە کەرەستەی پێکهێنانی دۆخی کارا بزریی: (ئەز هاتم دیتنێ). لەبەر ئەوەی (هاتن) لەم حاڵەتەدا ناتوانێ وەک کردارێکی سەربەخۆ ئەرکی خۆی ببینێ و ئەو گوزارەیەی کە مەبەستی ڕستەکەیە بە دەستەوە بدات، دەبێتە کردارێکی یاریدەدەر.

بەدوا کرداری (هاتن)دا هەمیشە کردارێکی تێپەڕ دێت، کە مانای سەرەکی هەڵدەگرێت. ئەو کردارە سەرەکییە گەردان ناکرێ و لە شێوەی چاوگیدا دەمێنێتەوە (لە هەندێ بەشە دیالێکتیشدا نیشانەی "ێ" یان "ە"ی دۆخی تیان وەردەگرێ)[274]. هەرچی کرداری

---

[271] محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١، ل ١٩٨.

[272] لە زمانی ئینگلیزشدا هەر (be)یە.

[273] ... ئێوارە هاتم عەرزت بکەمەوە، میوانت هات. (لە خەوما، ل٤٢-٤٣)

ڕۆژەکی دەوریش باب هات و گۆتە کوڕێ پادشێ ... (کوردۆ، ل ٩٥)

[274] دەربارەی ئەو دیاردەیە، لە باسی چۆنیەتی گۆڕینی کرداری کارا دیار بۆ کرداری کار بزردا دواوین (بڕوانە؛ ل ٣٢٦-٣٤٦).

یاریدەدەری (هاتن)ە، هەردەم دەکەوێتە پێش کرداره سـەرەکییەکەوە و وەک گشت کردارێکی تێنەپەڕی دی گەردان دەکرێ.[٢٧٥]

قەدی ئەم کردارە، وەک هەموو چاوگێکی کوردی بە لێکردنـەوەی (ن)ی چاوگ ساز دەبێ:

هاتن – ن = هات

بەڵام چۆنێتی وەرگرتنی ڕەگەکەی، بەر ڕێگە بنەڕەتییەکە ناکەوێ و بە لابردنـی دوو دەنگی کۆتـایی و کردنـی (ا) بـە (ێ) پەیدا دەبێ. وێڕای ئەوەش بەر یاسای کورت کردنەوە کەوتووە و لـە (هـێ)وە بووە بە (ێ). لە کاتی ئێستاشدا (د)ی موزارەعەتی دەبێ بە (ت):

هاتن – تن = ها

ها>هێ>ێ: دەهێم>دێم> تێم

ئەز تێم گرتن / گرتنێ

ئەز بێم گرتن / گرتنێ

ئەز هاتم گرتن / گرتنێ

ئەز دهاتم گرتن / گرتنێ

ئەز هاتمە گرتن / گرتنێ

ئەز هاتبووم گرتن / گرتنێ

... ئەز نزانم من هند دیت دەرگەهـ <u>هاتە ڤەکرن</u>.

(خالید حسەین، ل٨٩)

دەستەکا کـەمیکا <u>هـاتن دیـتن</u> کـو نولـک تـژی نـاج سـفرێت واتـە پرسیان کر کا ئەڤە کێ وەکرییە.

---

[٢٧٥] بۆ وەرگرتنی زانیاریی تـەواو لـە بـارەی گـەردانی کرداری تێنەپـەڕەوە، بڕوانـە: لاپەڕە (٤٣-٦٧)ی ئەم بەرهەمە.

(خالید حسەین، ل٦٠)

ئەڤ ب خوەسەر نەچوو، چوینا وی ب دلخۆشییا مە هەر سییانە
کو یرۆ ژ مەمێ ڕە گوتنەک خراب بێتە کرن، ئە ب مرنا مە گیانە

(مەمێ ئالان، ل١١٦)

"ڕاستە، کولەکا مە هنەکی شاشە، لێ هەما تێڕا ڕووناکایی رند و ڕاست تێ دیتنێ ..."

(کوردۆ، ل ١١٧)

ڕۆژ هاتیە شراقێ
لەو دمرین ژ کوڤانان (جزیری، ل٥٧٦)

کرداری (هاتن) لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووشدا جارجارە لە دەوری یاریدەدەریدا دەبینرێ، بەڵام لەم دیالێکتەدا بە پێچەوانەی دیالێکی ژووروو لە پێش کرداری تێپەڕەوە نایەت، بەڵکو دەکەوێتە پێش تێنەپەڕەوە. وێڕای ئەوەش یاریدەی سازدانی دۆخی کارا بزری نادات:

... کە ئەوم دی هەموو لەشم هاتە لەرزین.

(لە خەوما، ل٤٠)

هەرچی کرداری (کەوتن)ە، کە بە چەشنی (هاتن) تێنەپەڕە، لە (هاتن) چالاکترە و دەشێ بە دوایدا کرداری تێنەپەڕیش و تێپەڕیش بێت:

لەشم کەوتە لەرزین، ئازاد کەوتە کوشتن،

(هاتن) کردارێکی تێنەپەڕە و (هێنان/هانین)یش شێوەی تێپەڕێتی. وەک وتمان (هاتن) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بە زۆری دەبێتە کەرەستەی پێکهێنانی حاڵەتی کارا بزریی کردار و لەم بارەدا

وەک کردارێکی یاریدەدەر خۆی دەنوێنێ. جا سەرنج ڕاکێش ئەوەیە لە دیالێکتی خوارووودا (هاتن) دەگمەن دەبێتە یاریدەدەر، کەچی (هێنان/هانین) دەتوانێ چالاکانە دەوری یاریدەدەر دەبینێبەڵام وەک (هاتن) نابێتە هۆی دروست کردنی دۆخی کارا بزی، بەڵکو دەبێتە یاریدەدەریی کردنی هەندێ کرداری تێنەپەڕ بە تێپەڕ؛ بە وێنە (پێکەنین)، (گریان) ... کە تێنەپەڕن، ئەگەر لە پێشیناوە (هێنا/هانین) بەکاربهێنرێ، دەبنە تێپەڕ:

هێنانە پێکەنین

هێنانە گریان

...

لەم دیالێکتەشدا، کاتێ (هێنان/هانین) وەک کرداری یاریدەدەر خۆی دەنوێنێ، هەمیشە دەکەوێتە پێش کردارە سەرەکییەکەوە و وەک گشت کردارێکی تێپەڕ گەردان دەکرێ. بەڵام کردارە سەرەکییەکە گەردان ناکرێ و لە شێوەی چاوگیدا دەمێنێتەوە و هەردەم بە دوا کردارە یاریدەدەرەکەدا دێت:

ئازاد دەهێنمە پێکەنین،

ئازادم هێنایە پێکەنین،

ئازادم دەهێنایە پێکەنین،

ئازادم هێناوەتە پێکەنین،

ئازادم دەهێنابووە پێکەنین،

ئازادم بهێنایەتە پێکەنین،

...

پێویستە ئەوەش یادداشت بکەین، کە کرداری (خستن) دەتوانێ هەمان دەوری (هێنا/هانین) ببینێ:

ئازاد دەهێنمە پێکەنین،	ئازاد دەخەمە پێکەنین،
ئازادم هێنایە پێکەنین،	ئازادم خستە پێکەنین،
ئازادم دەهێنایە پێکەنین،	ئازادم دەخستە پێکەنین،
ئازادم هێناوەتە پێکەنین،	ئازادم خستووەتە پێکەنین،
ئازادم هێنابووە پێکەنین،	ئازادم خستبووە پێکەنین،
ئازادم بهێنایەتە پێکەنین،	ئازادم بخستایەتە پێکەنین،

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا کرداری (دان/دایین) ئەگەرچی وەک (هاتن) چالاک نییە، بەڵام تا ڕادەییێک لەسەر هەمان شێواز دەتوانێ دەوری یاریدەدەری ببینێ:

ئەو وی دەدا گرتنی.

ئەو ئە دا گرتنێ.

ئەم چەشنە بەکارهێنانەی کرداری (دان) لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووشدا دەبینرێ:

ئەو منی دا بە گرتن.

ئەوان ئێمەیان دا بە گرتن.

لەو ڕستانەدا (دان)، کە وەک کرداری سەربەخۆ ئەرکی نەبینیوە و بووەتە هۆی پێکهێنانی دۆخێکی تایبەتی، دەشێ بە کرداری یاریدەدەر دابنرێ.

(دان)، کە کردارێکی تێپەڕە، بەدواشیدا هەر کرداری تێپەڕ دێت.

کرداری (کردن/کرن)یش لە هەندێ باردا، بەتایبەتی کە دەوترێ (من ئازادم کرد بە مامۆستا؛ گەرما بەفر دەکا بە ئاو ...) (کەڤر کرن

خیــزە؛ ســۆر کــرن ســپی ...) بــە چەشــنی (بــوون) وەک کــرداری یاریدەدەر خۆی دەنوێنێ.

وێڕای (بوون)، کە مەودای گۆڕانکاری لە باری بنەڕەتییەوە بۆ باری دی زۆر بەربلاوە و کرداری (کردن)یش، کە لە هەندێ حاڵەتی کەمدا لە چەمکی (کردن)ە ڕووتەکە لادەدات، ڕواڵەتیان بە شێوەی هەمەچەشــن دەبینــرێ ... هــەرچی ســەرجەمی ئــەو کردارانــەی دی (هاتن، هێنان/هانین، خستن، کەوتن،دان، کردن)یە، تەنیا لە دۆخێکدا دەبنە یاریدەدەر، کە چاوگ بە داوایاندا بێت. لەو حاڵەتانەدا مەبەست تــەنیا نــە بــە چاوگــە ڕووتەکــە ڕادەگەیــەنرێ و نــە بــە کــرداره یاریدەدەرەکە، بەڵکو بە هاریکاری هەردووکیان ئەنجام دەدرێ.

کەواتــە هــەموو ڕواڵــەتێکی بەیەکــەوە هــاتنی کردارێــک لەگــەڵ کردارێکــی دی نــاکرێ تێیــدا کردارەکــەی پێشــەوەی بــە یاریــدەدەر دابنــرێ. بەوێنــە لــە ڕســتەکانی (دەمویســت ســەرتانلێبدەم، تــوانیم بــڕۆم، پــاڵکــەوتم بنــووم ...)دا (دەمویســت، تــوانی، پاڵکــەوتم ...) یاریــدەدەر نین. چونکە نە واتــای لێکســیکی و نــە دۆخــی ڕێزمــانیی ئەوان و نە ئەمان (سەرتان لکەوتم ...) یاریدەدەر نین، چونکە نە واتای لێکسیکی و نە دۆخی ڕێزمانیی ئەوان و نە ئەمان (سەرتان لێبدەم، بڕۆم، بنووم ...) لە ڕووی ئاشکرایی و نائاشکرایی؛ بەهێزی و بێهێزییەوە گۆڕانکارییان بەسەردا نەهاتووە.

ئەو کردارانەی لە دەستوور لادەدەن

لە زمانی کوردیدا کرداری (هەبوون، ویستن، چوون، هاتن، زانین، کــارن ...) لــە هەنــدێ ڕووی وشەســازییەوە لــە دەســتووری گشــتی لادەدەن.

(هەبوون):

(هــەبوون) چــاوگێکی لێکــدراوە و لــە دوو مــۆرفیمی ڕیشــەیی (morpheme Root)ی (هە)و (بوون) پێکهاتووە.

هەنــدێ لــە نووســەرانی ڕێزمــانی کــوردی (هــە)یان بــە پێشــگر داناوە[٢٧٦].

لـە ڕێـی دوو بەڵگـەی زانسـتییەوە، پێشـگر نـەبوونی (هـە) ڕوون دەکەینەوە:

١-(هە) پێشگر نییە، چونکە لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا دەبینین، بە تەنیا بەکاردەهێنرێ و جێناوی لکاوی دەخرێتە سەر و واتای تەواو دەگەیەنێ:

هەم ... هەیە ... هەین ... هەت ... هەمانە ... هەیانە ...

ئەهلێکی وای هەیە کە هەموو ئــەهلی دانشن

هەم ناظیمی عوقوودن و هەم ناظیری ئوموور

(نالی، ل١٨٤)

چەند کەسانێ هەن لە گەنجی وەتەن

کە شەویان لێ هات هەر قومار ئەگەن

(بێکەس، ل٩٢)

...

بەڵام ئـەم تایبەتێتییە لـە کرۆکـی پێشـگردا نییـە و (ڕام ... ڕاین ... هەڵمان ... هەڵتان ...) نە بە تەنیا دەوترێن و نە واتا دەدەن ...

---

[٢٧٦] بەوێنــە، بڕوانــە: نــووری عــەلی ئــەمین، چــاوگی (بــوون) و (هــەبوون) لــە زمــانی کوردیدا، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ١٩، بەغدا، ١٩٨٧، ل٢٢٩- ٢٥٦.

٢-لە زمانە ئێرانییە کۆن و نوێکان و گەلێ لە زمانە هیند و ئەورووپاییەکاندا، بە هەمان شێوەی ئەمڕۆی کوردی، یان بە شێوەییکی یەکجار نێزیک لێوەی دەبینرێ.

ئەم کردارە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا خاوەنی ڕەگی (هـ) بووە، کە لە (ئەهـ)ی فارسیی کۆنەوە وەرگیراوە. کرداری یاریدەدەری خاوەن ڕەگی (هـ) کردارێکی ناتەواو بوو و تەنیا فۆرمی کاتی ئێستای ڕێژەی ئیخباری و ڕێژەی ئینشائی هەبوو. بە وێنە کاتی ئێستای ڕێژەی ئیخباری بەم چەشنە بوو:

	تاک	کۆ
١- کەسی یەکەم	هەم	هێم
٢- کەسی دووەم	هێ (هـ)	هێت
٣- کەسی سێیەم	هەست	هەند

پاپەک ڕاب پوس – ێ هەست (پاپەک کوڕی هەیە)

ئان ئەفزار کێ هەست ئوت بووت ئووت بێت (ئەو هێزە کە وا هەیە، بووە و دەبێ)

فۆرمی کەسی سێیەمی تاکی حاڵەتی نەرێتی ڕێژەی ئیخباری دەبێتە (نێست):

کێ فترشن نێست (ئەوەی کە کۆتایی نییە)

...(٢٧٧)

لە زمانی بلووجیدا فۆرمی تەواوی ئەو کردارە (ئەست)ە و بەجیا بەکاردێ. بە نموونە:

دست ک چێ زەرری و سۆرێ ئەست (بینیم لەوێ چەند زێڕ و پارە هەیە)

ئەوەش نموونەی گەردان کردنی:

١-گەردانی فۆرمی تەواوی کاتی ئێستا

تاک		کۆ	
دیالێکتی رۆژئاوا	دیالێکتی رۆژهەلات	دیالێکتی رۆژئاوا	دیالێکتی رۆژهەلات
١-ئەستان، هەستان، ئەستون	ئەستان	ئەستن، هەستن، ئەستەن	ئەستوون
٢-ئەستێ، هەستێ، ئەستەی	ئەستێ	ئەستت، ئەستێ، هەستت، هەستێ،	ئەستیێ ئەستێ
٣-ئەست، ئەستنت، ئەستن هەست، هەستنت، هەستن	ئەستێن	هەستەنت، هەستەن ئەستەن	ئەستانت، ئەستان، ئەستەن

٢-گەردانی کاتی ڕابوردووی:

تاک	کۆ
١-ئەستەیەن	ئەستەیوون
٢-ئەستەیێ	ئەستەیێ

(٢٧٧) ف. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ١٠٣-١٠٦.

٣-ئەستەی، ئەستە   ئەستەیەنت، ئەستەیەن

...[٢٧٨]

لە زمانی فارسیی نوێدا (هەست)ە و لە زمانی ڕووسیشدا (یەست)ە ... لە زمانی ئەڵمانیدا (haben) و لە ئیسپانیدا (haber)ە.[٢٧٩]

(هەبوون) لە زمانی کوردیدا بە دوو واتا دێت: یەک – (بوون – وجوود)؛ دوو – (خاوەنێتی – تملک). لە بارەی یەکەمدا واتە کاتێ بە مانای وجود دێت تێنەپەڕە، بەڵام کاتێ واتای خاوەنێتی دەگەیەنێ تێپەڕە. ئەم تێنەپەڕی و تێپەڕییەشی چ لە پێوەندییدا بە بەرکارەوە و چ لە وەرگرتنی جێناوی لکاودا دەردەکەوێ.

–

[٢٧٨] ڤ. ئا. ڤۆرۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٣-٤٤.
[٢٧٩] عومەر دزەیی، بەراوردکردنێکی (ڕابوردووی تەواو)ی کوردی لەگەڵ (perfect)ی زمانە ئەورووپاییەکان، گۆڤاری "کاروان"، ژ٢٤، ئەیلوولی ١٩٨٤، ل٥.

باری ئەرێتی-

-١-

ڕێژەی ئیخباری

(بوون – وجوود) ئێستا	(بوون – وجوود) ئایندە	(خاوەنێتی – تملک) ئێستا	(خاوەنێتی – تملک) ئایندە
هە – م	Ø	هەمە	دەمبێ/دەمبێت
خە – ین (٢٨٠)		هەمانە	دەمانبێ/دەمانبێت
...			

کاتی ڕانەبوردوو

(بوون – وجوود)	(خاوەنێتی – تملک)
ڕابوردووی نزیک	ڕابوردووی نزیک
هەبووم	هەم بوو
هەبووین (٢٨١)	هەمان بوو
...	
ب-ڕابوردووی بەردەوام	ڕابوردووی بەردەوام
Ø	هەم دەبوو
Ø	هەمان دەبوو
...	
ج-ڕابوردووی تەواو	ڕابوردووی تەواو
هەبووم hebuwin	هەم بووە hembuwe
هەبووین hebuwin	هەمان بووە hemanbuwe
د-ڕابوردووی دوور	ڕابوردووی دوور
هەبووبووم	هەمبووبوو
هەبوو بووین	هەمان بووبوو

٢-کاتی ڕابوردوو

(٢٨٠) ... زۆر ئەحواڵێکی خراپ و ناخۆشم هەیە. (لە خەوما، ل٢٩)

(٢٨١)) بە باغچەی پاشادا ورد گەڕام، خوار و ژوور،
زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور،
(گۆران، ل ١٧)

-٢-

ڕێژەی ئینشائی

٢-کاتێکا ڕانەبوردووی

(بوون – وجوود) (خاوەنێت – تملک)

هەبم هەمبێ

هەبین هەمانبێ

...[282]

٢-کاتی ڕانەبوردوو

أ-نزیک

هەبووبام هەمبووبایە هەمبوایە

هەبووباین هەمانبووبایە یاخود هەمانبوایە

....

ب-بەردەوام

Ø هەمدەبووبایە هەمدەبوایە

هەماندەبووبایە یاخود هەماندەبوایە

...

ج-تەواو

هەبووبامایە هەبوومایە هەمبووبایە هەمبوایە

هەبووبابینایە یاخود هەبووینایە هەمانبووبایە یاخود هەمانبوایە

...

د-دوور

هەبووبووبامایە یاخود هەبووبوومایە هەمبووبووبایە یاخود هەمبووبووایە

هەبووبووبابینایە هەبووبووینایە هەمانبووبووبایە هەمانبووبووایە

---

[282] عارەق و پارە لە هەردوو گەر سەرو ڕوبعم هەبێ
چیمە ئیتر من بەسەر ئەڵمان و ڕووس و چیکەوە (بێکەس، ل ١٣٧)

-٣-

ڕیژەی داخوازی

(خاوەنێتی – تملک)	(بوون – وجوود)
هەتبێ	هەبە
هەتانبێ	هەبن

...

باری نەرێتی

_١_

ڕێژەی ئیخباری

کات		(بوون – وجوود)		(خاوەنێتی – تملک)
کاتی ڕانەبوردوو	أ-نزیک	نیم نیین	...[٢٨٣]	نیمە نیمانە
کاتی ڕابوردوو	ب-بەردەوام	نەبووم نەبووین	....[٢٨٤]	نەم بوو نەمان بوو
		نەدەبووم نەدەبووین	....	نەم دەبوو مان دەبوو
	ج-تەواو	نەبوومە نەبووینە	...[٣٨٥]	نەم بووە نەمان بووە
	د-دوور	نەبووبووم نەبووبووین	...	نەم بووبوو نەمان بووبوو

---

(٢٨٣) لە تەنیایی شەوی ژینا، ئەنێم هەنگاوی کوێرانە
نییە دەستێ، دەرمبێنێ لە ناو ئەم گۆڕە وێرانە (هەردی، ل٧٩)

(٢٨٤) ڕۆژ نەبوو چاوم بە دیدار
شاد نەبێ، نەسرەوێ ئازار (گۆران، ل٢١)

(٢٨٥) چ مشت و پەنجە؟ وەکو مشتی ڕەق کە دەڵێی
لە شانیدا نەبووە دەست و بردی کوشت و گیر (نالی، ل٢١١)

-٢-

ڕێژەی ئینشائی

(بوون- وجود)	(خاوەنێتی-تملک)
نەبم	نەمبێ
نەبین	نەمانبێ

...(٢٨٦)

نەبووبام   نەم بووبایە   نەم بوایە
نەبووباین   نەمانبووبایە یاخود   نەمان بوایە

.....

∅   نەم دەبوبایە   نەم دەبوایە
نەمان دەبووبایە   یاخود   نەمان دەبوایە

.....

نەبووبامایە   نەم بووبایە   نەم بوایە
نەبووباینایە   نەمان بووبایە یاخود   نەمان بووبوایە

....

نەبووبوومایە   نەم بووبووبایە   نەم بووبوایە
نەبووبووینایە   نەمانبووبووبایە یاخود نەمانبووبوایە

-٣-

ڕێژەی داخوازی

(خاوەنێتی-تملک)	(بوون- وجود)
نەتبێ	مەبە
نەتانبێ	مەبن

تێبینی//

١-(هەبوون) لەباری ئەرێتیدا:

١-لە کاتی ئێستا و ئایندەی (بوون - وجوود)و ئێستای (خاوەنێتی - تملک)ی ڕێژی ئیخباریدا نیشانەی (دە) وەرناگرێت و دەوترێت: (هەم ... هەین)؛ (هەمە ... هەمانە) و ناوترێ (دەهەم ... دەهەین)؛ (دەهەمە ... دەهەمانە)، بەڵام لەکاتی ئایندەی خاوەنێتیدا (دە) بەکاردێ و ئەویش بە تێچوونی (هە): (دەمبێ/ دەمبێت ... دەمانبێ/ دەمانبێت).

هەردوو ڕانەبوردووی ڕێژەی ئینشائی وجود و خاوەنێتی نیشانەی (ب)ی ئینشائییان لەگەڵدا ناوترێ و دەوترێ: (هەبم ... هەبین)؛ (هەمبێ ... هەمانبێ).

ڕێژەی داخوازیی (وجود)یش و (تملک)یشی (هەبوون) نیشانەی (ب)ی داخوازییان لەگەڵ ناوترێ و دەوترێ: (هەبە ... هەبن)؛ هەتبێ ... هەتبن).

٢-لە ڕانەبوردووی (ئێستا و ئایندە)ی ڕێژەی ئیخباریی حاڵەتی وجودیش و خاوەنێتییشدا هیچ ئەسەرێکی مۆرفیمی دووەمی وشەکە نامێنێ، واتە (ب)ی ڕەگی (بوون)، کە دەبوو لە پێکهاتنەکەدا بەشداربێ، نییە.

٣-یاسای گشتیی وەرگرتنی جێناوی کەسیی لکاو بۆ کاتی ڕانەبوردووی تێنەپەڕیش و تێپەڕیش، ڕێژەی ئیخباریش و ڕێژەی ئینشائیش، هەر جۆری بێهێزە – واتە دەستەی (م، ی، ٠، ین، ن، ن)ە ... ئەگەرچی (هەبوون)ی وجود بەپێی یاسا جێناوی لکاوی جۆری بێهێزی دەچێتە سەر، کەچی (هەبوون)ی خاوەنێتی جێناوی لکاوی جۆری بەهێز وەردەگرێ – واتە دەستەی (م، ت، ی، مان، تان، یان)ی پێوە دەلکێ. ڕێژەی داخوازیی (هەبوون)ی خاوەنێتی بە هەمان چەشن لە جیاتی ئەوەی دەستەی بێهێزی جێناوی کەسیی لکاو وەربگرێ، دەستەی بەهێزی دەچێتە سەر.

٤-بەپێی دەستوور دەبوو کاتی ڕانەبوردووی (هەبوون)ی (وجود)یش و خاوەنێتییش بەم چەشنە بێ:

ڕێژەی ئیخباری	ڕێژەی ئینشائی	ڕێژەی داخوازی
هەدەبم	هەببم	هەببە
هەدەبین	هەببین	هەببن
...		

٥-چاوگی (هەبوون)ی ڕێژەی ئیخباریش و ئینشائیش، کە بە واتای وجود دێت، کاتی ڕابوردووی بەردەوامی لێ پەیدانابێ.

ب-(هەبوون) لە باری نەرێتیدا:

١-لە گشت حاڵەتێکی نەرێتیی (هەبوون)دا، چ بە مانای وجود و چ بە واتای خاوەنێتی؛ چ ڕێژەی ئیخباری و چ ئینشائی و چ داخوازی؛ ڕانەبوردوو بێ یان ڕابوردوو ... (هە) تێدەچێت.

٢-بەپێی یاسای گشتیی نەرێتیی زمانی کوردی، نەرێتیی کرداری (هەبوون) لە کاتی ڕانەبوردووی ڕێژەی ئیخباریدا، دەبوو لە هەردوو حاڵەتی وجودیش و خاوەنێتیشدا: (هەنابم ... هەنابین) بێت، کەچی هەردوو مۆرفیمی (هە)و (بوون) تێچوون و (ا)ی (نا)ش بووە بە (ی) و دوترێ (نیم ... نیین)؛ (نیمە ... نیمانە).

٣-لە کاتی ڕانەبوردووی ڕێژەی ئینشائیدا لە هەردوو باری وجود و خاوەنێتیدا تەنیا (هە) تێدەچێ و (ب)ی ڕەگی (بوون) بەشداری دەکا و (نە)ش وەک دەستووری گشتی خۆی دەنوێنێ و دەوترێ (نەبم ... نەبین)؛ (نەمبێ ... نەمانبێ).

٤-لە کاتی ڕانەبوردووی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی و، ڕێژەی داخوازیشدا، دەمێ (هەبوون) بە واتای خاوەنێتی دێت، لە بریتی ئەوەی بەپێی یاسای جێناوی کەسیی لکاوی دەستەی بێهێز وەربگرن، کەچی جێناوی کەسیی لکاوی دەستەی بەهێزیان دەچێتەسەر.

٥-تاکە جیاوازیی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی کرداری (هەبوون) بە هەردوو باری وجود و خاوەنێتییەوە، لەگەڵ یاسای گشتیی نەرێتیی سەرجەمی جۆرە کردارێکی ڕابوردوودا تێچوونی (هە)یە.

٦-لە کاتی ڕانەبوردوو و هەر چوار جۆری ڕابوردووی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائیدا، هەروەها هەموو حاڵەتێکی ڕێژەی داخوازیدا، دەمێ (هەبوون) مانای وجود دەگەیەنێ، لە وەرگرتنی جێناوی

لکاودا لە یاسا لانادەن – واتە لە سەرپاکی ئەو دۆخانەدا جێناوی کەسیی لکاوی بێهێزیان دەچێتەسەر.

٧-لە ڕێژەی داخوازیدا ئامرازی (مە) و (نە) لە یاسا دەرنەچوون.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا (هەیین) و (هەبوون) هەیە. مامۆستا قەناتی کوردۆ دەڵێ: "فۆرمی (هەیین) دێرینترە و لە ڕووی ڕەگەزەوە پێوەندی بە کرداری یاریدەدەری هەست (ەن)ی زمانانی ئێرانیی دییەوە هەیە.[٢٨٧]

کرداری (هەیین) تەنیا فۆرمی کاتی ئێستای هەیە و بۆ پەیدابوونی کاتی ڕابوردوو (هە)ی بنەمای لەگەڵ کرداری (بوون) – (لە "بووین"ەوە) یەک دەگرن و فۆرمی (هەبوون) پێک دێنن.[٢٨٨] (هەبوون) لە ڕووی کاتەوە فۆرمی ڕانەبووردوو و ڕابووردووی؛ لە ڕووی ڕێژەو خاوەنی فۆرمی ئیخباری و ئینشائی و داخوازییە... هەرچی (هەیین)ە لەگەڵ ئەوەدا، کە تەنیا فۆرمی کاتی ئێستای هەیە، بەبێ نیشانەی (د/دە)ی موزارەعەتیش گەردان دەگرێ.[٢٨٩]

هەردوو کرداری (هەیین) و (هەبوون) بە دوو جۆری بەکاردێنرێن: ١-وەک کردارێکی تەواو؛ ٢-وەک کرداری یاریدەدەر. لە حاڵەتی یەکەمەدا لەگەڵ (هە)ی بنەمایاندا گەردان دەکرێن، بەڵام لە حاڵەتی دووەمدا بەبێ (هە).[٢٩٠]

---

[٢٨٧] ق. کوردۆ، دەستووری زمانی کودی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٢١٠.

[٢٨٨] سەرچاوەی ناوبراو، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی ...)، ل ٢١٠.

[٢٨٩] سەرچاوەی ناوبراو، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی ....)، ل٢١٠.

[٢٩٠] سەرچاوەی ناوبراو دەستووری ڕێزمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٩٩.

وەک وتمان کرداری (هەیین) تـەنیا فۆرمی کاتی ئێـستای هەیـە و ئەم فۆرمەش لە بنەمای (هە)و جێناوی کەسیی لکاو پێک دێ:

ئەز هەمە

تو هەیی

ئەو هەیە[٢٩١]

ئەم
هوون — هەن[٢٩٢]
ئەوان

لـە دیـالێکتی کرمـانجیی ژووروودا هـەموو فۆرمـەکانی کـرداری (هەبوون) بە تەواوی وەک کرمانجیی خوارووە.

چەند نموونەییێک:

*کاتی ڕابوردووی نزیک ڕێژەی ئیخباری

ئەز هەبووم

تو هەبوویی

ئەو هەبوو[٢٩٣]

ئەم
هوون — هەن[٢٩٤]

---

[٢٩١] گاڤا کالان ژ مەرە دگۆتن د بەحرێدە جەنەوەرەک هەیە، میا هسپانە، مە گۆت: "دەرەوە! مە باوەڕ نەدکر گۆتنوان کالانە!

(مەمێ ئالان، ل٤٣)

[٢٩٢] هەردوو ماعر ... کو نزان بوون کەڤر، کۆچک ل سەر ریيا وان هەنە، یان نا ...

(کوردۆ، ل ٣٦)

[٢٩٣] دناڤ وان خۆرتان دە یەکی دن هەبوو ... (مەمێ ئالان، ل ٤٢)

مەرڤەک هەبوو، ناڤێ عەلی مەمەد بوو.

(کوردۆ، ل ٣٣)

ئەوان

*کاتی ڕابوردووی ڕێژەی ئینشائی

ئەز هەبووما

تو هەبوویای

ئەو هەبوویا

ئەم
هوون هەبونا
ئەوان

*ڕێژەی داخوازی

هەبە

هەبن

لە فۆرمی نەرێتی‌یشدا، ئەگەرچی کەمێ جیاوازی لە نێوان دوو دیالێکتە سەرەکییەکەی کوردیدا دەبینرێ، بەڵام ئەو جیاوازییە، نەبووەتە هۆی لەیەک پچڕانی ئەو دۆخەی زمانی کوردی.

وەک وتمان (هەیین) تەنیا فۆرمی کاتی ئێستای هەیە و ئەمەش شێوەی نەرێتییەتی:

نەرێتیی ئەم حاڵەتە ئامرازی (نی)و (تونە) دەری دەبڕن، کە شوێنی (هە) دەگرنەوە:

ئەز	نینم	ئەز	تونەمە
تو	نینی	تو	تونەیی
ئەو	نینە[٢٩٥]	ئەو	تونەیە

---

(٢٩٤) ... دارێت کەڤنار هند لوا گەلیا هەبوون ... (خالید حسەین، ل ٤٩)

(٢٩٥) ژنکێ گوتێ: زەحمەت نینە، هەرە جلکا ژ ناڤ بۆخچکێ بنیە دەر.

ئەم
هوون — نینن[٢٩٦]
ئەوان

ئەم
هوون — تونەنە[٢٩٧]
ئەوان

لەم بارەدا هەندێ جار ئامرازی (ن)ش بەکاردێنرێ[٢٩٨]، بەڵام وەک (نی) و (تونە) شوێنی (هە) ناگرێتەوە:

ئەز — نە هەمە
تو — نە هەیی
ئەو — نە هەیە

ئەم
هوون — نە هەن
ئەوان

نەرێتی کاتی ڕابوردووی ڕیژەی ئیخباری و ڕێژەی ئینشائی، هەروەها ڕێژەی داخوازی بە یاریدەی (تونە، نی، نە) سازدەبێ:

ڕێژەی ئیخباری	ڕێژەی ئینشائی	ڕێژەی داخوازی
تونەبووم[٢٩٩]	تونەبووما	تونەبە، تونەبن

(خالید حسەین، ل ٢٣)

[٢٩٦] داغا دلێ من دەوا چو نینن   ژ وەجهێ کرەمێ تو هەر دەوا باش
(پەرتەوییێ هەکاری، ل ١٣٥)

[٢٩٧] ... چما بێ مینا تە قەت ئیدا تونەنە ...   (کوردۆ، ل٤٤)

[٢٩٨] ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل٢١٠.

[٢٩٩] وەختەکی هەبوو تونەبوو، نێچیرڤانەک هەبوو، ناڤێ وی نێچیرڤانی میرزە مەموود بوو. کەسەکی وی تونەبوو   (کوردۆ، ل ٨١)
ب خوەستنا خودێ زارۆییدا وان تونەبوون.   (کوردۆ، ل٣٣)

نی‌بووم[٣٠٠] نی‌بووما

نەهەبووم نەهەبووما نەهەبە، نەهەبن

کرداری (هەبوون) چۆن لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا دوو جۆرە گەردان – واتە گەردانی تێنەپەڕ و گەردانی تێپەڕ –ی هەیە، لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروووشدا بە هەمان چەشن لەتەک گەردانی تێنەپەڕدا، گەردانی تێپەڕیش هەیە. لە گەردانی تێنەپەڕدا وەک لێی دواین جیاوازییێکی ئەوتۆ لە نێوان ئەو دوو دیالێکتە سەرەکییەی کوردیدا نییە. هەرچی جیاوازیی گەردانی تێپەڕە، ئەوەی کە وەک هەموو کردارێکی دی تێپەڕ، کاتی ڕابوردووی لە دیالێکتی خوارووودا بە یاریدەی جێناوە لکاوەکانی دەستەی یەکەم – واتە بەهێزەکان – دەردەبڕن، بەڵام لە دیالێکتی ژووروودا بە دوو ڕێگادا دەڕۆن: ١- ئەگەر لە ڕستەدا بەرکار هەبێ، ئەو دەمە جێناوە لکاوەکانی دەستەی دووەم – واتە بێهێزەکان – دێنە کۆتایی کردارەکە؛ ٢- بێتو لە ڕستەدا بەرکار نەبێ، ئەو دەمە جێناوی لکاوی پەیدا نابێ و کردارەکە لە یەک فۆرمدا بۆ هەموو کەسەکانی ژمارەی تاک و کۆ دەبینرێ.

***

(هەبوون)ی وجود لە بەشە دیالێکتی هەوراماندا لە شێوەی:

"هەنا – هەم

هەنی[٣٠١] – هەیت

---

[٣٠٠] کەیفا وی خوەش نی‌بوو ... (کوردۆ، ل ٣٧)

[٣٠١] غەیرەز ماهـ و مەعلووم عامەن
ئاسمان هەنی فەضلی تۆ کامەن (میرزا ئۆلقادر، ل ١٦٢)

هەن[٣٠٢] – هەنە، هەیە

هەنمیٚ – هەین

هەندیٚ – هەن

هەنیٚ – هەن[٣٠٣] دا خۆی دەنوێنیٚ و، بە واتای خاوەنێتییش قاڵبی:

"هەنمە – هەمە

هەنت – هەتە

هەنش – هەیەتی

هەنما – هەمانە

هەنتا – هەتانە

هەنشا – هەیانە[٣٠٤] وەردەگریٚ.

لە ناوچەی سنە و مەهاباد و کرماشان دەبێتە:

وجود	خاوەنێتی
هەم	هەسم
هەیت	هەست
هەس	هەسی
هەین	هەسمان
هەن	هەستان

---

[٣٠٢] نە ئارامیٚ هەن، نەهۆ قەراریٚ
جەی شار بەرمەشان، هەرۆ هەزاریٚ (صەیدی، ل٣١٤)
خاستەر مەدینەی مەنەوەرم هەن
من حوجرەی حەرەم پڕ گەوهەرم هەن (میرزا ئۆلقادر، ل ١٧٠)

[٣٠٣] محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١، ل ١٩٩،؛ دکتر ابراهیم پور، دستور زبان کردی، تهران؟، ل ٤٣-٤٤.

[٣٠٤] هەمان سەرچاوە، زاری زمانی کوردی ... ل ١٩٧.

هەن	هەسیان[٣٠٥]

لە شێوەی لوڕیدا:

وجود	خاوەنێتی
هیسەم	
هیسی	
هیَ	
هێسەم	
هێسید	
هێسەن[٣٠٦]	

لە زمانی فارسیی نوێشدا:

وجود	خاوەنێتی
هستم	من دارم
هستی	تو داری
هست	او دارد
هستیم	ما داریم
هستید	شما دارید
هستند	آنها دارند

لە نێوان مۆرفیمی (هە)ی خاوەنێتی و جێناوی هـەیی (هـی)دا[٣٠٧]، لـە ڕووی فـۆرمیش و ناوەڕۆکیشـەوە وێکچـوون و نێزیکـی بـەدی دەکرێ.

---

[٣٠٥] سەرچاوەی پێشوو، دستور زبان کردی، ل ٣٨-٣٩.

[٣٠٦] حەمید ئێزەد پەناهـ فەرهەنگی لـەک و لوڕ (لێدوان و بەراوردکردنی: مـەحموود زامدار)، بەغدا، ١٩٧٨، ل٢٢٧.

لەباری فۆرمەوە جیاوازییان تـەنیا لـە بزوێنـی (ە)و (ی)دایـە و لـە زمانی کوردیشدا گۆڕینەوەی ئەو بزوێنانە بە یەکتر یاساییکی باوە.

هـــەرچی مەســـەلەی ناوەرۆکـــە، ئەوەیـــە هـــەردووکیان واتـــای خاوەنێتی دەگەیەنن. بەوێنە:

من مالم <u>هەیە</u>، : ئەو ماڵە <u>هی منە</u>،

م هەیە : هی منە

ئێمە <u>ماڵمان هەبوو</u>، : ئەو ماڵە هی <u>ئێمە بوو</u>،

مان هەبوو: هی ئێمە بوو

ئەو ئەڵێ بەخوا نایدەم <u>هیی منە</u>

ئەم ئەڵێ ڕابورد، دەستت بەم گونە

(بێکەس، ل٩٢)

(ویستن):

ئـەم کـردارەش وەک کـرداری (هـەبوون)ی خـاوەنێتی، کـە لـە گەردانی کاتی ڕانەبوردوودا جێناوی کەسیی لکاو وەردەگرێ، لە سەرجەمی کردارەکانی دی زمانی کوردی جیادەبێتەوە - واتە لە بریتی ئـەوەی جێنـاوی جـۆری بێهێـز (م، ی، ،، یـن، ن، ن)ی پێـوە بلکـێ، کـەچی جێنـاوی جـۆری بـەهێز (م، ت، ی، مـان، تـان، یـان)ی دەچێتە سەر.[٣٠٨]

<u>ڕانەبوردووری ئیخباری</u> <u>ڕانەبوردووی ئینشائی</u>

---

[٣٠٧] بۆ باسـی جێنـاوی هـەیی (هـی)، بڕوانـە: ل ٢٧٨-٢٨٠ی بەشـی دووەمـی بـەرگی یەکەمی ئەم کتێبە.

[٣٠٨] لـە زمـانی کوردیـدا تـەنیا ئـەو دوو کـردارە - واتـە (هـەبوون)ی خـاوەنێتی و (ویستن) لە گەردانی کاتی ڕانەبوردوویاندا بە شێوەییکی بیژۆک جێناوی کەسیی لکاو وەردەگرن.

دەمەوێ	بمەوێ
دەمانەوێ	بمانەوێ

...

بەپێی دەستوور دەبوو بوترێ:

دەوێم	بوێم
دەوێین	بوێین

...

(چوون):

(چوون) کردارێکی تێنەپەڕە و لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا جگە لە ڕێژەی داخوازی، کە دەبێتە (بچۆ)، دەنا سەرجەمی کاتەکانی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی بە تەواوی بەپێی دەستووری گشتی گەردان دەکرێن، بەڵام لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بۆ پێکهێنانی فۆرمی ئەرێتیی کاتی ئایندەی ڕێژەی ئیخباری و ئینشائی و فۆرمی داخوازی (هەڕ) دەبێتە بنەما. هەرچی فۆرمی نەرێتی ئەو حاڵەتانە و گشت کاتێکی ڕابوردوویەتی، بەپێی دەستوور دەڕوا و لە (چوونە)ەوە[٣٠٩] وەردەگیرێ:

*کاتی ئایندەی ڕێژەی ئیخباری

ئەزێ	هەڕم
تویێ	هەڕی
ئەوێ	هەڕە

[٣٠٩] ... قەسابچی چوو ماڵا خوە ... (کوردۆ، ل ١٦٦)

ئەو قەسابچی بەر ب خەزنێ چوون. (کوردۆ، ل ١٦٨)

ئەمێ
هوونێ   هەڕن[٣١٠]
ئەوانەیە

*کاتێ ئایندەی ڕێژەی ئینشائی

ئەگەر ئەز هەڕم
ئەگەر تو هەڕی
ئەگەر ئەو هەڕە
ئەگەر ئەم
ئەگەر هەن   هەڕن
ئەگەر ئەو (ان)

*ڕێژەی داخوازی

هەڕە[٣١١]
هەڕن
...[٣١٢]

(هاتن):

---

(٣١٠) گاڤا خوەدێ گر و قەدەر، ئەمێ هەڕن، توێ ببی بووک و ئەز زاڤانە.
(مەمێ ئالان، ل ١١٣)

(٣١١) پاشی تو هەڕە گازی قەسابچی بکە. (کوردۆ، ل ١٦٦)

(٣١٢) شایانی باسە، مامۆستا قەناتی کوردۆ پەنجەی بۆ بەشێکی زۆری ئەو زانیارییانە ڕاکێشاوە (بڕوانە: ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی"بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو"، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل٢٢١-٢٢٢.

کرداری (هاتن)، کە ڕەگەکەی (هێ)یە و لە زۆربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا بەر یاسای کورتکردنەوە کەوتووە و بووە بە (ێ)، لە دوو ڕووەوە لە دەستوور لادەدات:

١-بەتایبەتی لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا، لە کاتی ڕانەبوردوودا (د)ی نیشانەی موزارەعەتی دەبێ بە (ت):

ئەز تێم

تو تێی

ئەو تێ

ئەم

هوون تێن[٣١٣]

ئەوان

لە هەردوو دیالێکتە سەرەکییەکەی کوردیدا ڕێژەی داخوازی لە بنەمای (وەر)ەوە سازدەبێ:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
وەرە[٣١٤]	وەرە[٣١٥]
وەرن	وەرن

---

(٣١٣) سەد نیلێ وە تێن و ددەرن قەلبێ مە
پێ ناحسهێن قولزەم دەریایم ئەز (جزیری،ل ٢١٧)

(٣١٤) جۆبارە، لالەزارە، وەرە سەر چەمم، وتی:
ئاشووبە ئەم بەهارە، بوە سەیری چەم حەرام (مەحوی، ل ٢١٢)

(٣١٥) پەرتو وەرە گوهدە ڤێ نصیحەت
(اما) ژ دل و جان ب (دقت) (پەرتوێ هەکاری، ل٣٧)

(زانین)و (كارن)[٣١٦]:

ئەم دوو كردارە تێپەڕە لە دیالێكتی كرمـانجیی ژووروودا لـە دوو ڕووەوە لە دەستووری گشتی لادەدەن:

١-فۆرمی ڕابوردووی تەواویان نییە:

ڕابوردووی نزیك – من زانی

ڕابوردووی بەردەوام – من دزانی

ڕابوردووی دوور – من زانبوو

ڕابوردووی تەواو – Ø

٢-لـە گشـت كردارەكـانی زمـانی كوردیـدا تـەنیا ئـەم دوو كـردارە دەشێ حاڵەتی نەرێتییان بە یاریدەی (ن، - ni) پێك بهێنرێ:

ئەز نزانم

ئەز نكارم

... ئەز <u>نزانم</u> من دیت دەركەهـ هاتە ڤەكرن

(خالید حسەین، ل ٨٩)

سەبری گۆت: "ئاپۆ ئەم <u>نكارن</u> ب وی چەمێرا دەرباز بن ..."

(كوردۆ، ل ١٧٢)

---

[٣١٦] كارن = توانین

نەرێتیی کردار

لە زمانی کوردیدا بۆ نەفی کردار سێ ئامرازی سەرەکی هەیە:

١- نا

٢- نە

٣- مە

ئامرازی (نا)

ئەم ئامرازە تەنیا لەگەڵ فۆرمی کرداری ڕانەبوردووی ڕێژەی ئیخباریدا بەکاردێنرێ. کردارەکەش تێپەڕ بێ یان تێنەپەڕ، سادە بێ یان ناسادە، شوێنی (نا) هەر پێش ڕەگەکەیە. وەک:

تێنەپەڕ:

سادە : دەکەوم – ناکەوم

دەبم – نابم

داڕێژراو : هەڵدەکەوم – هەڵناکەوم

دادەبم – دانابم

لێکدراو : سەردەکەوم – سەرناکەوم

ئازاددەبم – ئازادنابم

تێپەڕ:

سادە : دەگرم – ناگرم

دەکەم – ناکەم

دارێژراو: دادەگرم - داناگرم

ڕادەکەم - ڕاناکەم

لێکدراو: ڕێگادەگرم - ڕێگاناگرم

بەخێودەکەم - بەخێوناکەم

...[٣١٧]

تێبینی//

١-نیشانەی (دە/ئە)ی کاتی ڕانەبوردوو لە کرداری ئەرێتیدا لە کوێدا بێت، لە حاڵەتی نەرێتیدا (نا) لە هەمان شوێنی ئەودا دادەنرێ. وەک:

تێنەپەڕ:

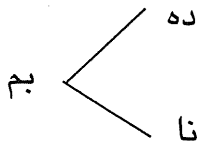

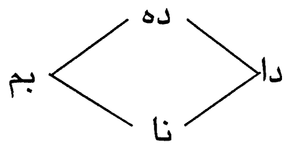

---

[٣١٧] دڵ دەڵێ سەیری چەمەن خۆشە، جوابی نادەم
مووددەتێکە لە قەفەسدایە، عەذابی نادەم (نالی، ل ٣٠٥)

وەک ئەوگوڵەی ئەیدا لەسەر نازداری،
تێر نابێ لێی هەر چاوێ بۆی ئەنواڕێ!... (گۆران، ل١٧٤)

مژدەیان ئەدا پشیلە عابدە
نەزەر لە مێکە ناکات زاهیدە (پیرەمێرد، ل ٤٠٨)

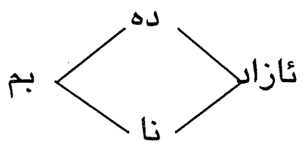

تێپەڕ:

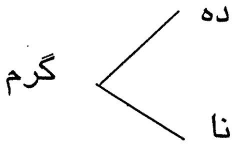

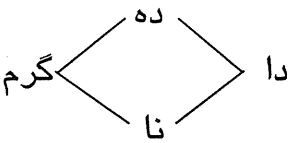

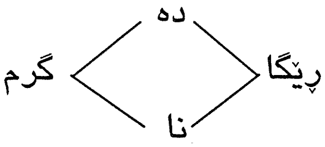

٢-لـە کـرداری ناسـادەدا بێگومـان پارچـەی یەکـەم (پێشـگر یـان وشەی واتادار) سەر بە ڕەگی کردار نییە و (نـا) هەمیشـە دەکەوێتـە پێش ڕەگەوە:

دا - نابم، ڕا - ناکەم

سەر - ناکەوم، بەخێو - ناکەم

٣-ئەگەر کردارەکە لە دۆخی کارا بزریدا بێ، بـە هـەمان شـێوەی کارا دیاری، (نا) وەردەگرێ. وەک:

ناگرم - ناگیرێم

داناگرم - داناگیرێم

٤-لە دیالێکتی ژووروووی زمانی کوردیدا، (نا) بە هەمان شێوەی کرمانجیی خواروو خۆی دەنوێنێ _ واتە تەنیا لەگەڵ فۆرمی کرداری ڕانەبوردووی ڕێژەی ئیخباریدا دێت:

دکەڤم - ناکەڤم

دنڤیسم - نانڤیسم

ئامرازی (نە)

کرداری ڕانەبوردووی ئینشائی و گشت جۆرێکی ڕابوردووی ئیخباری و ئینشائی و تەنانەت هەندێ حاڵەتی داخوازیش بە (نە) نەفی دەکرێن:

-١-

ڕانەبوردووی ئینشائی

تێنەپەڕ:

سادە	: ببم	–	نەبم
	بکەوم	–	نەکەوم
داڕێژراو	: دابیم	–	دانەبم
	دابکەوم	–	دانەکەوم
لێکدراو	: ئازادببم	–	ئازادنەبم
	سەربکەوم	–	سەرنەکەوم

تێپەڕ:

سادە	: بگرم	–	نەگرم
	بکەم	–	نەکەم
داڕێژراو	: داگرم	–	دانەگرم
	ڕابگرم	–	ڕانەگرم
لێکدراو	: ڕێگابگرم	–	ڕێگانەگرم
	بەخێوبکەم	–	بەخێونەکەم

...[٣١٨]

---

[٣١٨] چاوی لە وەعدی گوشتنی من چاوی دزی‌یوە
خوونکاری وا، دەبێ لە قسەی خۆی نەکا نکوول (مەحوی، ل ٢٠٦)

جوانترم نەدی وەک بووک وەستابێ،
سەیرانگای چەمی واپێ ئاوابێ!... (گۆران، ل١٧٧)

خالی‌یە شوێنی نازک خەیاڵان
نەما گۆرانیی ئەگریجە و خاڵان (پیرەمێرد، ل ٢٤٤)

تێبینی:

١-نیشانەی (بـ - bi) ئینشائی لە کرداری ئەرێتی‌دا لـە کوێدا بێت، لە حاڵەتی نەرێتی‌دا (نە) لە هەمان شوێنی ئەو دادەنرێ.

تێنەپەڕ:

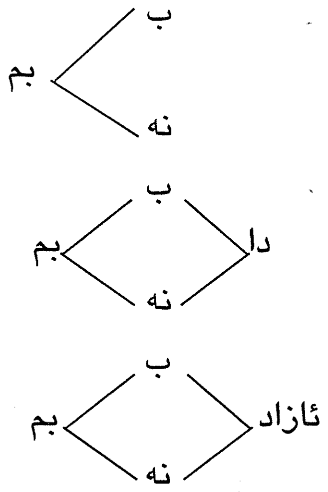

تێپەڕ:

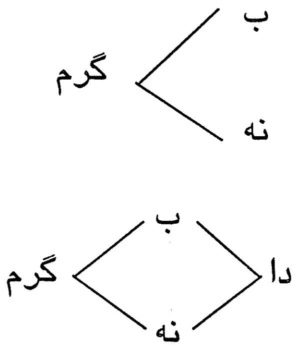

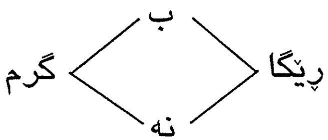

٢-(نە) هەمیشە دەکەوێتە پێش ڕەگی کردارەوە.

نەکەوم

دا – نەکەوم

سەر – نەکەوم

نەکەوم

ڕا – نەکەم

بەخێو – نەکەم

لـە کرمـانجیی ژووروو‌شـدا (نـە) لەگـەڵ کـرداری ڕانـەبوردووی ئینشـائیدا بـە هـەمان شـێوەی دیـالێکتی کرمـانجیی خـواروو خـۆی دەنوێنێ:

بکەڤم – نەکەڤم

بنڤیسم – نەنڤیسم

-٢-

ڕابوردووی ئیخباری و ئینشائی

١-لە کرداری ڕابوردووی نزیک و تەواو و دووری سادە و ناسادەی تێنەپەڕی ئیخباری و ڕابوردووی نزیک و بەردەوام و تەواو و دووری سادەی تێنەپەڕ و ناسادەی تێپەڕی ئینشائیدا، (نە) دەکەوێتە پێش قەدەوە:

*سادەی تێنەپەڕ:

١-ڕابوردووی نزیک

ئیخباری	ئینشائی
بووم – نەبووم	بووبام – نەبووبام
کەوتم – نەکەوتم	کەوتبام – نەکەوتبام

ب-ڕابوردووی تەواو

ئیخباری	ئینشائی
بووم – نەبووم	بووبام – نەبووبام
کەوتووم- نەکەوتووم	کەوتبام – نەکەوتبام

ج-ڕابوردووی دوور

ئیخباری	ئینشائی
بووبووم – نەبووبووم	بووبوومایە – نەبووبوومایە
کەوتبووم- نەکەوتبووم	کەوتبوومایە – نەکەوتبوومایە

د-ڕابوردووی بەردوام

ئینشائی		ئیخباری	
نەبووبامایە	-	ببوومایە	×
نەکەوتبامایە	-	بکەوتبامایە	×

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروووشدا بە هەمان چەشنە:

أ-ڕابوردووی نزیک

ئینشائی	ئیخباری
کەتبم - نەکەتبم	ئەز کەتم - نەکەتم

ب-ڕابوردووی تەواو

ئینشائی	ئیخباری
بکەتامایە - نەکەتامایە	ئەز کەتمە - نەکەتم

ج-ڕابوردووی دوور

ئینشائی	ئیخباری
کەتبووباما - نەکەتبووباما	ئەز کەتبووم- نەکەتبووم

*ناسادەی تێنەپەڕ و تێپەڕ:

١-ڕابوردووی نزیک

ئینشائی	ئیخباری
دابووبام دا - نەبووبام	دابووم دا - نەبووم
داکەوتبام دا - نەکەوتبام	داڕێژرا داکەوتم دا - نەکەوتم
تێنەپەڕ	
ئازادبووبام ئازاد - نەبووبام	ئازادبووم ئازاد- نەبووم
لێکدراو	
سەرکەوتبام سەر- نەکەوتبام	سەرکەوتم سەر- نەکەوتم

ئیخباری	ئینشائی
دامگرت دام – نەگرت	دامگرتبا دام- نەگرتبا
داڕێژراو ڕامکرد . ڕام – نەکرد	ڕامکردبا ڕام – نەکردبا
تێپەڕ	
ڕێگامگرت ڕێگام – نەگرت	ڕێگامگرتبا ڕێگام – نەگرتبا
لێکدراو	
بەخێومکرد بەخێو-نەکرد	بەخێومکردبا بەخێوم– نەکردبا

ب-ڕابوردووی تەواو

ئیخباری	ئینشائی
تێنەپەڕ دابووم دا - نەبووم	دابووبم دا - نەبووبم
داڕێژراو داکەوتووم دا - نەکەوتووم	داکەوتبم دا - نەکەوتبم
تێنەپەڕ ئازادبووم ئازاد - نەبووم	ئازادبووبم ئازاد - نەبووبم
لێکدراو سەرکەوتووم سەر- نەکەوتووم	سەرکەوتبم سەر - نەکەوتبم

ئیخباری	ئینشائی
دامگرتووە دام – نەگرتووە	دامگرتبێ دام- نەگرتبێ
داڕێژراو ڕامکردووە ڕام – نەکردووە	ڕامکردبێ ڕام – نەکردبێ
تێپەڕ	
ڕێگامگرتووە ڕێگام – نەگرتووە	ڕێگامگرتبێ ڕێگام – نەگرتبێ
لێکدراو	
بەخێومکردووە بەخێو-نەکردووە	بەخێومکردبێ بەخێوم– نەکردبێ

ج-ڕابوردووی دوور

<u>ئیخباری</u> <u>ئینشائی</u>

دابووبووم دا - نەبووبووم دابووبوومایە دا - نەبووبوومایە

داڕێژراو داکەوتبووم دا - نەکەوتبووم داکەوتبوومایە دا - نەکەوتبوومایە

تێنەپەڕ

ئازادبووبووم ئازاد-نەبووبووم ئازادبووبوومایە ئازاد- نەبووبوومایە

لێکدراو

سەرکەوتبووم سەر-نەکەوتبووم سەرکەوتبوومایە سەر- نەکەوتبوومایە

<u>ئیخباری</u> <u>ئینشائی</u>

دامگرتبوو دام - نەگرتبوو دامگرتبووایە دام- نەگرتبووایە

داڕێژراو ڕامکردبوو ڕام - نەکردبوو ڕامکردبووایە ڕام - نەکردبووایە

تێپەڕ

ڕێگامگرتبووڕێگام- نەگرتبووە ڕێگامگرتبووایە ڕێگام- نەگرتبووایە

لێکدراو

بەخێومکردبووبەخێوم-نەکردبوو بەخێومکردبووایە بەخێوم-نەکردبووایە

د-ڕابوردووی بەردەوام

<u>ئیخباری</u> <u>ئینشائی</u>

دابووبامایە دا - نەبووبامایە

داڕێژراو Ø داکەوتبامایە دا - نەکەوتبامایە

تێنەپەڕ

ئازادبووبامایە ئازاد - نەبووبامایە

لێکدراو Ø سەرکەوتبامایە سەر- نەکەوتبامایە

<u>ئیخباری</u> <u>ئینشائی</u>

Ø	دامبگرتبایە	دام- نەگرتبایە
داڕێژراو	ڕامبکردبایە	ڕام – نەکردبایە
تێپەڕ Ø	ڕێگامبگرتبایە	ڕێگام – نەگرتبایە
لێکدراو	بەخێومکردبایە	بەخێوم–نەکردبایە

٢–لە کرداری سادەی ڕابوردووی نزیک و تەواو و دووری تێپەڕی ئیخباری و ڕابوردووی نزیک و بەردەوام و تەواو و دووری تێپەڕی ئینشائیدا جێناوی لکاو دەکەوێتە نێوان (نە)و قەدی کردارەوە. وەک:

١–ڕابوردووی نزیک:

ئیخباری		ئینشائی	
گرتم	نە – م گرت	گرتبام	نە – م – گرتبا
کردم	نە – م کرد	کردبام	نە– م – کردبا

ب–ڕابوردووی تەواو

ئیخباری		ئینشائی	
گرتوومە	نە – م گرتووە	گرتبم	نە – م – گرتبێ
کردوومە	نە – م کردووە	کردبم	نە – م – کردبێ

ج–ڕابوردووی دوور

ئیخباری		ئینشائی	
گرتبووم	نە – م گرتبوو	گرتبوومایە	نە– م – گرتبووایە
کردبووم	نە – م کردبوو	کردبوومایە	نە – م – کردبووایە

د–ڕابودووی بەردەوام

ئینشائی			ئیخباری
گرتبایە	-	م - نە	بمگرتبایە Ø
کردبایە	-	م - نە	بمکردبایە Ø

لەم حاڵەتەدا دیالێکتی ژووروو وەک خواروو نییە - واتە جێناوی لکاو ناکەوێتە نێوان (ن)و قەدی کردارەوە و (نـە) لـە پێش قـەدەوە دێت. وەک:

*لە حاڵەتی بوونی بەرکاردا:

أ-ڕابوردووی نزیک

تە ئەز دیتم.   تە ئەز نەدیتم.

ب-ڕابوردووی تەواو

تە ئەز دیتمە.   تە ئەز نەدیتمە.

ج-ڕابوردووی دوور

تە ئەز دیتبوو.   تە ئەز نەدیتبوو.

*لە حاڵەتی نەبوونی بەرکاردا

أ-ڕابوردووی نزیک

ئەز کر   ئەز نەکر

ب-ڕابوردووی تەواو

ئەز کردیـیە   ئەز نەکریـیە

ج-ڕابوردووی دوور

ئەز کربوو   ئەز نەکردبوو

٣-لە کرداری ڕابوردووی بەردەوامی ئیخباریدا:

أ-لە تێنەپەڕی سادە و تێنەپەڕ و تێپەڕی ناسادەدا، (نە) دەکەوێتە پێش نیشانەی (دە-)وە - واتە لە نێوان (نە)و قەددا (دە-) دێت. وەک:

*تێنەپەڕی سادە

دەبووم نە - دە - بووم

دەکەوتم نە - دە - کەوتم

لە کرمانجیی ژووروشدا بە هەمان شێوەیە:

ئەز دکەتم نە - د - کەتم

*تێنەپەڕ و تێپەڕی نادە:

دادەبووم دا - نە دە - بووم

تێنەپەڕ داڕێژراو دادەکەوتم دا - نە دە - کەوتم

ئازادبووم ئازاد - نە دە - بووم

تێنەپەڕ لێکدراو سەردەکەوتم سەر - نە دە - کەوتم

دامدەگرت دام - نە - دە - گرت

تێپەڕ داڕێژراو ڕامدەکرد ڕام - نە - دە - کرد

لێکـدراو ڕێگـامدەگرت ڕێگـام - نـە - دە - گرت

بـەخێومدەکرد بـەخێوم - نـە - دە - کرد

ب-لە تێپەڕی سادەدا (نە + جێناوی لکاو + دە + قەد). وەک:

دەمگرت نە - م - دە - گرت

دەمکرد نە - م - دە - کرد

لەم بارەدا کرمانجیی ژووروو وەک خواروو نییە و جێناوی لکاو ناکەوێتە نێوان (نە)و (دە)وە. وەک:

*لە حاڵەتی بوونی بەرکاردا

تە ئەز دیتم. تە ئەز نەدیتم.

*لە حاڵەتی نەبوونی بەرکاردا

ئەز دکر. ئەز نەدکر.

-٢-

داخوازیی

لە زۆربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا، (نە) وەک (مە) بۆ نەفی داخوازی بەکاردێنرێ.

بووەستە	نەوەستی	نەوەستن
بفڕە	نەفڕی	نەفڕن
بگەڕێ	نەگەڕێی	نەگەڕێن
بنوو	نەنووی[٣١٩]	نەنوون

...[٣٢٠]

---

[٣١٩] کاتێ (نە) بۆ نەفی کرداری داخوازی بەکاردێ، لە حاڵەتی تاکدا (ی)یەک دێتە ناوانەوە:

أ-ئەگەر ڕەگی کردارەکە بە نەبزوێن کۆتایی هاتبێ، بزوێنی (ی – i) لە جێی (ە) دادەنرێ. وەک:

ب + فڕ + ە   نە + فڕ + ی

ب + نووس + ە   نە + نووس + ی

ب-بێتوو دوا دەنگی ڕەگی کردار بزوێن بێ، ئەوە (ی – y)ی کۆنسۆنانتی دەخرێتە سەر. وەک:

ب + گەڕێ   نە – گەڕێ – ی

ب + نوو   نە – نوو – ی

ب + ڕۆ   نە – ڕۆ –

[٣٢٠] ... کوڕە نەیەنە پێشەوە ئەکوژرێن. (لە خەوما، ل ٣٢)

بنڤیسە	نەنڤیسە	نەنڤیسن
بکەڤە	نەکەڤە	نەکەڤن

تێبینی //

ئامرازی (نە)

لە هەموو ئەو حاڵەتە كارا دیارانەی سەرەوەدا، چۆن خۆی دەنوێنێ، لە باری كارا بزریشدا بە هەمان چەشن دەردەكەوێ. وەك:

نەگیرێم، دانەگیرێم ...

نەگیرا، دانەگیرا...

دانەگیراوە، دانەگیرابێ ...

دانەگیرابوو، دانەگیرابووایە ...

نەگیرابام، دانەگیرامایە ...

نەگیرابوو ...

دانەدەگیرا ...

ئامرازی (مە)

ئەم ئامرازە تەنیا لە نەفی داخوازیدا بەكاردێنرێ و هەمیشە لە شوێنی (ب – bi)ی داخوازی دادەنرێ. وەك:

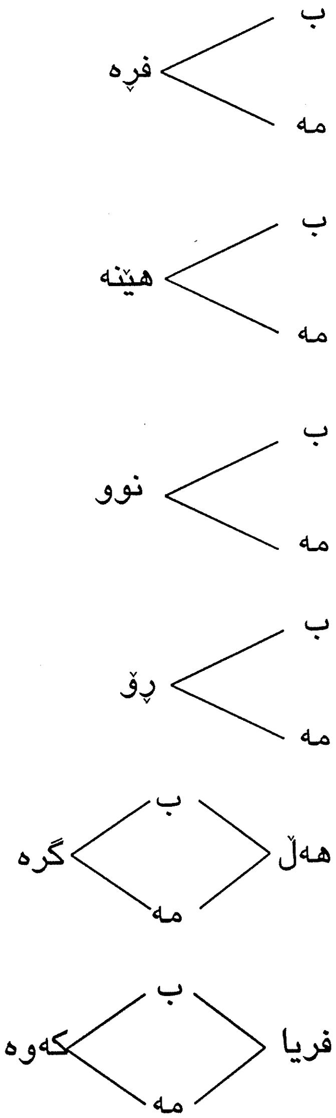

...(٣٢١)

(٣٢١) دوور لە تۆ ئیدی مەیرسە، قوربان
حاڵی "نالی" کە نە مرد و نەژیا!
مەثەلی عەهد و وەفا وەک مەثەلی عەنقایە (نالی، ١٢٨)

نقیسـە ← ب / مـە

کە ← ب / مـە

...(٣٢٢)

وێڕای ئەو سێ ئامرازە، لە چەند حاڵەتێک (نی)و (تون)و (نـ - ni)ش وەک ئامرازی نەرێتی دەبینرێن.

ئامرازی (نـی) لـە گـەردان کردنـی کـرداری (هەبوون/هـەین)دا بـەرچاو دەکـەوێ. (نـێ) لـە دیـالێکتی خـواروودا تـەنیا لـە کـاتی ڕانـەبوردوودا بـەکاردێ، بـەڵام لـە دیـالێکتی ژووروودا لـە ڕانەبوردووش و ڕابوردووشدا دەبینرێ.

پیاوەتی باسی لە کن کەس مەکە، ئادەم بوە قات — (مەحوی، ل٦٢)
مەنعی مەکەن (قەفایی) کە خاوی دڵ بڵاوە
سەرێکە مەستی نازی، دڵێکە بۆی نەماوە — (وەفایی، ل ١٩٧)
ئەم دێیە جێدێڵم، بێ نیشان، بێ شوێن پێ
ئەی پەری! سڵمەکە، لامەدە بۆ لاڕێ!
... جەردە هاتنە سەر ڕێگامان، کورە مەڕۆن ڕووتەوە بن ...
(٣٢٢) واعظ مەبێژە بەیهود وەعظان
ب وەعظ و قەولان نابت هدایت — (پەرتەویێ هەکاری، ل ١٠٦)
دبێ: گەلی برا مەگرین! ڕەبێ عالەمێ دەلیلێ حەیرییانە ئیرۆ
ڕۆژا جەژنە قوربانێیە، وە دەڤ ژ قۆناغێن خوە بەردانە. — (مەێ ئالان، ل ٤٠)

کرمانجیی خواروو

(هەبوون)

ڕانەبوردوو	من	هەم	نیم
	تۆ	هەی	نیت
	ئەو	هەیە	نییە
	ئێمە	هەین	نین
	ئێوە	هەن	نین
	ئەوان	هەن	نین
ڕابوردوو	Ø		

کرمانجیی ژووروو

ڕانەبوردوو	ئەز	هەمە	نینم
	تو	هەیی	نینی
	ئەو	هەیە	نینە
	ئەم		نینن
	هوون		نینن
	ئەوان		نینن

ئەز	هەبووم	نیبووم
تو	هەبوویی	نیبوویی
ئەو	هەبوو	نیبوو

ڕابوردوو

ئەم / هوون / ئەوان	هەبوون	نیبوون[٣٢٣]

(تـون) تـەنیا لـە دیـالێکتی کرمـانجیی ژووروودا دەبینـرێ و بـۆ نەرێتیی کاتی ئێستای کرداری (هەیین) ٠ (ئەز تونەمە ... ئەم تونەنە ...)و ڕابـووردووی ئیخبـاری و ئینشـائی و، ڕێـژەی داخـوازی (هـەبوون): (تونـەبووم ... تونـەبووما ...)، (تونەبـە ... تونـەبن) ... بەکاردێ.

ئامرازی (نـ – ni) هەر لە دیالێکتی ژووروروی کوردیدا بەکاردێ و ئەویش تەنیا لە کرداری (کارن، زانین)دا[٣٢٤]

بەوێنە:

لێ ماعری قەرقاش کر و نەکر، نکاربوو ژ ناڤ دەست و پێیێد وی دەرکەتا ..

(کوردۆ، ل ٣٥)

---

[٣٢٣] ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٦٥، ٢١١-٢١٢.

[٣٢٤] هەمان سەرچاوە، ل ١٦٥.

... ئەز نزانم، کیژان ماعر بوو ...

(کوردۆ، ل ٣٦)

لە زمانی ئاوێستا و فارسیی ناوەڕاستدا شێوەی ئامرازی (نا)ی کوردیی ئەمڕۆ نابینرێ. هەرچی (نە)و (مە)یە بەم جۆرەن:
لە زمانی ئاوێستادا (نە - یت)[٣٢٥] و لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (نێ)[٣٢٦] بۆ نەرێتیی هەموو پرۆژەکانی کردار (جگە لە ڕێژەی داخوازی) بەکاردێنرێ.
هەرچی شێوەی (مە)ی کوردی‌یە لە زۆربەی زمانە ئێرانییە نوێکاندا بە هەمان شێوەی کوردی دەبینرێ[٣٢٧]. لە ئاوێستا و فارسیی ناوەڕاستیشدا لە شێوەی (ما)دا هەیە.[٣٢٨]

---

(٣٢٥) س. ن. سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ١٠٢.
(٣٢٦) ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٨٧.
(٣٢٧) بڕوانە:
أ- ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٦.
ب- ن.ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل٥٣.
ت- ئا. ل. گریونبێرگ، لەبارەی ڕێزمانی ئەفغانییەوە (پشتۆ)، لێنینگراد، ١٩٨٧، ل ١٦٧.
(٣٢٨) بڕوانە:
أ- سەرچاوەی ناوبراو، زمانی ئاوێستا، ل ١٠٢
ب- سەرچاوەی ناوبراو، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٨٧.

کرداری کارا دیار و کرداری کارا بزر

بەراوردکردن و بەرانبەر یەکتر ڕاگرتنی کرداری کارا دیار و کارا بزر (چالاک و سست – Active and passive) بە ڕێگەی جیاکردنەوە لە خودی پرۆتسێسدا ناوڕوات، بەڵکو بە ڕێگەی جیاکردنەوە لە ڕێڕەوی پرۆتسێسدا تێ دەپەڕێ، کە بە کردار دەربڕراوە. ئەم ڕێڕەوی پرۆتسێس لە ڕووی هاوجووتی و پێوەندیی وشەی چەسپاو بە قاڵبی ڕێزمانیی کردارەوە تەماشا دەکرێ. هەرچی وشەی چەسپاویشە دەوری کارا دەبینێ: (منداڵەکە نووسی ...)؛ (نامەکە نووسرا ...). لەگەڵ ئەوەشدا حاڵەتی ئەوتۆش هەیە، کە کردار پێوەندیی بە کاراوە نییە و بە ئەندامێکی دی ڕستەوە بەندە: (سەبارەت کوڕەی نووسی ...)؛ (باسی نامە نووسراوەکە ...)

جیاوازیی بنەڕەتیی نێوان کارا دیاری و کار بزری لەم ڕوونکردنەوەیەی خوارەوەدا دەردەکەوێ:

فۆرمی کارا دیار نیشانی دەدا پرۆتسێسی دیاریکردنی کردار لەو شتەوە دێ، کە بۆ ئەو وشەیە تەرخان کرابێ و لەگەڵیدا فۆرمی کردارەکە هاوجووت بێ و لێیەوە بەرەو ناوەوە بچێ، بەڵام بە نیسبەت فۆرمی کارا بزرەوە، مەسەلە بەپێچەوانەوەیە و پرۆتسێسی دیاریکردنی کردار بۆ ئەو شتە ئاراستە کراوە، کە وشە تەرخان

کراوەکە لەگەڵ فۆرمی کردارەکە هاوجووت بێ و لە ناوەوە بەرەو دەرەوە بچێ.[329]

بۆ نموونە لە ڕستەی (ئازاد نامەی نووسی)دا، کردارەکە فۆرمی دیاری هەیە و واتای پرۆتسێسێک دەگەیەنێ، کە لە کەسێکی ناسراو (ئازادە)وە پەیدا بووبێ و ئاراستەی ناوەوە کرابێ. ئەوەی پێوەندی بە نیشاندانی بەرکارەوە هەبێ، لەم بارەدا هەرگیز شتێکی پێویست نییە، ئەگەرچی لەو ڕستەیەدا ئەو نیشانە هەیە. ڕستەی "ئازاد دەتوانێ بنووسێ" ئەگەرچی ڕێژەی کارا دیارە، بەلام هیچ ئیشارەتێک بۆ بەرکار نەکراوە (لەبەر نەبوونی تەواوکەری ڕاستەوخۆ). بەم جۆرە، بوونی تەواوکەر (ئیشارەت کردن بۆ بەرکار) لە دیاری‌کردنی کارا دیاری و کارا بزریدا شتێکی پێویست نییە، بەلام بوونی تەنیا لە جیاکردنەوەی تێنەپەڕی و تێپەڕێدا دەور دەبینێ.[330]

بە پێچەوانەوە، لە ڕستەی "نامەکە لە لایەن ئەوانەوە نووسرا"دا، کردارەکە لە فۆرمی کارا بزریدا خۆی دەنوێنێ و پرۆتسێسی دیاری‌کراوی هاوجووتی لە وشەی (نامە)وە نییە، بەلکو بۆی ئاراستەکراوە. لەم نموونەیەدا، هەروەها ئەوەش ئاشکرایە، کە سەرچاوەی ڕوودان لە کوێوە هەڵدەقوڵێ: لێرەدا کارکەر بە ڕستەی تەواوکەری (لە لایەن ئەوانەوە) دەربڕراو. لەگەڵ ئەوەدا (دیاری کردنی کارکەر) شتێکی پێویست نییە. ئەگەر دیاری‌کردنی کارکەر لە

---

[329] ئا. ئی. گۆلانۆف، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٥، ل ١٢٢.

[330] سەرچاوی ناوبراو، سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، ل ٢٦٩.

ناواندا نەبێ، ئەوە لە حاڵەتێکی یەکجار زۆردا فۆرمی کردار بە شێوەی سست دەمێنێتەوە.

پێویستە ئەوەش یادداشت بکەین، کە وا کاتێ بە بۆنەی حاڵەتی کارا دیاری و کارا بزربییەوە باسی ئاراستەکردنی پرۆتسێس دەکرێ، ئەوە بێگومان لەم بارەدا مەبەست ڕێڕەوی "ڕێزمانی" یەتی، نەک ڕێڕەوێکی دی، کە وا لە واتای تایبەتی لێکسیکی ئەو وشەیەوە هەڵهێنجرابێ.[٣٢١]

چالاکی یان سستی دەشێ واتای لێکسیکیی خودی کردارەکە بێت: بۆ نموونە، پێوەندیی لێکسیکی نێوان کرداری (کارکردن)و (خۆڕاگرتن) لە پێوەندیی نێوان حاڵەتی چالاکی و حاڵەتی سستی دەچێ. ئەو گرانییەی پێوەندی بە جیاکردنەوەی لێدوانی حاڵاتی کارا دیاری و کارا بزربییەوە هەیە، بەر لە هەر شت لەوەدایە، کە واتای ڕێزمانیی ئەم حاڵەتی بە ناوەرۆک لە واتای لێکسیکی کردارەوە نێزیکە. جا بۆیە گەلێ جار لێکدانی ئەو واتایەی بە فۆرمی ڕێزمانیی کارا دیاری و کارا بزری دەربڕراوە و ئەو واتایەی بە کردار وەک وشە ڕاگەیەنراوە، ڕوودەدات. بەو پێیە لە حاڵاتی ئاشکرای واتای ڕێزمانی کارا دیاری و کارا بزری بە فۆرمی کردار ڕاگەیەنراو، خاسیەتی چالاکی و سستی واتای تایبەتی لێکسیکی وشە بەرانبەر یەک ڕادەگرێ. بۆ نموونە، لە حاڵەتی (ئەو ئەوانی دی)دا، لێکدانەوە ڕێزمانی وا دەگەیەنێ، یەکەم شت (ئەو) بە سەرچاوە پرۆتسێسی – (دیتن) وەربگیرێ، کە ئاراستەی شتێکی دی (ئەوان) کراوە. بە پێی بۆچوونی واقیعی، پێوەندیی نێوان شتی دیاریکراو – (ئەو)،

---

[٣٢١] هەمان سەرچاوە، ل ٢٧٠.

(ئەوان)و ئاراستەکردنی پرۆتسێس بریتییە لە نەسازیی ڕاستەوخۆ: ئێمە کارناکەینە سەر ئەو شتەی دەیبینین، بەڵکو بەپێچەوانەوە، شتەی لە لایەن ئێمەوە بینراو کاردەکاتە سەر ئێمە، یان بە واتاییکی ڕاستتر کاردەکاتە سەر ئەندامەکانی هەستمان. بەم چەشنە واتای لێکسیکی کرداری (دیتن) سستە، کەچی واتای ڕێزمانیی فۆرمی کردارەکە لە ڕستەی (ئەو ئەوانی دی)دا چالاکە.

ئەم نەسازییەی نێوان واتای ڕێزمانی و واتای لێکسیکی لە فۆرمی سستی کرداریشدا دەبینرێ. بەوێنە لە حاڵەتی (هەواڵ بیسترا)دا بەپێی بۆچوونی ڕێزمانی (هەواڵ) وەک شتێک خۆی دەنوێنێ، کە لەژێر تەئسیری لەناوەوە بەرەو دەرەوە چووندا بێ و ئەوساش (هەواڵ) وەک لێکسیک واتای شتێک دەدات، کە کاربکاتە سەر کەسێک و زۆری لێبکا وەریبگرێ.

نەسازیی نێوان مانای تایبەتی لێکسیکیی کردار و واتای ڕێزمانیی فۆرمی دیار و بزر لە کرداری (خۆشویستن، دانیشتن، گوێگرتن ... هتد)دا بەرچاو دەکەوێ. لە هەندێ زماندا کرداری ڕوودان و ئەو کردارانەی بە هەستەوە بەندن بە شێوەی جیاواز لێک دەدرێنەوە[٣٢٢]. بۆ نموونە (ئەو ئەوان دەبینێ) و (ئەو ئەوان دەکوژێ) لە ڕووی ڕێزمانیشەوە جیاوازییان هەیە. بەڵام لە زمانی کوردی و زمانە هیند و ئەورووپاییەکانی دیدا وەک یەک جیاوازی لە نێوان ئەم حاڵەتانەدا نییە. ئەم جۆرە حاڵەتانە، وەک (ئەو ئەوان دەبینێ)؛ (ئەو ئەوان دەکوژێ)؛ (ئەو دەخوات) تەنیا لە ڕووی

[٣٢٢] ن. س. پۆسپیلۆڤ، پێوەندیی نێوان حاڵاتی ڕێزمانی و بەشەکانی ئاخاوتن، کتێبی "کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی"، مۆسکۆ، ١٩٥٥، ل ١٧٨.

لێکسیکی‌یەوە لەیەک جیادەبنەوە، ئەو جۆرە نموونانە لە زمانی کوردیدا لە ڕووی کارا دیاری و کارا بزری‌یەوە لەیەک جیانابنەوە و گشتیان لە ژێر یەک جۆردا دادەنرێن، ئەویش کارا دیارییە، ئەگەرچی ڕەنگە بەشێک لە کرداری ئەو نموونانە چالاک نەبن.

پێوەندیی نێوان واتای لێکسیکی و واتای فۆرمی ڕێزمانیی کارا دیاری و کارا بزری دەستەی جیاوازی کردار، دەکرێ بەم شێوەیەی خوارەوە نیشان بدرێ:

ئەو دەکوژێ

لێکسیک: ←

ڕێزمان: ←

(ڕووکاری تیرئاسایی جودا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشێ، کە ئەو بابەتی لێکسیکی و ڕێزمانییەی بە جێناوی "ئەو" دیاری کراوە، وەک سەرچاوەی ڕوودان خۆی دەنوێنێ).

ئەو دەنوێ

لێکسیک: ←

ڕێزمان: ←

(ڕووکاری تیرئاسایی جودا، نیشانی‌دەدا، کە بابەتی ڕێزمانی بە جێناو "ئەو" دیاری‌کراو، وەک سەرچاوەی ڕوودان خۆی دەنوێنێ. هەرچی ڕووی لێکسیکییە، وەک بەرکارێک کە کەوتبێتە ژێر کارتێکردنەوە، دەردەکەوێ).

حاڵەتی سست لە کاتێکدا بەکاردێنرێ، کە کارا لە ئارادا نەبێ. ئەگەر کارا دیار ئیشارەت بۆ سەرچاوە یاخود کارا بکا، ئەوە کارا بزر ئەو ئیشارەتە ناکات. جا بوون و تایبەتێتی بەکارهێنانی حاڵەتی

سست لەمەدایە. لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە ئەوەش یادداشت بکەین، کە حاڵەتی ئەوتۆ هەیە، ئەگەرچی ڕێژەی هی کارا بزرییە و کاراکە ناونەبراوە، کەچی سەرچاوە و کارا ناسراوە. بۆ نموونە، کاتێ نووسەری کتێبێ دەڵێ: وەک پێشتر نیشاندرا (لە بریتی: وەک پێشتر نیشانم دا). بێدەنگی خۆنیشاندان لەم ڕاستییە، دەگەڕێتەوە بۆ لە خۆبوردوویی نووسەر. دەشێ ئەم جۆرە حاڵەتانە بە (کارا بزری لە خۆبوردوو) ناوببرێ[٣٣٣]. ئەم بارودۆخە - (توانستی نیشان نەدانی کارا)، جارێکی دی ئەوە ئیسپات دەکا، کە وا بۆ حاڵەتی کارا بزری گرنگ ئەوە نییە بزانرێ ڕوودان لە کوێوە دێ، بەڵکو مەبەست ئەوەیە بزانرێ ئەو ڕوودانە بۆ کوێ ئاراستە کراوە.

بەپێچەوانەشەوە لە حاڵەتی کارا دیاریدا پرۆتسێسی ئەوتۆ هەیە، کە سەرچاوەی ئاشکرا نییە، بۆ نموونە: (ئازاد نەما) ...

بەم بۆنەیەوە پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین، کە کرداری تێنەپەڕ تەنیا لە فۆرمی چالاکدا بەکاردێنرێ، بەتایبەتی بەهۆی هێزی تایبەتی لێکسیکییانەوە. بەکارنەهێنانی ئەو کردارانە لە حاڵەتی سستدا، هۆی ئەوەی، کە ئەو ڕوودانەی ئەم جۆرە کردارانە دیاری دەکەن ناتوانن ببنە مەفهوومی ئاراستەکراو بۆ شتێک.[٣٣٤]

هەروەها دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین، کە ئەگەرچی لە ڕێژەی کارا بزریدا نیشاندانی کارای ڕوودان پێویست نییە، کەچی لە هەندێ حاڵەتی سستدا، سێبەری کارای پرۆتسێس خۆی نیشان دەدا. بۆ نموونە، لە حاڵەتی (هەواڵ بیسترا)دا تا ڕادەیێک ئاشکرایە، کە

---

(٣٣٣) ئا. مایبە. شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژووییدا، مۆسکۆ، ١٩٥٤، ل ٨٣.
(٣٣٤) ف. ف. ڤینۆگرادۆڤ، زمانی ڕووسی، مۆسکۆ-لێنینگراد، ١٩٤٧، ل ٦٠٧.

کەسێک هەواڵەکەی بیستووە. جا ئەمەیە کرۆکی جیاوازیی کارا بزری و سستی واتای خودی کردار. ئێستاش با سەیرێکی ئەم بەراوردە بکەین: (دەرگاکە داخرا) – لێرەدا پرۆتسێس وای دەردەخا، کە دەرگاکە خۆی لە خۆیەوە داخراوە. جا لەبەر ئەوە سەرنج تەنیا بۆ بزووتنەوەی دەرگاکە ڕادەکێشرێ، نەک بۆ ئەوەی کێ دایخست. بە پێچەوانەوە، لە حاڵەتی (دەرگاکە داخرابوو)دا، کە ناوەرۆکی چەسپاوی پرۆتسێس هەر یەک شتە، سەرنج بۆ ئەوە دەچێ، کە داخستنی دەرگاکە بریتییە لە ئەنجامی کارتێکردنی دەرەکی، ئەگەرچی لەم بارەدا ئیشارەت نەکراوە، کە ئەو کار تێکردنە لە کوێوە هاتووە.

بەو باسەی سەرەوەدا دەردەکەوێ، ئەو ڕایە ڕاست نییە، کە وا ڕادەگەیەنێ، گوایا گشت حاڵەتێکی چالاک دەشێ بگۆڕدێ بە سست، یان بە پێچەوانەوە هەموو حاڵەتێکی سست دەکرێ بکرێ بە حاڵەتی چالاک، وەک نیشانمان دا، لە لایەکەوە ڕوودانی چالاک مەرج نییە هەمیشە بەرکاری ڕوودان بخاتە ڕوو. لە لایێکی دیکەوە لە حاڵەتی ڕوودانی سستدا دەشێ کارا ئاشکرا نەبێ، ئەگەرچ لە بیر و خەیاڵدا هەیە.

حالاتی کارا دیاری و کارا بزری چ لە زوودا و چ ئەمڕۆ بە بابەتێکی گرنگ و بایەخداری گەورە و بەپێزی لێکۆڵینەوەی گەلێک لە زماننناسان دادەنرێ. "... ڕێزماننناسانی جیا بە جۆری جیاواز لە قەوارە و ناوەرۆکی ڕێزمانیی حالاتی کارا دیاری و کارا بزری گەیشتوون. هەندێکیان لەم کێشەیەدا تەنیا ڕەنگدانەوەی پێوەندیی ڕوودان بۆ بەرکاریان بینیوە. بەشێکی دی بۆ نێو جغزی واتای کارا

دیاری و کارا بزری لەگەڵ پێوەندیی بەرکاری، هەروەها پێوەندیی جۆراوجۆری ڕوودان بەرانبەر کاراشیان خستووەتە ناو. بەشی سێیەم کۆششی دیاری کردنی مەفهوومی کارا دیاری و کارا بزرییان کردووە، کە بە پێوەندی بە کاراوە دەردەبڕڕێ".[٣٣٥]

لەباری پێوەندیی ڕوودان بە کاراوە هەندێ لە زمانناسانی زووی ئەورووپا شەش جۆریان دیاری کردووە. ئەگەرچی زۆربەی زمانناسانی هاوچەرخ لەسەر دوو جۆری کارا دیار و کارا بزر ڕێککەوتوون،[٣٣٦] بەڵام لە لێکدانەوەیاندا ڕای جیاوازیان هەیە.

بەشێک لە زمانناسانی ئەمڕۆ وەک حاڵەتی دەربڕینی پێوەندیی ڕوودان بە بەرکارەوە دەڕواننە کارا دیاری و کارا بزری. بەپێی ئەم مەفهوومەش باسەکە لەگەڵ تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندندا هاوشان ڕادەگرن. بەشێک دی لە زانایان حاڵەتی تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن لە حاڵەتی کارا دیاری و کارا بزری جیادەکەنەوە و لەو ڕایەدان، کە مەسەلەکە بریتییە لە پێوەندیی ڕوودان بە کاراوە. کۆمەڵی سێیەم وەک دەربڕینی حاڵەتی پێوەندیی کارا بە بەرکارەوە لێکدەدەنەوە.[٣٣٧]

---

[٣٣٥] بۆ نموونە، م. ڤ. لۆمۆنۆسۆڤی زانای ڕووس لە لێکۆڵینەوەی ڕێزمانی ڕووسدا شەش جۆری جیاکردووەتەوە و تا سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم پەیڕەوی کراوە.

[٣٣٦] بەڵام ئێستاش زمانناس هەیە لە دوو جۆر پتری باس کردبێ.

بەوێنە:

أ- ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٨٨-١٩٣.

ب- د. نەسرین محەمەد فەخری، کردار لە زمانی کوردیدا (کورتە نامەی دوکتۆری)، باکۆ، ١٩٦٥، ل ١٣-١٤.

[٣٣٧] ن. س. ڤاڵگینا، د. ێ. ڕۆزێنتاڵ، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١، ل٢٤٦.

لـە لێکۆڵینـەوەی زمـانی کوردیـدا ئـەوەمان بـۆ دەردەکـەوێ، کـە پێوەنـدیی ڕوودان بـە بـوون و نـەبوونی کـاراوە مـەرجی بنـەڕەتیی دیـاریکردنی کـرداری کـارا دیـار و کـارا بـزرە. کێشـەکەش بـەبێ ڕەچاوکردنی تێپەڕانـدن و تێنەپەڕانـدن بـەڕێوە نـاچێ. وێڕای ئـەوە ڕێژەی کارا بزر هـەر لـە کرداری تێپـەڕەوە پەیدا دەبێ و پاشگری (ـر)ش نیشانەی ڕێزمانییەتی.

ئەو کرداره تێپەڕانەی واتای ڕوودانێک، کە کارا ئـەنجامی دابێ و چالاکانە ئاراستەی بەرکار کرابێ، بە کـارا دیـار نـاودەبرێن. حاڵـەتی کارا دیاری خاوەنی ئەو خاسیەته ڕستەسازییەیە، کە کارای ڕوودان نیهادە و بەرکاریش گوزارەیە.

کرداری کار بزر لە ڕووی واتاوە هاوشـانی کـرداری کـارا دیـارە، بـەڵام خـاوەنی خاسـیەتی وشەسـازی و ڕستەسـازیی خۆیـەتی. لـە زمـانی کوردیـدا کـرداری کـارا بـزر بـە زۆری بـە لکانـدنی پاشـگری (ـ ر) بـە کـرداری کـارا دیـارەوە دەردەبـبڕێ و ئەمـەش ڕێگـەی وشەسازییە. وێڕای ئەمە ڕێگەی ڕستەسازی و شیکاریش هەیە، کە لـە ئـەنجامی جیاوازیی ڕستەسـازی لـە دەربڕینـی کـارا و بـەرکاری ڕوودانـدا، یـان بـوونی بـەرکاری ڕوودان و نـەبوونی یـەکجارەکی، یـاخود جیـاوازیی فـۆرم و واتـای ئـەو ناوانـەی کردارەکـە ئاراستەدەکەن... پێکدێ.

دەسـتووری گشـتیی هـەموو زمانێـک لـە گـۆڕینی ڕسـتەیێکی کـارا دیار بۆ کارا بزر بریتییە لە دەرهاویشتنی کارا و سپاردنی ئەرک بە بـەرکار (بـەڵام بـەرکار هـەمان ئـەرک و مـەفهوومی خـۆی دەمێنـێ). ئاشکراشە هەر زمانە خاوەنی تایبەتێتی خۆیەتی:

نیشانەی کارا بزری کاتی ئێستا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا پاشگری (- یهـ)ە. کاتی ئێستای کارا بزر بە لکاندنی ئەو پاشگرە بە ڕەگی کرداری کاتی ئێستاوە دروست دەبوو و بە دوا ئەویشدا کۆتایی پێویست دادەنرا. بەوێنە کرداری "کارتان" (کردن) بۆ کەسی سێیەمی تاکی کرداری کارا بزری کاتی ئێستا دەبێ بە "کونیهێت". کرداری "خوارتان" (خواردن) لە کەسی سێیەمی تاکی کارا بزری کاتی ئێستادا دەبێ بە "خواریهێت" ... کاتی ڕابوردووی کارا بزریش، هەروەها لە ڕەگی کرداری کاتی ئێستا و هەمان پاشگری کارا بزریی (- یهـ) ساز بووە، بەڵام کۆتایی تایبەتی (یست)ی وەرگرتووە. بۆ نموونە، کرداری "داتان" (دان) لە کەسی سێیەمی تاکی کارا بزری کاتی ڕابوردوودا دەبێ بە "داهیست" کرداری "کارتان" (کردن) لە ڕابوردووی کارا بزریدا ڕەگی کۆنی بەکاردێ – "کاریهێست".[٣٣٨]

لە زمانی فارسیی نوێدا ئەگەرچی "شد" و "گشت" و "گردید" یاریدەی سازکردنی کرداری کارا بزر دەدەن، بەڵام "شد" پتر بەکاردێنرێ . بۆ نموونە "بردەشد" (برا)؛ "خوردەشد" ·خورا)؛ "زدەشد" (لێدرا).[٣٣٩]

لە دیالێکتی ڕۆژئاوای زمانی بلوجیدا کارا بزر بە هاتنی چاوگ لەگەڵ فۆرمی گەردان کراوی کرداری "بایاگ" (بوون)دا دروست دەبێ. بۆ نموونە "مان کوشاگابان" (من دەکوژرێم)؛ "ئێ کوشانگا

---

[٣٣٨] ف. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ١١٢-١١٣.

[٣٣٩] ذوالنور، دستور زبان پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل٨٧-٨٨.

بیت" (ئەو دەکوژرێ) ... هتد. لە دیالێکتی ڕۆژهەڵاتیشدا کارا بزر لە فۆرمی ڕەگی کاتی ئێستای کردار و پاشگر (-یژ)ی لە زمانی هیندییەوە وەرگیراو و کۆتاییەکانی کردار پێک دێت.[٣٤٠]

لە زمانی پشتۆدا حاڵەتی کارا بزر لە کرداری تێپەڕەوە دروست دەبێ. بۆ پێکهێنانی ئەم ڕێژەیە، کرداری یاریدەدەری (کیدل) و هاوتاکانی (سول، شول) دەوردەبینن.[٣٤١]

کارا بزر لە زمانی ڕووشانیدا لە ڕەگی کاتی ڕابوردووی کردار + پاشگری (-اک) + کرداری یاریدەدەری "ساو، سوت" (بوون) پێک دێ.[٣٤٢]

لە زوودا بەکارهێنانی پاشگری (-ر) وەک کەرەستەی سازکردنی حاڵەتی کارا بزری بە تایبەتێتییێکی زمانی گرووپی ئیتالی تەماشا دەکرا، بەڵام دواتر زمانناسان لە قووڵبوونەوەی لێکۆڵینەوەی بەراوردی ڕێزمانی زمانە هیندو ئەورووپاییەکاندا تا دەهات ڕوونتر پێوەندیی و نێزیکیی ئەو زمانانەیان ئاشکرا دەکرد. یەکێک لەو دۆزینەوانە نیشاندانی خاسیەتی بەکارهێنانی هەمان پاشگری (-ر)ە لە زمانە کەلتی‌یەکاندا[٣٤٣]. ئەم وێکچوونە بووە هەوینی وەدەستهێنانی ئەنجامی گەورەتر.[٣٤٤]

---

(٣٤٠) ڤ.ئا.فورولۆڤا، زمان بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٥٥.

(٣٤١) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٥٦.

(٣٤٢) ت. ن. پاخالینا، زمانە پامیری‌یەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٩، ل ٣٨.

(٣٤٣) هەرچەندە ئاخاوتنی زووی هۆزە کەلتی‌یەکان لە هەزارەی یەکەمی پێش زایندا دەورێکی گەورەی مێژوویی بینیوە، بەڵام ئەوەی گەیشتبێتە ئێمە، پاشماوەیەکی هەژاری زمانی گالی (بە شێوەیێکی سەرەکی نووسراوی سەر کێل)و چەند نووسینێکی ئیرلەندیی سەدەکانی ٦-٤ ی پێش زاینە. زمانە کەلتی‌یە زیندووەکانی ئەمڕۆ ئەمانەن: ئیرلەندی، سکۆتلەندیی، ویلشی، کە نزیکەی ملیونێ کەس لە ناوچەی

"لە لێکۆڵینەوەی بەراوردی تایبەتێتی ڕێزمانی زمانە هیند و ئەورووپاییەکاندا بەڵگەی هەندەکی (الجزئی) هاوجووتی ئەوتۆ سەرنج ڕادەکێشێ، کە نەک سەرجەمی زمانە هیند و ئەورووپاییەکان، بەڵکو بەشێکیان دەگرنەوە. یەکێک لە نموونەی ئەو دیاردەیە، بریتییە لە پێکهاتنی حاڵەتی ناوەندیی کارا بزری بە یاریدەی (-ر)، کە تا دۆزینەوەی بەڵگەنامەکانی[٣٤٥] و هیتی، تەنیا وەک تایبەتێتی خاسیەتی گرووپی زمانی ئیتالی و کەلتی تەماشا دەکرا".[٣٤٦]

لە زمانی لاتینیدا[٣٤٧] فۆرمی کرداری کارا بزر بەڕێگەی ئیزافەکردنی کۆتایی بۆ سەر ڕەگی کردار پێک دێ. ئەگەر کردارەکە

ویلزدا پێی دەدوێن؛ بەریتۆن – زمانی دانیشتوانی هەرێمی بەریتان لە فەرەنسا (لە سەدەکانی ٦-٥ ی پ. زدا بەریتۆنەکان لە ئەنجامی دەستدرێژی کردنی ئەنگلۆساکسۆنەکانەوە بەریتانی نیشتمانی خۆیان بەجێ هێشتووە). پاشماوەی ئاخاوتنی کەلتی هەروەها لە زمانی مێندا (کە لە دوورەگەی مێن دەژین) ماوە.

(٣٤٤) ئا. ڤ. دیسنیسکایا، کێشەی لێکۆڵینەوە خزمایەتیی زمانە هیند و ئەورووپاییەکان، مۆسکۆ – لێنینگراد، ١٩٥٥، ل ١٤٥.

(٣٤٥) زمانە تۆخاریی‌یەکان، دوو زمانی خزمی یەکجار لە یەک نێزیکن و لقێکی سەربەخۆی هیند و ئەورووپاییەکانن (مێژووی دانانیان بە زمانی هیند و ئەورووپایی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٠٨، کە زانایانی ئەڵەمان: ئێ. زیگوڤ. زیگلین ئیسپاتیان کرد. تۆخاریی‌یەکان لە سەدەکانی ٦-٧ دا لە ڕۆژهەڵاتی تورکستان ژیاون. تا ئێستا نەزانراوە کە ناوی ئەو میللەتە لە چی‌یەوە هاتووە. بۆیە وا بووە بە باو یەکێک لەو دووز مانە - تۆخاریی ڕۆژهەڵات – بە تۆخاری أ ناوببرێ و ئەوی دی‌یان – تۆخاریی ڕۆژئاوا _ بە تۆخاری ب.

(٣٤٦) سەرچاوەی ناوبراو، کێشەی لێکۆڵینەوەی خزمایەتیی زمانە هیند و ئەورووپاییەکان، ل ١٤٩.

(٣٤٧) زمانی لاتینی یەکێکە لە زمانە دێرینەکانی گرووپی ئیتالی. کۆنترین بەڵگەنامەی لاتینی دەگەڕێتەوە بۆ شەش سەد ساڵ پ. ز. هەرچی زۆربەی بەڵگەنامەکانیشێتی هی سەدەکانی ٣-٢ی پێش زایینن.

بەر گەردانی یەکەم یان دووەم یان چوارەم بکەوێ، کۆتایی (ri) وەردەگرێ، بەڵام بێتوو سەر بە گەردانی سێیەم بێت، ئەوە (i)ی دەخرێتە سەر.[٣٤٨]

واتای بە کوردی	فۆرمی کارابزر	ڕەگی کردار	گەردان
چارکردان	Cur-a-ri	ura-a-	-١
تێکەڵکران	sc-e-ri	sc-e-	-٢
بیستران	Sudi-ri	sud-i-	-٣
بەرگریکران	Defend-I	efend-	-٤

کرداری تێنەپەڕ بە فۆرمی هەمەچەشنییەوە ناتوانێ پێوەندیی جۆربەجۆری ڕوودان یان بارودۆخ بە کاراکەیەوە یان بەرکارەکەیەوە نیشان بدا (جگە لە هەندێ حاڵەتی تایبەتی نەبێ)، هەروەها کرداری تێپەڕیان لێ دروست نابێ. کرداری تێنەپەڕ پێوەندی بە کێشەی کارا دیاری و کارا بزری‌یەوە نییە و کرداری کارا بزری لێ پەیدا نابێ. لە کرداری تێپەڕەوە دەکرێ کرداری تێنەپەڕ دروست بکرێ و کرداری تێپەڕیش دەتوانێ پێوەندیی ڕوودان بە کارا و بەرکارەوە ڕابگەیەنێ.[٣٤٩]

وەسیلەی باو و چالاکی دەربڕینی پێوەندیی هەمە جۆری ڕوودان بە کارا و بەرکارەوە، لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا، بوون یان

(٣٤٨) ن. م. لێمیپێل، زمانی لاتینی، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٥٣.
(٣٤٩) ڤ. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی)، مۆسکۆ، ١٩٥٢، ل ٣٣٨-٣٣٩.

نەبوونی پاشگری (-ر)ە. گشت کردارێکی تێپەڕ، کە ئەو پاشگرەی وەرگرت دەبێتە کارا بزر.

پاشـــگری (-ر)ی کـــارا بـــزر بـــە کۆتـــایی ڕەگـــی کـــرداری ڕانـەبوردووەوە دەلکێ[٣٥٠]. لـە هـاتنی ئـەو پاشـگرە بـە دوا ڕەگـی کرداری ڕانەبوردوودا سێ حاڵەت هەیە:

١-ئەگەر فۆرم چاوگ بێ و چاوگەکەش بە هەر چەشنێک کۆتـایی هاتبێ (ان، ین، وون، دن، تن)، ئەوە سەرپاکیان دەبن بە (ان) – واتە: ڕەگی کرداری ڕانەبوردوو + ر + ان. بۆ نموونە:

---

[٣٥٠] هەرچەندە کە بوونی ڕەگی کرداری ڕانەبوردوو بە بناغەی سازکردنی کرداری کارا بزر دەستوورێکی گشتیی زمانی کوردییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ حاڵەتی بیژۆک هەیە (دواتر لێیان دەدوێین).

کۆتایی	چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	پاشگر	کۆتایی	چاوگی کارابزر
ان	هێنان	هێن	ر	ان	هێنران
	کێڵان	کێڵ			کێڵران
	شێلان	شێل			شێلران
ین	ماڵین	ماڵ	ر	ان	ماڵران
	چنین	چن			چنران
	بینین	بین			بینران
وون	جوون	جوو	ر	ان	جووران
	دروون	دروو			درووران
	گروون	گروو			گرووران
دن	ناردن	نێر	ر	ان	نێرران
	ژەندن	ژەن			ژەنران
	خوێندن	خوێن			خوێنران
تن	هێشتن	هێڵ	ر	ان	هێڵران
	کوشتن	کوژ			کوژران
	شوشتن	شۆ			شۆران

٢-کردار لە ڕێژەی ڕانەبوردوودا بێ، نیشانەی (ێ) وەردەگرێ – واتە: نیشانەی (دە/ئە)ی ڕانەبوردوویی+ڕەگی ڕانەبوردوو + ر+ێ.

بەوێنە:

چاوگ	نیشانەی (دە/ئە)ی ڕانەبوردوویی	ڕەگی ڕانەبوردوو	پاشگر	کۆتایی	کرداری کارا بزر لە دەمی ڕانەبوردوودا
هێنان کێلاَن شێلان	دە/ئە	هێن کێڵ شێل	ر	ێ	دەهێنرێ دەکێڵرێ دەشێلرێ[٣٥١]
ماڵین چنین بینین	دە/ئە	ماڵ چین بین	ر	ێ	دەماڵرێ دەچنرێ دەبینرێ
جوون دروون گروون	دە/ئە	جوو دروو گروو	ر	ێ	دەجوورێ[٣٥٢] دەروورێ دەگروورێ
ناردن ژەندن خوێندن	دە/ئە	نێر هێڵ خوێن	ر	ێ	دەنێررێ دەژەنرێ دەخوێنرێ
هێشتن کوشتن شوشتن	دە/ئە	هێڵ کوژ شۆ	ر	ێ	دەهێڵرێ دەکوژرێ[٣٥٣] دەشۆرێ

---

(٣٥١) شێلم و بڕوێش تێک هەڵئەشێلرێ
چاڵێکی قوولی بۆ هەڵئەکەنرێ (پیرەمێرد، ل٢٧٣)
(٣٥٢) پاروو هەتا نەجوورێ، قووت نادرێ (پەندی پێشینان، ل١٣٠)
(٣٥٣) ... ئەمووت ئەها هەر ئێستا ئەکوژرێم (لە خەوما، ل ٣٠)
... کورە نەیەنە پێشەوە ئەکوژرێن (لە خەوما، ل ٣٢)

٣-ڕێژەی ڕابوردووی کردار نیشانەی (ا)ی پێوە دەلکێنرێ. واتـە: ڕەگی کرداری ڕانەبوردوو +ر + ا. وەک:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبوردوو	پاشگر	کۆتایی	کرداری کارابزر لە دەمی ڕابوردوودا
هێنان کێلان شێلان	هێن کێل شێل	ر	ا	هێنرا کێلرا شێلرا
مالین چنین بینین	مال چن بین	ر	ا	مالرا چنرا بینرا
جوون دروون گروون	جوو دروو گروو	ر	ا	جوورا دروورا گروورا
ناردن ژەندن خوێندن	نێر ژەن خوێن	ر	ا	نێردرا ژەنرا خوێنرا
هێشتن کوشتن شوشتن	هێل کوژ شۆ	ر	ا	هێلرا کوژرا[٣٥٤] شۆرا[٣٥٥]

(٣٥٤) ٣٥٤ کە کوژرا، شاهی عالی جاهی عیشقە
هەتا صەیدت نەکەن ناگەیتە فیتراک (مەحوی، ل ١٨٦)
سەر بوو بناگوێ و دەنگوباس پرسین
"کێ مرد لە بەرلین؟ کێ کوژرا لە چین؟" (گۆران، ل ١٤٦)

(٣٥٥) مەگەر هەر یاری نەقشینم بێتە نەقشبەندی دڵ
کە نەقشی غەیری ڕەنگی ئەو بە ئاوی دیدە شۆرابێ (نالی، ل ٦٠٠)

بەو پێیە دەرکەوت، کە پاشگری کرداری کارا بزر لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا نە (ران)ە و نە (رێ)یە و نە (درا) ... یە، بەڵکو تەنیا (-ر)ە[٣٥٦]. هەرچی هەڵکەوتی (ان)و (ێ)و (ا)یشە، ئەمەیە:.

(ان)-نیشانەی چاوگە لە حاڵەتی کارا بزریدا

(ێ)-نیشانەی کاتی ڕانەبوردووی کردارە لە حاڵەتی کارا بزریدا

(ا)-نیشانەی کاتی ڕابوردووی کردارە لە حاڵەتی کارا بزریدا.

کرداری کارا بزر لە گەردان کردندا وەک کرداری تێنەپەڕی کارا دیار جێناوی لکاو وەردەگرێ. بۆ ئیسپاتی ئەمە با تەماشای ئەو خشتەیەی خوارەوە بکەین.

---

[٣٥٦] تەنیا مامۆستایان: کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا (دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل٧٦)و زارێ یووسف (دیالێکتی سلێمانی کوردی، لێنینگراد، ١٩٨٥، ل ١٠٤؛ کرداری کارا بزر لە زمانی کوردیدا – بە کەردەستەی دیالێکتی خوارووو – "نووسراوە دێرینەکان و مەسەلەی مێژووی کولتووری گەلانی ڕۆژهەڵات"، لێنینگراد، ١٩٧٣، ل ١٤٧)و محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١، ل ٢١٢)، (-ر)یان بە پاشگری کارا بزر داناوە، دەنا سەرجەمی نووسەرانی دی بە (-ران) یان (-رێ) یان (-را) لە قەڵەم داوە.

جێناوی کەسیی جودا	ڕانەبوردوو	کارا دیار			
		نزیک	بەردەوام	تەواو	دوور
من	دەمرم	مردم	دەمردم	مردووم	مردبووم
تۆ	دەمری(یت)	مردی(یت)	دەمردی(یت)	مردووی	مردبووی
ئەو	دەمرێ(ێت)	مرد	دەمرد	مردووە	مردبوو
ئێمە	دەمرین	مردین	دەمردین	مردووین	مردبووین
ئێوە / ئەوان	دەمرن	مردن	دەمردن	مردوون	مردبوون

کارا بزر	ڕانەبوردوو	رابوردوو			
		نزیک	بەردەوام	تەواو	دوور
	دەبینرێم	بینرام	دەبینرام	بینراوم[۳۵۷]	بینرابووم
	دەبینرێی(یت)	بینرای (یت)	دەبینرای (یت)	بینراوی (یت)	بینرابووی (یت)
	دەبینرێ(یت)[۳۵۸]	بینرا	دەبینرا	بینراوە	بینرابوو
	دەبینرێین	بینراین	دەبینراین	بینراوین	بینرابووین
	دەبینرێن	بینران	دەبینران	بینراون	

هەرچەنـدە بـوونی ڕەگـی کـرداری ڕانـەبوردوو بـە بناغـەی سازکردنی کرداری کارا بزر دەستوورێکی گشتیی زمانی کوردییە، بـەلام لەگـەڵ ئەوەشـدا هەنـدێ حاڵـەتی بیـژۆک و هەنـدێ گـۆڕانی فۆنەتیکی بەرچاو دەکەوێ:

أ)حاڵەتی بیژۆک:

---

[۳۵۸] دوو (یٚ)، کە دەکەونە " پاڵ یک یەکێکیان تێدادەچێ.

[۳۵۷] بزوێنی (وو)، کە بە دوا بزوێنی (ا)دا دێت، دەبێتە کۆنسۆنانت.

١-بوونی ڕەگی کاتی ڕابوردوو بە بناغە. بۆ نموونە:

چاوگ	کاتی ڕەگی ڕانەبوردوو	کاتی ڕەگی ڕابوردوو	کارابزر
وتن/ گوتن	لێ	وت/گوت	وتران/گوتران، دەوترێ/دەگوترێ وترا/گوترا
ویستن	ەوێ	ویست[٣٥٩]	ویستران، دەویسترێ، ویسترا
... هتد			

٢-بوونی ڕەگی کرداری ڕانەبوردووش و ڕابوردووش بە بناغە. بۆ نموونە:

---

[٣٥٩] بۆ کرداری (بیستن، فرۆشتن، لیستنەوە، پەستن، ڕێستن ...) کە دەشێ: أ- (بیسترا، فرۆشترا، لیسترایەوە، پەسترا، ڕێسترا ...) یاخود ٢- (بیسرا، فرۆشرا، لیسرایەوە، پەسرا، ڕێسرا ...)ش بووترێ، هۆی ئەوە نییە، کە ئەوانەی دەستەی یەکەم بەیاریدەی ڕەگی کاتی ڕابوردوو دروست کراون و ئەوانی کۆمەڵی دووەمیش لە ڕێگەی ڕەگی کاتی ڕانەبوردووەوە سازکراون، بەڵکو مەسەلە ئەوەیە، کە لە حاڵەتی دووەمدا بۆ مەبەستی سووک وتن (ت)ەکە دەسوێ. بەڵگەیێکی دی بۆ ئیسپات کردنی ئەوەی، مەسەلەکە هۆی بوونی ڕەگی جیاواز نییە، وشەیێکی وەک (ویست) دەکەینە نموونە. ئەم وشەیە، کە لەسەر بناغەی ڕەگی ڕابوردوو دەبێتە کارا بزر، هەمان ڕوودانی (ت)ی تێدا دەبنیرێ: (ویست – ویسترا/ ویسرا)و چاکیش دەزانین (ەوێ) ڕەگی کاتی ڕانەبوردوویەتی، نەک (ویس).

چاوگ	ڕەگی کاتی ڕانەبوردوو	کارا بزر	ڕەگی کاتی ڕابوردوو	کارابزر
هاویشتن	هاوێژ	هاوێژران ، دەهاوێژرێ، هاوێژرا ...	هاویشت	هاویشتران، دەهاویشترێ، هاویشترا ...
خواستن	خواز	خوازران، دەخوازرێ، خوازرا ...	خواست	خواستران، دەخواسترێ، خواسترا ...
	خە	خران، دەخرێ، خرا[٣٦٠]	خست	خستران، دەخسترێ، خسترا

ب)گۆڕانی فۆنەتیکی:

١-ئـەو کردارانـەی ڕەگـی ڕانـەبوردوویان کۆتـایی بـە (ۆ) هـاتبێ، دەبنە (و). وەک:

چاوگ	ڕەگی کاتی ڕانەبوردوو	دوا دەنگی ڕەگ	گۆڕان	کرداری کارابزر
خواردن	خۆ	ۆ	و	خوران، دەخورێ[٣٦١]، خورا[٣٦٢]
... هتد				

---

[٣٦٠] هاوار بە ماڵم چیمان پێ کرا
لە چارەکێکا صەدمان لێ خرا (بێکەس، ل ٥٨)

[٣٦١] تەیر هەیە گۆشتی ئەخورێ، ئەیر هەیە گۆشتی ئەدرێتێ
(پەندی پێشینان، ل١٦٢)

[٣٦٢] بە هەرچ دەردێک بوو نان و چا خورا
دیسان بۆ ڕێگا ناوی خوا برا (گۆران، ل ١٤٠)

٢-ئەگەر دوا دەنگی ڕەگی کردارێکی ڕانەبوردوو (ە) یان (ێ) بێ، ئەوە لە حاڵەتی کردنی بە کارا بزردا دەبێ بە بزرۆکی (i) یاخود تێدا دەچن[٣٦٣] . بۆ نموونە:

چاوگ	ڕەگی کاتی ڕانەبوردوو	دوا دەنگی ڕەگ	گۆڕان	کارا بزر
بردن	بە			بران، دەبرێ، برا ...[٣٦٤]
دان	دە			دران، دەدرێ[٣٦٥]، درا...[٣٦٦]
کرد	کە	ـە		کران، دەکرێ، کرا ...[٣٦٧]
خستن	خە			خران، دەخرێ، خرا
... هتد				
نان	نێ	ێ	Ø،i	نران، دەنرێ، نرا ....[٣٦٨]، [٣٦٩]، [٣٧٠]

---

(٣٦٣) لە حاڵەتی چاوگی و کاتی ڕابوردوودا دەبن بە (i)، وەک: (dexer), (dekre),.... (dedre), (debre), (kira, kiran), (diran, dira),(nira, biran)

(٣٦٤) بڕوانە پەراوێزی لاپەڕە (٣٦).
بڕوانە پەراوێزی لاپەڕە (٣٦).

(٣٦٥) جوانێ لە پیرێ گەر مارە بکرێ
بێشک زەربەیە لە ئەخلاق ئەدرێ (بێکەس، ل ١٢٧)

(٣٦٦) ... خەبەر بە برایم پادشای درا (تحفه مظفریه، ب١، ل ٢٤٦)

(٣٦٧) بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٣٤)

(٣٦٨) حوققێکی زەڕی صافی لەسەر بانی نرا بێ
نەختێکی بەصەد صەنعەتی (مانی) قڵەشابێ!! (نالی، ل٦١٤)

(٣٦٩) زۆربەی نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەبەر تیشکی ناتەواویی نەبوونی نیگار بۆ بزوێنی (i) لە نووسینی کوردی نە ئەلفوبێی عەرەبیدا، وایان داناوە، کە (ە) و (ێ)ی دوا دەنگی ڕەگی کرداری ڕانەبوردوو لە حاڵەتی کردنیان بە کارا بزر تێدا دەچن. ئەگەرچی ئەو ڕێنووسە لە ڕەچاونەکردنی بزرۆکەی (i)دا ناتەواوە، بەڵام ئەوانەی لە باسی زمان دەدوێن، نابێ وا ساکار تەنیا تەماشای ڕواڵەت و ڕوخساری نووسین

... هتد[٣٧١]

٣-کرداری (گرتن)، کە ڕەگەکەی (گڕ – gir)ە، (i)ەکەی دەبێ بە (ی – i).[٣٧٢]

گیران
گر گیر دەگیرێ
گیرا[٣٧٣]

٥- ئەو کردارانەی ڕەگی کاتی ڕانەبوردوویان بە دەنگی (ڕ) یان (ر) کۆتایی دێت بە سێ چەشن دەبینرێن:

بکەن. بۆ نموونە، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد وتوویە: "لە دوو کاری (دەکەم، دەبەم) بزوێنی دوای کاف و بێیەکە نامێنێ و دەبێتە (کرا، برا)" (ڕێزمانی ئاخاوتنی کورد، ل ١٣٩).

(٣٧٠) د. زارێ یووسف لە وتاری "کرداری کارا بزر لە زمانی کوردیدا" وا داناوە، کە (ێ) تێدا دەچێ، کەچی لەو نموونەیەدا کە هێناویەتی‌یەوە، بە ئاشکرا (i) دیارە: "nan (ne)> niran" (ل ١٤٨) .... شایانی باسە، لە کتێبی "دیالێکتی سلێمانی زمانی کورد"دا ئەو هەڵەیەی ڕاست کردووەتەوە و نیشانی داوە، کە لەو جۆرە حاڵەتانەدا "(ێ) دەگۆڕرێ بە (i)" (ل ١٠٤).

(٣٧١) وا پێدەچێ ئەم کۆمەڵە کردارە (بران، دران ،گران، خران، نران ...)و هەندێکی دی، کە دواتر کراونەتە نموونە (شۆران، کوژران، گۆڕان ...) لەگەڵ (بران ... نران ... شۆران ... گۆڕان ...)ی تێنەپەڕدا هاوبێژ (مشترک لفظی – Homonym)بن.

(٣٧٢) کرداری (گرتن) لە حاڵەتی کارا بزریدا ئەو فۆرمەشی هەیە، کە بە یاریدەی ڕەگی کاتی ڕابوردوو پێک دێ. وەک:

گرتران
گرتن گرت دەگرترێ
گرترا

(٣٧٣) بەڵایێک هات و پێی گیرا، بە بایێک نووری کوژراوە
دریغا، شەمسی عیرفان و چرای تاریکە ڕێگاکەم (وەفایی، ل ٧٨)
تەدارکی کەکە مەمی گیرا فوقەرە بە فوقەرە (تحفه مظفریه، ب١، ل٢٤٩)

أ)ئاخێورەی هەندێ ناوچە (د) دەخەنە نێوان ڕەگی کردارەکە و پاشگری (-ر)ی کارا بزرییەوە. وەک:

گێڕان - گێڕ + د + ر + (کۆتایی) = گێڕدران / دەگێڕدرێ / گێڕدرا

گۆڕین - گۆڕ + د + ر + (کۆتایی) = گـــۆڕدران / دەگۆڕدرێ / گۆڕدرا

هاڕین - هاڕ + د + ر + (کۆتایی) = هاڕدرا / دەهاڕدرێ / هاڕدرا

بڕین- بڕ + د + ر + (کۆتایی) = بڕدران / دەبڕدرێ / بڕدرا

کڕین - کڕ + د + ر + (کۆتایی) = کڕدران / دەکڕدرێ / کڕدرا

... هتد.[٣٧٤]

ژماردن- ژمێر + د + ر + (کۆتایی) = دەژمێردرێ / ژماردرا

بژاردن - بژێر + د + ر + (کۆتایی) = دەبژێردر / بژێردرا

سپاردن - سپێر + د + ر + (کۆتایی) = سپێردرا / دەسپێردرێ

بووردن - بوور + د + ر + (کۆتایی) = بووردرا / دەبووردرێ

هتد ...[٣٧٥]

ب-لە هەندێ شێوەدا تەنیا یەک (ر) تەلەفوز دەکرێ و یەکێکیان تێدا دەچێ. وەک:

---

[٣٧٤] نەک هەر لە وشەی (بوواردن)دا، بەڵکو لە نموونەکانی دیشدا دەشێ بیر بۆ ئەوە بچێ، کە ئەو (د)ەی نێوان ڕەگی کاتی ڕانەبوردوو و پاشگری کارا بزری لە دەرەوە نەهاتبێ، بەڵکو کارا بزریی ئەم جۆرە حاڵەتانە لە ڕەگی ڕابوردووەوە سازدەبێ

[٣٧٥] لە هەندێ ناوچە تەنانەت کرداری (کردن، بردن)یش شێوەی (کردرا، بردرا)؛ (دەکردرێ، دەبردرێ ....) یان هەیە.

بڕین	–	بڕ + ر + (کۆتایی)	=	بڕا ...[٣٧٦]
دڕین	–	دڕ + ر + (کۆتایی)	=	دڕا ...
گۆڕین	–	گۆڕ + ر + (کۆتایی)	=	گۆڕا ...

... هتد

ژماردن	–	ژمێر + ر + (کۆتایی)	=	ژمێرا ...
بژاردن	–	بژێر + ر + (کۆتایی)	=	بژێرا ...
بووران	–	بوور+ ر + (کۆتایی)	=	بوورا ...

... هتد

ج-لە ئاخاوتنی گەلێ شێوەدا (-ر)ی پاشگری کارا بزری بە ئاسانی بە دوا (ڕ) و (ر)ی کۆتایی ڕەگی کردارەکەدا دەردەبڕڕێ.

بەوێنە:

بڕرا

دڕرا

گۆڕرا

... هتد.[٣٧٧]

ژمێررا[٣٧٨]

بژێررا

بوورررا

(٣٧٦) سەیر ئەکەی شەخسێکی مەئموور گەر وەزیفەی لێ بڕا
هیچی پێ ناکرێ لەبەر عەیب،ماڵی خۆی تاڵان ئەکا (بێکەس، ل٨٨)

(٣٧٧) کەرێک بە پارەی بەفر بکڕرێ ئەبێ لە ئاوا بخنکێ. (پەندی پێشینان، ل ٣٤٤)

(٣٧٨) جووجەڵە لە پایزدا ئەژمێررێ. (پەندی پێشینان، ل ١٦٢)

... هتد.[٣٧٩]

٥-هەندێ کرداری وەک (بیستن، فرۆشتن، لێستنەوە، پەستن، ڕێستن ...) لە حاڵەتی کارا بزریدا بە دوو جۆر دەبینرێن:

أ)دەنگی (ت)ی پێش (ن)ی چاوگ دەوترێ.

ب)بۆ مەبەستی سووک وتن ئەو (ت)ە قووت دەدرێ.

-أ-	-ب-
بیسترا	بیسرا
فرۆشترا	فرۆشرا[٣٨٠]
لێسترایەوە	لێسرایەوە
پەسترا	پەسرا
ڕێسترا	ڕێسرا

... هتد

٦-ئەو چاوگانەی بە هۆی پاشگری (-اندن)ەوە کراون بە تێپەڕ لە دوو ڕێگەوە دەکرێن بە کارا بزر:

أ)ڕێگەی سەرەکی و باو بە پەیڕەوکردنی دەستووری گشتییەکەیە، کە دەخرێتە سەر بناغەی کاتی ڕانەبووردووی کردارەکە. وەک:

---

[٣٧٩] ... ئەترسم ئەم جارەش بێ فائیدە بێ، چونکە ئەمە سەری چەند جارەیە کە پیاو ئەنێرریێت و بە فائیدەیە. (لە خەوما، ل ٦٢)

[٣٨٠] حاج تووتنەکەت مادەم فرۆشرا
قیروسیا لەصەد کوشتن و هەرا (بێکەس، ل ٥٧)

تێنەپەڕ	تێپەڕ	ڕەگی ڕانەبوردوو	کارا بزر
ڕژان	ڕژاندن	ڕژێن	ڕژێنرا، دەڕژێنرێ ...
سووتان	سووتاندن	سووتێن	سووتێنرا، دەسووتێنرێ ...
لەرزین	لەرزاندن	لەرزێن	لەرزێنرا، دەلەرزێنرێ ...
خەوتن	خەواندن	خەوێن	خەوێنرا، دەخەوێنرێ ...
مردن	مراندن	مرێن	مرێنرا، دەمرێنرێ ...[٣٨١]
... هتد			

ب- لە هەندێ شێوەدا لەسەر بناغەی ڕەگی کاتی ڕابوردوو پێک دێنرێ. وەک:

تێنەپەڕ	تێپەڕ	ڕەگی ڕانەبوردوو	کارا بزر
ڕژان	ڕژاندن	ڕژاند	ڕژاندرا ...
سووتان	سووتاندن	سووتاند	سووتاندرا...
لەرزین	لەرزاندن	لەرزاند	لەرزاندرا، ...
پەڕان	پەڕاندن	پەڕاند	پەڕاندرا...
خەوتن	خەواندن	خەواند	خەواندرا ...
مردن	مراندن	مراند	مراندرا...[٣٨٢]
... هتـــد [٣٨٣]			

---

[٣٨١] بۆ بەشی زۆری ئەم جۆرە وشانە، لە هەندێ شوێن (د) دەخەنە نێوان ڕەگ و پاشگرەکەوە. واتە دەڵێن: ڕژێندرا، سووتێندرا ....

[٣٨٢] لەو شێوانەشدا کە کلۆرکردن و قووت دان و سوان باوە، (د)ی نێوان (ن)ی چاوگەکە و (-ر)ی کارا بزری تێدا دەبرێ، دەوترێ، ڕژانرا، سووتانرا، لەرزانرا، پەڕانرا، خەوانرا، مرانرا ...

[٣٨٣] شایانی باسە، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد "ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی" (ل ١٥٣-١٤٥)و د. زاری یووسف "دیالێکتی سلێمانی زمانی کورد" (ل ١٠٤-١٠٥)دا لە بەشێکی ئەو تایبەتێتی‌یانەی حاڵەتی کارا بزری دواون.

ئەگەرچی مەرج وایە لە باری کارا بزریدا کارا دیار نەبێ، بەڵام لە زمانی کوردیدا حاڵەتی ئەوتۆ بەرچاو دەکەوێ، کە بە ڕێگەی وەسفی ڕستەسازیدا پەنجە بۆ کارا ڕابکێشرێ:

١-بە یاریدەی دەستەواژەی وەک (لە لایەن ... دوە؛ لە ڕێگەی .... دوە؛ بە هۆی ... دوە ... هتد). وەک:

ئازاد لە لایەن نەوزادەوە نێرراوە.

ئازاد لە ڕێی نەوزادەوە نێرراوە.

ئازاد بە هۆی نەوزادەوە نێرراوە.

... هتد.

٢-بە یاریدەی پاشبەندی (بە، لە ...). وەک:

زەوییەکە بە گاسن کێڵراوە.

بەردەکە بە قۆچەقانی هاوێژراوە.

وڵات بە سەرباز دەپارێزرێ.

...

باج لە دەوڵەمەند دەستێنرێ.

زانیاری لە کتێب وەردەگیرێ.

... هتد.[٣٨٤]

لە ناوچەی هەورامان[٣٨٥] و هەندێ شوێنی دی کوردستان[٣٨٦] (-ی) پاشگری کارا بزرییە و (ا)ش نیشانەی کاتی ڕابوردوو و (ۆ-) ڕانەبوردووە. بۆ نموونە:

---

[٣٨٤] د. قەناتی کوردۆ لە کتێبی "دەستووری زمانی کوردی" (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)" (ل ١٨٩)و د. زارێ یووسف لە وتاری "کرداری کار بزر لە زمانی کوردیدا" (ل ١٤٩)دا باسی هەندێ لەو حاڵەتانەیان کردووە.

دزیا = دز + ی +ا واتە: دزرا = دز+ ر + ا

دڕیا = دڕ + ی + ا واتە: دڕرا = دڕ + ر + ا

...

مەدزیۆ = مە + دز + ی + ۆ واتە: دەدزرێ = دە + دز + ر + ێ

مدڕیۆ/مەدڕیۆ = م/مە + دڕ + ی + ۆ واتە: دەدڕرێ = دە + دڕ + ر + ێ[٣٨٧]

...

... هتد[٣٨٨]

دەستووری سازبوونی حاڵەتی کارا بزریی کردار لە کرمانجیی خواروو و ژووروودا یەک ناگرنەوە. وەک باسمان کرد لە دیالێکتی خوارووودا پاشگری (-ر) کرۆکی پێکهێنانی ئەو حاڵەتەیە و ئەمەش ڕێگەیێکی وشەسازییە، بەڵام لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا حاڵەتی کارا بزریی کردار بەهۆی کرداری تێنەپەڕی یاریدەدەری (هاتن)ەوە دەردەبڕرێ، کە هەمیشە دەکەوێتە پێش کردارە سەرەکییە تێپەڕەکەوە. کردار (هاتن) گەردان دەکرێ. هەرچی کردارە سەرەکییەکەشە گەردان ناکرێ و لە شێوەی چاوگیدا دەمێنێتەوە و بە سێ جۆر خۆی دەنوێنێ:

---

(٣٨٥) محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١، ل ٢١١.

(٣٨٦) لە شێعرەکانی مەلا عەباس حیلمی کاکەیی و خەلیل منەوەر و هەندێکی دیدا، لەو بارەیەوە گەلێ نموونە بەرچاودەکەون.

(٣٨٧) سەرچاوەی ناوبراو، محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی ل ٢١١-٢١٢.

٣٨٨) چەند نموونەیەک:

ئەو ڕۆ ڕەستاخێز پەی شێرین کریا

فرێ زوڵف و خاڵ بە غارەت دریا (خانای قوبادی، ل ٩٦)

١-لە زۆربەی بەشە دیالێکتەکاندا هیچ نیشانەیەک وەرناگرێ. وەک:

هاتن گرتن.

هاتن کوشتن.

... هتد.

٢-لە هەندێ بەشە دیالێکتدا نیشانەی (ێ)ی دۆخی تیان وەردەگرێ. وەک:

هاتن گرتنێ.

هاتن کوشتنێ.

... هتد.

٣-لە چەند شێوەیەکدا (ە) لە بریتی (ێ) بەکاردێنرێ. وەک:

هاتن گرتنە.

هاتن کوشتنە.

... هتد.

ئەم جۆرە دەربڕینەی کارا بزری لە زمانناسیدا بە ڕێگەی ڕستەسازی ناسراوە.

لە گەردان کردنی فۆرمی کارا بزریدا کرداری یاریدەدەری (هاتن) بێ ئەوەی پێوەندی بە خاسیەتی کردارە سەرەکییەکەوە هەبێ، گۆڕانی بەسەردا دێ و لە ڕووی ژمارە وکەس و کاتەوە لەگەڵ نیهاددا هاوجووت دەبێ - واتە کرداری کارا بزر (سست) لە ڕووی فۆرمەوە، گەردانی چالاکە:[٣٨٩]

---

[٣٨٩] ق. کوردۆییڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٢٥٤-٢٥٥.

ڕابوردووی نزیک

ئەز هاتم
تو هاتی
ئەو هات[٣٩٠]
ئەم / هوون / ئەو هاتن

گرتن/گرتنێ ...

ڕابوردووی بەردەوام

ئەز دهاتم
تو دهاتی
ئەو دهات
ئەم / هوون / ئەو دهاتن

گرتن/گرتنێ ...

ڕابوردووی تەواو

ئەز هاتمە
تو هاتیی
ئەو هاتییە
ئەم / هوون / ئەو هاتنە[٣٩١]

گرتن/گرتنێ ...

---

(٣٩٠) ئەو ئەسیر هات کوشتن، ئێدی ڤەنە گەڕییا ل مالا خوە و خودیانە (مەمێ ئالان، ل ٤٤)

(٣٩١) ئەڤ چەند چیرۆکێن کەڤن، مە، ژ بیر و کالێن خوە وەرگرتینە نە ئەڤ چیرۆک تنێ ژ مەرا، هاتنە گوتن ... (خالید حسەین، ل٣)

ڕابوردووی دوور

ئەز	هاتبووم	
تو	هاتبوویی	
ئەو	هاتبوو	گرتن/گرتنێ ...
ئەم		
هوون	هاتنبوون	
ئەو		

کاتی ڕانەبوردوو

کاتی ئێستا

ئەز	تێم	
تو	تێیی	
ئەو	تێ	گرتن/گرتنێ ...
ئەم		
هوون	تێن	
ئەو		

کاتی ئایندە

جۆری یەکەم

ئەزێ	بێم[٣٩٢]	
توێ	بێیی	
ئەوێ	بێ[٣٩٣]	گرتن/گرتنێ...
ئەمێ		
هوونێ	بێن	

(٣٩٢) کەسەک من ناسناکە ناڤا ئێلا تەدا،
ئەز بێمە کوشتن، نابە کەسەر دلدا (سیابەند و خەجێ، ل ٤٨)
(٣٩٣) وەکی سیابەند بێ کوشتن، نەکەدەرە. (سیابەند و خەجێ، ل ٥٠)

ئەوێ

	ئەزێ	بێم	
	توێ	بێیی	
جۆری یەکەم	ئەوێ	بێ	
	ئەمێ	وێ	گرتن/گرتنێ ...
	هوونێ	بێن	
	ئەوێ		

لـە دیـالێکتی کرمـانجیی ژووروو شـدا بـە یاریـدەی هەنـدێ دەستەواژە یان ئامراز دەکرێ پەنجە بۆ کارا ڕابکێشرێ. ب (بە، وە) دەسـتێ؛ ب (بـە، وە) کۆمـەکیـا ... کەرەسـتەی ئـەم ڕێگـە وەسـفی ڕستەسازییەن. بەوێنە

ڤان دارانا گشک ب دەستێ شاگرتا هاتنە چەقاندنێ.

باخچێ زارا ب کۆمەکیا سۆفخۆزێ تێ خوایکرنێ.[٣٩٤]

---

[٣٩٤] چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ٢١١.

نیشانەی نموونەکان

١- (ئەدەب)

مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەددین سەجادی، بەغدا، ١٩٥٧.

٢- (ئەسیری)

دیوانی ئەسیری، مستەفا عەسکەری کۆی کردۆتەوە و لەسەری نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٧.

٣- (بێکەس)

دیوانی بێکەس، محەمەدی مەلا کەریم ڕێکیخستووە و بۆ نووسیوەی و سەرپەرشتیی لە چاپدانی کردووە، چاپی دووەم، بەغدا، ١٩٨٠.

٤- (پەرتویێ هەکاری)

دیوانا پەرتویێ هەکاری، بەرهەڤکرن و توێژاندنا صادق بەهائەدین ئامیدی، بەغدا، ١٩٧٨

٥- (پەندی پێشینان)

پەندی پێشینیان، کۆکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ، چاپی دووەم، ١٩٧١.

٦- (پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر، محەمەد ڕەسووڵ هاوار، بەغدا، ١٩٧٠.

٧- (تحفه مظفريه، ب١)

ئۆسکارامان، تحفه مظفريه، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی: هێمن موکریانی، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٥.

٨- (جزیری)

دیوانا مەلایێ جزیری، تویژاندنا صادق بەهائەدین ئامێدی، بەغدا، ١٩٧٧.

٩- (خالید حسەین)

چەند چیرۆک، بەغدا، ١٩٨٤.

١٠-(خانای قوبادی)

شیرین و خوسرەو، شاکاری شاعیرانی ناوداری کورد، خانای قوبادی. محەمەدی مەلا کەریم ساغی کردووەتەوە و فەرهەنگی بۆ ڕێکخستووە و پێشەکی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٧٥.

١١-(سیابەند و خەجێ)

سیابەندۆڤ سەمەند، سیابەند و خەجێ (شوکور مستەفا لە ڕێنووسی سلاڤییەوە خستوویەتیە سەر ڕێنووسی کوردی وفەرهەنگۆکی بۆ کردووە، بەغدا، ١٩٨٠.

١٢-(صەبری)

عوسمان صەبری، باهۆز و چەند نقیسارێن دی، شام، ١٩٥٦.

١٣-(صەیدی)

دیوانی صەیدی، کۆکردنەوە و شیکردنەوەی: محەمەد ئەمین کاردۆخی. سلێمانی، ١٩٧١.

١٤-(فۆلکلۆر)

فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەوار، کۆکردنەوەی محەمەد کەریم شەریف، کەرکووک، ١٩٧٤.

١٥-(کوردۆ)

کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ لە زاری کوردەکانی سۆڤێتەوە تۆماری کردووە. شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

١٦-(کورد)

دیوانی کوردی، چاپی سێیەم، لەسەر ئەرکی چاپخانەی کوردستان گرد و کۆ و چاپکراوە، هەولێر، ١٩٧٣

١٧-(گۆران)

سەرجەمی بەرهەمی گۆران، بەرگی یەکەم، دیوانی گۆران، محەمەدی مەلا کەریم کۆی کردووەتەوە و ئامادەی کردووە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٠.

١٨-(لە خەوما)

جەمیل صائیب، لە خەوما، پێشکەش کردن و لێکۆڵینەوەی جـەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.

١٩-(مەحوی)

دیوانی مەحوی، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوە: مـەلا عبدالکریمی مـدرس و محەمەدی مەلا کەریم، بەغدا، ١٩٧٧.

٢٠-(مەمێ ئالان)

مـەمێ ئـالان، چیـرۆکنقیس کـۆی کردووەتـەوە و پێشـەکی بـۆ نووسیوە، صـالح علی گوللی و ئەنوەر قـادر محەمـەد لـە ڕێنووسـی لاتینییەوە هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی، بەغدا، ١٩٧٧.

٢١-(میرزا ئۆلقادر)

میرزا ئۆلقادر، محەمەد ەمین هەورامانی، بەغدا، ١٩٨٤.

٢٢-(نالی)

دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی، مەلا عبدالکریمی مـدرس و فاتح عبدالکریم، بەغدا، ١٩٧٦.

٢٣-(هەردی)

ڕازی تەنیایی، ئەحمەدی هەردی، چاپی دووەم، ١٩٨٤.

٢٤-(وەفایی)

دیـوانی وەفـایی، لێکۆڵینـەوەی: محەمـەد عـەلی قـەرەداغی، بەغـدا، ١٩٧٨.

سەرچاوە

بە زمانی کوردی

(١)ئەحمەد تاقانە، لقە کۆمەڵە چاوگی (ست)یی، گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ٤٩، بەغدا، ١٩٧٨، ل ٥٩-٦٢.

(٢)ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، پێشگر و پاشگر، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب ٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل٣١٩-٣٥٧.

(٣) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕیزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٤)د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕابەری سەرچاوە لەبارەی زمانی کوردییەوە، بەغدا، ١٩٨٩.

(٥) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم – (ناو)، بەغدا، ١٩٧٩.

(٦) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، - (جێناو)، بەغدا، ١٩٨٧.

(٧) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی سێیەم – (ئاوەڵناو)، بەغدا، ١٩٩٢.

(٨) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی چوارەم – (ژمارە و ئاوەڵکردار)، بەغدا، ١٩٩٨.

(٩) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فونەتیکدا، بەغدا، ١٩٧٦.

(١٠)د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لـە زمـانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٧.

(١١) د. ئـەورەحمانی حـاجی مـارف، وشـەسـازی زمـانی کـوردی، بەغدا، ١٩٧٥.

(١٢)د. ئیبـراهیم عــەزیز ئیبــراهیم، گیروگرفتـی نووسـینی فرمــان لەگـەڵ ڕانـاو لـە ڕووی پێکـەوە نووسـان و پێکـەوە نەنووسـانەوە، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق-دەستەی کورد، ب٩، بەغدا ١٩٨٢، ل٤٥٠-٤٨٨.

(١٣)بـەهزاد، چـاوگی کوێربـووەوە لـە زمـانی کوردیـدا، گۆڤـاری "بەیان"، ژ٧، بەغدا، ١٩٧٢، ل٢٤-٢٥.

(١٤)د. پـاکیزە ڕەفیـق حیلمـی، بووژاندنـەوەی زمـان، "گۆڤـاری کۆڕین زانیاری کورد"، ب٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل١٤٣-١٩٧.

(١٥)تۆفیـق وەهبـی، دەسـتووری زمـانی کـوردی، جزمـی یەکـەم، بەغدا، ١٩٢٩.

(١٦)جگر خوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١.

(١٧)د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦.

(١٨)حەمیـدی ئێزەدپەناهــ فەرهــەنگی لــەک و لــوڕ (لێـدوان و بەراوردکردنی: مەحوومد زامدار)، بەغدا، ١٩٧٨.

(١٩)ڕەئـووفی ئەحمــەد ئـالانی، بەســەردا چوونــەوەی ڕێزمــانی کوردی، گۆڤاری "کاروان"، ژ٢٣، سـاڵی دووەم، هـەولێر، ئـابی ١٩٨٤، ل٢٣-٣٥.

(٢٠) ڕەئـووفی ئەحمـەد ئـالانی، دیـاردەییێکی زمانـەوانی، گۆڤـاری "نووسەری کورد"، ژ٨، خولی دووەم، بەغدا، ١٩٨٢، ل٣٦-٤١.

(٢١) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی، کاری هـەبوون، گۆڤاری "کـاروان"، ژ٢٩، شوباتی ١٩٨٥، ل١٥-٢١.

(٢٢) ڕەئـووفی ئەحمـەد ئـالانی، کێشـەیەک لـە ڕێزمـانی کـوردی، بەغدا، ١٩٨١.

(٢٣) ڕەئـــووفی ئەحمـــەد ئـــالانی، گـــەردانی (بـــوون)، "گۆڤـــاری "ڕۆشنبیری نویٚ"، ژ٨٠، ١٩٨٠، ل١٢-١٥.

(٢٤)ڕەفیق محەمەد شوانی، ئەو وشانەی لە چاگەوە وەردەگیرێن، نامەی ماجیستێر، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٨.

(٢٥) ڕەفیق محـەمەد شـوانی، لێکۆڵینەوە دەربارەی ئـەو وشـانەی لە چاوگـەوە وەردەگیـرێن، گۆڤـاری "ڕۆشـنبیری نـویٚ"، ژ٢٣، ئـەیلول ١٩٨٩، ل٧١-٨٣.

(٢٦)ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، بەپێی لێکۆڵینـەوەی لیژنـەی زمـان و زانستەکانی کوڕ، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢٧)زاراوە زانســتییەکان، دانــان و لێکۆڵینــەوەی لیژنـــەی زاراوە زانستییەکانی کوڕ، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢٨)د. زاریٚ یووسف، ڕەگی فرمان لە دیالێکتی هەورامیدا، "چەند وتـارێکی کوردناسـی"، سـتۆکهۆڵم، ١٩٨٩، ل٢٧-٣٤ (د. ئـەنوەر قـادر محەمەد لە ڕووسی‌یەوە کردوویە بە کوردی).

(٢٩)د. زارێ یووسف، کار، گۆڤاری "ڕۆسنبیری نوێ"، ژ١١٦، بەغدا، ١٩٨٨، ل٧١-٩٢ (د. کوردستانی موکریانی لە ڕووسسیەوە کردوویە بە کوردی).

(٣٠)د. زارێ یووسف، گرووپەکانی کردار لە دیالێکتی سلێمانیدا، گۆڤاری "ئاسۆی زانکۆیی"، ژ٣، ساڵی١، کانوونی یەکەمی ١٩٧٧، ل٨٦-٨٩ (. کوردستانی موکریانی لە ڕووسیەوە کردوویە بە کوردی).

(٣١)سەعید صدقی، مختصر صرف و نحوی کودی، بەغدا، ١٩٢٨.

(٣٢)شێخ محەمەدی خاڵ، پێشگر و پاشگر، "گۆڤاری کوڕی زانیاری کورد"، ب٢، بەغدا، ١٩٧٤، ل٢٥٦-٢٧٩.

(٣٣)صادق بەهائەدین ئامێدی، ڕیزمانا کرمانجی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٣٤) صادق بەهائەدین ئامێدی، زمانێ کرمانجی، گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ٥-٦، ساڵی١، بەغدا، ١٩٧١، ل٤٩-٥١.

(٣٥)صالح حسێن حەسەن پشدەری، کورتەیێک لە ڕیزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥.

(٣٦)عوسمان خەزنەیی، کاتەکانی فرمانی ڕابوردوو لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری "بەرەو ڕووناکی"، ژ٣، هەولێر، ١٩٧٣، ل٣٠-٣١.

(٣٧)عومەر دزەیی، بەراوەردکردنێکی (ڕابوردووی تەواو)ی کوردی لەگەڵ (perfect)ی زمانە ئەورووپاییەکان، گۆڤاری "کاروان"، ژ٢٤، ئەیلوولی ١٩٨٤، ل٥-٨.

(٣٨)عەبدولڕەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٧، بەرگی دووەم، بەغدا، ١٩٧٧.

(٣٩)عەبدڵلا شاڵی، ڕابەری قوتابیان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، بەغدا، ١٩٧٦.

(٤٠)عەبدوڵلا شاڵی، ناوی بکەر (الفاعل) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری "پەروەردە و زانست"، ژ١٥، بەغدا، ١٩٧٩، ل ٥-٧.

(٤١)عەبدوڵلا شاڵی، (هـ)ی سواو، گۆڤاری "پەروەردە و زانست"، بەشی یەکەم، ژ١٢، ساڵی ٦، بەغدا، ١٩٧٧، ل٣-٧، بەشی دووەم، ژ١٣، ساڵی٦، بەغدا، ١٩٧٧، ل١٤-١٩.

(٤٢)عەبدوڵلا شاڵی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، د. ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەرەیدون عەلی ئەمین، عەلائەددین سەجادی، کەمال مەحوومد فەرەج، ئەبووزەید مستەفا سەندی، زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦، بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦، بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦، بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٤٣)د. عەدبوڵلا نەقشبەندی، پاشکۆی (درا)، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل١١٥-١٢١.

(٤٤)د. قەناتی کوردۆ، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، بەغدا، ١٩٨٤، (د. کوردستان موکریانی لە ڕووسییەوە کردوویە بە کوردی).

(٤٥) د. قەناتی کوردۆ، ڕێزمـانی کـوردی، چاپی یەکـەم، یـەریڤان، ١٩٤٩.

(٤٦) د. قـەناتی کـوردۆ، زمـانێ کـوردی، چاپی چـوارەم، یـەریڤان، ١٩٧٠.

(٤٧) د. قەناتی کوردۆ، زمانێ کوردی. فرانکفۆرد، ١٩٨١.

(٤٨)د. کوردســتان موکریــانی، چۆنیــەتی نووســینی چاوگــەی نەسـادە، "گۆڤـاری کـۆڕی زانیـاری عێـراق – دەسـتەی کـورد"، ب٩، بەغدا، ١٩٨٢، ل١٨٦-٢١١.

(٤٩) د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمـانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨٦.

(٥٠)لیژنـەی دەسـتووری زمـانی کـۆڕی زانیـاری عێـراق–دەسـتەی کورد، هەندێ لـە بابەتـە کێشـەدارەکان لـە ڕێزمـانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨٥.

(٥١)لیژنــەی زمــانی کــوردی، بــەرداوردکاریی لــە نێــوان زارە کوردییەکانـدا، "گۆڤـاری کـۆڕی زانیـاری عێـراق–دەسـتەی کـورد"، ب١٠، بەغدا، ١٩٨٣، ل٢٧٧-٣٧٧.

(٥٢)محەمەد ئەمین هەورامانی، بەراوردێکی سەرپێی نێوان زمانی ئاڤێستا و زمانی ئەمڕۆی کوردی، گۆڤاری "کـاروان"، ژ٥٥، هـەولێر، ١٩٨٧، ل٢٤-٣١.

(٥٣)محەمەد ئەمین هەورامانی، زارێ زمانی کوردی لـە تـرازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١.

(٥٤)محەمەد ئەمین هەورامانی، (سۆکۆلۆف، زمانی ئاوێستا- وەرگێڕان و لێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمڕۆدا)، بەغدا، ١٩٨٨.

(٥٥)محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایێک لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣.

(٥٦)محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریان قاچ، بەغدا، ١٩٨٧.

(٥٧) محەمەد ئەمین هەورامانی، (کە) لە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیی کوردیدا، گۆڤاری "کاروان"، ژ١٢، هەولێر، ١٩٨٣، ل١٩-٢٨.

(٥٨)محەمەد مەعرووف فەتتاح، کارپۆلێن کردن بەپێی ڕۆنان، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ١٢١، ١٩٨٩، ل٤٠-٥٩.

(٥٩)مەسعوود محەمەد، بەسەرداچوونەوە، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٥، بەغدا، ١٩٧٧، ل١٣٥-١٧٦.

(٦٠) مەسعوود محەمەد، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل٣٩-١١٤.

(٦١) مەسعوود محەمەد، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٦٢) مەسعوود محەمەد، لە ئاوێنەی ئەم گوتارەدا تیشکی چەند چرایەک، گۆڤاری "کاروان"، ژ٢٠، هەولێر، ل١٧-٢٥.

(٦٣) مەسعوود محەمەد، هەڵدانەوەی چەند ڕووپەرەیێکی زمانی کوردی، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٥، بەغدا، ١٩٧٧، ل٢٦٤-٣١١.

(٦٤)د. نەسرین فەخری، پاشگری (-اندن) لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٢، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل١٩٨-٢٤٣.

(٦٥)د. نەسرین فەخری، (ڤە) یان (وە/ەوە) لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەغدا، ب١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل٢٣٤-٢٧٢.

(٦٦)د. نەسرین فەخری، چاوگی بێ واتا لە زمانی کوردیدا، نەجەف، ١٩٧٢.

(٦٧) د. نەسرین فەخریو د. کوردستان موکریانی ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢.

(٦٨)نووری عەلی ئەمین، چاوگی "بوون" و "هەبوون" لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ١٠٩، بەغدا، ١٩٨٧، ل٢٢٩-٢٥٦.

(٦٩)نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠.

(٧٠)نووری عەلی ئەمین، شێوازی ئەرێ و نەرێ لە ئاخاوتنی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق-دەستەی کورد"، ب١، بەغدا، ١٩٨٦، ل١٣٩-١٨١.

(٧١)نووری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی‌تر لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٥٨.

(٧٢) نووری عەلی ئەمین، قەواعیدی زمانی کوردی (لە صرف و نەحو)دا، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٥٦، بەرگی دووەم، بەغدا، ١٩٥٨.

(٧٣) نووری عەلی ئەمین، نیشانەکانی ڕێژەی فرمان، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، بەشی یەکەم، ژ١٠٦، بەغدا، ١٩٨٥، ل٥٠-٥٩، بەشی دووەم، ژ١٠٧، بەغدا، ١٩٨٥، ل٢٠١-٢١٥.

(٧٤)وریا عومەر ئەمین، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ١٠٧، ئەیلوولی ١٩٨٥، ل١٩٦-٢٠٠.

(٧٥) وریا عومەر ئەمین، ڕستەی گکەر نادیار، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ٩٥، بەغدا، ١٩٨٢، ل٣٤-٣٥.

(٧٦) وریا عومەر ئەمین، کات و ڕەگی فرمان گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ٦٥، بەغدا، ١٩٨٤، ل٧٨-٨٢.

(٧٧) وریا عومەر ئەمین، یاساییێکی فۆنۆلۆجی، گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ٦٦، بەغدا، ١٩٨٤، ل٥١-٥٢.

(٧٨)هەژار، هەنبانە بۆرینە (فرهنگ کردی فارسی)، تاران، ١٣٦٩.

به زمانی فارسی

(۷۹)دکتر ابراهیم پور، دستور زبان کردی، تهران؟

(۸۰)دلتـر پرویـز ناتـل خـانلری، تـاریخ زبـان فارسـی، جلـد اول، ۱۳٥٤، جلد دوم، ۱۳٥٤، جلد سوم، ۱۳٥٤.

(۸۱)ذوالنور، دستور پارسـی در صـرف و نحـو و امـلای فارسـی، تهران، ۱۳٤۳.

(۸۲)سید کمال طالقانی، دستور زبان فارسی، چاپ ششم، ۱۳٥۱.

(۸۳)علی برناک، دستور زبان فارسی، ۱۳٤۷.

(۸٤)محمـد صـدیق مفتـیزاده، درس زبـان کـردی، جـزوه ۱-۲، تهران، ۲٥۳٦.

(۸٥)محمـد کیوانپـور، نامهـای پرنـدگان در لهجـههای کـردی، تهران، ۱۳۲٦.

بە زمانی عەرەبی

(٨٦)الدكتور ابراهيم انيس، من اسرار اللغة الطبعة الرابعة، القاهرة، ١٩٧٢.

(٨٧)الدكتور ابراهيم السامرائي، فقه اللغة المقارن، بيروت، ١٩٦٨.

(٨٨) الدكتور ابراهيم السامرائى، مباحث لغوية، النجف، ١٩٧١.

(٨٩)توفيق وهبى، اصل الاكراد و لغتهم، "مجله المجمع العلمى الكردى"، المجلد٢، العدد٢، ١٩٧٤، ص١-٤.

(٩٠)توفيق وهبى، قواعد اللغة الكردية، الجزه الاول ، الباب الثانى، بيروت، ١٩٥٦.

(٩١) توفيق وهبى، قواعد اللغة الكردية، الجزء الاول (الف باء)، مجموعة من المحاضرات التى القيت في نادى الارتقاء الكردى ببغداد في سنة ١٩٥٥-١٩٥٦،بغداد، ١٩٥٦.

(٩٢)زبير بلال اسماعيل، تاريخ اللغة الكردية، بغداد، ١٩٧٧.

(٩٣)صلاح سعدالله، حول اللغة الكردية، بغداد، ١٩٨٥.

(٩٤)عبدالباقى الصافى، دراسه و مقارنه للكلمه و علم الصرف فى اللغتين العربيه و الانكليزيه، مستل من مجله كليه الاداب جامعته البصره، العددان ٤و ٥.

(٩٥)عبدالهادى مطر، دراسات فى قواعد اللغه العربيه، الجزء١-٣، النجف، ١٣٨٥ هـ

(٩٦)الدكتور عبدهالراجحى، التطبيق الصرفى، بيروت، ١٩٧٩.

(٩٧)الدكتور علی عبدالواحد وافی، علم اللغة، الطبعة السابعة، القاهرة، ١٩٧٢.

(٩٨)فتحية توفيق صلاح، التيسير فی النحو و الصرف، عمان، ١٩٧٨.

(٩٩)الدكتورة كوردستان موكريانی، قواعد اللغة الكردية، بغداد، ١٩٨٩.

(١٠٠)محمد التقی الحسينی الجلالی، نزهي الطرف في علم الصرف، النجف، ١٩٧٧.

(١٠١)محمد سعيد عبدالرحمن، قواعد اللغة العربية في النحو و الصرف، بغداد، ١٩٧٠.

(١٠٢)مسعود محمد، لسان الكردية، بغداد، ١٩٨٧.

(١٠٣)ميريللا غاليتی، التراث الكردي فی مؤلفات الايطاليين، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق-دەستەی کورد"، ب٨، بەغدا، ١٩٨١، ل٣٢٥-٣٠٠ (ئەم بەرهەمە د. یووسف حبی لە زمانی ئیتالییەوە کردوویە بە کوردی).

بە زمانی ڕووسی

(١٠٤)ئۆ. س. ئاخمانۆڤا، فەرهەنگی زاراوەکانی زمان، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(١٠٥)یو. یو. ئاڤالیانی، جۆرەکانی واتای کرداری ڕابوردووی نزیک لە زمانە ئێرانییەکاندا (بە کەرەستەی زمانی کوردی)، "کارەکانی زانکۆی ئۆزبەگستان"، ١٩٥٦، ب٦٢، ل١٣٣-١٤١.

(١٠٦)یو. یو. ئاڤالیانی، دابەش کردنی کرداری ناسادە و کێشەی تێپەڕاندن و تێنەپەڕاندن لە کرمانجیدا، کتێبی "کورتەی وتارەکانی کۆنفرانسی فیلۆلۆژیی ئێرانی"، لێنینگراد، ١٩٦٢، ل٣-٥.

(١٠٧) یو. یو. ئاڤالیانی، دەستووری ڕێژەی کردار لە زمانی کوردیدا (دیالێکتی کرمانجیی خوارو)، "کورتەی وتارەکانی کۆنفرانسی ڕۆژهەڵاتناسان"، باکۆ، ١٩٦٣، ل٦-٧.

(١٠٨) یو. یو. ئاڤالیانی، کرداری ناسادە لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری "کارەکانی زانکۆی ئۆزبەکستان"، ب٩٥، ١٩٥٩، ل١٣٧-١٥٠.

(١٠٩) یو. یو. ئاڤالیانی، کرداری ناسادە و کێشەی کرداری تێپەڕو تێنەپەڕ لە زمانی کوردیدا، "کورتەی وتارەکانی کۆنفرانسی فیلۆلۆژیی ئێرانی"، لێنینگراد، ١٩٦٢، ل٣-٥.

(١١٠) یو. یو. ئاڤالیانی، کێشەی جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو و ئیدیۆمی کرداری (بە کەرەستەی زمانی کوردی)، گۆڤاری کورتەی دەنگوباسی زانکۆی سەمەرقەند"، سەمەرقەند، ١٩٥٨، ل٤٠-٤٣.

(١١١) یـو. یـو. ئاڤالیـانی، لـەبارەی جۆرەکـانی واتـای کـرداری ڕابوردووی بەردەوامەوە لە زمانە ئێرانییەکاندا (بەکەرەستەی زمانی کوردی)، "کارەکانی زانکۆی ئۆزبەکستان"، ١٩٥٩، ب٦٠، ل٧٩-٩٠.

(١١٢) یـو. یـو. ئاڤالیـانی، لـەبارەی هەنـدێ ڕێگـەی گەشـەکردنـی ڕۆنانی کردارەوە لە دیالێکتی ژووررووی زمـانی کوردیدا، "ئیدیۆم و شێواز و پێکهاتنی ڕێزمـانیی زمانـە ڕۆژهەڵاتی‌یەکان"، سـەمەرقەند، ١٩٧٢، ل٢٨-٤٠.

(١١٣)ک. ڕ. ئـەیووبی و ئـی. ئـا. سـمیرنۆڤا، دیـالێکتی کـوردی موکری، لینینگراد، ١٩٦٨.

(١١٤)ئی. م . ئۆرانسکی، زمانە ئێرانییەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٣.

(١١٥)د. ن. ئۆشـاکۆڤ، فەرهـەنگی زمـانی ڕووسـی، مۆسـکۆ، بـەرگی یەکـەم، ١٩٣٥، بـەرگی دووەم، ١٩٣٨، بـەرگی سێیەم، ١٩٣٩، بەرگی چوارەم، ١٩٤٠.

(١١٦)چ. خ. باکـاییڤ، بەشـە دیـالێکتی کـوردی تورکمەنسـتان، مۆسکۆ، ١٩٦٢.

(١١٧) چ. خ. باکـاییڤ، زمـانی کوردەکـانی ئازەربایجـان، مۆسـکۆ، ١٩٦٥.

(١١٨) چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(١١٩) چ. خ. باکـاییڤ، لـەبارەی کێشـەی گـەردانی سـوبیەکت و ئۆبیەکتی کرداری تێپەڕەوە لە زمانی کوردیدا، "کێشـەی زمانـەوانی"، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ژ٤، ل١٠٣-١٠٦.

(١٢٠)س. ڤ. برۆملێی، ل. ن. بووڵانۆڤا، دەربارەی وشەسازیی بەشە دیالێکتەکانی زمانی ڕووسی، مۆسکۆ، ١٩٧٢.

(١٢١)ل. بلومفیلد، زمان (تەرجومەی ڕووسی)، مۆسکۆ، ١٩٦٨.

(١٢٢)پ. ئا. بوداگۆڤ، مرۆڤ و زمانی مۆسکۆ، ١٩٧٤.

(١٢٢)ف. م. بیریزین، ب. ن. گۆڵۆڤین، زماناسیی گشتی، مۆسکۆ، ١٩٧٩.

(١٢٤)ت. ن. پاخالینا، زمانە پامیری‌یەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٩.

(١٢٥)ن. س. پۆسپێلۆڤ، پێوەندیی نێوان حاڵاتی ڕێزمانی و بەشەکانی ئاخاوتن، کتێبی "کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی"، مۆسکۆ، ١٩٥٥، ل١٦١-١٨٥.

(١٢٦)م. ن. پیترسۆن، لەبارەی بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی ڕووسی‌یەوە، کتێبی "کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی"، مۆسکۆ، ١٩٥٥، ل٦١-٨٨.

(١٢٧)ل. ئا. پیرییکۆ، بەراوردکردنی تایبەتێتی کرداری ڕابوردووی تێپەڕ لە زمانی کوردی و تالیشی‌دا، مۆسکۆ، ١٩٥٦، (کورتەی نامەی دوکتۆری).

(١٢٨)ئا. م. پیشکۆڤسکی، ڕستەسازیی ڕووسی لەبەر ڕووناکیی زانستدا، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٥٦.

(١٢٩)ڕ. ڵ. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی وشەسازیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(١٣٠)ئی. ئی. تسوکەرمان، دیاریکردنی واتای کرداری تێپەڕ لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری فەلەستین"، ب١١، ژ٧٤، مۆسکۆ-لێنینگراد، ١٩٦٤، ل٣٩-٤٤.

(١٣١)ئی. ئی. تسوکەرمان، ڕێزامنی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٦٢.

(١٣٢) ئی. ئی. تسوکەرمان، لەبارەی یەکێتی ڕەگەزی نیشانەی کرداری کاتی ئێستا و حاڵەتی حازرەوە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو زمانی کوردیدا، گۆڤاری "کێشەی ڕۆژهەڵاتناسی"، ١٩٥٩، ب٢، ل١٤٨-١٥٥.

(١٣٣) ئی. ئی. تسوکەرمان، هاوڕەگەزایەتیی نیشانەی کاتی ئایندە و نیشانەی حاڵەتی غائیب لە زمانی کوردی (کرمانجی)دا، :کێشەی ڕۆژهەڵاتناسی"، ١٩٥٩، ژ٢، ل١٤٨-١٥٥.

(١٣٤)ئا. س. چیکۆباڤا، سەرەتایێکی زمانناسی، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٥٣.

(١٣٥)ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(١٣٦)م. دۆکوولیل،کێشەی حاڵەتەکانی وشەسازی، گۆڤاری "کێشەی زمانناسی"، ژ٦، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(١٣٧)ئا. ڤ. دێسنیسکایا، کێشەی لێکۆڵینەوەی خزمایەتی زمانە هیند و ئەوروپاییەکان، مۆسکۆ-لێنینگراد، ١٩٥٥.

(١٣٨)ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(١٣٩)ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی، سەرەتاییێکی زمانناسی، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(١٤٠)د. زاریێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کورد، مۆسکۆ، ١٩٨٥.

(١٤١) د. زاریێ یووسف، کرداری کارا بزر لە زمانی کوردیدا (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی خواروو)، "نووسراوە دێرینەکان و مەسەلەی مێژووی کولتووری گەلانی ڕۆژهەڵات"، لێنینگراد، ١٩٧٣، ل١٤٧-١٥٠.

(١٤٢) د. زاریێ یووسف، گرووپەکانی کردار لە بەشە دیالێکتی سلێمانیدا، "نووسراوە دێرینەکان و مەسەلەی مێژووی کولتووری گەلانی ڕۆژهەڵات"،مۆسکۆ، ١٩٧٧، ل٢٧٥-٢٧٩.

(١٤٣)گ. ئا. زۆگراف، کرداری تێپەڕ وەک حاڵەتێکی وشەسازیی لە زمانە هیند و ئەورووپاییە نوێکاندا، " نووسراوە دێرینەکان و مەسەلەی مێژووی کولتووری گەلانی ڕۆژهەڵات" لێنینگراد، ١٩٧٣، ل١٢٧-١٣٠.

(١٤٤)یێ. ئا. زیمسکایا، وشە چۆن سازدەبێ، مۆسکۆ، ١٩٦٣.

(١٤٥)ئـا. م. زیمسـکی، س. یێ. کریوچکـۆڤ، م. ڤ. شـڤێتلاییێڤ، زمانی ڕووسی، بەرگی یەکەم، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(١٤٦)ڤ. ئـا. ژڤێگینسـێڤ، زمـان و تیـۆریی زمانناسـی، مۆسـکۆ، ١٩٧٣.

(١٤٧)ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩.

(١٤٨)یو. س. ستیپانۆڤ، بنەماکای زماننا‌سیی گشتی، مۆسکۆ، ١٩٧٥.

(١٤٩)ئی. ئا. سمیرنۆڤا، پێوەندیی بنەماکانی کردار لە زمانی کوردیدا، (دیالێکتی سۆرانی)، "کورتەی هەواڵەکانی ئامۆژگای میللەتانی ئاسیا"، ژ٦٧، ١٩٦٣، ل٣٨-٤٠.

(١٥٠) ئی. ئا. سمیرنۆڤا، گەردانی کرداری تێپەڕ لە دیالێکتی خوارووی کوردی (سۆرانی)دا، کتێبی "کورتەی وتارەکانی کۆنفرانسی فیلۆلۆژیی ئێرانی"، لێنینگراد، ١٩٦٢، ل٢٣-٢٤.

(١٥١)س. ن. سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١.

(١٥٢)ل. ڤ. شێریا، بەشەکانی ئاخاوتن لە زمانی ڕووسیدا، کارە هەڵبژاردەکانی دەربارەی زمانی ڕووسی، مۆسکۆ، ١٩٧٥، ل٢١٣-٢٤٢.

(١٥٣)ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(١٥٤)ن. س. ڤالگینا، د. ێ. رۆزینتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکیڤیچ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١.

(١٥٥)ڤ. ڤ. ڤینۆگراڤ، زمانی ڕووسی، مۆسکۆ-لێنینگراد، ١٩٤٧.

(١٥٦) ڤ. ڤ. ڤینۆگراڤ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ (وشەسازی)، مۆسکۆ، ١٩٧٢.

(١٥٧)ک. س. کاچینکا، کێشەی واتای مۆرفیم، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(١٥٨)ڤ. ئی. کۆدۆخۆڤ، سەرەتایێ زماننـاسی ، مۆسکۆ،١٩٧٩.

(١٥٩) ق. کـوردۆ (کوردۆیێـڤ) ،دوو بنچینـەی ڕۆنـانی وشـە لـە زمـانی کوردیـدا " کورتــەی دەنگوباســی ئامۆژگـای ڕۆژهەڵاتناسـی "،١٩٥٩، ب ٢٩.

(١٦٠)ق. کـوردۆ (کوردۆیێـڤ) ، دەسـتووری زمـانی کـوردی ، مۆسکۆ ١٩٥٧.

(١٦١)ق. کـوردۆ (کوردۆیێڤ) ، دەسـتووری زمـانی کـوردی (بـە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو وخواروو) ، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(١٦٢)ق. کوردۆ (کوردۆیێڤ) ، ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا ، " لــە زمــان ومێــژووی زمانــەکانی ڕۆژهــەڵات" ، لێنینگـراد، ١٩٥٨ ، ل١٠٠-١٤٢.

(١٦٣)ق. کوردۆیێڤ) ، زمانی کوردی ، مۆسکۆ، ١٩٦١.

(١٦٤)ق. کوردۆ(کوردۆیێـڤ)، گــەردانی ئـۆبێکتی و ســوبێکتی کرداری تێپەڕ لەزمانی کوردیدا (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمـانجیی ژووروو وخواروو)، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(١٦٥)ق. کوردۆ(کوردۆیێڤ)، گـەردانی کـرداری تێپـەڕ لـەزمانی کوردیدا ، گۆڤاری "وتـاری نوێنـەرانی سـۆڤێت لـە کـونگرەی بیسـت وچوارەمی ڕۆژهەلاتناسیدا "مۆسکۆ،١٩٦٠.

(١٦٦) ق. کوردۆ (کوردۆییێڤ) ، مانا و دەوری ڕێزمانیی کرداری (چوون) لە زمانی کوردیدا ، "نووسراوە دێرینەکان ومەسەلەی مێژووی کولتوری گەلانی ڕۆژهەڵات"،مۆسکو،١٩٧٤، ل١٣٨-١٤١.

(١٦٧)ئی. ئۆ. کۆستێتسکایا، ڤ. ئی. کارداشێڤسکی، ڕێزمانی فەرەنسی، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(١٦٨) ئا. ل. گریونبیرگ، لەبارەی ڕیزمانی ئەفغانییەوە (پشتۆ)، لێنینگردار، ١٩٨٧. (١٦٩) ئا. ن. گڤۆزدێڤ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم چاپی

سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(١٧٠)ئا. ئی. گولانۆڤ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(١٧١)ب. ن. گۆلۆڤین، سەرەتاییێکی زمانناسی، جاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(١٧٢)ن. م. لێمپێل، زمانی لاتینی، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(١٧٣)ئا. مایيە، شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژووییدا، مۆسکۆ، ١٩٥٤.

(١٧٤)د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینای کوردستانی عێراق، کتێبی "وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیک و ناوەڕاست"، ب٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل٢٧٣-٣٨٢.

(١٧٥)ڤ. ن. یارخۆ، ڤ. ئی. لۆبۆدی، زمانی لاتینی، چاپی چوارەم، مۆسکۆ.

بە زمانە ڕۆژئاواییەکان

(176)H. W. Bailey, The Persian Language, "the Legacy of Persia" ed by A. J. Aeberry, Oxford, 1953.

(177)C. E. Bazel, Linguistic typology, London, 1958.

(178) C. E. Bazel, Meaning of the morpheme"Word", V. 18, 1962, NO 1-2.

(179)Bedir-khan Kamnran, Language Kurda, Paris, 1964.

(180)G. O. Curme, A. Grammer of english Language, London, n. Y. 1931.

(181) C. J. Edmonds, Prepositions and Personal Affixes in Southern Kurdish. – BSOAS, 1955, Vol. 17,pt.3.

(182)Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammer, New-York, 1958.

(183)J. R. Firth, Papersin Linguistics (Oxfrord university Press, 1957).

(184)H. A. Gleason, Linguistics and English Grammer, New-York, 1966.

(185)M. P. Garzoni, Grammatca e vocabolario della Lingua Kurda, Roma, Socra Congregazione di Propogande fide, 1787.

(186)Z. Harris, from Morpheme to Utterance, USA, 1946.

(187)C. F. Hockett, A course in modern Linguistics, New-York, 1958.

(188)Jjames Sledd, A, Shrt Introduction to English Grammer, Chicago, 1959.

(189)R. F. Jardine, Bahadinan Kurmanji, a grammer of the kurmanji of the kurdish of Mousul division and surtonding distrits of Kurdistan, Baghdad, Goverment Press, 1922.

(190)Joyce Bkue, Manuel De kurde, paris, 1980.

(191)F. Justi, kurdishe grammatik, S,- pb, 1880.

(192)D. N. Mackenzie, kurdish, Dialect studies, London, 1957.

(193) D. N. Mackenzie, kurdish, Dialect studies, London, 1961.

(194)J. C. Nesfield, English Grammer, Past and Present, London, 1931.

(195)Norman C. Stageberdg, An Introductory English Grammer, New-York, 1965.

(196)H. E. Palmer, A Grammer of spoken English (w. Heffer and Sons Ltd, cambringe, 1950).

(197)Paul Roberts, patterns of english, New-York, 1956.

(198)E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammer, baghdad, 1919

ناوەرۆک

پێشەکی ٧
کێشەی کردار.. ١٠
١-کێشەی سنووری کردار وەک دانەیێکی لێکسیک............. ١١
٢-کێشەی سیستەمی حالآتی کردار.............................. ١٦
٣- کێشەی سیستەمی فۆرمی ڕێزمانیی کردار ١٨
٤-کێشەی پێکهاتنی وشەسازیی کردار............................ ١٩
چاوگ ٢٢
١-کۆمەڵی بە (-ان) کۆتایی هاتوو................................ ٣٥
٢-کۆمەڵی بە (-ین) کۆتایی هاتوو ٣٥
٣-کۆمەڵی بە (-وون) کۆتایی هاتوو.............................. ٣٦
٤-کۆمەڵی بە (-تن) کۆتایی هاتوو ٣٧
٥-کۆمەڵی بە (-دن) کۆتایی هاتوو................................ ٣٧

کرداری تێنەپەڕ و کرداری تێپەڕ.......................... ٤٤
کردار لە ڕووی ڕۆنانەوە.. ٦٨
کرداری سادە ؛ کرداری داڕێژراو:............................... ٦٨
أ. پێشگر (پێشگری سادە،پێشگری ناسادە)ب ـ پاشگر............ ٦٨
کرداری لێکدراو... ٩٣
بنەمای کردار.. ١٠٢
أ-قـــەدی کـــردار ، ب- ڕەگـــی کـــردار: ڕێگـــەی بنـــەڕەی،
ڕێگەی بیژۆک ١٠٣
ناوی کارا ، ١٠٨
ناوی بەرکار... ١١٥
ناوی چاوگ ، ١٢٠
ناوی جێگا... ١٢٣
-٢- ڕەگی کار ١٢٤
٢-ڕابوردووی بـەردەوام ؛ ٣-ڕابـوردووی تـەواو ٤-ڕابـوردووی
دوور) ٢-ڕیـژەی ئینشـائی کـاتی ڕانـەبوردوو (١-کـاتی ئێسـتا ؛
ب-کـاتی ئاینـدە) کـاتی ڕابـوردوو (١-ڕابـوردووی نزیـک
٢-ڕابوردووی بەردەوام ٣-ڕابوردووی تـەواو ٤-ڕابـوردووی
دوور ٣-ڕیژەی داخوازی کرداری یاریدەدەر کرداری (بوون)
باری ئەرێتی: ١-ڕیژەی ئیخباری.
٢-ڕیژەی ئینشائی ؛.. ٢١٢
٣-ڕیژەی داخوازی.. ٢٣٥

باری نەرێتی:
١-ڕێژەی ئیخباری ٢٤٩
٢-ڕێژەی ئینشائی؛ ٢٥١
٣-ڕێژەی داخوازی ٢٥٣
کرداری (هاتن) ٢٦١
کرداری (هێنان/هانین) ٢٦٤
کرداری (دان/دایین) ٢٦٥
کرداری (کردن/کرن) ٢٦٥
ئەو کردارانەی لە دەستوور لادەدەن ٢٦٦
کرداری (هەبوون) ٢٦٦
باری ئەرێتی: ١-ڕێژەی ئیخباری ٢٧٣
٢-ڕێژەی ئینشائی؛ ٢٧٤
٣-ڕێژەی داخوازی ٢٧٥
باری نەرێتی: ١-ڕێژەی ئیخباری ٢٧٦
٢-ڕێژەی ئینشائی؛ ٢٧٨
٣-ڕێژەی داخوازی ٢٧٩
کرداری (هەیین) ٢٨٢
کرداری (ویستن) ٢٨٩
کرداری (چوون) ٢٩٠
کرداری (هاتن) ٢٩٢
کرداری (زانین) و (کارن) ٢٩٣

نەرێتیی کردار ٢٩٤
ئـــامرازی (نـــا)؛ ئـــامرازی (نـــه)؛ ئـــامرازی (مـــه) ؛
ئامرازی (نی) ؛ ئامرازی (تون) ؛ ئامرازی (نـ -in).
کرداری کارا دیارا و کرداری کارا بزر.................................... ٣١٦
نیشانەی نموونەکان ٣٥١
سەرچاوە ٣٥٦